

e-ISSN 2300-9918

HUMANITIES | AND SOCIAL | SCIENCES |

Quarterly, Volume XX
(January - March)
Research Journal 22
(1/2015)

HSS Journal indexed, among others, on the basis of the reference of the Minister of Science and Higher Education in The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), ERIH PLUS and Index Copernicus Journal Master List 2014.

Issued with the consent of the Rector

Editor in Chief

Publishing House of Rzeszow University of Technology

Leonard ZIEMIAŃSKI

**Composition of the Scientific Papers Council
of the Faculty of Management at Rzeszow University of Technology
„Humanities and Social Sciences”**

Grzegorz OSTASZ – Chairman (Poland)

Justyna STECKO – Editorial assistant (Poland)

members:

Alla ARISTOVA (Ukraine), Heinrich BADURA (Austria), Guido BALDI (Germany)

Aleksander BOBKO (Poland), Zbigniew BOCHNIARZ (USA)

Viktor CHEPURKO (Ukraine), Zuzana HAJDUOVÁ (Slovakia)

Wilem J.M. HEIJMAN (The Netherlands), Tamara HOVORUN (Ukraine)

Beatriz Urbano LOPEZ DE MENESES (Spain), Nicanor Ursua LEZAUN (Spain)

Józef MANDZIUK (Poland), Aleksandr MEREZHKO (Ukraine)

Nellya NYCHKALO (Ukraine), Anneli ROTHKEGEL (Germany)

Josef SABLİK (Slovakia), Henryk SKOROWSKI (Poland)

Mykoła STADNIK (Ukraine), Beata SZLUZ (Poland)

Anatoliy TKACH (Ukraine), Michael WARD (Ireland)

Editor in Chief

Grzegorz OSTASZ (Poland)

Editorial Committee (Thematic editors)

Stanisław GĘDEK (Poland), Aleksandr GUGNIN (Poland)

Waldemar PARUCH (Poland), Krzysztof TERESZKIEWICZ (Poland)

Editorial assistant

Justyna STECKO (Poland)

Statistical editor

Tomasz PISULA (Poland)

Members of editorial staff

Andrzej GAZDA (Poland), Agata GIERCZAK (Poland)

Marta POMYKAŁA (Poland), Beata ZATWARNICKA-MADURA (Poland)

Language editors

Glyn David GRIFFITHS (The United Kingdom), Tatiana GUGNINA (Poland)

Alewтина ŁAWRINIENKO (Russia), Ruth MALOSZEK (Germany)

Magdalena REJMAN-ZIENTEK (Poland), Anna ROMAN (Poland)

Project of the cover

Damian GĘBAROWSKI

The printed version of the Journal is an original version.

p-ISSN 2300-5327

e-ISSN 2300-9918

Publisher: Publishing House of Rzeszow University of Technology,
12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszow (e-mail: oficyna1@prz.edu.pl)

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl>

Editorial Office: Rzeszow University of Technology, The Faculty of Management,
10 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów, phone: 17 8651383, e-mail: zeszyty@prz.edu.pl

<http://hss.portal.prz.edu.pl>

Additional information and an imprint – p. 235

SPIS TREŚCI

Od Komitetu Redakcyjnego	7
Marta Borowska-Stefańska: Flood risk assessment of Łódź province communes.....	9
Петр Гнатенко: Макиавелли о природе человека.....	25
Jarosław Gryz: Wspólnota bezpieczeństwa.....	33
Oktawia Jurgilewicz: The importance of local government in Poland-general issues....	47
Aleksy Kornowski: Zróżnicowanie zmiennych makroekonomicznych oraz rozwoju regionów części azjatyckiej Federacji Rosyjskiej.....	55
Michał Kościółek, Monika Ziółko: Udział energii odnawialnej w bilansie energetycznym województwa podkarpackiego.....	79
Waldemar Krztoń: Peace, war and an armed conflict as an object of the research of polemology.....	91
Tomasz Lewandowski: Evolution of secret services in the Third Polish Republic - historical and legal conditions.....	105
Ireneusz Nowak: Prawo do zwolnienia od pracy z tytułu świąt religijnych	121
Tadeusz Olejarsz: Participation of the Polish Army in the United Nations mission in the region of the Golan heights - United Nations Disengagement Observer Force.....	141
Waldemar Paruch: Konsekwencje definiowania myśli politycznej dla kwestionariusza badań politologicznych.....	157
Małgorzata Podolak: Demokracja bezpośrednia w myśli politycznej współczesnych polskich partii politycznych.....	175
Krzysztof Predecki: Sondáže wyborcze – socjologia w służbie polityki.....	193
Wiesław Setlak: Obrachunki weberowskie. Parę uwag o obecności myśli Maxa Webera w formule współczesnego kapitalizmu.....	209

Hanna Sommer: Wybrane komponenty kultury politycznej i ich wpływ na percepcję państwa.....	219
Recenzja.....	231

CONTENTS

From the Editorial Committee	7
Marta Borowska-Stefańska: Flood risk assessment of Łódź province communes.....	9
Peter Gnatenko: Machaveilli about human nature.....	25
Jarosław Gryz: Security community.....	33
Oktawia Jurgilewicz: The importance of local government in Poland-general issues....	47
Aleksy Kornowski: Differentiation of macroeconomic variables and economic development for the Asian regions of the Russian Federation.....	55
Michał Kościółek, Monika Ziółko: Share of renewable energy in energy balance Podkarpackie Province.....	79
Waldemar Krztoń: Peace, war and an armed conflict as an object of the research of polemology.....	91
Tomasz Lewandowski: Evolution of secret services in the Third Polish Republic - historical and legal conditions.....	105
Ireneusz Nowak: The right to time off work due to religious holidays.....	121
Tadeusz Olejarz: Participation of the Polish Army in the United Nations mission in the region of the Golan heights - United Nations Disengagement Observer Force.....	141
Waldemar Paruch: Consequences of defining political thought for questionnaire of the political science research.....	157
Małgorzata Podolak: Direct democracy in political thought of modern political parties in Poland.....	175
Krzysztof Predecki: Election surveys - sociology at the service of the politics.....	193
Wiesław Setlak: Weberian résumé. A reflection on the presence of Max Weber's thought in the formula of modern capitalism.....	209

Hanna Sommer: Selected components of political culture and their influence on perception of the country.....	219
Review	231

From the Editorial Committee

We are giving you the next 22nd (1/2015) issue of the Scientific Journal of the Faculty of Management at the Rzeszow University of Technology entitled "Humanities and Social Sciences".

The aim of the Publisher is to raise the merits and the international position of the quarterly published by the Faculty of Management, that is why we are still developing the cooperation with foreign team of reviewers, as well as an international Scientific Council.

The Editors have also attempted to apply for international databases, currently the quarterly HSS is indexed in **Index Copernicus Journal Master List**, **The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)** and **ERIH PLUS**.

The articles published in this publication are devoted to the broader issues of the humanities and social sciences. They are the result both of theoretical and empirical research. The covered subjects vary considerably, reflecting the interdisciplinary nature of the Journal. We do hope that the published papers will meet your kind interest and will be an inspiration to further research and fruitful discussions.

On behalf of the Editorial Board of "Humanities and Social Sciences" we would like to thank the Authors for sending the results of their research. We would like to express particular gratitude to the Reviewers for their valuable feedback that greatly contributed to increasing values of the scientific publications.

With compliments
Editorial Committee

Marta BOROWSKA-STEFAŃSKA¹

FLOOD RISK ASSESSMENT OF ŁÓDŹ PROVINCE COMMUNES

The main aim of the article is flood risk assessment on the flood hazard areas in 21 communes of the Łódź province. The area exposed to floods means an area that is probable to be covered by water once for 100-years. The notion of flood risk is understood as "the combination of the probability of a flood event and of the potential adverse consequences for human health, the environment, cultural heritage and economic activity associated with a flood event"². For flood risk assessment was used authorial method, where the primary field was an area of 0.5ha hexagon. Author made the synthetic assessment of flood risk level and its diversification within the flood hazard area. The highest synthetic flood risk level is in Łowicz and Tomaszów Mazowiecki (town). On the Łowicz area the valley bottom of the Bzura river is very wide, especially in the western and eastern part where there are buildings. Tomaszów Mazowiecki is the town where smaller rivers flow into the Pilica river, which is why the valley bottom reaches there considerable sizes, thus fostering localization of buildings. Smaller rivers, especially the Czarna and Piasecznica rivers as well as the location below the Sulejowski reservoir, creates a sense of security among its users. All this leads to intensification of land development on this area and an increase in potential adverse consequences in the event of flooding. The analysis of flood risk levels is of paramount importance as it enables to implement a suitable anti-flood protection policy.

Keywords: areas exposed to floods, spatial development, flood risk, Floods Directive.

1. INTRODUCTION

High water levels within the floodplain belong to natural phenomena³. It is of great importance to introduce adequate anti-flood protection policy on the flood hazard areas. Methods of anti-flood protection used in Poland so far have been limited to technical activities⁴. These methods are not effective and lead to changes in the biodiversity on the

¹ Marta Borowska-Stefańska PhD, Department of the Building Environment and Spatial Policy, Faculty of Geographical Sciences, University of Lodz, ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź, email: borosia@op.pl

² Dyrektywa 2007/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2007 r. w sprawie oceny ryzyka i zarządzania nim (Dyrektywa Powodziowa), art. 2 pkt. 2.

³ E. Kobjek, *Środowisko przyrodnicze dolin rzek nizinnych i kierunki antropogenicznych przekształceń*, [in:] *Prawne, administracyjne i środowiskowe uwarunkowania zagospodarowania dolin rzecznych*, ed. B. Więzik, Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku Białej, Bielsko Biała 2010, p. 44.

⁴ J. Bajorek, *Wdrażanie rozwiązań proponowanych w planach: założenia i problemy praktyczne*, „Gospodarka Wodna” 2001, No 8, p. 337.

E. Bobiński, J. Żelaziński, *Czy można przerwać błędne koło ochrony przeciwpowodziowej?*, „Gospodarka Wodna” 1996, No 4, p. 104.

given area through decreasing the number of species of plants and animals which lived there previously⁵. Currently there has been a change in the approach to flood plain protection. The implementation of the Floods Directive (2007) at the end of 2013 resulted in development of maps of flood hazard and flood risk. Due to them everyone can check if the given area may be affected by floods. An important issue is leaving some "place" for the flood in all the places where the hazard to people and the economy is low. In the case of considerable urbanization, industrialization and farming of riverside areas, there are restrictions concerning the possibilities of widening the trough and the valley⁶. This is conditioned by the specificity of the protected area. There are distinct differences in the course of flooding in valleys of big rivers (i.e. the Vistula River or the Oder) and small ones. The reason for huge damage caused by floods is, to a large extent, the state of buildings and land development of river valleys⁷. In flood hazard zones there are more and more public utility facilities, such as schools, museums, theatres, services, including filling stations as well as facilities which may generate secondary threats: landfill sites, water purification plants etc. On these areas there are also buildings which may cause a rise of water and consequently wider backwaters (ill-designed bridges, artificial valley narrowing). All this, combined with the conviction that technical devices are dependable, results in huge losses⁸. A surge in built-up areas on flood hazard zones tends to lead to increased extent and frequency of floods⁹.

The main aim of this work is to assess flood risk on flood hazard areas in the selected communes of the Łódź province. The analysis comprises 21 communes¹⁰ which are located within the Łódź province in the catchment areas of three main rivers: the Warta, Pilica and Bzura and characterized by a high and very high flood risk indicator¹¹.

It is considered that the flood hazard zone is an area to the level of 100-year water. In water management it is assumed that „the main flood hazard zone is the zone described on the basis of the annual peak flow characterized by the probability of exceeding $p=1\%$ ”¹².

T. Walczykiewicz, I. Biedroń, *Zagospodarowanie dolin rzecznych w świetle zarządzania ryzykiem powodziowym*, [in:] *Prawne, administracyjne i środowiskowe uwarunkowania zagospodarowania dolin rzecznych*, ed. B. Więzik, Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku Białej, Bielsko Biała 2013, p. 146.

⁵ E. Bobiński, J. Żelaziński, *op. cit.*, p. 104.

⁶ T. Walczykiewicz, I. Biedroń, *op. cit.*, p. 147.

⁷ *Program Bezpieczeństwa Powodziowego w regionie wodnym Środkowej Wisły*, Warszawa 2012, p. 41.

⁸ R. Bogdańska-Warmuz, J. Grela J., Konieczny R., Siudak M., *Systemy ostrzeżeń powodziowych*, [in:] *Model kompleksowej ochrony przed powodzią w obszarze dorzecza górnej Wisły na przykładzie województwa małopolskiego*, ed. M. Maciejewski, IMGW, Kraków (CD-ROM), 2000.

⁹ C. P. Konrad, *Effects of Urban Development on Flood*, U.S. Department of the Interior, U.S. Geological Survey, 2003, <http://pubs.usgs.gov/fs/fs07603/> (access: 20.09.2014 r.).

¹⁰ The starting point for the methodological approach employed in the article is the flood risk index suggested by the Public Safety and Crisis Management Department of the Lodz City Office. It was applied to select 21 communes with very high and high flood risk for the next part of the research.

¹¹ *Ocena zagrożenia powodziowego na obszarze województwa łódzkiego*, Wydział Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego, Łódzki Urząd Wojewódzki w Łodzi, Łódź 2012.

¹² R. Grocki, R. Eliasiewicz, *Zagospodarowanie terenów zalewowych, seria: Ograniczanie skutków powodzi w skali lokalnej*, Biuro koordynacji Projektu Banku Światowego, Wrocław 2001, p. 19.

2. THE ISSUE OF LAND DEVELOPMENT AND FLOOD RISK

Spatial development is the condition of space, including land, buildings, technical, social and economic infrastructure facilities as well as the environment, resulting from all kinds of activities aimed at a man-made durable change in physical properties of land introduced in order to satisfy people's needs in a direct or indirect way¹³. The current state of spatial development is examined on the basis of analysis of land use¹⁴. The term "use" is understood by Liszewski¹⁵ as „[...]using something, benefiting from something in a rational way which brings possibly greatest advantage”. Consequently, almost every human activity is reflected in the land and „[...] performs a clearly defined and diverse function function”¹⁶.

River valleys are separate nature systems characterized by specific forms of geological structure, relief, water relations, climate as well as fauna and flora. These are precisely the features of the environment that condition and shape forms of human activity. The type of valley development has a strong impact on their natural values as well as anti-flood protection. On the areas where there is no urbanization the degree of nature conversion is directly related to the system of land use types. The highest degree of conversion is connected with cultivation areas, a lower one is related to grassland whereas the lowest one is typical of forest areas. All these factors lead to the growing fragmentation of river and valley environment. From the point of view of anti-flood protection the greatest emphasis is placed on the analysis of the degree of investment of these areas and identification of highest hazard spots, which is of key importance for their proper protection¹⁷.

The development of flood hazard areas is also related to the notion of flood risk which is normally defined as the product of hazard (physical and statistical flood aspects), exposure (who and what is threatened with flood) and sensitivity (susceptibility of development elements to the hazard and ability to counteract and eliminate the consequences of the catastrophe)¹⁸. Interaction of these three elements gives rise to the so-called "risk triangle"¹⁹.

¹³ J. Regulski, *Planowanie przestrzenne*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1985, pp. 14-16.

¹⁴ K. Bromek, R. Mydel, *Uwagi metodyczne do opracowania szczegółowej mapy użytkowania ziemi przestrzeni miejskiej*, „Folia Geographica Seria Geographica-Oeconomica” 1972, Vol.5 Kraków Oddział PAN w Krakowie, p. 157.

¹⁵ S. Liszewski, *Przestrzeń miejska i jej organizacja*, Geografia. Człowiek. Gospodarka, Kraków 1997, p. 61.

¹⁶ S. Liszewski, *Tereny miejskie. Podział i klasyfikacja*, „Acta Universitatis Lodzianis. ZNUŁ. Nauki Matematyczno-Przyrodnicze, Folia Geographica” 1978, s. II, z. 15, p. 17.

¹⁷ A. Stonecka, E. Jaglak, E. Goryszewska, J. Kołakowska, E. Ulanicka, *Zagospodarowanie przestrzenne dolin rzecznych a zagrożenie powodziowe województwa mazowieckiego*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2008, p. 55.

¹⁸ H. Apel, G. T. Aronica, H. Kreibich, A. H. Thielen, *Flood risk analyses—how detailed do we need to be?*, “Natural Hazards” 2009, vol. 49, no. 1, p. 80.

¹⁹ D. Crichton, *The risk triangle* [in:] *Natural disaster management*, ed. J. Ingleton, London: Tudor Rose, 1999, pp. 102–103.

D. Crichton, *What can cities do to increase resilience?* “Philosophical Transactions of the Royal Society” 2007, Vol. 365, p. 2734.

The character, type and value of the existing land development on the flood hazard areas determine the level of losses which may occur in the form of damage or destruction of facilities resulting from flooding²⁰. The total risk comprises the expected death toll, the injured, material loss and disruptions to economic activity in connection with the natural phenomenon.²¹ To put it in the simplest possible way, this is the probability of a flood event and consequences connected with it. They may be desirable or not²². These definitions were adopted in the Floods Directive where the notion of flood risk is understood as "the combination of the probability of a flood event and of the potential adverse consequences for human health, the environment, cultural heritage and economic activity associated with a flood event"²³.

3. FLOOD RISK ASSESSMENT IN THE LIGHT OF LITERATURE

Damages due to floods are a consequence of the conflict between nature and using land by man. The type and scope of damage is constantly changing together with the development of the society²⁴. There are different types of damage connected with the life of people and animals, vegetation, economic losses. All these elements add up to potential maximum damages²⁵. Such damages may be divided into direct and indirect ones. The direct ones comprise these damages which occur as a result of direct influence of water on people, property or the environment whilst indirect damages include, for example, disruptions to traffic, losses resulting from limiting production due to the damaged infrastructure. The two types of damages tend to be classified in a more detailed manner as tangible property and intangible property depending if they can be assessed in money or not. The biggest part of literature concerning loss assessment refers to direct measurable losses²⁶. Intangible damages are not taken into account as it is believed that

²⁰ J. Chojnacki, *Szacowanie strat powodziowych*, [in:] *Model kompleksowej ochrony przed powodzią w obszarze dorzecza górnej Wisły na przykładzie województwa małopolskiego*, ed. M. Maciejewski, IMGW, Kraków CD-ROM, 2000.

²¹ UN DHA, *Internationally Agreed Glossary of Basic Terms Related to Disaster Management*. UN DHA (United Nations Department of Humanitarian Affairs), Geneva, 1992, p.64.

K. Granger, T. Jones, M. Leiba, G. Scott, *Community Risk in Cairns: A Multi-hazard Risk Assessment*. AGSO (Australian Geological Survey Organisation) Cities Project, Department of Industry, Science and Resources, Australia 1999, p.30.

²² P. B. Sayers, B. P. Gouldby, J. D. Simm, I. Meadowcroft, J. Hall, *Risk Performance and Uncertainty in Flood and Coastal Defence – A Review*, R&D Technical Report FD2302/TR1 (HR Wallingford Report SR587), Crown copyright, London, U.K. 2002, p.5.

²³ Dyrektywa 2007/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2007 r. w sprawie oceny ryzyka i zarządzania nim (Dyrektywa Powodziowa), art. 2 pkt. 2.

²⁴ ICPR, International commission for the protection of the Rhine, "Non-structural flood plain management: Measures and their effectiveness", Koblenz, 2002, <http://www.iksr.org/index.php> (access: 20.09.2014 r.).

²⁵ E. Genovese, *A methodological approach to land use-based flood damage assessment in urban areas: Prague case study*, European Communities, 2006, p.18.

²⁶ A. H. Thieken, M. Müller, H. Kreibich, B. Mer, *Flood damage and influencing factors: New insights from the August 2002 flood in Germany*, "Water Resources Research" 2005, 41 p. 1.

their share in total damages is inconsiderable²⁷. The main idea behind flood loss assessment is the notion of the function of damage and the function of losses. The majority of functions of losses coincide in the fact that the direct financial loss is connected with the kind and or use of the building and the depth of flooding²⁸. The most frequent damage functions for buildings are elaborated on the basis of the data collected after floods²⁹. Data on anticipated losses may be also assessed by owners of facilities or specialists on the basis of field surveys. In that case analysis comprises statistical data on individual value of separate investment types in order to elaborate curves of individual losses for different categories of facilities. Generally speaking, however, in all these methods there is a tendency to condition the value of losses on the depth of flooding³⁰. The result for most functions of losses is the absolute financial loss for the building, some approaches ensure relative damage functions and in this case the loss is expressed as a percentage loss of the value of the building³¹. When these functions are defined for assessing loss due to the given flood scenario, the property value must be given in advance³². Flood damage depend on a number of factors, such as: flow speed, flood duration, contamination, water levels, information (flood warnings) etc.³³. These aspects, however, are rarely taken into account in flood loss models, most frequently only the depth of flooding is considered³⁴. Ignoring social or economic system susceptibility indicators i.e. the risk awareness or the degree of preparation for a flood event results in greater losses, which is confirmed by German research according to which preparing the ground floor of a single-family house for being flooded reduces the losses by 5-30%. The range of reduction, nonetheless, depends on the depth of water³⁵. It must be stressed that the main task in the process of assessing flood risk is to get to know in detail what the investment conditions on flood hazard areas is³⁶.

In Poland the problem of development of flood hazard areas and assessment of losses due to flooding is dealt with by the National Water Management Authority (Polish: KZGW), the Institute of Meteorology and Water Management (Polish: IMGW), the Head Office of Land Surveying and Cartography (Polish: GUGiK), the Crisis Management Centre (Polish: RCB) and the National Institute of Telecommunications. There is a project entitled "IT System of the Country's Protection against extreme hazards," which resulted

²⁷ F. Messner, V. Meyer, *Flood damage, vulnerability and risk perception – challenges for flood damage research*, UFZ Discussion Paper 13, 2005 p. 160.

²⁸ H. G. Wind, T. M. Nierop, C. J. de Blois, J. L. de Kok, *Analysis of flood damages from the 1993 and 1995 Meuse flood*, "Water Resources Research" 1999, Vol. 35, No. 11, p. 3460.

²⁹ A. H. Thieken, M. Müller, H. Kreibich, B. Mer, *op. cit.*, p. 2.

³⁰ J. Chojnacki, *Szacowanie strat powodziowych, op. cit.*

³¹ D. Dutta, S. Herath, K. Musiaka, *A mathematical model for flood loss estimation*, "Journal of Hydrology" 2003, Vol. 277, No. 1, p. 29.

³² A. H. Thieken, M. Müller, H. Kreibich, B. Mer, *op. cit.*, p. 2.

³³ I. Kelman, R. Spence, *An overview of flood actions on buildings*, "Engineering Geology" 2004, 73, p. 298.

J. Nicholas, G. D. Holt, D. Proverbs, *Towards standardising the assessment of flood damaged properties in the UK*, "Structural Survey" 2001, Vol. 19, No. 4, p. 166.

³⁴ A. H. Thieken, M. Müller, H. Kreibich, B. Mer, *op. cit.*, p. 2.

³⁵ M. Sowiński, *Szkody powodziowe jako element wyznaczania ryzyka*, „Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich" 2008, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, No 7, p. 130.

³⁶ J. Chojnacki, *Szacowanie strat powodziowych, op. cit.*

in preliminary assessment of flood risk, flood hazard maps and flood risk maps. Flood hazard maps and flood risk maps were published at the end of 2013, yet guidelines providing for them were established already in the Regulation of the Minister of the Environment, the Minister of Transport, Construction and Marine Economy, the Minister of Administration and Digitalization and the Minister of Internal Affairs as of 21 December 2012 on elaboration of flood hazard maps and flood risk maps. These documents had to be elaborated in accordance with the provisions of the Floods Directive³⁷. The main aim of this document is to reduce the flood risk and minimize the consequences of floods, adequate management of the risk which may be posed by floods for human health, the environment, economic activity and cultural heritage as well as preparation of citizens to deal with a flood event³⁸. This is the only document which clearly refers to flood risk assessment in Poland. It lacked, however, differentiation of flood risks within the flood hazard areas.

4. INDEPENDENT RESEARCH METHODOLOGY

In the absence of a single effective methodology of flood risk assessment, the author has proposed its own methodology for determining its level. On the basis of analysis of current development of flood hazard areas in the selected communes of the Łódź province, facilities and areas generating flood risk were identified. Due to their considerable differentiation within the limits of 100-year water four categories were distinguished:

- social facilities in which there might be a large number of people on a permanent or temporary basis,
- cultural heritage sites and natural value areas,
- facilities potentially representing a hazard to the environment and people,
- areas generating economic losses.

Categories of flood risk

The group of social facilities includes:

- residential buildings (both single family and multi-family buildings),
- hospitals,
- schools,
- kindergartens,
- hotels,
- health institutes.

The category of cultural heritage facilities and areas of natural value comprise:

- Natura 2000 areas,
- nature reserves,
- nature parks,

³⁷ <http://www.kzgw.gov.pl/Dyrektywa-Powodziowa.html> (access: 27.11.2013).

³⁸ Rotnicka J., *Gospodarka wodna w świetle uwarunkowań Unii Europejskiej* [in:] *Stan gospodarki wodnej w Polsce - problematyka prawna i kompetencyjna* (na przykładzie Dolnej Wisły), Materiały z konferencji zorganizowanej przez Parlamentarny Zespół ds. Dróg Wodnych i Turystyki Wodnej 2 czerwca 2011 r. w siedzibie Senatu, Kancelaria Senatu, p. 21;

- zoos,
- areas and buildings of historical monuments, in particular those covered by the forms of monument protection which are referred to in article 7 point 1 of the act as of 23 July 2003 on the monument protection and care³⁹,
- monuments placed on the World Heritage Site which is referred to in article 11 point 2 of the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage adopted in Paris on 16 November 1972 by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization on its seventeenth session,⁴⁰
- open-air ethnographic museums and museums entered into the National Register of Museums which are referred to in article 13 of the act 1996 on museums as of 21 November⁴¹.

In the group of facilities which may potentially represent a risk both to people and the environment in the event of a flood include:

- sewage purification plants,
- filling stations,
- pumping stations,
- landfill sites,
- waste management plant,
- animal farms.

Assessment of tangible losses was accomplished using the Database of Topographic Objects (Polish: BDOT). Under the Regulation of the Minister of the Environment, the Minister of Transport, Construction and Marine Economy, the Minister of Administration and Digitalization and the Minister of Internal Affairs as of 21 December 2012 on elaboration of flood hazard maps and flood risk maps in order to specify potential property loss on flood hazard areas, the following land use areas should be distinguished: housing estates, economic activity areas, transportation areas, forests, recreation sites, agricultural land, waters, the remaining areas for which flood losses are not determined.

Flood risk assessment on areas of particular flood hazard is a task of great importance as it makes it possible to conduct activities connected with anti-flood protection in a rational way⁴². It refers to assessment of the extent of damage of all categories for individual flood scenarios in the spatial system, and its effectiveness is largely dependent on topographic data available⁴³.

In all distinguished categories the author made assessment of flood risk from the minimum level (1) to very high (5), where the base field was a hexagon of the surface of

³⁹ Dz.U. 2003 Nr 162 poz.1568, z późn. zm.

⁴⁰ Dz.U. 1976 Nr 32 poz. 190

⁴¹ Dz.U. 2012 poz. 987

⁴² M. Szypuła, *Strefy zagrożenia powodziowego: metodyka określania rodzajów i sposób wyznaczania z wykorzystaniem numerycznego modelu terenu*, „Gospodarka Wodna” 2001, No 8 pp. 328-329.

⁴³ E. Nachlik, *Wykorzystanie BDOT w ocenie ryzyka powodziowego – Problemy integracji przestrzennych informacji bazodanowych*, VII Krakowskie Spotkania z INSPIRE, Georeferencyjne dane przestrzenne w INSPIRE – od zbiorów do usług danych przestrzennych, Kraków, 12-14 maja 2011.

0.5 ha⁴⁴. Subsequently a map was created which included a synthetic assessment of flood risk levels on the researched areas.

In the group of social facilities, cultural heritage and areas of natural value as well as facilities potentially representing a hazard for the environment and people, the area which they occupy in every hexagon was taken into consideration while assessing the flood risk level ⁴⁵. The hexagon area (0.5 ha) was divided into 5 equal classes (every 0.1 ha): the larger the surface within the hexagon occupied by buildings or facilities of the given risk category, the higher its level. If facilities or areas occupied the area of up to 1,000m² in the hexagon (yet no more than 0), they received minimal risk level (1), from 1,001 to 2,000m² - very low risk level (2), from 2,001 to 3,000m² - medium risk level (3), from 3,001 to 4,000m² - high risk level (4), >4,000m² - very high risk level (5).

Assessment of economic losses was made analyzing 7 selected areas of land use in every hexagon. The value of individual losses for residential areas, economic activity areas and transportation areas is closely related to the depth of water, and consequently to the extent of property value loss (table 1).

Table 1. The degree of loss of property due to the function and the depth of water

Class of land use	Loss function value f (h) [%] in the range water depths 0,5 < h ≤ 2 m
Residential areas	35
Economic activity	40
Transportation areas	10

Source: Dz. U. 2013 poz. 104.

The potential value of economic losses was determined for the depth of water in the range of 0.5-2 m. It is only when three elements are taken together: land use, depth of water and property value (which for residential and economic activity areas varies according to the province) that potential losses counted in money can be assessed (table 2).

⁴⁴ The areas exposed to floods in all the researched communes were divided in the Geospatial Modelling Environment programme into hexagons of the surface of 0.5 ha. The hexagon size was adjusted in such a way so as to fit as many full figures within the boundaries of the analyzed area as possible.

⁴⁵ Assessment of flood risk levels were made under the assumption that the depth of flooding ranges from 0.5 to 2m. This resulted from the specificity of floods on the area of the Łódź province. Consequently, in three categories of problem areas it was decided to take into account the surface of the facilities attributed to every selected group. In the case of buildings flooding within the analyzed range of water depth will take place only to the level of the first storey. Consequently, the analysis does not consider the number of storeys.

Table 2. The value of property loss in the Łódź province due to land use class

Class of land use	The value of assets in the range water depths $0,5 < h \leq 2$ m
Residential areas	101,83 zł/m ²
Economic activity	331,68 zł/m ²
Transportation areas	43,6 zł/m ²
Forests	80 zł/ha
Recreational areas	5,1 zł/m ²
Arable land	1428 zł/ha
Grassland	674 zł/ha

Source: Dz. U. 2013 poz. 104.

The method of assessing property proposed in the Regulation was based on the methodology used in Germany⁴⁶. It must be remembered, however, that due to fluctuations in prices these data must be updated so as to preserve comparability of the amount of damage and loss⁴⁷.

While assessing the risk connected with potential economic losses the area occupied by selected land use classes was calculated in every hexagon. Then the property value was estimated for each of them and summed up within the base field (hexagon). The maximum risk level was assumed to be the value of losses for economic activity areas. The maximum value of losses in the hexagon was 1,658. 4 thousand PLN. Five equal ranges of property value were established (every 331.68 thousand PLN) and for every of them the level of risk was established ranging from minimal to very big, receiving a picture of flood risk levels according to economic loss.

In order to differentiate communes according to flood risk levels the share of hexagons in the given extent of risk was analyzed for 100-year water in every distinguished category. Only hexagons of the surface exceeding 0.4 ha were taken into account since only within their boundaries it was possible to receive the highest flood risk level. These hexagons whose surface was smaller were removed from the analysis. Subsequently a ranking of communes was elaborated in every category of flood risk according to the pattern:

$$P = \frac{\sum U * R_{i-go}}{5}$$

where: P – risk level in the given category,

U – share of hexagons of the given category of flood risk in the area of 100-year water of the given commune,

R_{i-go} – extent of risk in the given category of flood risk,

⁴⁶ E. Drożdżał, M. Grabowski, K. Kondziołka, J. Olbracht, M. Piórecki, R. Radoń, Rylko A., *Mapy ryzyka powodziowego – projekt pilotażowy w zlewni Silnicy*, „Gospodarka Wodna” 2009, No 1, p. 19.

⁴⁷ J. Chojnacki, *Wskaźniki strat powodziowych*, „Gospodarka Wodna” 1994, No 10, p. 227.

5 – number of risk levels⁴⁸.

As a result of these calculations values for all communes were obtained in every distinguished category and they were ranked in descending order in accordance with the obtained values and on this basis a ranking of communes was elaborated according to the flood risk. Finally, synthetic flood risk level was analyzed on the floodplain. In this classification the position of the given commune according to the flood risk level was taken into consideration in every distinguished category. The position of the commune indicated the number of points where the fewer the points, the higher total risk level.

5. RESEARCH RESULTS

In the group of facilities where people may stay on a temporary or permanent basis the highest flood risk may be found in Kutno, Radomsko, Tomaszów Mazowiecki (town) and Łowicz. These facilities are dispersed on the floodplain and they comprise mainly single-family residential buildings. In Łowicz within the limits of 100-year water there are also multi-family residential buildings (a housing estate). The group in question also comprises a district hospital (the commune of Gidle), schools (the commune and town of Tomaszów Mazowiecki, Radomsko), kindergarten (Łowicz), hotels (Uniejów, Rozprza, the town of Sieradz, Inowódz), the Health Institute (Uniejów). People are more willing to invest on the areas of smaller basins, in towns and in places where fill terraces are wide.

Facilities posing the highest potential hazard for the environment and people in the event of flooding generate the highest risk in Tomaszów Mazowiecki (town), Łowicz oraz Kutno. In Tomaszów Mazowiecki (town) and Łowicz the biggest potential adverse consequences for the environment and people are related to the sewage purification plant which should be located outside the area of particular flood hazard and be equipped with individual security devices. These facilities were built in a place where the valley floor is wide.

As a result of an analysis of flood risk levels conducted on the basis potential property losses, Tomaszów Mazowiecki (town) was first on the list followed by Kutno, Łowicz and Działoszyn. This is mainly due to the degree of horizontal intensity of development. In Tomaszów Mazowiecki approximately 14% of flood hazard areas is developed mainly with technical and production facilities, and the biggest potential losses may occur in the event of flooding in the area situated on the Czarna and the Piasecznica rivers. In Kutno the indicator of horizontal intensity of development for flood hazard areas was 7.5%, which is an example illustrating that smaller rivers give greater sense of security. People are more willing to build in their valleys, which may lead to tragic consequences as floods in smaller valleys are more dynamic and it is more difficult to safeguard against them.

In the group of natural value areas and cultural heritage sites the highest risk levels can be found in Uniejów, Warta and Żytno communes (these are areas of Natura 2000). This is connected with, above all, the existence of natural value areas. Within their boundaries there are cubic and linear buildings as well as changes to land use. This phenomenon is very disadvantageous from the point of view of nature, there is still a lack of social

⁴⁸ The level of flood the given category goes up together with the increase in the share of hexagons of the highest level of this risk. The pattern was elaborated by the author of this article.

acceptance for protection of areas of great natural beauty⁴⁹ and as a result there is a risk that in the event of flooding these areas will lose their value. This is why they are taken into account in the assessment of flood risk (assuming the worst-case scenario as the influence of high water levels on these areas is definitely beneficial). This category also comprises cultural heritage facilities i.e. the ethnographic park, Castle Hill (the town of Sieradz), the open-air ethnographic museum of the Pilica river (the town of Tomaszów Mazowiecki), the castle of Uniejów, the milling cottage (Uniejów), the old synagogue (Inowłódz).

The highest synthetic flood risk level can be found in Łowicz and Tomaszów Mazowiecki (town). On the Łowicz area the valley bottom of the Bzura river is very wide, especially in the western and eastern part where there are buildings (the central section of the river within the town administrative boundaries was embanked). The conflict of development is also marked on the area of the land slide of the levee (remaining beyond the scope of the analysis). Tomaszów Mazowiecki is the town where smaller rivers flow into the Pilica river, which is why the valley bottom reaches there considerable sizes of about 1.7 km,⁵⁰ thus fostering localization of buildings. Smaller rivers, especially the Czarna and Piasecznica rivers as well as the location below the Sulejowski reservoir, creates a sense of security among its users. All this leads to intensification of land development on this area and an increase in potential adverse consequences in the event of flooding. Due to sealing of the surface (through land development) infiltration of water to the soil is limited, increasing at the same time the outflow capacity⁵¹.

6. CONCLUSIONS

Analysis of flood risk levels is of great importance and it enables to conduct a suitable anti-flood protection policy. To achieve this it is invaluable to know both the synthetic assessment of flood risk level and its diversification within the flood hazard area. Due to this it is possible to determine which places are particularly susceptible to adverse consequences. Unfortunately, this element is missing on flood risk maps which were elaborated as part of the Floods Directive. The methodology proposed by the author of this article bridges this gap, yet analyses conducted using it refer only to areas of 100-year water in selected communities, which is in accordance with the provisions of law in force yet it does not meet the natural determinants of wide valley bottoms in Central Poland. But there is still no one single effective method of marking the flood risk level. It is of great importance in the process of analyzing flood consequences to pay attention not only

⁴⁹ M. Borowska-Stefańska, *Zagospodarowanie terenów zagrożonych powodzią w małych miastach województwa łódzkiego* [in:] *Nowoczesne instrumenty polityki rozwoju lokalnego – zastosowanie i efekty w małych miastach*, eds. K. Heffner, M. Twardzik, "Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach" 2013, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice, p. 330.

⁵⁰ B. Trzmiel, *Szczegółowa Mapa Geologiczna Polski, 1:50 000, arkusz 667-Tomaszów Mazowiecki*, Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa, 1986.

⁵¹ W. Rippl, *Management of water cycle and energy flow for ecosystem control: The energy-transport-reaction (ETR) model*, "Ecological Modelling" 1995, Vol. 78, p. 68.

to tangible damage but also to intangible damage which is difficult to assess yet vital in the process of risk management.

LITERATURE

- [1] Apel H., Aronica G. T., Kreibich H., Thieken A. H., *Flood risk analyses—how detailed do we need to be?*, "Natural Hazards" 2009, Vol. 49, No. 1, pp. 79-98.
- [2] Bajorek J., *Wdrażanie rozwiązań proponowanych w planach: założenia i problemy praktyczne*, „Gospodarka Wodna” 2001, No 8, pp. 337-338.
- [3] Bobiński E., Żelaziński J., *Czy można przerwać błędne koło ochrony przeciwpowodziowej?*, „Gospodarka Wodna” 1996, No 4, pp. 99-107.
- [4] Bogdańska-Warmuz R., Grela J., Konieczny R., Siudak M., *Systemy ostrzeżeń powodziowych*, [in:] *Model kompleksowej ochrony przed powodzią w obszarze dorzecza górnej Wisły na przykładzie województwa małopolskiego*, ed. M. Maciejewski, IMGW, Kraków, (CD-ROM), 2000.
- [5] Borowska-Stefańska M., *Zagospodarowanie terenów zagrożonych powodzią w małych miastach województwa łódzkiego* [in:] *Nowoczesne instrumenty polityki rozwoju lokalnego – zastosowanie i efekty w małych miastach*, eds. K. Heffner, M. Twardzik, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2013, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice, pp. 323-332.
- [6] Bromek K., Mydel R., *Uwagi metodyczne do opracowania szczegółowej mapy użytkowania ziemi przestrzeni miejskiej*, „Folia Geographica Seria Geographica-Oeconomica” 1972, Vol.5 Kraków Oddział PAN w Krakowie, pp. 149-160.
- [7] Chojnacki J., *Wskaźniki strat powodziowych*, „Gospodarka Wodna” 1994, No 10, pp. 227-231.
- [8] Chojnacki J., *Szacowanie strat powodziowych* [in:] *Model kompleksowej ochrony przed powodzią w obszarze dorzecza górnej Wisły na przykładzie województwa małopolskiego*, ed. M. Maciejewski, IMGW, Kraków CD-ROM, 2000.
- [9] Crichton, D., *The risk triangle* [in:] *Natural disaster management*, ed. J. Ingleton, London: Tudor Rose, 1999, pp. 102–103.
- [10] Crichton, D., *What can cities do to increase resilience?* “Philosophical Transactions of the Royal Society” 2007, Vol. 365, pp. 2731–2739.
- [11] Drożdżal E., Grabowski M., Kondziołka K., Olbracht J., Piórecki M., Radoń R., Ryłko A., *Mapy ryzyka powodziowego – projekt pilotażowy w zlewni Silnicy*, „Gospodarka Wodna” 2009, No 1, pp. 19-29.
- [12] Dutta, D., Herath S., Musiake K., *A mathematical model for flood loss estimation*, “Journal of Hydrology” 2003, Vol. 277, No 1, pp. 24–49.
- [13] Dyrektywa 2007/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2007 r. w sprawie oceny ryzyka i zarządzania nim (Dyrektywa Powodziowa).
- [14] Genovese E., *A methodological approach to land use-based flood damage assessment in urban areas: Prague case study*, European Communities, 2006.
- [15] Granger K., Jones T., Leiba M., Scott G., *Community Risk in Cairns: A Multi-hazard Risk Assessment*. AGSO (Australian Geological Survey Organisation) Cities Project, Department of Industry, Science and Resources, Australia 1999.

- [16] Grocki R., Eliasiewicz R., *Zagospodarowanie terenów zalewowych*, seria: Ograniczanie skutków powodzi w skali lokalnej, Biuro koordynacji Projektu Banku Światowego, Wrocław 2001.
- [17] ICPR, International commission for the protection of the Rhine, Non-structural flood plain management: Measures and their effectiveness, Koblenz, 2002, <http://www.iksr.org/index.php> (access: 20.09.2014 r.).
- [18] Kelman, I., Spence R., *An overview of flood actions on buildings*, "Engineering Geology" 2004, 73, pp. 297–309.
- [19] Kobojeck E., *Środowisko przyrodnicze dolin rzek nizinnych i kierunki antropogenicznych przekształceń* [in:] *Prawne, administracyjne i środowiskowe uwarunkowania zagospodarowania dolin rzecznych*, ed. B. Więzik, Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku Białej, 2010, pp. 41-54.
- [20] Konrad C. P., *Effects of Urban Development on Flood*, U.S. Department of the Interior, U.S. Geological Survey, USGS Fact Sheet FS-076-03, 2003, <http://pubs.usgs.gov/fs/fs07603/>, (access: 20.09.2014 r.).
- [21] Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu z dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz. U. 1976 Nr 32 poz. 190).
- [22] Liszewski S.: Tereny miejskie. Podział i klasyfikacja, *Acta Universitatis Lodzianis. ZNUL. Nauki Matematyczno-Przyrodnicze, Folia Geographica*, s. II, z. 15, 1978.
- [23] Liszewski S., *Przestrzeń miejska i jej organizacja*, Geografia. Człowiek. Gospodarka, Kraków, 1997.
- [24] Messner F., Meyer V.: Flood damage, vulnerability and risk perception – challenges for flood damage research, UFZ Discussion Paper 13, 2005.
- [25] Nachlik E.: Wykorzystanie BDOT w ocenie ryzyka powodziowego – Problemy integracji przestrzennych informacji bazodanowych, VII Krakowskie Spotkania z INSPIRE, Georeferencyjne dane przestrzenne w INSPIRE – od zbiorów do usług danych przestrzennych, Kraków, 12-14 maja 2011.
- [26] Nicholas, J., Holt G. D., Proverbs D.: Towards standardizing the assessment of flood damaged properties in the UK, *Struct. Surv.*, vol. 19, no. 4, 2001, pp. 163–172.
- [27] *Ocena zagrożenia powodziowego na obszarze województwa łódzkiego*, Wydział Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego, Łódzki Urząd Wojewódzki w Łodzi, Łódź 2012.
- [28] *Program Bezpieczeństwa Powodziowego w regionie wodnym Środkowej Wisły, 2012*, Warszawa;
- [29] Regulski J., *Planowanie przestrzenne*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, 1985.
- [30] Ripl, W., *Management of water cycle and energy flow for ecosystem control: The energy-transport-reaction (ETR) model*, "Ecological Modelling" 1995, Vol. 78, pp. 61–76.
- [31] Rotnicka J., *Gospodarka wodna w świetle uwarunkowań Unii Europejskiej*, [in:] *Stan gospodarki wodnej w Polsce - problematyka prawna i kompetencyjna (na przykładzie Dolnej Wisły)*, Materiały z konferencji zorganizowanej przez

- Parlamentarny Zespół ds. Dróg Wodnych i Turystyki Wodnej 2 czerwca 2011 r. w siedzibie Senatu, Kancelaria Senatu.
- [32] Rozporządzenie Ministra Środowiska, Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej, Ministra Administracji i Cyfryzacji oraz Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 grudnia 2012 r. w sprawie opracowywania map zagrożenia powodziowego oraz map ryzyka powodziowego, (Dz. U. 2013 poz. 104);
- [33] Sayers P.B., Gouldby B.P., Simm J.D., Meadowcroft I., Hall J., *Risk Performance and Uncertainty in Flood and Coastal Defence – A Review*, R&D Technical Report FD2302/TR1 (HR Wallingford Report SR587), Crown copyright, London, U.K., 2002.
- [34] Słonecka A., Jaglak E., Goryszewska E., Kołakowska J., Ulanicka E., *Zagospodarowanie przestrzenne dolin rzecznych a zagrożenie powodziowe województwa mazowieckiego*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa, 2008.
- [35] Sowiński M., *Szkody powodziowe jako element wyznaczania ryzyka*, „Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich” 2008, No 7, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, pp. 121–130.
- [36] Szypuła M., *Strefy zagrożenia powodziowego: metodyka określania rodzajów i sposób wyznaczania z wykorzystaniem numerycznego modelu terenu*, „Gospodarka Wodna” 2001, No 8, pp. 328-330.
- [37] Thieken A. H., Müller M., Kreibich H., Mer, B., *Flood damage and influencing factors: New insights from the August 2002 flood in Germany*, “Water Resources Research” 2005, 41, doi:10.1029/2005WR004177.
- [38] Trzmiel B., *Szczegółowa Mapa Geologiczna Polski, 1:50 000, arkusz 667-Tomaszów Mazowiecki*, Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa, 1986.
- [39] UN DHA, *Internationally Agreed Glossary of Basic Terms Related to Disaster Management*. UN DHA (United Nations Department of Humanitarian Affairs), Geneva, 1992.
- [40] Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. 1997 nr 5 poz. 24).
- [41] Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.).
- [42] Walczykiewicz T., Biedroń I., *Zagospodarowanie dolin rzecznych w świetle zarządzania ryzykiem powodziowym* [in:] *Prawne, administracyjne i środowiskowe uwarunkowania zagospodarowania dolin rzecznych*, ed. B. Więzik, Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku Białej, Bielsko Biała, 2013, pp. 145-154.
- [43] Wind, H. G., Nierop T. M., de Blois C. J., de Kok J. L., *Analysis of flood damages from the 1993 and 1995 Meuse flood*, “Water Resources Research” 1999, Vol. 35, No 11, pp. 3459–3465.
- [44] <http://www.kzgw.gov.pl/Dyrektywa-Powodziowa.html> (access: 27.11.2013).

OCENA RYZYKA POWODZIOWEGO GMIN WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

W artykule za cel przyjęto ocenę ryzyka powodziowego na obszarach zagrożonych powodziami w 21 gminach województwa łódzkiego. Badaniu podlegał obszar szczególnego zagrożenia powodzią, za który przyjęto zasięg występowania wód o prawdopodobieństwie pojawienia się raz na 100 lat. Pojęcie ryzyka powodziowego oznacza natomiast „kombinację prawdopodobieństwa wystąpienia powodzi i związanych z nią potencjalnych negatywnych konsekwencji dla zdrowia ludzkiego, środowiska, dziedzictwa kulturowego oraz działalności gospodarczej”⁵². Do oceny ryzyka powodziowego posłużyła autorska metoda bonitacji punktowej, gdzie polem podstawowym był heksagon o powierzchni 0,5ha. Autorka dokonała zarówno syntetycznego poziomu ryzyka powodziowego, jak i jego zróżnicowania w obrębie terenu zagrożonego powodzią. Najwyższy syntetyczny poziom ryzyka powodziowego jest w Łowiczu oraz Tomaszowie Mazowieckim (mieście). Na obszarze Łowicza, dno doliny Bzury jest bardzo szerokie, w szczególności w zachodniej i wschodniej części, tam też lokalizowana jest zabudowa. Tomaszów Mazowiecki, to miasto w którym do Pilicy uchodzą mniejsze rzeki, w związku z czym dno doliny osiąga tu znaczne rozmiary, co sprzyja lokalizowaniu zabudowy. Mniejsze rzeki, w szczególności Czarna, Piasecznica oraz położenie poniżej zbiornika Sulejowskiego, stwarza wśród użytkowników tych obszarów poczucie bezpieczeństwa. Wszystko to prowadzi do intensyfikacji zagospodarowania na tych terenach oraz wzrostu związanych z tym potencjalnych, negatywnych konsekwencji w przypadku nadejścia powodzi. Analiza poziomu ryzyka powodziowego jest niezwykle istotna i umożliwia prowadzenie odpowiedniej polityki ochrony przeciwpowodziowej.

Słowa kluczowe: tereny zagrożone powodziami, zagospodarowanie przestrzenne, ryzyko powodziowe, Dyrektywa Powodziowa.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.1

Przesłano do redakcji: październik 2014

Przyjęto do druku: czerwiec 2015

⁵² Dyrektywa 2007/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2007 r. w sprawie oceny ryzyka i zarządzania nim (Dyrektywa Powodziowa), art. 2 pkt. 2.

Петр ГНАТЕНКО¹

МАКИАВЕЛЛИ О ПРИРОДЕ ЧЕЛОВЕКА

В статье рассматриваются взгляды Макиавелли – одного из выдающихся мыслителей эпохи Возрождения по вопросу о природе человека. Отмечается, что противоречия, характерные для данной эпохи, нашли отражение в творчестве Макиавелли. Феномен природы человека в творчестве Макиавелли необходимо рассматривать в контексте его этического учения. Он характеризует добро и зло, отмечает их взаимосвязь, возможность их взаимоперехода. Макиавелли подчеркивает вторичность, производность категорий добра и зла от человека. В то же время, человек может только изучать силы, управляющие добром и злом, и в каких-то пределах влиять на них. Важное место для понимания природы человека имеют его взгляды на проблему ценностей. Он детально останавливается на характеристике категорий цели и средства. Макиавелли отмечает, что человек должен ставить определенные цели и стремиться к ним. Мыслитель переносит их в сферу морального совершенствования личности. Достижение этих целей дает возможность реализовать в природе человека идеалы и лучшие моральные качества. Среди множества моральных качеств, которые должны быть присущи человеку, он называет честь. Данное понятие как бы синтезирует в себе множество других качеств, присущих человеку. Честь свойственна только человеку, живущему в обществе и должна проявляться в государственных делах. Человек должен познавать добро и зло, хотя знание их не ведет к тому, что человек освобождается от зла. Макиавелли утверждает, что тот, кто не хочет избрать дорогу добра обязательно должен вступить на путь зла.

Ключевые слова: природа человека, человек, добро, зло, цель, средства, ценности, этика.

1. ВВЕДЕНИЕ

В истории мировой философской и общественно-философской мысли есть мыслители, творчеству которых давались противоположные, полярные оценки. Классическими примерами в этом отношении является творчество Ницше и Макиавелли. Размышления Макиавелли о человеческой природе на протяжении многих столетий продолжают привлекать внимание, интерпретация его учения поражает своей полярностью. В связи с этим Мерло-Гонти писал, что отречение от Макиавелли, столь частое сегодня, приобретает тревожный смысл – как решение пренебречь задачами подлинного гуманизма. Он указывает, что использование макиавеллевского способа опровергать Макиавелли – это благочестивая уловка тех, кто возводит очи на небосвод принципов, чтобы отвлечь нас от их поступков. И есть способ, подчеркивает он, совершенно противоположный макиавеллизму, защищать Макиавелли, которого почитают за вклад в достижение политической ясности.

¹ Prof. dr hab. Peter Gnatenko, Katedra Filozofii, Narodowy Uniwersytet im. O. Gonchara w Dnipropetrowsku, Ukraina, e-mail: v.beljaev@fuzzy.ua

2. ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНИЯ МАКИАВЕЛЛИ О ПРОБЛЕМЕ ЧЕЛОВЕКА

Творчество Макиавелли необходимо рассматривать в контексте идей эпохи Возрождения с ее противоречиями и достижениями. Эти противоречия нашли отражение и в работах Макиавелли, особенно в наиболее известной работе „Государь”, в которой, как подчеркивается в научной литературе, он обосновывает рациональность политики и выступает рациональным политиком.

Макиавелли родился в 1469 г., умер в 1527г. Четырнадцать лет он проработал в должности канцлера – секретаря Совета Десяти Флорентийской республики. Время, прошедшее после смерти Макиавелли, оставило нам не только его книги, в которых он рассматривает проблемы общественно-политической жизни, государственного устройства, но и его видение и понимание проблемы человека, психологии личности и психологии народных масс. Что касается последнего, то ныне в литературе нередко можно встретить параллели между Макиавелли и Фрейдом.

Однако, время оставило нам понятие «макиавелизм», в которое вкладывается отрицательное содержание. «Макиавелизм» в политике, с его центральным тезисом „цель оправдывает средства”, приобрел крайне негативный характер, как доминирующий фактор аморализма в политике.

В данной статье не рассматривается этот тезис, это предмет отдельной работы. Здесь лишь отметим, что анализ Макиавелли понятий „цель” и „средства” не является столь упрощенным, как это представляется некоторым комментаторам творчества флорентийского мыслителя, и особенно политикам, придерживающимся принципа „цель оправдывает средства”, ссылаясь на авторитет Макиавелли, чтобы оправдать свои действия в реальной жизни.

В своем творчестве Макиавелли затрагивает многие вопросы. Ответы, которые он дает на них, не потеряли своей актуальности и в наши дни. В этом плане представляет интерес коллективная монография, изданная в Англии „Макиавелли, маркетинг и менеджмент”. Авторы книги утверждают: „Его идеи нашли применение и не утрачивают актуальности за пределами политической сферы в самых разных секторах общественной и экономической жизни, таких как менеджмент и маркетинг”².

Многогранность личности Макиавелли, богатство его творческого наследия дают основание специально рассматривать его взгляды на проблему природы человека. Тем более, как отмечалось выше, имеется, при трактовке данного вопроса, определенное сходство Макиавелли и Фрейда.

Проблема природы человека была предметом рассмотрения античных мыслителей. С момента возникновения философия в центре своих размышлений ставила вопрос о человеке, его сущности и природе. Так, например, учение о природе человека была весьма важной теоретической проблемой конфуцианства. Последователи Конфуция исходили из его тезиса, что по природе люди близки друг другу, но в процессе обучения далеко отходят друг от друга. При этом следует подчеркнуть, что в истории древнекитайской философии прослеживаются два

² *Макиавелли, маркетинг и менеджмент*, под ред. Фила Харриса, Эндрю Лока и Патрисии Рис, пер. с англ., Изд. Питер, Лондон – Нью-Йорк – Санкт-Петербург 2004, с.12.

направления в трактовке природы человека. Первое, представленное учением Мэн-цзы, утверждающим принцип доброй природы человека. Второе, утверждавшее принцип злой природы человека, представлено учением Сюнь-цзы.

Дальнейшее развитие учение о природе человека нашло в творчестве древнегреческих мыслителей, в частности, в работах Платона и Аристотеля. Если мыслители Китая и Индии рассматривали природу человека в контексте этических категорий добра и зла, то Платон и Аристотель включают в содержание понятия „природа человека” иррациональный элемент. При этом каждый из них отводил ему разную роль в определении сущности и природы человека.

Необходимо также отметить различие подходов Платона и Аристотеля к трактовке природы человека. Платон рассматривает вопрос о природе человека, во-первых, в контексте своего учения об идеальном государстве, во-вторых, исходя из своей концепции души, в-третьих, он определял, какой природой человек должен быть в идеальном государстве. Аристотель же, исходил из того, каким человек является в реальности. При этом он подчеркивал роль воспитания и обучения в формировании личности, ее природы. Существенное отличие учений Платона и Аристотеля в трактовке природы человека состоит также в том, что, согласно Платону, природу человека можно изменить, но лишь в условиях идеального государства. Аристотель же считал, что природу человека можно и необходимо совершенствовать, но нельзя изменить. Аристотель считал, что во всех людей природа вселила стремление к государственному общению, и первый, кто это общение организовал, оказал человечеству величайшее благо. Высоко оценивая значение государства в жизни общества, он считал, что понятие справедливости связано с представлением о государстве, поскольку право, служащее мерилем справедливости, является регулирующей нормой политического общения. Таким образом, Макиавелли, излагая свои взгляды на проблему природы человека, опирается на учения античных мыслителей, прежде всего, на учение Аристотеля.

Феномен природы человека в творчестве Макиавелли необходимо рассматривать в контексте его этического учения. В литературе утверждается, что Макиавелли был убежден в неизменности человеческой природы. Неизменность человеческой природы, по его мнению, имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Он утверждал, что во всех обществах и у всех народов бытуют одни и те же настроения, присутствующие у них всегда. Таким образом, тому, кто прилежно изучает дела минувшие, легко предвидеть будущее всякой республики, указывал Макиавелли.

Апеллируя к сфере практической жизнедеятельности, Макиавелли утверждает, что люди злы, поэтому первоочередная задача политика состоит в том, чтобы подавить зло, которое кроется в человеке.

Если же рассматривать сферу мировоззренческую, когда он пишет о естественном понимании данной проблемы, то здесь утверждается, что человек природный, доциальный, не добр и не зол. По Макиавелли, нравственные качества зависят от образа жизни и воспитания.

В литературе утверждается, что „мысли Макиавелли чужда метафизичность и в том смысле, что он отказывается от абсолютных критериев морали. По его утверждению, мораль возникает с появлением общественного интереса, из

элементарных разумных актов общения и оценки, и воплощается в понятии „справедливость”³. Характеризуя природу человека, он писал, что о людях вообще можно сказать, что они притворщики, бегут от опасностей, жадны до наживы. Когда делаешь им добро, указывает он, они навек твои, в этом случае они готовы пожертвовать для тебя жизнью, имуществом и детьми. Если же надобность в этом не предвидится – при первом же появлении опасности, их как не бывало. Эти размышления о природе человека Макиавелли излагает в работе „Государь”.

Макиавелли, характеризуя добро и зло, отмечает их взаимосвязь, возможность их взаимоперехода. В работе „История Флоренции” он подчеркивает вторичность, производность категорий добра и зла от человека. В тоже время, человек может только изучать силы, управляющие добром и злом, и в каких-то пределах влиять на них, акцентирует мыслитель.

Для того, чтобы лучше понять учение Макиавелли о природе человека, необходимо остановиться на его учении о ценностях. Здесь он рассматривает категорию цели. Ведь то или иное действие совершается ради определенной цели. В работе „Рассуждения” Макиавелли утверждает, что „цель всех людей – слава и богатство”.

В своих работах Макиавелли детально останавливается на характеристике категорий цели и средства. В связи с этим в исследованиях посвященных творчеству Макиавелли подчеркивается: „Каким должно быть подлинное соотношение цели и средств по Макиавелли? Их взаимоотношения не могут не быть противоречивыми, ведь из зла возникает добро, их добра – зло, и люди, в конечном счете, бессильны перед лицом времени изменить этот закон, хотя их деятельность и направлена на это. Не все цели достигаются, не все достижения соответствуют целям, поэтому макиавеллевский мудрец считает нужным до поры до времени хранить свои намерения в тайне”⁴. В своем этическом учении Макиавелли останавливается на характеристике тех целей, к которым должен стремиться человек. Он их переносит в сферу морального совершенствования личности. Достижение этих целей даст возможность воплотить в природе человека идеалы и лучшие моральные качества.

Среди множества моральных качеств, которые должны быть свойственны человеку, он называет честь. Данное понятие как бы синтезирует в себе множество других качеств, присущих человеку. При этом, согласно Макиавелли, честь свойственна только человеку, живущему в обществе и должна проявляться в государственных делах. Здесь, по существу, Макиавелли рассматривает диалектику взаимоотношения личности и общества, зависимость личности от общества, где происходит совпадение их интересов, а также возникают коллизии между ними.

Согласно Макиавелли, у людей существуют две цели – слава и богатство. В связи с этим, он пишет: „У древних авторов существует изречение, что зло причиняет людям боль, а добро предается. Природа создала людей таким образом, что они могут желать чего угодно, но не всего могут добиться, и, поскольку желание приобретает превышает силы, возникает недовольство тем, чем уже владеют, и неудовлетворённость. Отсюда проистекают перемены в их судьбе, потому что люди частью хотят большего, частью бояться потерять приобретенное,

³ М. А. Юсим, *Этика Макиавелли*, Изд. „Наука”, Москва 1990, с.79.

⁴ *Ibidem*, с.90.

и от вражды переходят к войне, которая губит одно государство и возвышает другое”⁵.

Человек должен познавать добро и зло, хотя знание их не ведет к тому, что человек освобождается от зла. Это происходит потому, как пишет Макиавелли в работе „Рассуждения”, что добро и зло так тесно между собой взаимосвязаны, что невозможно пользоваться одним и не прикасаться к другому.

Макиавелли утверждает, что то, кто не хочет избрать дорогу добра обязательно должен вступить на путь зла, если хочет удержаться. Но он подчеркивает, что люди выбирают средние тропинки, которые чрезвычайно вредны, не будучи целиком ни плохими, ни хорошими. Исследователи творчества Макиавелли справедливо подчеркивают, что этические взгляды Макиавелли близки гуманистическим, так как они опираются на идею достоинства человека, которая, возможно, распространила на все человечество средневековое представление о ценности каждого индивида о своей роли.

Новое заключается у Макиавелли в попытках вывести на всеобщую – мораль. В упомянутой выше коллективной монографии „Макиавелли, маркетинг и менеджмент”, изданной в Англии, один из авторов, Роберт Гутфродд рассматривает концепцию Макиавелли о природе человека. Он, в частности, пишет: „В этой главе я делаю три заявления касательно того, что Макиавелли по-прежнему актуален для понимания человеческого поведения. Во-первых, я полагаю, что представление Макиавелли о человеческой природе сохраняет значимость для современной политической мысли и общественного, политического действия. Во-вторых, что это представление – и вера в неизменяющуюся человеческую природу – разделяется философскими и аналитическими предположениями, которые можно найти как у Гоббса, так и у Фрейда. И, наконец, я поддерживаю точку зрения, отличную от широко распространенного убеждения в том, что такая неизменяющаяся концепция человеческой природы отрицает развитие человеческого потенциала и социальный прогресс, согласно которой это необходимое – хотя, конечно, не достаточное – основание для продления существования индивидуальной свободы”⁶. Таким образом, автор данного утверждения исходит из тезиса о неизменности человеческой природы, считая, что это позиция также и Макиавелли. На этой позиции, по его мнению, стоят Гоббс и Фрейд. То есть идет речь о том, что определяет природу человека – гены или среда? Автор ссылается на Гоббса, но не упоминает Локка с его утверждением о решающем значении среды в формировании природы человека.

В контексте данного рассмотрения необходимо обратить внимание на то обстоятельство, что позиция Макиавелли не была столь однозначной. Он не отрицал значения социальной среды в формировании личности и ее влияния на поведение. Так, в работе „Государь” Макиавелли пишет: „Ведь столь отлично люди живут от того как должны бы жить, что всякий, отвергающий действительное ради должного, навлекает на себя скорее гибель, чем спасение, ибо человек, желающий

⁵Н. Макиавелли, *Государь*, Санкт-Петербург 2007, с.204.

⁶Макиавелли, *маркетинг и менеджмент*, с.248.

исповедовать добро во всех случаях жизни, неминуемо погибнет среди множества людей чуждых добру”⁷.

При определении природы человека, раскрытии ее содержания особенно велика роль биологии. Однако ограничиваться лишь биологическими знаниями было бы неверно. Кроме биологического в человеке есть и духовное начало, которое играет в определении его природы не менее важную роль, чем биологическое. В процессе познания будут изменяться наши представления о природе человека, но сама природа человека, запрограммированная генетически, не может даже под влиянием каких бы то ни было революций (биотехнических или других) радикально измениться. Ибо на генетическом уровне изменение природы человека превратило бы природу человека в природу какого-то другого существа, как бы он не назывался („постчеловек” или как-то иначе). Важным элементом природы человека, наряду с генетическим фактором, является духовный фактор, то есть система ценностей, сформировавшихся на протяжении многих веков. В формировании этой системы ценностей (представлений о добре, зле, справедливости и др.) определенную роль играет среда. В обществе при взаимодействии между людьми формируются нормы морали, права, которые, наряду с другими факторами, образуют систему ценностей, господствующую в обществе в ту или иную историческую эпоху.

Некоторые исследователи теории Макиавелли о роли человеческой природы в политике, в качестве предостерегающего фактора, приводят следующие слова – он указывает, что кто бы ни желал основать государство и дать ему законы, должен начать с предположения, что все люди дурны и всегда готовы показать свою порочную природу, как только обнаружат возможность для этого. Или о том, что люди действуют справедливо только по принуждению; но с той минуты, как они получают возможность и свободу совершать несправедливости безнаказанно, они никогда не упустят шанс сеять везде смятение и беспорядок. Он отмечает, что, движимые постоянной жадной славой и богатства, люди уступают готовности ко злу, присущей человеческой природе. Здесь можно провести аналогию между Макиавелли и Ницше о человеческой природе и сущности человека. Вырванные из контекста произведений Макиавелли и Ницше, они могут быть истолкованы для характеристики наихудших сторон человеческой природы. Все зависит от того, кто и с какой целью будет использовать данные утверждения.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Идеального общества никогда не было и, надо полагать, никогда не будет. Насильники и убийцы были во все времена. Социальные отношения в обществе лишь влияют на формирование личности. Общественные противоречия, свойственные тому и или иному типу общества, так же оказывают влияние на формирование личности. Сущность личности зависит от того, в какой среде личность воспитывалась, какую систему ценностей она исповедовала. Единство генетики и среды проживания определяет поведенческую структуру личности, как на личностном уровне, так и на уровне развития общества. В работе „Государь” Макиавелли приводит латинское изречение о том, что такова натура толпы – она или рабски прислуживает, или надменно властвует. Однако в этой работе имеется

⁷ Н. Макиавелли, *Государь*, с.187.

специальная глава, которую Макиавелли назвал „Народные массы мудрее и постоянное государство”. Макиавелли говорит о природе народных масс, которые подчиняются законам, подчеркивая, что следует отличать их от разнузданной толпы, которая является неуправляемой и деструктивной.

В работе „Государь” он пишет: „Не следует порицать природу масс больше, нежели натуру государя, ибо и массы, и государи в равной степени заблуждаются, когда ничто не удерживает их от заблуждений”⁸. Макиавелли рассматривает взаимоотношение государя и народа, подчеркивая, что властвующий народ, а не толпа, будет столь же, а то и более, постоянен, благоразумен и щедр, что и государь, притом государь, почитаемый мудрым. „С другой стороны, – отмечает Макиавелли, – государь, сбросивший узду закона, окажется не благороднее, переменчивее и безрассуднее всякого народа. Различие в их действиях порождается не различием их природы - ибо природа у всех одинакова, а если у кого здесь имеется преимущество, то, как раз, у народа, – но большим, или меньшим уважением законов, в рамках которых они живут”⁹.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Макиавелли Н., *Государь*, Изд. Питер, Санкт-Петербург 2007.
- [2] *Макиавелли, маркетинг и менеджмент*, под ред. Фила Харриса, Эндрю Лока и Патрисии Рис, пер. с англ., Изд. Питер, Лондон – Нью-Йорк – Санкт-Петербург 2004.
- [3] Бурлацкий Ф., *Загадки и урок Никколо Макиавелли*, Политиздат, Москва 1977.
- [4] Юсим М. А., *Этика Макиавелли*, Изд. Наука, Москва 1990.
- [5] Гнатенко П. И., *Феномен природы человека*, Киев 2014.

MACHIAVELLI ABOUT HUMAN NATURE

The paper considers the views of Machiavelli, one of the foremost thinkers of the Renaissance on the nature of man. It is noted that the contradictions specific to his epoch are reflected in the works of Machiavelli. The phenomenon of human nature in the works of Machiavelli should be considered in the context of his ethical teaching. He characterizes good and evil, says their relationship, the possibility of their mutual transition. Machiavelli emphasizes the secondary, derivative nature of categories of good and evil on the person. At the same time, the person can only examine the forces that govern good and evil, and within the short limit affect them. His views on the issue of values take an important role for the understanding of human nature. He stops for a detailed characterization of categories goals and means. Machiavelli says that a man should put some goals and strive for them. Thinker carries them into the sphere of moral perfection of the individual. The achievement of these objectives makes it possible to realize the ideals of human nature and the best moral qualities. Among the many moral qualities that should be inherent in man, he calls honor. This concept synthesizes many other qualities of the person. Honor belongs only to a person living in the community and should be shown in public affairs. People should know good and evil, although their knowledge does not lead to the fact that a man is free from evil.

⁸ *Ibidem*, с. 238.

⁹ *Ibidem*.

Machiavelli argues that the one who does not want to elect a good way to take the path of evil.

Keywords: human nature, man, good and evil, the purpose, the means, values, ethics.

MACHIAVELLI O NATURZE LUDZKIEJ

W artykule rozpatrywane są poglądy Machiavellego – jednego z wybitnych myślicieli epoki Renesansu, dotyczące natury człowieka. Autor zaznacza, że sprzeczności charakterystyczne dla danej epoki znajdują odzwierciedlenie w twórczości Machiavellego. Fenomen natury ludzkiej w pracach Machiavellego należy rozpatrywać w kontekście jego nauczania etycznego. On charakteryzuje dobro i zło, dostrzega ich związek, możliwość ich wzajemnego przejścia. Machiavelli podkreśla, że pojęcia dobra i zła są wtórne, pochodne od człowieka. Jednocześnie człowiek potrafi tylko badać siły rządzące dobrem i złem, i, do pewnego stopnia, oddziaływać na nie. Ważnym miejscem dla zrozumienia ludzkiej natury są jego poglądy na problem wartości. On szczegółowo charakteryzuje pojęcia celu i środków. Machiavelli uważa, że człowiek powinien stawiać pewne cele i dążyć do nich. Myśliciel przenosi je w sferę moralnej doskonałości jednostki. Osiągnięcie tych celów umożliwia realizację w naturze ludzkiej ideałów i najlepszych cech moralnych. Wśród wielu moralnych cech, które powinny być nieodłączną właściwością człowieka, on wymienia honor. Pojęcie to niejako syntezuje w sobie wiele innych cech ludzkich. Honor jest właściwy tylko dla człowieka, żyjącego w społeczeństwie i powinien być ujawniany w sprawach publicznych. Człowiek powinien poznawać dobro i zło, chociaż ich znajomość nie prowadzi do uwolnienia od zła. Machiavelli twierdzi, że ten, kto nie chce wybrać drogę dobra, koniecznie musi wstąpić na drogę zła.

Słowa kluczowe: natura ludzka, człowiek, dobro, zło, cel, środki, wartości, etyka.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.2

Przesłano do redakcji: październik 2014

Przyjęto do druku: czerwiec 2015

Jarosław GRYZ¹

WSPÓLNOTA BEZPIECZEŃSTWA

Wiedza o otaczającym świecie, rzeczywistości społecznej, jej funkcjonowaniu składa się z wielu rozmaitych teorii, praw, pojęć, wreszcie koncepcji otaczającego nas świata. Rzecz w tym, że tylko część z nich jest prawdziwa i to tylko w określonych, często przypadkowych, okolicznościach. Stąd rozróżnienie o ich prawdziwości bądź braku takiej jest obarczone ryzykiem i błędem. Rzecz dotyczy także wspólnot bezpieczeństwa tworzonych przez ludzi i z ich udziałem. Ma to swoje konsekwencje w każdym aspekcie działalności ludzkiej, a także sposobach ich określania. Pojmowanie bezpieczeństwa wspólnot społecznych ma długą tradycję. Cechuje ją przy tym różnorodność i dowolność wykładni społecznych, religijnych, politycznych, ekonomicznych, innych. Od Arystotelesa, przez teologów, po współczesnych autorów odwołujących się do kategorii wspólnot, jako elementu konstytuującego więzi społeczne, istniejący ład. Związek, między poznaniem, a zrozumieniem, a właściwie chęć jego dostrzeżenia w obszarze bezpieczeństwa wspólnotowego stał się podstawą do podjęcia niniejszych rozważań. Są one jednak ograniczone. Nie podjęto rozważań ukierunkowanych na tożsamość i jej znaczenie we wspólnotach bezpieczeństwa. Nie wyeksponowano także idei i szerzej ideologii leżących u podstaw formowania i przekształcania tych wspólnot. Pominięto także mechanizmy wpływu kształtowane m.in. przez różne grupy nacisku występujące w systemach politycznych. W związku z powyższym, celem niniejszego artykułu jest ukazanie teoretycznych podstaw formułowania bezpieczeństwa wspólnot społecznych. Ponadto, udzielenie odpowiedzi na pytanie, które związki budują bezpieczeństwo wspólnot społecznych. W konsekwencji uzyskanie wiedzy będącej podstawą formułowania polityki i strategii bezpieczeństwa państwa.

Słowa kluczowe: wspólnota bezpieczeństwa, bezpieczeństwo psychospołeczne, więzi społeczne

1. WSTĘP

„Niezależnie od tego, co myślimy lub sobie wyobrażamy, ludzkim zachowaniem rządzi strach (*phobos*), własny interes (*kredos*) i honor (*doxa*). Te aspekty ludzkiej natury są odpowiedzialne za wojnę i niestabilność oraz tworzą *antrophinon* – «kondycję ludzką». Owa kondycja prowadzi z kolei do kryzysów politycznych: gdy czysty instynkt (*phisis*) góruje nad prawami (*nomoi*) polityka ustępuje pola anarchii. Sposobem na przewyżczenie anarchii nie jest negocjowanie istnienia strachu, własnego interesu ani honoru, lecz kontrolowanie ich dla uzyskania moralnych rezultatów”². Każda grupa ludzi, społeczność, społeczeństwo, by mogły funkcjonować, tworzą określoną formę zbiorowości, wspólnot, które zazwyczaj potwierdza ustrój państwa oraz praktyka

¹ Prof. dr hab. Jarosław Gryz, Akademia Obrony Narodowej, Wydział Bezpieczeństwa Narodowego, al. gen. Antoniego Chruściela "Montera" 103, 00-910 Warszawa, e-mail: j.gryz@aon.edu.pl

² R.D. Kaplan, *Polityka Wojowników. Dlaczego przywództwo potrzebuje pogańskich wartości*, Sprawy Polityczne, Elbląg 2008, s. 79.

działania jego instytucji. Ten truizm, mimo upływu tysięcy lat, nie stracił nic na znaczeniu w kontekście określania bezpieczeństwa pojedynczych ludzi, czy też ich zbiorowości. Współcześnie ma on także uniwersalne zastosowanie, między innymi przy projektowaniu zarządzania strategicznego bezpieczeństwem państwa. Można tu wskazać na poszczególne poziomy budujące bezpieczeństwo wspólnot społecznych (rys. 1). Należy przy tym podkreślić, że oddziałują one na siebie, wzajemnie się determinując.

Rys. 1. Poziomy bezpieczeństwa wspólnot społecznych
Źródło: opracowanie własne.

Psychospołeczny poziom bezpieczeństwa określa poziom polityczny w ramach społeczeństwa, ten zaś określa strategiczny poziom, związany z doбором celów oraz ich realizacją. Rozróżnienie tych poziomów jest o tyle istotne, że zawierają w sobie zestawy pojęć, które wzajemnie się dopełniają. Budują one przy tym nie tylko zakres poznania, lecz wskazują, gdzie jest formułowane i zapewniane bezpieczeństwo.

Pierwszy z tych poziomów stanowi psychospołeczny poziom bezpieczeństwa (rys. 1). Innymi słowy – jest to bezpieczeństwo psychospołeczne. Przyjmując, że siła demokratycznego państwa opiera się na moralności jego obywateli, elementami łączącymi jednostki i poszczególne grupy są skłonności do działań prospołecznych oraz uznanie prymatu dobra wspólnego nad dążeniami indywidualnymi. Ryszard Klamut wskazuje na

kategorię potrzeb, która odgrywa w tym zakresie podstawową rolę³. Psychospołeczny poziom bezpieczeństwa obejmuje przede wszystkim te potrzeby, które za Abrahamem Maslowem definiowane są jako fizjologiczne i bezpieczeństwa⁴. Potrzeby odnoszone są przy tym do wartości związanych z samoidentyfikacją oraz identyfikacją zbiorowej społeczności w ramach wspólnoty bezpieczeństwa. Odwołując się do wykładni prezentowanej przez Klamutę, można stwierdzić, że są one decydujące przy podejmowanych wyborach, przyjmowanych postawach oraz sposobach postępowania⁵.

Dobro wspólne jest podstawowym czynnikiem łączącym obywateli w jedną społeczność – wspólnotę. Tworzy ono poczucie jej wyjątkowości oraz kształtuje tożsamość indywidualną i zbiorową. Postać polityczną wspólnocie nadają wartości polityczne, wynikające z wartości społecznych. Jest to ważne rozróżnienie, ponieważ wskazuje na różnicowanie się wartości, a tym samym wspólnot bezpieczeństwa i tego, co jest uznawane za im tożsame. Powiązania między wartościami społecznymi oraz politycznymi, wynikające z nich różnice w sposobie ich pojmowania, są rezultatem sposobu sprawowania władzy, jej działań w czasie. Stanowią także rezultat celów, które instytucje władzy politycznej formułują w stosunku do wartości społecznych uznanych za polityczne. Zwykle ich postać jest odmienna w wypadku polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa, a stopień korelacji warunkowany jest czynnikami politycznymi (typem państw), społecznymi (charakterem społeczeństw), ekonomicznymi (zaawansowaniem w rozwoju i jego wykorzystywaniem), militarnymi (zdolnością do utrzymania, niekiedy narzucenia własnych wartości innym państwom lub podmiotom stosunków międzynarodowych). Wskazane czynniki kreują przy tym współczesną wykładnię pojmowania bezpieczeństwa społeczności ludzkich w ich organizacji wewnętrznej⁶. Budują także podstawy rozumienia tego, czym są współczesne wspólnoty bezpieczeństwa w państwach demokratycznych oraz w jaki sposób ze sobą korelują w stosunkach międzynarodowych.

³ „Opisuje się je [potrzeby] w różny sposób, lecz można wskazać na jedną istotną charakterystyczną cechę – stanowią wewnętrzną czynnik motywacyjny. Mądrzycki definiuje je jako wymogi, których spełnienie jest niezbędne do kontynuacji życia, rozwoju i prawidłowego funkcjonowania człowieka. Odnoszą się one do określonych relacji pomiędzy jednostką a środowiskiem – człowiek potrzebuje pewnych zasobów, by żyć i właściwie funkcjonować, a potrzeby pozwalają te zasoby zdobywać (pozwalają te zasoby zdobywać – powinno być, dążyć do ich identyfikacji i zaspokojenia – przyp. autora.). Źródłem aktywności jest napięcie, które pobudza organizm do działania”. R. Klamut, *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” nr 286 „Ekonomia i Nauki Humanistyczne” 4/19 (2012), s. 42.

⁴ Są to potrzeby „stabilizacji, zależności, opieki, uwolnienia od strachu, lęku i chaosu; potrzeba struktury, porządku, prawa, ograniczeń, oparcie w opiece itd.” A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990, s. 76.

⁵ „Wartości rozumiane jako przekonania są jednocześnie powiązane z emocjami, dlatego kierują procesami oceniania i selekcjonowania działań, zdarzeń, ludzi oraz samego siebie, w efekcie stanowią podstawę do świadomej preferencji jednego przedmiotu nad inny. Ten przedmiot (osoba, zdarzenie, sposób postępowania), który ma większą wartość («cenniejszy») dla osoby, jest traktowany jako mający większą wartość”. P.K. Oleś, *Z badań nad wartościami i wartościowaniem: niektóre kwestie metodologiczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2002/5, s. 54, cyt. za: R. Klamut, *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne...*

⁶ K.P. Marczuk, *Bezpieczeństwo wewnętrzne państw członkowskich Unii Europejskiej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012, s. 27–81.

2. BUDOWA ZINTEGROWANYCH WSPÓLNOT SPOŁECZNYCH

Do budowy zintegrowanej wspólnoty społecznej i jej bezpieczeństwa dochodzi na określonej przestrzeni w danych uwarunkowaniach społecznych, ekonomicznych, politycznych, kulturowych, czy też środowiskowych. Nadają one charakter jakości życia zarówno pojedynczego człowieka, jak i całej zbiorowości. Ponadto, formują postać ładu wewnętrznego oraz w znaczący sposób determinują formy relacji z otoczeniem w którym występują inne formy wspólnot społecznych, zazwyczaj zorganizowanych w państwa. Stopień i charakter zintegrowania danej społeczności, a w niej rola i miejsce człowieka, rodziny, grup społecznych, kształtuje ich oczekiwania, wpływa na udzielane wsparcie, podejmowane działania. Ten aspekt bezpieczeństwa państwa wskazuje przede wszystkim na związki między jakością życia a tożsamością. Ich relacje określa, a poniekąd także wyraża poziom bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo, jego pojmowanie staje się tożsame dla ludzi i ich zbiorowości. Mechanizmy społeczne odnajdywane w strukturach, normach i instytucjach stanowią refleksję sposobów myślenia o zapewnianiu bezpieczeństwa państwa. Zasadnicze zapewnianie bezpieczeństwa w wymiarze społecznym odbywa się na poziomie psychospołecznym. Na nim ma miejsce wybór, jakie oczekiwania będą udziałem jednostki i zbiorowości, które z nich zostaną zaspokojone w czasie. Ten aspekt rozważań wskazuje jednoznacznie na długookresową wizję państwa, jako element potwierdzający określoną postać ładu. Biorąc pod uwagę te rozważania, za Anne Mette Kjaer można wskazać na trzy elementy konstytuujące ten sąd.

Pierwszy odnosi się do systemów panowania nad wszystkimi poziomami ludzkich działań: od grupy w postaci rodziny po organizacje o charakterze ponadnarodowym. To ujęcie wskazuje zasadniczo na sprawowanie władzy poprzez kontrolę, co ma swoje konsekwencje, między innymi o charakterze międzynarodowym⁷. Element ten dotyczy formy, w jakiej realizowane jest bezpieczeństwo indywidualne i zbiorowe w strukturach społecznych. Nabiera ono współcześnie szczególnego znaczenia i wynika z upowszechniania procesów komunikacji zmieniających istniejące schematy relacji interpersonalnych, a w konsekwencji ujmowania i pojmowania problematyki bezpieczeństwa przez instytucje władzy politycznej i społeczeństwo.

Drugi element odnosi się do samoorganizujących się sieci współzależności, wymiany środków oraz zasad gry podmiotów społecznych niezależnych od państwa⁸. Stanowią one rezultat sposobu sprawowania władzy politycznej oraz kultury politycznej danego społeczeństwa. Element ten ukazuje przy tym istotne rozróżnienie między rządzeniem a rządem. Zjawisko to kreuje swoisty dualizm podmiotów władzy, nie ograniczając ich wyłącznie do państwa. Jest to szczególnie istotne, gdyż niesie z sobą daleko idące konsekwencje dla podmiotów bezpieczeństwa, jak i sposobów jego zapewniania, rozszerzając ramy, w których zapewniane i kreowane jest bezpieczeństwo społeczności ludzkich w ramach państwa⁹.

⁷ J.N. Rosenau, *Governance in Twenty-First Century*, „Global Governance” vol. 1 1995, s. 13–43, cyt. za: A. M. Kjaer, *Rządzenie, Sic!*, Warszawa 2009.

⁸ R.A.W. Rhodes, *Understanding Governance. Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*, Open University Press, Buckingham 1997, s. 15, cyt. za: A.M. Kjaer, *Rządzenie, Sic!*, Warszawa 2009, s. 11.

⁹ B. Buzan, Ch. Jones, R. Little, *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, Columbia University Press, New York 1993, s. 79.

Trzeci element odnoszony jest do panowania nad formalnymi i nieformalnymi zasadami gry politycznej, którą uprawiają organy władzy. Na tym tle misja, cele, zadania związane z zapewnianiem bezpieczeństwa państwa skupiają się w tych ośrodkach, które są związane z ustalaniem zasad sprawowania władzy, a także z rozwiązywaniem konfliktów społecznych, których osią są te zasady¹⁰. Trzeci element dotyczy formuły rządzenia określającej sposoby zapewniania bezpieczeństwa. W związku z tym idee społeczne, polityczne, ekonomiczne, kulturowe, inne oraz ich wyraz pod postacią misji, celów oraz zadań realizowanych w czasie i na określonej przestrzeni przez instytucje państwa tworzą ramy działań związanych z zapewnianiem bezpieczeństwa narodowego oraz jego przekształcaniem.

Każdy z wymienionych i opisanych elementów zawiera przy tym odmienną charakterystykę bezpieczeństwa wpisaną w kontekst władzy, a tym samym zawiera inny sposób określania misji, celów, zadań w zakresie bezpieczeństwa narodowego. Jest to szczególnie istotne w kontekście kultury politycznej występującej w danym społeczeństwie, „pamięci instytucjonalnej” struktur władzy. Na tym tle zaś kultury strategicznej związanej z formułowaniem i osiągnięciem celów w zakresie bezpieczeństwa narodowego. Należy w tym miejscu podkreślić, że wskazane elementy wpływają na sposoby organizacji bezpieczeństwa narodowego, a także udział w niej społeczeństwa. Rzecz dotyczy także udziału danej wspólnoty, społeczności, a w konsekwencji społeczeństwa, w stosunkach z innymi wspólnotami, społecznościami i społeczeństwami. Zasadniczą kwestią jest przy tym sposób organizacji samej wspólnoty oraz zapewniania w jej ramach bezpieczeństwa, przede wszystkim w procesach psychospołecznych.

W związku z tym bezpieczeństwo państwa konstytuują wzajemnie dopełniające się czynniki. Wśród nich można wymienić:

1. Zakres indywidualnych i zbiorowych wolności oraz możliwość ich zapewniania i realizacji (w ramach społeczeństwa obywatelskiego lub zbioru zaautonomizowanych jednostek w całości podporządkowanych celom państwa, jest on charakterystyczny dla ustrojów autorytarnych i totalitarnych).

2. Poziomy rozwój intelektualnego, techniki i technologie, którymi posługują się jednostki i całe społeczeństwo, i związane z tym dążenia do utrzymania określonego poziomu dobrobytu.

3. Efektywny monopol prawomocnej władzy sprawowanej przez państwo oraz kierowanie jego aktywności zgodnie z prawem.

4. Strategie rozwoju społecznego związane z redystrybucją dóbr w związku z dążeniem do utrzymania lub przekształcenia określonych struktur społecznych, form własności, wynikających z nich wpływów oraz ról społecznych.

5. Ochrona ładu i porządku publicznego oraz wszelkich form konstytuujących bezpieczeństwo indywidualne i zbiorowe.

6. Zapewnianie bezpieczeństwa przedstawicieli instytucji państwa.

7. Zapewnienie bezpieczeństwa społeczeństwa zorganizowanego w państwo.

Bezpieczeństwo państwa konfigurowane jest przez więzi społeczne. Wpisane są one w określoną przestrzeń terytorialną, społeczną, kulturową, polityczną, ekonomiczną. Współcześnie proces ich przekształceń jest dodatkowo poddany zmianom pod wpływem udziału danej wspólnoty w stosunkach z innymi wspólnotami tworzącymi społeczeństwa i

¹⁰ G. Haydn, J. Court, *Governance and Development*, World Governance Survey Discussion Paper 1, United Nations University, Tokyo 2002. cyt. za: A.M. Kjaer, *Rzqdzienie...*

państwa lub ich pozbawionymi, a występującymi samoistnie (np. w wymiarze wewnętrznym ze wspólnotami imigrantów lub w wymiarze zewnętrznym w stosunkach ze społecznościami państw uznawanych za upadłe). Dzieje się tak przez:

- stosunek między społecznościami tworzącymi wspólnoty kulturowe, polityczne, ekonomiczne i inne;
- akceptację, tolerancję lub odrzucenie innych społeczności, społeczeństw, ich wartości, utożsamianych z nimi postaw, metod i form działania;
- podejmowane lub zaniechane działania w stosunku do innych społeczności ludzkich, społeczeństw warunkowane postawami społecznymi.

Zmiana w sposobach zapewniania bezpieczeństwa państwa oznacza redefinicję bądź utrzymanie preferowanych wartości, identyfikowanych z nimi potrzeb, formułowanych w stosunku do nich interesów oraz celów związanych z określoną postacią egzystencji i rozwoju społecznego, kulturowego, politycznego, ekonomicznego i innych. Zasadniczą rolę odgrywają przy tym środki przekazu medialnego, opinie przedstawicieli władz, ludzie i ośrodki opiniotwórcze oraz preferencje społeczne. Te ostatnie są zwykle bardzo zróżnicowane. Mogą się odnosić do tradycji, kultury, historii, lecz także rzeczywistości oraz postrzegania przyszłości wzajemnych relacji między wspólnotami. Tworzy to wszystko zasadniczy rys przekształcania wspólnot społecznych, ich bezpieczeństwa w czasie i na określonej przestrzeni.

3. KSZTAŁTOWANIE ZACHOWAŃ SPOŁECZNYCH

Współczesne instytucje państwa wraz ze społecznymi występują jako swoiste „narzędzia” kształtowania postaw i zachowań ludzkich leżących u podstaw polityki i strategii bezpieczeństwa państwa. W państwach demokratycznych dążą one przede wszystkim do budowania zintegrowanych i świadomych obywatelsko wspólnot na poziomie lokalnym. Tego rodzaju wspólnoty wymagają przede wszystkim zapewnienia poczucia bezpieczeństwa. Dzieje się tak w wyniku zaangażowania instytucji państwa w zapewnienie pomocy oraz wsparcia w sytuacji wystąpienia jakichkolwiek zagrożeń, które naruszałyby funkcjonowanie wspólnot lokalnych¹¹. W społeczeństwach państw demokratycznych wspólnota taka wymaga także poczucia istotności wpływu człowieka na sprawy społeczne – tego, że od niego coś zależy. W związku z tym współczesne zintegrowane strategie bezpieczeństwa państw wyrażające sposoby zarządzania bezpieczeństwem kładą szczególny nacisk na rozwój i wspieranie inicjatyw o charakterze lokalnym. W stosunku do tych inicjatyw nie dokonywana jest ocena oraz wspierany i projektowany rozwój inicjatyw o charakterze regionalnym, a w konsekwencji ogólnopństwowym i ponadpaństwowym. Współcześnie te poziomy aktywności wzmacniane są dodatkowo

¹¹ Swoisty katalog działań w tym zakresie zaprezentowano w *Strategii Rozwoju Kraju na lata 2007–2015*. Wśród nich wymieniono: „zapobieganie i zmniejszanie przestępczości oraz zagrożenia terrorystycznego, zapobieganie i łagodzenie skutków katastrof naturalnych, technologicznych i spowodowanych działalnością człowieka, a także zmniejszania niewydolności sądownictwa, prokuratury i policji oraz podejmowanie inicjatyw edukacyjnych na temat zachowań w sytuacjach kryzysowych”. *Strategia Rozwoju Kraju lata 2007–2015*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, 27 czerwca 2006.

innymi elementami potwierdzającymi bezpieczeństwo danego społeczeństwa i państwa¹². Ponadto istotne jest wsparcie współdziałających ze sobą społeczeństw (w wypadku Polski dzieje się tak m.in. poprzez różnego rodzaju fundusze udzielane w ramach Unii Europejskiej, a także dzięki współpracy służącej zapewnianiu bezpieczeństwa, m.in. z Sojuszem Północnoatlantyckim, Organizacją Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Organizacją Narodów Zjednoczonych oraz z innymi organizacjami rządowymi i pozarządowymi).

Kreowanie współczesnych wspólnot bezpieczeństwa odbywa się między innymi poprzez wspieranie inicjatyw w zakresie lokalnego rozwoju gospodarczego, tworzenia miejsc pracy, edukacji, prospołecznych zachowań, dobroczynności itp.¹³ Jak stwierdzono w *Strategii Rozwoju Kraju lata 2007–2015*, istotnym celem rządu i samorządu terytorialnego staje się umacnianie kapitału społecznego oraz wspieranie społeczeństwa obywatelskiego dzięki możliwości artykulacji interesów i potrzeb obywateli oraz działania na rzecz ich realizacji. Zakłada ona, że rolę odegra w tym między innymi społeczna samoorganizacja. W tym zakresie zidentyfikowano grupę działań prospołecznych służących rozwojowi społeczeństwa obywatelskiego. Wśród nich wymieniono przede wszystkim kształtowanie dynamicznej wspólnoty społecznej rozumianej jako zbiorowość zdolną do formułowania racjonalnych celów i tworzenia instytucji służących ich osiągnięciu. Ponadto ważne jest wzmocnienie: wzajemnego zaufania między obywatelami; tożsamości (narodowej, regionalnej czy lokalnej); umiejętności organizacyjnych społeczeństwa poprzez zaangażowanie instytucji publicznych¹⁴. Opisane działania należy uznać za te, które konstytuując projektowanie zarządzania strategicznego bezpieczeństwem państwa służą pojedynczym ludziom i ich społecznościom. W tym kontekście zidentyfikowano kluczowe obszary zadań wzmacniających wspólnotę społeczną, rozumianą jako wspólnota bezpieczeństwa, oraz funkcjonowanie w jej ramach władzy publicznej. Są to:

- budowa oraz utrzymanie wiarygodnej, zasługującej na społeczne zaufanie i sprawnej władzy publicznej. „Władza publiczna powinna być wiarygodnym partnerem dla innych (obywateli, organizacji obywatelskich, organizacji przedsiębiorców, organizacji eksperckich). Aby to osiągnąć, administracja służąca państwu i społeczeństwu musi być otwarta, przejrzysta, nastawiona na dialog, sprawna i zdolna do adaptacji”¹⁵;
- przeciwdziałanie korupcji, zarówno w obszarze korupcji administracyjnej, jak i tak zwanego zawłaszczania państwa. „Konieczne będzie przeprowadzenie reformy prawa i sposobu działania administracji publicznej, jak również budowanie narodowego systemu prawości, który wspomógł proces przeciwdziałania korupcji w sektorze publicznym m.in. dzięki szerokiemu uczestnictwu obywateli, sektora prywatnego i środków masowego przekazu w życiu społecznym”¹⁶;
- budowa sprawnego systemu ratownictwa, ochrony ludności oraz zarządzania kryzysowego. „Model powszechnego systemu ochrony ludności powinien zostać oparty

¹² W. Sójka, *Systemy wymiany informacji w ramach Unii Europejskiej*, [w:] *System reagowania kryzysowego Unii Europejskiej*, red. J. Gryz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 359–412.

¹³ *Strategia Rozwoju Kraju lata 2007–2015*..., s. 36.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, s. 37.

na zasadzie prymatu układu terytorialnego. Oznacza to położenie ciężaru podejmowania decyzji na poszczególnych szczeblach podziału terytorialnego i ograniczenia możliwości dyrektywnej ingerencji władzy, działającej na wyższym szczeblu podziału, do chwili przejęcia przez nią (w sytuacjach kryzysowych) odpowiedzialności za podejmowane decyzje. Ponadto należy przyjąć zasadę udziału obywateli, członków lokalnej lub regionalnej wspólnoty w działaniach związanych z opanowaniem sytuacji kryzysowej¹⁷;

- wspieranie samoorganizacji społeczności lokalnych. „System ładu publicznego i bezpieczeństwa będzie oparty o współpracę władz centralnych z samorządem terytorialnym oraz wspólnotami lokalnymi. Wspierana będzie działalność rad osiedli i rad wiejskich (na szczeblu niższym niż gmina). Rozszerzane będą możliwości przekazywania niektórych kompetencji rad gmin na poziom rad osiedli. Uzupełnieniem tych działań będzie inicjowanie i wspieranie programów edukacji społecznej służących budowaniu spójności społecznej i kształtowaniu umiejętności wspólnego działania na poziomie gmin lub wsi (osiedli), jak również organizacji pozarządowych. Zapewnianie dobrej współpracy mieszkańców i władz lokalnych wymaga skutecznego rozwijania *e-government*, wdrażania przejrzystości procedur decyzyjnych na szczeblu lokalnym, wdrażania procedur uczestnictwa obywateli w procesie decyzyjnym na szczeblu lokalnym, inicjowania oraz wspierania praktyki lokalnej policji środowiskowej (korzystając z doświadczeń innych krajów). Ponadto rozwijane będą lokalne sieci komunikacji społecznej (prasa lokalna, lokalne strony internetowe)”¹⁸;

- promocja aktywnej polityki społecznej, w tym prorodzinnej, zwłaszcza w zakresie funkcji ekonomicznych, opiekuńczych i wychowawczych. „Polityka w tym zakresie oznacza systemowe wsparcie rodzin, szczególnie w pierwszych latach wychowywania dzieci, obejmujące działania w obszarze sfery zdrowotnej, bytowej, edukacji i wychowania, a także budowanie kompleksowego systemu wspierania łączenia rodzicielstwa i pracy zawodowej. Wymaga to kompleksowych inicjatyw zarówno na poziomie centralnym, jak i regionalnym, administracji publicznej, ale także pracodawców i środowisk lokalnych. W efekcie tych działań oczekiwać należy wzrostu stabilności rodzin, zwiększenia dzietności, a także ograniczenia zjawisk niepożądanych, takich jak dziedziczenie biedy”¹⁹.

Jest przy tym rzeczą symptomatyczną, że wskazane działania i towarzyszący im katalog zadań opisują rzeczywistość *in statu nascendi*. Potwierdza to nie tylko pogląd o działaniach instytucji państwa kształtujących określony stan rzeczy, lecz także wskazuje na zakres identyfikowanych słabości w obszarze społecznym. Jest to jeden z podstawowych argumentów przemawiających za koniecznością zarządzania bezpieczeństwem państwa na poziomie strategicznym, przez właściwy dobór celów. Wskazuje to na następujące elementy konstytuujące jego tworzenie:

1. Budowa więzi społecznych między instytucjami władzy politycznej a społeczeństwem poprzez upowszechnianie dobrych praktyk aktywności indywidualnej i zbiorowej służącej ogółowi.

2. Inicjowanie oraz udział w działaniach organizacji społecznych instytucji państwa w takim zakresie, jaki podyktowany jest potrzebami, a niekiedy koniecznością.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

3. Kreowanie adekwatnych, prospołecznych polityki i strategii służących wzmocnieniu bezpieczeństwa wspólnot społecznych, społeczeństwa przez instytucje państwa.

4. Zarządzanie działaniami instytucji publicznych przez ich ukierunkowanie na reaktywną oraz proaktywną formę działań służących ładu, stabilności, bezpieczeństwu indywidualnemu i zbiorowemu w różnych jego wymiarach.

5. Synergia działań wewnątrz państwa z tymi prowadzonymi w jego otoczeniu z udziałem innych podmiotów środowiska międzynarodowego, które służą bezpieczeństwu wspólnot narodowych i ponadnarodowych (np. w takich organizacjach, jak Organizacja Narodów Zjednoczonych, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Unia Europejska, Sojusz Północnoatlantycki oraz wielu innych o charakterze przede wszystkim regionalnym).

To zestawienie elementów konstytuujących tworzenie bezpieczeństwa państwa w jego wymiarze wewnętrznym pozostaje niepełne bez uwzględnienia działań, które podejmuje ono w swoim otoczeniu i które są podejmowane w stosunku do niego. Ten aspekt wskazuje na kształtowanie wspólnoty bezpieczeństwa przez inne podmioty, państwowe i pozapaństwowe.

Wykładnia związana z tym tematem została stworzona w latach pięćdziesiątych XX w. przez Karla Deutscha. Odnosił się on do tworzenia wspólnoty ponadnarodowej w zakresie bezpieczeństwa przez państwa położone po obu stronach Atlantyku²⁰. Odwołano się wówczas do wspólnych korzeni państw demokratycznych oraz budowy na tej płaszczyźnie więzi międzynarodowych wyrażających wspólne wartości społeczne i polityczne. Należy podkreślić, że tradycja bezpieczeństwa wspólnotowego, występująca już u Arystotelesa, Cycerona czy Emanuela Kanta, tym razem została utożsamiona przez Karla Deutscha z państwem i jego instytucjami, a właściwie z ich działalnością w zakresie stosunków społecznych określanymi mianem międzynarodowych²¹. Idea ta została współcześnie rozwinięta przez Emanuela Adlera i Michaela Barnetta.

²⁰ J. Gryz, *Instytucjonalizacja stosunków transatlantyckich*, Scholar, Warszawa 2004.

²¹ W czasach nowożytnych wykładnia wspólnotowa reprezentowana jest od idei Adama Smitha po idee Woodrowa Wilsona. Takie założenia Adama Smitha, jak powstanie wolnego handlu, pojawienie się podziału pracy, postępu, brak interwencjonizmu państwowego oraz powstanie instytucji dobra wspólnego, legły u podstaw sformułowania sądu, że pokój jest wynikiem współzależności. Z kolei poglądy Emanuela Kanta dotyczące tego, że powinny istnieć regulacje ograniczające swobodę państw, dążące do przewyciężenia stanu natury, zapewniające trwałe pokój, rozwój demokracji, handlu, stosunków transgranicznych oraz powstanie pokojowej federacji państw, stały się konceptualną podstawą procesów integracji europejskiej i stosunków międzynarodowych w XX w. Na tym tle idee Wilsona, według których wojny są wynikiem niedemokratycznej natury systemu międzynarodowego oraz zawartej w nim równowagi sił, zakładające jawność traktatów, zniesienie barier gospodarczych, dokonanie redukcji zbrojeń, rozwiązanie sporów kolonialnych, a także ustanowienia prawa narodów do samostanowienia w oparciu na powszechnej organizacji międzynarodowej będącej gwarantem nienaruszalności terytorialnej i suwerenności wszystkich państw stanowiły podstawę powołania Ligi Narodów, a następnie Organizacji Narodów Zjednoczonych i jej agend, Grupy Banku Światowego. Były one także reakcją na przeciwny poglądy. Warto podkreślić, że wskazane koncepcje znalazły zastosowanie w ładu międzynarodowym, który jest kształtowany od czasów I wojny światowej do dziś. J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych*, PWN, Warszawa 2007, s. 107; J. Gryz, *Bezpieczeństwo państwa. Władza – Polityka – Strategia*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2013, s. 55.

Na podstawie obserwacji Deutsch stwierdził, że struktury społeczne tożsame różnym organizmom państwowym tworzą więzi oparte na stosunkach społecznych i stosunkach między przedstawicielami reprezentującymi organy władzy. Według niego konfrontacja między państwami występująca w systemie międzynarodowym łączy się z reakcją na nią w postaci powstania wspólnot bezpieczeństwa. Łączy się ona przy tym z dążeniem państw do zawierania krótko- lub długotrwałych sojuszy (szczególnie w regionach geograficznych, gdzie są one położone). Decydujące są przy tym czynniki polityczne związane z określonymi postawami, preferencjami²². W sytuacji pojawienia się takich sojuszy ich uczestnicy dzielą wspólne wartości, normy oraz symbole. Służą one wspólnej komunikacji oraz podtrzymaniu określonych skłonności, woli do współpracy. Uczestnicy wspólnoty, budując pluralistyczne środowisko swojego bezpieczeństwa, traktują je jako synonim, a zarazem wyraz jakości życia²³.

Charakterystyczny rys bezpieczeństwu wspólnotowemu na poziomie narodowym i ponadnarodowym nadają przy tym:

- wspólne wartości, idee i wiedza, będące przesłankami, a zarazem rezultatami współpracy;
- rozwój sieci społecznych, instytucji, środków masowego przekazu itp., które przekazują wspólne wartości do społeczeństwa obywatelskiego. Sprawia to, że charakter społeczny polityk realizowanych globalnie powinien być brany pod uwagę jako jeden z imperatywów określających bezpieczeństwo;
- procesy komunikacji, zarówno w sferze politycznej, jak i społecznej („komunikacja umożliwia grupie wspólne myślenie, wspólne widzenie i wspólne działanie”);
- dążenie do pokojowej zmiany aktorów (państw, instytucji państwa, obywateli), która może być dokonywana poprzez wspólne instytucje (na tym tle przypisywanie wiodącej roli centrom rozwoju w społecznej edukacji);
- stosowne zasoby środków oraz normy umożliwiające właściwe podejmowanie działań, współpracy w sytuacjach tego wymagających. Zmiany okoliczności, czy też posiadanych zasobów mogą dokonywać przekształceń w obrębie wspólnoty bezpieczeństwa;
- zmniejszanie lub ograniczanie interesów indywidualnych członków wspólnoty bezpieczeństwa na rzecz zbiorowych. Forsowanie interesów tożsamyh tylko dla jednego podmiotu może prowadzić do rozpadu wspólnoty²⁴.

W podejściu Emanuela Adlera i Michaela Barnetta wyróżniono poziomy, na których definiowany jest kontekst współpracy między państwami oraz organizacjami międzyrządowymi, jej charakter oraz składniki. Wskazano tym samym na elementy definiujące bezpieczeństwo wspólnot społecznych. Pierwszy poziom obejmuje zmieniające się warunki określane składnikami determinującymi postać współpracy. Drugi poziom zawiera w sobie elementy strukturalne, w tym między innymi potęgę, wiedzę oraz elementy procesów związanych z bezpieczeństwem, takich, jak wymiana,

²² K.W. Deutsch, *Political community and the North Atlantic area: international organization in the light of historical experience*, Princeton University Press, Princeton 1957, s. 36.

²³ E. Adler, M. Barnett, *Security communities in theoretical perspective*, [w:] *Security Communities*, red. E. Adler, M. Barnett, Cambridge University Press, Cambridge 1998, s. 4.

²⁴ *Ibidem*, s. 6–15.

organizacja, nauka – edukacja-społeczna. Trzeci poziom składa się z takich elementów, jak wzajemne zaufanie, zbiorowa tożsamość oraz oczekiwania pokojowej zmiany (tab. 1).

Tabela 1. Kluczowe elementy tożsame dla wspólnot bezpieczeństwa

Poziomy współpracy	Charakter współpracy	Składniki współpracy
Poziom I	Zmieniające się warunki	Zmiany w zakresie technologii, demografii
		Rozwój oraz nowa interpretacja rzeczywistości społecznej
		Zagrożenia zewnętrzne
Poziom II	Elementy strukturalne	Potęga
		Wiedza
	Elementy procesów	Wymiana
		Organizacja
	Nauka /edukacja społeczna	
Poziom III	Wzajemne zaufanie	Oczekiwania pokojowej zmiany
	Zbiorowa tożsamość	

Źródło: opracowano na podstawie: E. Adler, M. Barnett, *A framework for the study of security communities*, [w:] *Security Communities*, red. E. Adler, M. Barnett, Cambridge University Press, Cambridge 1998, s. 38–44.

Wskazane kryteria poznania charakteru bezpieczeństwa wspólnot definiują jedynie ich kontekst. W podjętych rozważaniach pozostają nierozstrzygnięte kwestie choćby „skali” wspólnoty, formuły oraz sposobu partycypacji w niej podmiotów rządowych, pozarządowych czy pozapaństwowych. Pominęto także istotną perspektywę transnarodową, pozwalającą szczegółowo ukazać związek między politykami tożsamymi dla państwa w wymiarze wewnętrznym oraz ich związek z tymi, które są realizowane w stosunkach międzynarodowych²⁵.

Trwałość i perspektywiczność wspólnot bezpieczeństwa zapewniają więzi będące rezultatem związków między państwami jako instytucjami bezpieczeństwa oraz ich społeczeństwami. Można je przy tym wyodrębnić według kryterium trwania:

- a) więzi trwałe, wyrażane w długich, niekiedy kilkunastoletnich okresach (zazwyczaj związane z charakterem związków między państwami);
- b) więzi zmienne, wyrażane średniookresowo (zależne od bieżących, koniunkturalnych procesów, zjawisk politycznych, innych);
- c) więzi doraźne, wyrażane w krótkim czasie (zwykle poprzez określoną koniunkturę sprzyjającą współpracy).

²⁵ Patrz rozważania dotyczące perspektyw teoriopoznawczych i ich znaczenia dla pojmowania problematyki wspólnot bezpieczeństwa w: E. Adler, M. Barnett, *Security communities in theoretical perspective...*, s. 7 i n.

Biorąc pod uwagę kryterium przestrzenne można wyróżnić więzi łączące wspólnoty bezpieczeństwa. W ujęciu Deutscha nabierają one cech geopolitycznych (globalnych, regionalnych, subregionalnych, lokalnych). W ujęciu Józefa Kukułki według praw internacjonalizacji, instytucjonalizacji współpracy między państwami, ich organizacjami oraz innymi podmiotami, oddziaływań kreujących współzależności stanowią procesy społeczne w mikro- i makroskali. Według Emanuela Adlera o charakterze wspólnot bezpieczeństwa przesądzają zasoby materialne, technologie oraz szeroko rozumiany rozwój społeczny – stanowią one determinanty owych więzi²⁶.

Podstawowym spoiwem określającym charakter więzi łączących państwa oraz funkcjonujące w ich ramach wspólnoty bezpieczeństwa są wartości polityczne. W stosunku do nich formułowane są interesy utożsamiane jako wspólnotowe i ich pochodna – cele działań instytucji państwa nadające im zoperacjonalizowany charakter. W koncepcji wspólnot bezpieczeństwa występują przy tym pewne stałe elementy, które kreują wiedzę o tym, z czym są one identyfikowane. Elementy te to związki cywilizacyjno-kulturowe (tj. indywidualnie oraz w sposób całościowy rozpatrywane związki: polityczne, gospodarcze, kulturowe, inne). Ponadto związki międzypaństwowe, tworzące szczególne rodzaje więzi łączących te podmioty w stosunkach dwu- i wielostronnych (współcześnie przede wszystkim na forum instytucji i organizacji międzynarodowych). Wymienione rodzaje związków traktowane są jako rezultat procesów internacjonalizacji, instytucjonalizacji współpracy między państwami, ich organizacjami oraz innymi podmiotami, a także skutek oddziaływań kreujących współzależności²⁷.

LITERATURA

- [1] Adler E., Barnett M., *Security communities in theoretical perspective*, [w:] *Security Communities*, red. E. Adler, M. Barnett, Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- [2] Buzan B., Jones Ch., Little R., *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, Columbia University Press, New York 1993.
- [3] Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych*, PWN, Warszawa 2007.

²⁶ J. Gryz, *Bezpieczeństwo państwa. Władza – Polityka – Strategia...*, s. 57–58.

²⁷ Internacjonalizacja stanowi wyraz wzajemnego przenikania się różnych składników życia zorganizowanych grup społecznych oraz upowszechnianie, zbliżanie i upodabnianie uznawanych przez te grupy wartości, norm, postaw. Instytucjonalizacja jest stałym procesem rozwoju stosunków społecznych w każdej formie. Oddziaływania stanowią zewnętrzny, a zarazem wtórny wyraz potrzeb i dążeń społeczności wewnątrzpaństwowych oraz przejawy ich współdziałania, współzawodnictwa, walki. Współzależności wyrażają zaś wzajemne uzależnienie (geograficzne: bliskie lub odległe położenie, bogate lub ubogie zasoby naturalne, podobny lub odmienny klimat; narodowo-społeczne: mono- lub polietniczność, doświadczenie historyczne, kultura; świadomościowe: dominujące ideologie, koncepcje polityczne, doktryny, polistrategie i programy). Współzależności determinują czynniki sprawcze, czyli ekonomiczno-techniczne, polityczno-wojskowe, dyplomatyczno-instytucjonalne, osobowościowe przywódców państw i decydentów politycznych. J. Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Scholar, Warszawa 2000, s. 179–247.

- [4] Deutsch K.W., *Political community and the North Atlantic area: international organization in the light of historical experience*, Princeton University Press, Princeton 1957.
- [5] Gryz J., *Instytucjonalizacja stosunków transatlantyckich*, Scholar, Warszawa 2004.
- [6] Gryz J., *Bezpieczeństwo państwa. Władza – Polityka – Strategia*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2013.
- [7] Haydn G., Court J., *Governance and Development*, World Governance Survey Discussion Paper 1, United Nations University, Tokyo 2002.
- [8] Kaplan R.D., *Polityka Wojowników. Dlaczego przywództwo potrzebuje pogańskich wartości*, Sprawy Polityczne, Elbląg 2008.
- [9] Kjaer A.M., *Rządzenie, Sic!*, Warszawa 2009.
- [10] Klamut R., *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” Nr 286, „Ekonomia i Nauki Humanistyczne” 19/4 (2012).
- [11] Kukułka J., *Teoria stosunków międzynarodowych*, Scholar, Warszawa 2000.
- [12] Marczuk K.P., *Bezpieczeństwo wewnętrzne państw członkowskich Unii Europejskiej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012.
- [13] Masłow A., *Motywacja i osobowość*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990.
- [14] Rhodes R.A.W., *Understanding Governance. Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*, Open University Press, Buckingham 1997.
- [15] Rosenau J.N., *Governance in Twenty-First Century*, „Global Governance” 1/1.
- [16] *Strategia Rozwoju Kraju lata 2007–2015*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, 27 czerwca 2006.
- [17] *System reagowania kryzysowego Unii Europejskiej*, red. J. Gryz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.

SECURITY COMMUNITY

Knowledge about the world, the social reality, its functioning are made up of many different theories, laws, concepts, and finally, the concept of the world around us. The point is that only a part of them is true and these are only in certain, often accidental circumstances. Therefore, the distinction of their authenticity or lack is fraught with a risky and error. The thing also applies to the safety of communities created by the people and their participation. This has consequences in every aspect of human activity. Understanding of the social security community has a long tradition. It is characterized by the diversity and freedom of interpretation of social, religious, political, economic and others. Referring to the category of communities, since Aristotle, by theologians, and contemporary authors, we perceive their security as part constitutes the social ties, existing order. The relationship between cognition and understanding, and actually desire to perceive in the area of community safety has become the basis for making these considerations. However, they are limited. Considerations are not aimed at identity and its role in the security community. There also skip expose broader ideas and ideologies underlying the formation and transformation of these communities. Also omitted shaped mechanisms including the impact of by various pressure groups present in political systems. Therefore, the aim of this paper is to present the theoretical basis of the formulation of social security communities. Moreover

to answer the question that build relationships safety social communities. Consequently, to obtain the knowledge base of policy formulation and national security strategy.

Keywords: security community, psychosocial security, social ties.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.3

Przesłano do redakcji: styczeń 2015

Przyjęto do druku: czerwiec 2015

THE IMPORTANCE OF LOCAL GOVERNMENT IN POLAND-GENERAL ISSUES

Proper management of the public interest in Poland is realized on the basis of territorial divisions of the country. Territorial division is a kind of fragmentation of the country in order to establish the relevant authorities of the state or non-state entities which perform the tasks of a public nature. The divisions are created in order to introduce law and order activity of bodies and entities performing the tasks of the state. One of the divisions is essential territorial division of the country also known as the basic one, or general, whose units are: commune, district and province. Local government because of rationing and allocation of powers has a specific location, which is to carry out tasks resulting from the coming needs and problems of the local community, as well as regional and. The division of competence is aimed at not only meeting the needs necessary for the proper functioning of the local government unit and its residents, but also fully indeed an important role in the economic development of the unit, and consequently the whole country. The purpose of the proper implementation of tasks and their full effectiveness, it is important that local governments operate effectively, and above all transparent to everyone in the local community. Relations between the administration and the citizen should be based on trust. Building positive relationships is essential to the implementation of initiatives in a particular territory. The article presents the essence of local government and takes its general characteristics.

Keywords: administration, territorial division, authority, local government.

The efficiency of the functioning of the state as a social organization is subject to the proper management of public interest. Therefore, a division of the administrative structure into several categories in which, one of them is the local government. Local government has a specific location, which stems from its proximity to the problems of local and regional communities. Due to a very good identification of the needs and requirements of the local community by the local government, the tasks assigned to it is indeed important for the economic development of the unit and consequently the whole country. For these tasks to be performed in an efficient manner, it is important that the local government act in a timely and understandable manner to everyone in the local community. Local government is divided into provinces, districts and municipalities. The basic organizational unit of local government is the municipality.

¹ Dr Oktawia Jurgilewicz, Katedra Prawa i Administracji, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, Al. Powstańców Warszaw 8, 35-959 Rzeszów, tel. 17 865 1721, e-mail: niemieco@prz.edu.pl

The basic definition of local self-government says that local government is a community of residents involved in the exercise of public authority residing in the territory².

Through the concept of self-government it is also widely understood the law established for independent and independent conduct of their affairs³.

The literature presented extends an idea of some of the features and functions specific to this type of club. The literature emphasizes that it is one part of the public administration, which is characterized by a kind of isolation and therefore the lack of connections with other units of local government as a result of lack of hierarchy, dependencies and some sovereignty against the entire state⁴.

According to W. Kosiedowski, local government authorities also have the function of administration in addition to management function⁵.

The local gov't have legal personality: civil law, which is manifested by the possibility of incurring liabilities and having your own property, whose purpose and use are decided independently; as well as public law, ie. can benefit from the resources of governmental authority, or establish a legal relationship with the state authorities. Independently manage municipal property, which is their own, have the ability to run your own business, but only as part of the public tasks⁶.

The activities of local governments cannot in any way violate the principles of the free market and competition. Interference in the private sector is limited to taking care of a balanced and dynamic development of the sector, to support existing businesses and to take measures to create favorable conditions for economic development to attract potential foreign and domestic investors.

The existence of local government can be considered in two aspects:

- legal, relating to all legal acts that regulate the necessity of self-government,
- political, concerning the interconnections between the local administration and the government⁷.

The most important source of Polish law, the Polish Constitution of 2 April 1997⁸. Legislator has concluded that contains the essence of the legal basis for the existence of local government. In Art. 15 paragraph. 2 The Constitution contains the principle of decentralization of public administration tasks added: "The territorial system of the Republic of Polish provides decentralization of public power" and Art. 16 paragraph. 2 shows the principle of subsidiary, "local government participates in the exercise of public power. He is entitled to a substantial part of public self-performed tasks on its own behalf and on his own responsibility. "

² B. Zawadzka, *Principle of local participation in the exercise of power*, [in:] *Basic Principles of the Polish Constitution*, Warsaw 1998, p. 203.

³ M. Chmaj, *Administrative Law. General part*, Warsaw, 2003, p. 212.

⁴ A.K Piasecki, *Local government and local communities*, Warsaw 2009, p. 30.

⁵ W. Kosiedowski, *regional and local economy*, ed. Z. Strzelecki, Warsaw 2008, p. 229.

⁶ *Ibid*, p. 229.

⁷ Z. Leoński, *Local government in Poland*, ed. S. Wykretowicza, Poznań 2001, p. 104.

⁸ Dz. Laws of 1997, no. 78, pos. 483, as amended zm., Hereinafter referred to as the Constitution of the Republic of Poland.

Another aspect of the law, talking about the essence of self-government by the Constitution is to give RP a legal personality to local government units, which gives them the right to be a party in civil law relations⁹. To be fully able to use their capacity to perform legally, local government units has also been attributed to financial independence¹⁰. This means that the local authorities completely & independently manage their budget, and therefore decide which public tasks, and what measures will be used on their projects during the period.

Another aspect of the law on local self-government is the requirement of holding elections of local authorities in a democratic manner¹¹. Doing so triggers a sense of responsibility for the residents of a given community, taking care of a good deal, and induces a feeling of belonging to the local government units.

The legal basis for the presence of local government in the international arena governed by two acts. The first is the World Declaration on Local Self-Government, which was enacted on September 22-26, 1985. in Rio de Janeiro on the 27th World Congress of the International Association of local authorities. It provides that "the local government is the right and duty of local authorities to local regulation and management of public affairs for the good of the community" (Art. 2. 1) and that "all the rules and powers of local authorities must be enshrined in the constitution or established by legislation "(art. 1 and 3. 3)¹².

The second piece of legislation relating to local government is passed 15 October 1985 in Strasbourg, the European Charter of Local Self local¹³ whereby .:

- basis for the existence of local government in the country should be adequately regulated by law in the internal laws and regulations and, where possible, in the Constitution (Article 2),

- local government denotes the right and ability of local communities to shape and regulated for - under the law - part of public affairs under their own responsibility and in the interests of their citizens (Article 3)¹⁴.

Both of the above-mentioned legislation argue that local government is a basic constitutionally-legal institution of the modern state, which is the closest to the society and thus meet its basic needs.

The independence of local government units and therefore the lack of any hierarchical subordination to government authorities makes it in some situations may lead to disputes with the central government¹⁵. This phenomenon is called Z. Leoński "fighting back with the state of society," which may occur when the central government and local governments belong to different political forces are characterized by different

⁹ Art. 165, paragraph. 1 of the Constitution.

¹⁰ Art. 167, paragraph. 1 of the Constitution.

¹¹ Art. 169 of the Constitution.

¹² B. Dolnicki, *Polish local government in a European context, the university newspaper*. Monthly Universities of Silesia in Katowice, 2002, No. 2 (102), p. 28.

¹³ Dz. Laws of 1994, no. 124, item. 607, as amended. d., until 2006. functioned under the European Charter of Local Self-Government.

¹⁴ Ofiarski Z., M. Mokrzyca, B. Rutkowski, *Local Government Reform Volume II Legal and financial issues*, Zielona Góra 1999, p.17.

¹⁵ Z. Leoński, *Local Government in Poland ...*, p. 9.

programs of action. This situation is most positive for society and the economy, as there is mutual supervision and control between local and central government and between the various political groups.

In some cases, local governments can also be used as part of a political struggle. Competition concerns a local authority, which can also contribute to later success in the struggle for the central authorities¹⁶. Exists between the various political fractions. Is called positive with respect to the policies pursued by governments thus introducing competition phenomenon.

Local government can also be a good school of management. Forming relationships with the public and the public authority requires appropriate competence and character traits. It is important that these relationships are based on trust. This is very important in the implementation of new initiatives in the territory. Society must have felt that governments act in the best interests of their, and governmental administration must be sure that the tasks that have been its delegated towards decentralization will be carried out in a proper manner. Autonomy allows you to take some kind of experience and habits enabling win people over. It is therefore important that the process was led by people with appropriate competence and confidence with the public, which gives them their vote in free elections¹⁷.

It should be emphasized that the local government carries out its functions on the principle of decentralization and autonomy. It is not subordinated to the state administration bodies, not appointed by it and cannot be canceled by it. It should be remembered that the independence in the tasks of independence does not mean unlimited. Local government associations, performing tasks of the state, should remain under his supervision. Of local self-reliance cannot be understood in its full independence from the state, but in terms of a precise definition of the cases, when the state in the sphere of local government may intervene. The scope of local government autonomy is thus determined by the Supervision of its activities¹⁸.

Local government is appointed to carry out the tasks of the state, and more specifically the performance of state administration (the subject of local government). The fact that territorial performs state administration no longer raises any doubts. Tasks within the scope of this administration are taken by the government and the local government. The activities of the government and the local government is in its material content and bears jednorodząją state character.

As a result of local government autonomy should not be sought in the fact that its total independence from the state, but the precise definition of cases where the state can intervene in the sphere of local government (supervision). In addition to these cases, the state cannot interfere in the sphere of its activity¹⁹.

Supervision is a guarantor of the independence of self-government, but about the field of local government to decide the rules on supervision. Such a view is dominant in the literature, in which the government oversight of government rises to the level of the basic indications of the essence²⁰.

¹⁶ Ibid p. 34.

¹⁷ S. Wykrętowicz, *Local government in Poland*, Poznan 2004, p. 117.

¹⁸ M. Chmaj, *Administrative Law ...*, p. 213.

¹⁹ Z. Niewiadomski, *Administrative Law*, Warsaw 2013, p. 144.

²⁰ Ibid, p. 144.

Local government in Poland was divided into three levels: the commune, district and province.

In view of regulation of art. 16 paragraph. 2 of the Constitution, the local government is responsible for the realization of a substantial part of the public tasks. Publicity and define two facts. Firstly, these tasks are governed by the relevant laws and so local governments cannot undertake tasks which are not reserved for them under the relevant legislation. The second fact is that the government in fulfilling its tasks running the public interest and is therefore part of the public authority.

Types of public tasks carried out by local government units are defined by relevant laws: on local government, county and local government of the region.

According to the definition set out on an electronic platform administrative services (EPUAP) is a public task "task that is required to implement in a public institution."²¹

The Constitution divides public tasks own tasks and commissioned. "Public duties aimed at satisfying the needs of the local community are made by the local government as their direct responsibility" (art. 166, paragraph. 1) and "if this is due to the legitimate needs of the state, a statute may instruct units of local government to perform other public duties. The Act specifies the mode of transmission and how to perform tasks assigned"²².

Another document divides the public tasks own tasks and ordered the Local Government Act of 8 March 1990²³.

The task of their own self-government is a public task assigned by the law of the self-governing unit, for the execution of which shall be fully liable. Local government units in accordance with relevant laws perform tasks on its own behalf and on his own responsibility. It comes down to the fact that the people contrary to popular belief they meet their own needs. They do this through democratic elections, in which the authorities are free to choose and then entrust them to meet the tasks meet the needs of the community to which they belong.

However, there are some restrictions on the activities of local governments. The Polish constitution does not allow full freedom of action in meeting the needs of society.

Parliament, through the introduction of appropriate legislation sets out the principles of local organization, its structure and division of tasks between the different local government units. This is due to applied principle of subsidiary in mind, some of its tasks should be carried out by the authorities who are closest to the citizen.

The Province carries out the tasks specified in the regional self-government, mainly in the area of: public education, including higher education, health promotion and protection, culture and the protection of its assets, social, family policy, modernization of rural areas, zoning, environmental, economic water, public transport and public roads, physical culture and tourism, protection of consumer rights, defense, public safety, prevention of unemployment and the acquisition of the local labor market²⁴. Additionally the region can

²¹ <http://www.e-puap.mswia.gov.pl>.

²² Art. 166, paragraph. 1 and 2 of the Constitution.

²³ Art. 8.9 of the Act of March 8, 1990. Local Government Acts. Laws of 2013. Pos. 594, consolidated text.

²⁴ Art. 14 of the Act of 5 June 1998. of the Regional Government Journal of Laws of 2013. pos. 596, consolidated text.

perform tasks related to the organization of the preparation and conduct of the general elections and referendums imposed on them by law.

The Management Board of the province can perform the tasks of government belonging to the scope of the province. The transfer of these tasks is usually followed by appropriate legislation.

The District performs the duties of a supra-public, as defined in the Act, particularly in the following areas: public education, health promotion and protection, family policy, support for the disabled, transport and public roads, culture and protection of cultural, physical culture and tourism, geodesy, cartography and cadastre, real estate management, administration, architectural-building, water management, environmental protection and nature conservation, agriculture, forestry and inland fisheries, public order and public safety, flood protection, fire protection and prevention of other extraordinary threats to the life and health of people and the environment, combating unemployment and activation of the local labor market, consumer protection, maintenance of district facilities and equipment and facilities of public administration, defense, promote the county, cooperation with NGOs. District cannot perform the tasks within the scope of activities of the municipality, in exceptional circumstances, a justified request of the municipality may transfer its realization tasks covered by the county²⁵.

District by law or agreement shall perform the duties belonging to the business of government. The implementation of these tasks is funded through a grant from the government, which has the competence and authority to control and supervise the correctness of the delegated tasks²⁶.

The tasks of the county must also perform the tasks of district services, inspections and guards that do not classify themselves to their own tasks or commissioned. Units meeting the tasks are their managers, who do not belong to the authorities of the county as well as not under their sovereignty missions²⁷.

The Municipality performs tasks related to: spatial management, real estate, environmental and nature conservation and water management, municipal roads, streets, bridges, squares and traffic organization, water supply and water supply, sanitation, disposal and waste water treatment, maintaining cleanliness and order and sanitation facilities, landfills and disposal of municipal waste, supply of electricity, heat and gas; activities: telecommunications, local public transport, health, social welfare, including the centers and welfare institutions, municipal housing, public education, culture, including municipal libraries and other cultural institutions and the protection of monuments and care of monuments, physical culture and tourism, including recreational and sports facilities, markets and exhibition halls, municipal and greenery of trees, cemeteries, municipal, public order and the safety of citizens and fire and flood, including equipment and maintenance of municipal flood storage, maintenance of facilities and equipment municipal utilities public and administrative facilities, family-friendly policies, including the provision of care to pregnant women social, medical and legal assistance, promotion and dissemination of the idea of self-government, including the creation of conditions for operation of auxiliary units develop and implement programs to stimulate active

²⁵ Art. 4 of the Act of 5 June 1998. District Government (Journal of Laws of 2013. Pos. 595, consolidated text.

²⁶ J. Wyporska, *Local government in Poland*, Warsaw 2004, p. 62.

²⁷ B. Dolnicki, *Local government*, Warsaw 2009, p. 283.

citizenship; promotion of the municipality, co-operation and activities of non-governmental organizations, cooperation with local and regional communities of other countries²⁸.

An important point to be emphasized is that the law defining the tasks of their own municipalities are obligatory. The important thing is that in case of transfer of the municipality of the new tasks of their own, it is necessary to provide adequate funding for their projects. Usually manifests itself by increasing the income of the municipality, or in additional subsidies.

The municipality also performs the tasks of government. By imposed laws organizes, prepares, conduct voting and general elections²⁹. Other tasks of the government administration implements under agreements concluded with these authorities. For these tasks municipality receives adequate funding and whose mode of transmission rules specified in the status³⁰.

Local government issue is extensively described in the literature and widely discussed on the basis of legal and political sciences. The concept of self-learning has become an administrative law is one of the most important concepts. This is due to both the rich tradition of the Polish lands and also always have been important in the construction of Polish democracy.

It is also pointed that, the local government does not arise through the free act of the founding members therefore cannot be resolved or an act of the will of the members. Justi-regardless of being self-will of the legislature is that belonging to the local community, therefore, arises by operation of law, in connection with residence in a given area, and lasts as long as a person usually resides there. Living is the only requirement for membership in the local government. Member is therefore independent of its activity in its activities. A person cannot refuse membership to the association of local government authorities while the authorities cannot therefore excluded. Union affiliation, apparently bearing the characteristics of forced (arises by operation of law, regardless of the will of the people), in fact this is not so. A resident in the area can be quite passive. Passivity and are not precluded from compound³¹.

The functioning of local government is based on the three-divisions, where we distinguish municipalities, counties and provinces. The commune is the smallest unit, but also the best equipped with the ability to manage their territory.

ISTOTA SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO W POLSCE- ZAGADNIENIA OGÓLNE

Prawidłowe zarządzanie interesem publicznym w Polsce realizowane jest na podstawie podziałów terytorialnych kraju. Podział terytorialny stanowi swoiste rozczłonkowanie kraju celem ustanowienia odpowiednich organów państwa lub też jednostek niepaństwowych, które wykonują jego zadania o charakterze publicznym. Podziały tworzone są celem wprowadzenia ładu i porządku działalności organów i podmiotów realizujących zadania państwa. Jednym z podziałów jest zasadniczy podział terytorialny państwa zwany też

²⁸ Art. 7 of the Local Government Act.

²⁹ J. Wyporska, *Local Government ...*, s. 59.

³⁰ Art. 8 of the Local Government Act.

³¹ W. Góralczyk, *Principle of competence in administrative law*, Warsaw 1986, p. 105.

podziałem podstawowym lub też ogólnym, którego jednostkami są: gmina, powiat i województwo. Samorząd terytorialny z uwagi na reglamentację oraz podział kompetencji posiada specyficzne usytuowanie, które ma realizować zadania wynikające z najbliższych potrzeb i problemów społeczności lokalnej, jak też i regionalnej. Podział kompetencji ma na celu nie tylko realizację potrzeb niezbędnych dla prawidłowego funkcjonowania jednostki samorządu lokalnego i jej mieszkańców, ale też pełni istotnie ważną rolę dla rozwoju gospodarczego danej jednostki, a w konsekwencji i całego kraju. Celem prawidłowej realizacji zadań i ich pełnej efektywności ważne jest, aby samorząd terytorialny funkcjonował sprawnie, a przede wszystkim przejrzystie dla każdego mieszkańca danej społeczności lokalnej. Relacje pomiędzy organem administracji a obywatelem winny być oparte na zaufaniu. Budowanie pozytywnych relacji ma istotne znaczenie przy wdrażaniu inicjatyw na poszczególnym terytorium. Społeczeństwo winno mieć poczucie, iż samorzady działają w jego najlepszym szeroko pojmowanym interesie (w zależności od przyznanych kompetencji). Samorząd realizuje swoje zadania na zasadzie decentralizacji jak też działa samodzielnie. Artykuł prezentuje istotę samorządu terytorialnego i podejmuje jego ogólną charakterystykę.

Słowa kluczowe: administracja, podział terytorialny, organ administracji, samorząd terytorialny.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.4

Przesłano do redakcji: luty 2015

Przyjęto do druku: czerwiec 2015

Aleksy KORNOWSKI¹

ZRÓŻNICOWANIE ZMIENNYCH MAKROEKONOMICZNYCH ORAZ ROZWOJU REGIONÓW CZĘŚCI AZJATYCKIEJ FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Celem opracowania jest analiza rozwoju ekonomicznego oraz zróżnicowanie regionów części azjatyckiej Federacji Rosyjskiej (FR) na podstawie wskaźników taksonomicznych i analizy konwergencji/dywergencji dotyczących pięciu zmiennych makroekonomicznych. Zmiennymi tymi są: stopa bezrobocia rejestrowanego, inwestycje *per capita*,² produkt krajowy brutto (PKB) *per capita*, płace oraz liczba organizacji prowadzących działalność badawczo-rozwojową (B+R)³ na 1 mln mieszkańców w latach 2000–2012. W opracowaniu rozważania dotyczą 27 regionów FR, dane użyte do analiz zaś pochodzą ze strony Rosyjskiego Urzędu Statystycznego (Федеральная Служба Государственной Статистики; www.gks.ru). Do części azjatyckiej FR zaliczyć można trzy następujące okręgi federalne: Uralski Okręg Federalny, Syberyjski Okręg Federalny oraz Dalekowschodni Okręg Federalny⁴. Podstawową metodą analizy jest wskaźnik taksonomiczny oparty na metryce euklidesowej.

Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju regionów FR pokazuje specyfikę oraz charakter regionów azjatyckich Rosji. Wykonane analizy prowadzą do wniosku, iż najlepiej rozwinięte pod względem analizowanych zmiennych regiony mają charakter przemysłowo-wydobywczy, z kolei najslabiej rozwinięte – charakter rolniczy.

Układ pracy jest następujący: w 2. punkcie zostanie omówione przestrzenne zróżnicowanie zmiennych makroekonomicznych w regionach FR, to jest: stopy bezrobocia rejestrowanego, poziomu płac, liczba organizacji prowadzących działalność badawczo-rozwojową (B+R) na 1 mln mieszkańców, inwestycji *per capita* oraz PKB *per capita*; w punkcie 3. przedstawiona została budowa wskaźnika taksonomicznego opartego na metryce euklidesowej; punkt 4. zawiera analizę zróżnicowania rozwoju regionów FR opartą na wskaźnikach taksonomicznych, w punkcie 5. przedstawiona została wstępna analiza konwergencji/dywergencji, natomiast punkt 6 zawiera podsumowania i ważniejsze wnioski.

Słowa kluczowe: Federacja Rosyjska, Azjatyckie regiony Federacji Rosyjskiej, rozwój ekonomiczny, zróżnicowanie zmiennych makroekonomicznych.

¹Mgr Aleksy Kornowski, Instytut Ekonomii i Zarządzania, Uniwersytet Jagielloński, e-mail: aleks.kornowski@uj.edu.pl

²Wszystkie zmienne wyrażone w jednostkach pieniężnych przeliczono na PLN według kursu NBP z 31 grudnia 2012 r.

³Badanie i Rozwój.

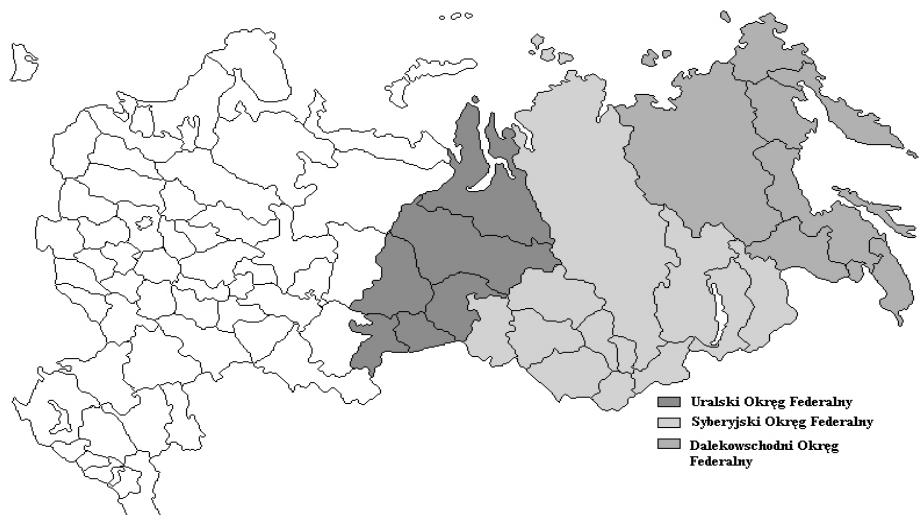
⁴Według danych ze strony www.gks.ru.

1. WSTĘP

Analizując rozwój gospodarki FR, należy pamiętać o specyfice rozwoju ekonomicznego poszczególnych części kraju. Pod względem rozwoju ekonomicznego Rosję można rozdzielić na dwie części. Część europejską oraz azjatycką. Część europejska charakteryzuje się większą liczbą mieszkańców oraz stosunkowo słabo rozwiniętym przemysłem wydobywczym. Natomiast w części azjatyckiej występuje dobrze rozwinięty przemysł wydobywczy oraz przetwórczy, przy stosunkowo nie dużej liczbie mieszkańców.⁵

Do części azjatyckiej FR zaliczyć można trzy następujące okręgi federalne: Uralski Okręg Federalny, Syberyjski Okręg Federalny oraz Dalekowschodni Okręg Federalny⁶. Podstawową metodą analizy jest wskaźnik taksonomiczny oparty na metryce euklidesowej. Na rysunku 1 przedstawiono 3 badane okręgi federalne na mapie Federacji Rosyjskiej.

Rys. 1. Azjatyckie Okręgi Federalne Federacji Rosyjskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Podział badanych okręgów federalnych na regiony przedstawiono w tabeli 1.

⁵Według danych ze strony www.gks.ru

⁶Według danych ze strony www.gks.ru.

Tabela 1. Podział okręgów federalnych na regiony

Okręg federalny	Regiony wchodzące w skład okręgu federalnego
Uralski	Obwód kurgański, obwód swierdłowski, obwód tiumeński Chanty-Mansyjski Okręg Autonomiczny, Jamalsko-Nieniecki Okręg Autonomiczny, obwód czelabiński
Syberyjski	Republika Altaju, Republika Buriacji, Republika Tuwy, Republika Chakasji, Kraj Altajski, Kraj Zabajkalski, Kraj Krasnojarski, obwód irkucki, obwód kemerowski, obwód nowosybirski, obwód omski, obwód tomski
Dalekowschodni	Republika Jakucji, Kraj Kamczacki, Kraj Nadmorski, Kraj Chabarowski, obwód amurski, obwód magadański, obwód sachaliński, Żydowski Obwód Autonomiczny, Czukocki Okręg Autonomiczny

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

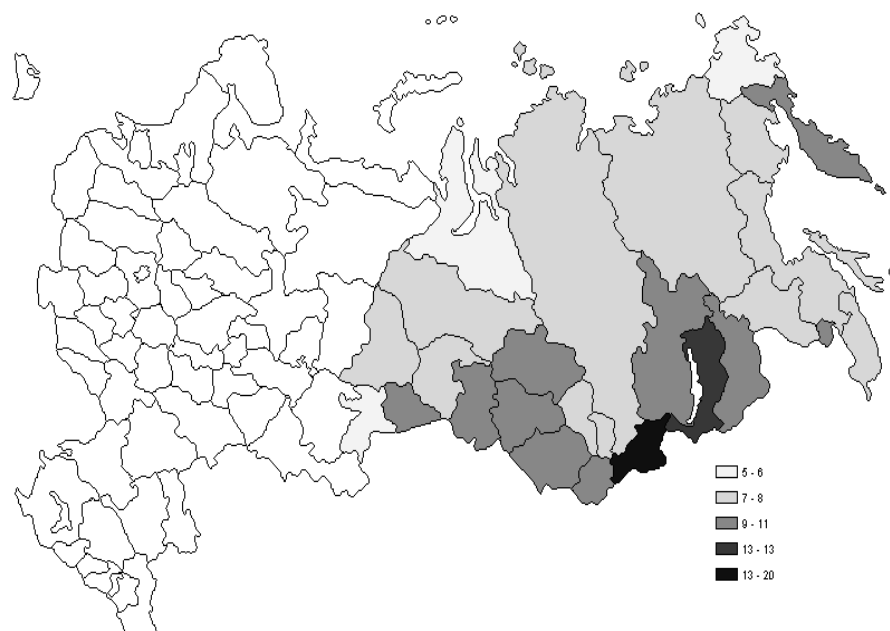
W pracy omówiono przestrzenne zróźnicowanie zmiennych makroekonomicznych w regionach części azjatyckiej FR. Następnie przedstawiono budowę wskaźnika taksonomicznego opartego na metryce euklidesowej. Zawarto w niej również analizę zróźnicowania rozwoju regionów FR opartą na wskaźnikach taksonomicznych oraz porównano stopień przestrzennego zróźnicowania badanych zmiennych oraz dokonano wstępnej analizy σ -konwergencji owych zmiennych makroekonomicznych.

2. PRZESTRZENNE ZRÓŹNICOWANIE WYBRANYCH ZMIENNYCH MAKROEKONOMICZNYCH W REGIONACH FEDERACJI ROSYJSKIEJ

2.1. Stopa bezrobocia rejestrowanego

Na rysunku 2 przedstawiono przestrzenne zróźnicowanie stopy bezrobocia rejestrowanego w latach 2000–2012.

Rys. 2. Przestrzenne zróżnicowanie stóp bezrobocia (%) rejestrowanego w latach 2000–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Z przedstawionej mapy wyciągnąć można następujące wnioski:

- najniższa stopa bezrobocia rejestrowanego była odnotowana w Okręgach Autonomicznych: Czukockim i Jamalsko-Nienieckim oraz obwodach: czelabińskim, magadańskim, swierdłowskim oraz tiumeńskim;
- najwyższa stopa bezrobocia występowała w obwodach: tomskim, irkuckim, kurgańskim oraz w Republikach Tuwy i Buriacji.

W tabeli 2 przedstawiono zróżnicowanie stopy bezrobocia w regionach części azjatyckiej FR w latach 2000–2012, w podziale na grupy kwartylowe.

Tabela 2. Przestrzenne zróżnicowanie stopy bezrobocia (%) rejestrowanego w regionach części azjatyckiej FR w latach 2000–2012

Grupa kwartylowa	Granice grupy	Regiony
1	< 7,95	Czukocki Okręg Autonomiczny (5,09), Jamalsko-Nieniecki Okręg Autonomiczny (5,50), obwód czelabiński (6,20), obwód magadański (7,20), obwód swierdłowski (7,28), obwód tiumeński ⁷ (7,52), Kraj Chabarowski (7,72)

⁷ Okręgi Autonomiczne Jamalsko-Nieniecki oraz Chanty-Mansyjski są przedstawione osobno, mimo że administracyjnie zaliczane są do obwodu Tiumeńskiego.

2	7,95–8,82	Kraj Krasnojarski (8,17), Chanty-Mansyjski Okręg Autonomiczny (8,27), obwód sachaliński (8,48), obwód kemerowski (8,63), Kraj Nadmorski (8,63), obwód amurski (8,79), Republika Chakasji (8,82)
3	8,83-9,68	Republika Jakucji (8,84), obwód nowosybirski (9), obwód omski (9,02), Kraj Ałtajski (9,2), Żydowski Obwód Autonomiczny (9,22), Kraj Kamczacki (9,66)
4	> 9,69	Obwód tomski (9,7), obwód irkucki (9,85), obwód kurgański (11,07), Republika Ałtaju (11,58), Kraj Zabajkalski (11,63), Republika Buriacji (13,73), Republika Tuwy (20,35)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Rozważając dane przedstawione w tabeli 2, można zauważyć, że przestrzenne zróżnicowanie stopy bezrobocia w regionach części azjatyckiej FR w latach 2000–2012 jest następujące:

- a) Najniższa stopa bezrobocia, nieprzekraczająca 7,95%, notowana była w regionach: Czukockim Okręgu Autonomicznym (5,09%), Jamalsko-Nienieckim Okręgu Autonomicznym (5,5%), obwodzie czelabińskim (6,2%), obwodzie magadańskim (7,2%), obwodzie swierdłowskim (7,28%), obwodzie tiumeńskim (7,52%), Kraju Chabarowskim (7,72%).

Do tej grupy należą regiony z dobrze rozwiniętym przemysłem wydobywczym, jak w przypadku Okręgów Autonomicznych Czukockiego i Jamalsko-Nienieckiego oraz obwodu magadańskiego. Dobrze rozwinięty sektor usługowy oraz sektor B + R występuje w obwodach tiumeńskim, czelabińskim oraz swierdłowskim.

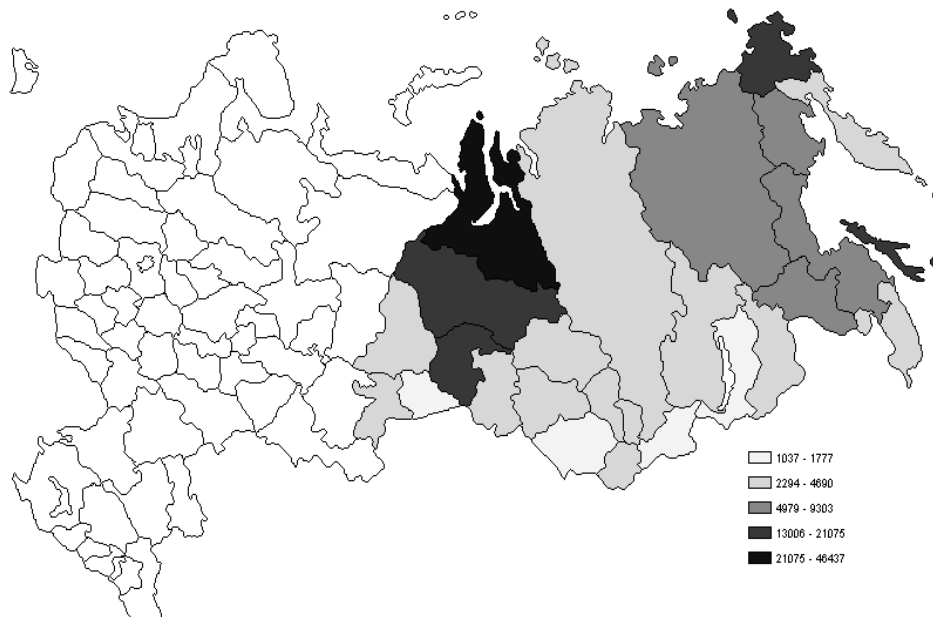
- b) Niska stopa bezrobocia występowała w następujących regionach: Kraju Krasnojarskim (8,17%), Chanty-Mansyjskim Okręgu Autonomicznym (8,27%), obwodzie sachalińskim (8,48%), obwodzie kemerowskim (8,63%), Kraju Nadmorskim (8,63%), obwodzie amurskim (8,79%), Republice Chakaskiej (8,82%).
- c) Wysoka stopa bezrobocia notowana była w: Republice Jakucji (8,84%), obwodzie nowosybirskim (9%), obwodzie omskim (9,02%), Kraju Ałtajskim (9,2%), Żydowskim Obwodzie Autonomicznym (9,22%) oraz Kraju Kamczackim (9,66%).
- d) Najwyższa stopa bezrobocia, której wartość przekraczała 9,68%, występowała w następujących regionach: obwodzie tomskim (9,7%), obwodzie irkuckim (9,85%), obwodzie kurgańskim (11,07%), Republice Ałtaju (11,58%), Kraju Zabajkalskim (11,63%) oraz Republikach Buriacji (13,73%) i Tuwy (20,35%).

W przedstawionej grupie (d) znalazły się regiony ze stosunkowo słabo rozwiniętym sektorem przemysłowym i usługowym. Są to w większości regiony rolnicze. Owe regiony również charakteryzują się niskim poziomem PKB *per capita* (por. tabela 4).

2.2. Inwestycje *per capita*

Przestrzenne zróżnicowanie inwestycji na mieszkańca w latach 2000–2012 przedstawiono na rys. 3.

Rys. 3. Przestrzenne zróżnicowanie inwestycji na mieszkańca w latach 2000–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Na podstawie rys. 3 można sformułować następujące wnioski:

- zdecydowanie najwyższą wartością analizowanej zmiennej makroekonomicznej, charakteryzował się w latach 2000–2012 Jamalsko-Nieniecki Okręg Autonomiczny. Inwestycje *per capita* w owym okresie wynosiły 46 437,85 PLN;
- najniższa wartość zmiennej makroekonomicznej występowała w Republice Tuwy i wynosiła 1037,17 PLN.

W tabeli 3 przedstawiono przestrzenne zróżnicowanie inwestycji *per capita* w latach 2000–2012, w podziale na grupy kwartyłowe.

Tabela 3. Przestrzenne zróźnicowanie inwestycji *per capita* (PLN) przy cenach stałych z 2012 r. w latach 2000–2012

Grupa kwartylowa	Granice grupy	Regiony
1	< 2403,51	Republika Tuwy (1037,13), Kraj Ałtajski (1331,24), obwód kurgański (1700,39), Republika Buriacji (1777,71), obwód omski (2294,82), Kraj Zabajkalski (2341,47), Republika Ałtaju (2343,66)
2	2403,51–4063,12	Obwód nowosybirski (2463,38), Republika Chakasji (2506,88), obwód czelabiński (2659,53), obwód irkucki (2844,79), obwód swierdłowski (3337,71), obwód kemerowski (3424,06), Kraj Nadmorski (4063,12)
3	4063,13–5383,85	Kraj Kamczacki (4266,37), obwód tomski (4555,07), Żydowski Obwód Autonomiczny (4629,05), Kraj Krasnojarski (4690,65), Kraj Chabarowski (4979,65), obwód amurski (5131,13).
4	> 5383,85	obwód magadański (5636,57), Republika Jakucji (9303,23), Czukocki Okręg Autonomiczny (13006,43), obwód sachaliński (17892,29), obwód tiumeński (19142,33), Chanty-Mansyjski Okręg Autonomiczny (21075,90), Jamalsko-Nieniecki Okręg Autonomiczny (46437,85)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Przestrzenne zróźnicowanie inwestycji *per capita* w latach 2000–20012 (tab. 3) przedstawia się następująco:

- a) najniższa wartość inwestycji *per capita* (nieprzekraczająca 2403,52 PLN) charakterystyczna była dla: Republiki Tuwy (1037,17), Kraju Ałtajskiego (1331,24), obwodu kurgańskiego (1700,39), Republiki Buriacji (1777,71), obwodu omskiego (2294,82), Kraju Zabajkalskiego (2341,47), Republiki Ałtaju (2343,66) oraz obwodu nowosybirskiego (2463,38).

Do tej grupy (a) należą regiony najmniej atrakcyjne dla inwestorów ze względu na słabo rozwinięty sektor przemysłowy, wydobywczy lub rolniczy charakter regionu. Obwody nowosybirski oraz omski znalazły się w tej grupie ze względu na dużą liczbę mieszkańców, a także ponieważ w tych obwodach występuje dobrze rozwinięty sektor przemysłowy oraz usługowy;

- b) niski poziom inwestycji *per capita* (2403,52–4063,12 PLN) występował w regionach: Republice Chakasji (2506,88), obwodzie czelabińskim (2659,53), obwodzie irkuckim (2844,79), obw. swierdłowskim (3337,71), obw. kemerowskim (3424,06) oraz Kraju Nadmorskim (4063,12);
- c) wysoki poziom inwestycji *per capita* (4063,12–5383,85 PLN) notowany był w regionach: Kraju Kamczackim (4266,37), obwodzie tomskim (4555,07), Żydowskim Obwodzie Autonomicznym (4629,05), Kraju Krasnojarskim (4690,65), Kraju Chabarowskim (4979,65) oraz obwodzie amurskim (5131,13);
- d) najwyższym poziomem inwestycji *per capita* (przekraczającym 5383,85 PLN) charakteryzowały się następujące regiony: obwód magadański (5636,57),

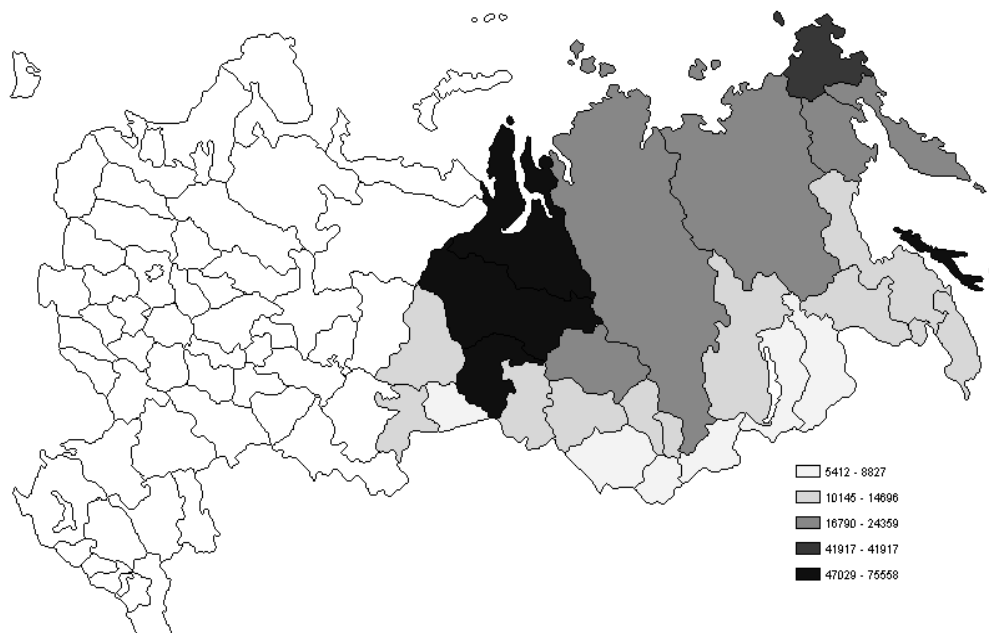
Republika Jakucji (9303,23), Czukocki Okręg Autonomiczny (13006,43), obwód sachaliński (17892,29), obwód tiumeński (19142,33), Chanty-Mansyjski Okręg Autonomiczny (21075,9) oraz Jamalsko-Nieniecki Okręg Autonomiczny (46437,85).

Do przedstawionej grupy (d) zaliczyć można najbardziej atrakcyjne regiony dla inwestorów ze względu na aktywnie rozwijający się w regionach sektor wydobywczy oraz przemysłowy.

2.3. Produkt krajowy brutto *per capita*

Rysunek 4 odzwierciedla przestrzenne zróżnicowanie PKB *per capita* w latach 2000–2012.

Rys. 4. Przestrzenne zróżnicowanie PKB *per capita* w latach 2000–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Na podstawie rysunku 4 można sformułować następujące wnioski.

- zdecydowanie najwyższą wartością PKB *per capita* charakteryzowały się Okręgi Autonomiczne: Jamalsko-Nieniecki oraz Chanty-Mansyjski;
- najniższa wartość występowała w Republice Tuwy i Altaju oraz Kraju Altajskim.

W tabeli 4 zestawiono grupy kwartyłowe ze względu na zróżnicowanie PKB *per capita* w części azjatyckiej FR w latach 2000–2012.

Tabela 4. Przestrzenne zróźnicowanie produktu krajowego brutto *per capita* (PLN) przy cenach stałych z 2012 r. w latach 2000–2012

Grupa kwartyłowa	Granice grupy	Regiony
1	< 10 258,03	Republika Tuwy (5412,13), Republika Ałtaju (6275,52), Kraj Ałtajski (7091,68), Kurgański obw. (7380,05), Republika Buriacji (8649,82), Kraj Zabajkalski (8827,29), Żydowski Obwód Autonomiczny (10 145,5)
2	10 258,04 – 12 801,84	Republika Chakasji (10 370,56), obwód nowosybirski obw. (11 095,41), obwód omski (11 778,41), obwód czelabiński (11 801,12), obwód amurski (12 111,79), Kraj Nadmorski (12 354,9), obwód kemerowski (12 801,84)
3	12 801,85 – 20 680,88	Obwód irkucki (13 178,85), obwód swierdłowski (14 408,37), Kraj Chabarowski (14 696,43), obwód tomski (16 790,85), Kraj Kamczacki (17 624,6), Kraj Krasnojarski (19 902,85)
4	> 20 680,89	obwód magadański (21 458,92), Republika Jakucji (24 359,45), Czukocki Okręg Autonomiczny (41 917,59), obwód sachaliński (47 029,82), obwód tiumeński (64 467,52), Chanty-Mansyjski Okręg Autonomiczny (70 056,65), Jamalsko-Nieniecki Okręg Autonomiczny (75 558,82)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Przestrzenne zróźnicowanie PKB *per capita* w regionach części azjatyckiej FR w latach 2000–2012 można scharakteryzować następująco:

- a) najniższa wartość PKB *per capita* brutto (nieprzekraczająca 10 258,03 PLN) występowała w następujących regionach: Republice Tuwy (5412,13), Republice Ałtaju (6275,53), Kraju Ałtajskim (7091,68), obwodzie kurgańskim (7380,05), Republice Buriacji (8649,82), Kraju Zabajkalskim (8827,29) oraz Żydowskim Obwodzie Autonomicznym (10 145,50).

W grupie (a) znalazły się regiony ze słabo rozwiniętym sektorem usługowym oraz wysoką stopą bezrobocia rejestrowanego (por. tabela 4);

- b) niska wartość PKB *per capita* brutto (10 258,03 – 12 801,84 PLN) odnotowana była w następujących regionach: Republice Chakasji (10 370,56), obwodzie nowosybirskim (11 095,41), obwodzie omskim (11 778,41), obwodzie czelabińskim (11 801,12), obwodzie amurskim (12 111,79), Kraju Nadmorskim (12 354,9) oraz obwodzie kemerowskim (12 801,84);

- c) wysoka wartość PKB *per capita* brutto (12 801,84 – 20 680,88 PLN) występowała w następujących regionach: obwodzie irkuckim (13 178,85), obwodzie swierdłowskim (14 408,37), Kraju Chabarowskim (14 696,43), obwodzie tomskim (16 790,85), Kraju Kamczackim (17 624,6) oraz Kraju Krasnojarskim (19 902,85);

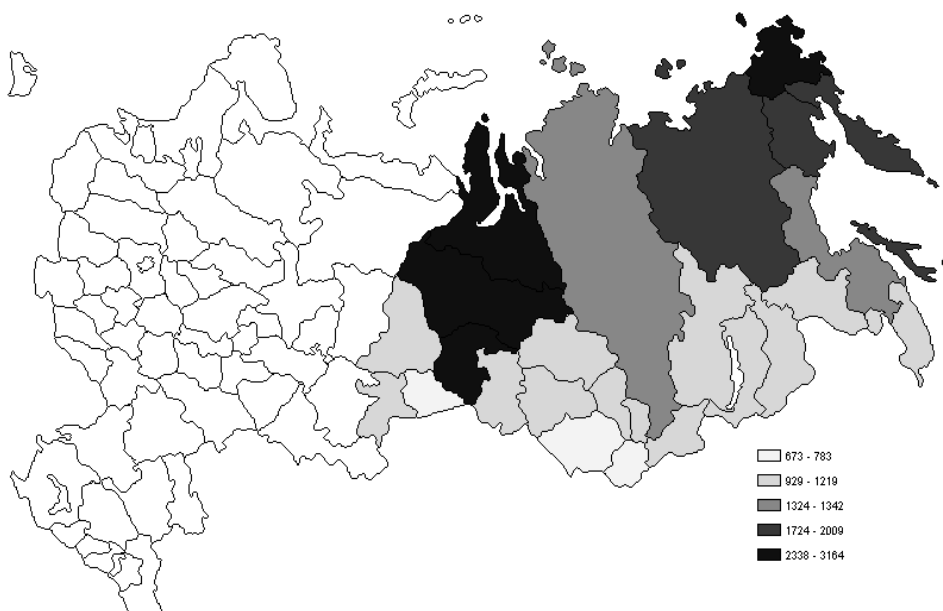
- d) najwyższa wartość PKB *per capita* brutto (od 20 680,88 PLN) odnotowana była w następujących regionach: obwodzie magadańskim (21 458,92), Republice Jakucji (24 359,45), Czukockim Okręgu Autonomicznym (41 917,59), obwodzie sachalińskim (47 029,82), obwodzie tiumeńskim (64 467,52), Chanty-Mansyjskim Okręgu Autonomicznym (70 056,65) oraz Jamalo-Nienieckim Okręgu Autonomicznym (75 558,82).

Do tej grupy (d) należą regiony z dobrze rozwiniętym sektorem wydobywczym oraz przemysłowym. Charakteryzują się one również niską stopą bezrobocia rejestrowanego (por. tabela 2).

2.4. Płace

Przestrzenne zróżnicowanie płac w latach 2000–2012 przedstawiono na rysunku 5.

Rys. 5. Przestrzenne zróżnicowanie płac w latach 2000–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Z rysunku 5 wynika:

- najwyższy poziom płac w badanym okresie występował w obwodach sachalińskim, magadańskim, tiumeńskim oraz w Okręgach Autonomicznych: Chanty-Mansyjskim, Czukockim i Jamalsko-Nienieckim;
- najniższa płaca występowała w Kraju Ałtajskim, obwodach kurgańskim, omskim, czelabińskim oraz w Republikach Ałtaju, Tuwy i Buriacji.

Przestrzenne zróżnicowanie płac w regionach części azjatyckiej FR w latach 2000–2012, w podziale na grupy kwartyłowe przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Przestrzenne zróźnicowanie płac w regionach części azjatyckiej FR w latach 2000–2012

Grupa kwartyłowa	Granice grupy	Regiony
1	< 1002,89	Kraj Ałtajski (673,12), obwód kurgański (749,37), Republika Ałtaju (783,11), obwód omski (929,77), Republika Tuwy (948,35), obwód czelabiński (985,75), Republika Buriacji (996,31)
2	1002,90–1163,09	Obwód nowosybirski (1009,47), Republika Chakasji (1015,41), obwód kemerowski (1047,55), Kraj Zabajkalski (1051,38), Żydowski Obwód Autonomiczny (1073,2), obwód swierdłowski (1126,35), obwód irkucki (1163,09)
3	1163,1–1843,73	Obwód amurski (1180,07), Kraj Nadmorski (1182,53), obwód tomski (1219,75), Kraj Krasnojarski (1324,08), Kraj Chabarowski (1342,36), Republika Jakucji (1724,15)
4	> 1843,74	Kraj Kamczacki (1963,32), obwód sachaliński (1967,47), obwód magadański (2009,57), obwód tiumeński (2338,91), Chanty-Mansyjski Okręg Autonomiczny (2614,54), Czukocki Okręg Autonomiczny (2745,82), Jamalsko-Nieniecki Okręg Autonomiczny (3164,65)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Analizując dane zawarte w tabeli 5, można zauważyć, że przestrzenne zróźnicowanie płac w regionach części azjatyckiej FR w latach 2000–2012 jest następujące:

- a) najniższa płaca (nieprzekraczająca 1002,89 PLN) charakterystyczna była dla: Kraju Ałtajskiego (673,12), obwodu kurgańskiego (749,37), Republiki Ałtaju (783,11), obwodu omskiego (929,77), Republiki Tuwy (948,35), obwodu czelabińskiego (985,75) oraz Republiki Buriacji (996,31).

W grupie (a) znalazły się regiony ze słabo rozwiniętym sektorem wydobywczym.

W większości są to regiony przemysłowe lub rolnicze;

- b) niska płaca (1002,89–1163,09 PLN) występowała w regionach: obwodzie nowosybirskim (1009,47), Republice Chakasji (1015,41), obwodzie kemerowskim (1047,55), Kraju Zabajkalskim (1051,38), Żydowskim Obwodzie Autonomicznym (1073,2), obwodzie swierdłowskim (1126,35) oraz obwodzie irkuckim (1163,09);
- c) wysoka płaca (1163,09–1843,73 PLN) notowana była w: obwodzie amurskim (1180,07), Kraju Nadmorskim (1182,53), obwodzie tomskim (1219,75), Kraju Krasnojarskim (1324,08), Kraju Chabarowskim (1342,36) oraz Republice Jakucji (1724,15);
- d) najwyższą płacą (przekraczającą 1843,73 PLN) charakteryzowały się regiony: Kraj Kamczacki (1963,32), obwód sachaliński (1967,47), obwód magadański (2009,57), obwód tiumeński (2338,91), Chanty-Mansyjski Okręg Autonomiczny

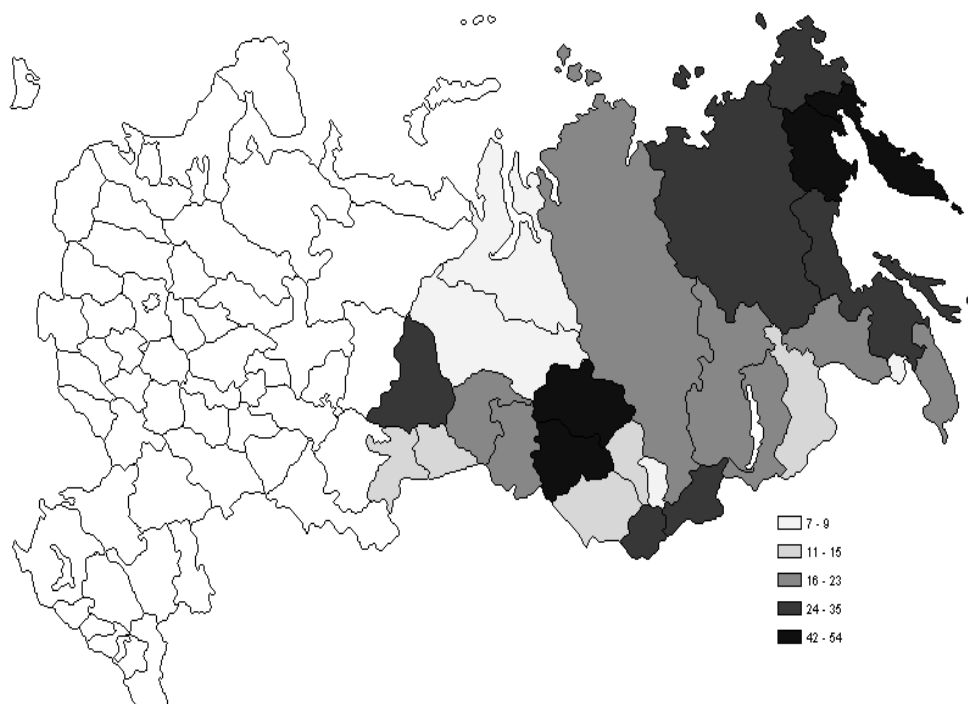
(2614,54), Czukocki Okręg Autonomiczny (2745,82) oraz Jamalsko-Nieniecki Okręg Autonomiczny (3164,65).

Do przedstawionej grupy (d) należą regiony z dobrze rozwiniętym wydobywczym oraz przemysłowym sektorami.

2.5. Liczba organizacji B + R w regionie na 1 mln mieszkańców

Na rysunku 6 odzwierciedlono liczbę organizacji o charakterze badawczo-rozwojowym w regionach części azjatyckiej FR w latach 2000–2012 w przeliczeniu na 1 mln mieszkańców.

Rys. 6. Liczba organizacji o charakterze badawczo-rozwojowym w regionach części azjatyckiej FR w latach 2000–2012 na 1 mln mieszkańców

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Z rysunku 6 można wyciągnąć następujące wnioski:

- zdecydowanie największa liczba organizacji badawczo-rozwojowych w przeliczeniu na 1 mln mieszkańców występowała w obwodach: swierdłowskim, nowosybirskim, magadańskim, tomskim, a także w Kraju Kamczackim, Republice Altaju oraz Czukockim Okręgu Autonomicznym;
- zdecydowanie najmniejsza liczba tych organizacji na 1 mln mieszkańców była charakterystyczna dla Żydowskiego Obwodu Autonomicznego, Okręgów Autonomicznych: Jamalsko-Nienieckiego oraz Chanty-Mansyjskiego, Kraju Zabajalskiego oraz obwodów kemerowskiego i czelabińskiego.

W tabeli 6 zestawiono grupy kwartyłowe pod względem liczby organizacji o charakterze badawczo-rozwojowym w regionach części azjatyckiej FR w latach 2000–2012.

Tabela 6. Liczba organizacji o charakterze badawczo-rozwojowym w regionach części azjatyckiej FR w latach 2000–2012 na 1 mln mieszkańców

Grupa kwartyłowa	Granice grupy	Regiony
1	< 13	Żydowski Obwód Autonomiczny (7), Jamalsko-Nieniecki Okręg Autonomiczny (8), Republika Chakasji (8), Chanty-Mansyjski Okręg Autonomiczny (9), obwód kemerowski (11), Kraj Zabajkalski (11), obwód czelabiński (13)
2	14–19	Kraj Ałtajski (14), obwód kurgański (15), obwód irkucki (16), Republika Buriacji (16), obwód amurski (17), obwód tiumeński (17)
3	20–26	Kraj Krasnojarski (20), obwód omski (21), Kraj Nadmorski (23), Republika Jakucji (24), Republika Tuwy (24), obwód sachaliński (25), Kraj Chabarowski (26)
4	> 27	Obwód swierdłowski (27), Czukocki Okręg Autonomiczny (34), Republika Ałtaju (35), Kraj Kamczacki (42), obwód nowosybirski (44), obwód magadański (47), obwód tomski (54)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Rozważając dane przedstawione w tabeli 6, można zauważyć, że liczba organizacji o charakterze badawczo-rozwojowym w części azjatyckiej FR w latach 2000–2012 jest następująca:

- a) najmniejsza liczba organizacji (nieprzekraczająca 13) występowała w następujących regionach: Żydowskim Obwodzie Autonomicznym (7), Jamalsko-Nienieckim Okręgu Autonomicznym (8), Republice Chakasji (8), Chanty-Mansyjskim Okręgu Autonomicznym (9), obwodzie kemerowskim (11), Kraju Zabajkalskim (11), obwodzie czelabińskim (13).

W grupie (a) znalazły się regiony z dobrze rozwiniętym sektorem wydobywczym, jak w wypadku Okręgów Autonomicznych Jamalsko-Nienieckiego i Chanty-Mansyjskiego, lecz z małą liczbą mieszkańców. Z kolei w wypadku obwodu kemerowskiego występowała duża liczba mieszkańców, co zmniejsza liczbę organizacji B + R w przeliczeniu na 1 mln mieszkańców;

- b) mała liczba organizacji (14–19) była charakterystyczna dla następujących regionów: Kraju Ałtajskiego (14), obwodu kurgańskiego (15), obwodu irkuckiego (16), Republiki Buriacji (16), obwodu amurskiego (17), obwodu tiumeńskiego (17);
- c) dużą liczbą organizacji (20–26) występowała w przedstawionych regionach: Kraju Krasnojarskim (20), obwodzie omskim (21), Kraju Nadmorskim (23), Republice Jakucji (24), Republice Tuwy (24), obwodzie sachalińskim (25), Kraju Chabarowskim (26);

- d) najwyższa liczba organizacji (od 27) charakterystyczna była dla następujących regionów: obwodu swierdłowskiego (27), Czukockiego Okręgu Autonomicznego (34), Republiki Altaju (35), Kraju Kamczackiego (42), obwodu nowosybirskiego (44), obwodu magadańskiego (47), obwodu tomskiego (54).

Do grupy (d) należą regiony z dużą liczbą organizacji B + R – są to: obwody swierdłowski, nowosybirski, magadański oraz tomski. Specyfikę tych obwodów można wytłumaczyć ułożeniem przemysłu na Uralu i za nim w czasach II wojny światowej przez rząd. W wypadku Czukockiego Okręgu Autonomicznego oraz Kraju Kamczackiego występowała mała liczba mieszkańców, co zwiększa liczbę organizacji B + R w przeliczeniu na 1 mln mieszkańców.

3. BUDOWA WSKAŹNIKA TAKSONOMICZNEGO OPARTEGO NA METRYCIE EUKLIDESOWEJ

Analizując zróżnicowanie rozwoju ekonomicznego regionów FR, należy wprowadzić pojęcia: stymulanta i destymulanta rozwoju ekonomicznego. Przez stymulantę rozwoju ekonomicznego rozumie się taką zmienną ekonomiczną, której wysoki poziom pociąga za sobą pożądany stan badanego zjawiska. Natomiast destymulanta to taka zmienna ekonomiczna, której wysoki poziom implikuje niepożądany stan badanego zjawiska⁸.

Statystyczna zależność między stymulantą (s_{mk}^l) i destymulantą (d_{mk}^l) wyraża się w następującym przekształceniu:

$$s_{mk}^l = \frac{1}{d_{mk}^l} \quad (1)$$

gdzie:

– indeksy l, m, k dotyczą odpowiednio: badanego regionu, okresu, indeksu stymulanty (destymulanty).

W celu wprowadzenia taksonomicznego wskaźnika rozwoju ekonomicznego regionu opartego na odległości w metryce euklidesowej wykorzystano proces standaryzacji opisany wzorem (2). Proces standaryzacji dokonuje się w oparciu na następującym związku:

$$\bar{s}_{mk}^l = \frac{s_{mk}^l}{\max_{lk}(s_{mk}^l)} \quad (2)$$

gdzie:

\bar{s}_{mk}^l – wystandaryzowana stymulanta.

Wartości \bar{s}_{mk}^l należą do przedziału $[0,1]$, co pozwala porównać dowolne wartości różnych wystandaryzowanych stymulant.

⁸ S. Majewski, *Szeregowanie krajów przy pomocy Diagramu Czekanowskiego i Taksonomicznego Miernika Rozwoju*, „Wiadomości Statystyczne” 1999/8, s. 77.

W wypadku gdy wartość symulanty równa jest 1, można to zinterpretować następująco: w l -tym regionie, w roku k , zmienna m przyjęła maksymalną wartość w badanej grupie. Pociąga to za sobą następujący wniosek: im wyższe (niższe) wartości przyjmuje wystandaryzowana stymulanta (\bar{s}_{mk}^l), tym odpowiednio lepszy (gorszy) jest stopień rozwoju regionu pod względem zmiennej opisywanej przez tę stymulantę.

Wśród wymienionych zmiennych przedstawione są cztery stymulanty: inwestycje *per capita*, PKB *per capita*, liczba organizacji prowadzących działalność badawczo-rozwojową (B+R) na 1 mln mieszkańców i płace. Wówczas destymulantą jest stopa bezrobocia rejestrowanego. Zmienne te mogą nie odzwierciedlać precyzyjnie rozwoju w ujęciu regionalnym. W celu uzyskania całkowitego obrazu rozwoju regionalnego należy zastosować wskaźnik taksonomiczny oparty na metryce euklidesowej. Wskaźnik odległości euklidesowej pozwala zanalizować niezależne zmienne jako wartości bezwzględne. Takie podejście było stosowane również w analizach rozwoju powiatów w Polsce przez Tokarskiego i Jabłońskiego⁹ oraz Dykasa¹⁰.

Wzór (3) przedstawia odległości wystandaryzowanych stymulant od 1 dla tej metryki:

$$WT = \sqrt{\sum_{k=1}^T \sum_{m=1}^n (1 - \bar{s}_{mk}^l)^2} \quad (3)$$

gdzie:

n – liczba użytych stymulant,

T – liczba lat w badanym okresie.

Wskaźnik taksonomiczny mierzy odległość między wzorcem teoretycznym, który przyjmuje maksymalne wartości zmiennych dla każdej stymulanty i -tego regionu w roku k . Stąd wynika, że mniejszej (większej) odległości wskaźnika towarzyszy wyższy (niższy) poziom rozwoju regionu pod względem rozważanych zmiennych. Wskaźnik WT może przyjmować wartości z przedziału $[0, \sqrt{nT}]$, gdzie n jest liczbą analizowanych stymulant.

4. ZRÓŻNICOWANIE ROZWOJU REGIONÓW CZĘŚCI AZJATYCKIEJ FEDERACJI ROSYJSKIEJ OPARTE NA WSKAŹNIKU ODLEGŁOŚCI EUKLIDESOWEJ

Analiza obejmuje 27 regionów części azjatyckiej FR w latach 2000–2012. Dane zaczerpnięto ze strony ze strony Rosyjskiego Urzędu Statystycznego (Федеральная Служба Государственной Статистики – Rosstat; www.gks.ru). Na podstawie zgromadzonych danych obliczono wartości wskaźnika dla tych regionów. Na rysunku 7 przedstawiono klasyfikację regionów części azjatyckiej FR pod względem poziomu rozwoju ekonomicznego mierzonego taksonomicznym wskaźnikiem.

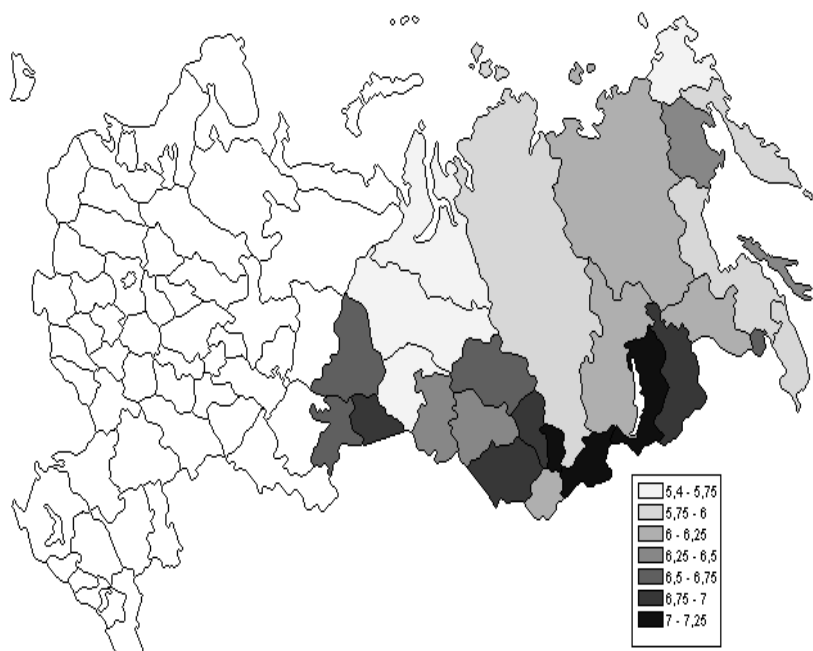
⁹ T. Tokarski, Ł. Jabłoński, *Taksonomiczne wskaźniki przestrzennego zróżnicowania rozwoju powiatów*, „Studia-Prawno Ekonomiczne” 2010/LXXXI.

¹⁰ P. Dykas, *Taksonomiczne wskaźniki przestrzennego zróżnicowania rozwoju powiatów województwa podkarpackiego*, „Studia-Prawno Ekonomiczne” 2010/LXXX.

Z rysunku 7 wyciągnąć można następujące wnioski:

- zdecydowanie najlepiej rozwinięte są regiony Uralskiego Okręgu Federalnego – są to na przykład Okręgi Autonomiczne: Jamało-Nieniecki, Czukocki i Chanty-Mansyjski oraz obwody tiumeński, sachaliński, magadański;
- do najgorzej rozwiniętych regionów w części azjatyckiej FR zaliczyć można: Kraje Ałtajski i Zabajkalski, Republiki Chakasji, Buriacji i Tuwy, Żydowski Obwód Autonomiczny oraz obwód kurgański.

Rys. 7. Klasyfikacja regionów części azjatyckiej Federacji Rosyjskiej ze względu na wartości wskaźnika taksonomicznego w latach 2000–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

W tabeli 7 przedstawiono klasyfikację regionów części azjatyckiej FR pod względem poziomu rozwoju ekonomicznego mierzonego taksonomicznym wskaźnikiem, w podziale na grupy kwartyłowe.

Tabela 7. Klasyfikacja regionów części azjatyckiej Federacji Rosyjskiej ze względu na wartości wskaźnika taksonomicznego w latach 2000–2012

Grupa kwartylo wa	Granice grupy	Regiony
1	< 6,305	Jamalsko-Nieniecki Okręg Autonomiczny (5,410), Czukocki Okręg Autonomiczny (5,579), obwód tiumeński (5,881), Chanty-Mansyjski Okręg Autonomiczny (6), obwód sachaliński (6,032), obwód magadański (6,036), Kraj Kamczacki (6,278)
2	6,306–6,738	Obwód tomski (6,331), Republika Jakucji (6,424), obwód nowosybirski (6,533), Kraj Chabarowski (6,555), obwód swierdłowski (6,615), Kraj Krasnojarski (6,657), Kraj Nadmorski (6,738)
3	6,739–7,047	obwód amurski (6,823), obwód czelabiński (6,840), Republika Ałtaju (6,858), obwód omski (6,880), obwód irkucki (6,931), obwód kemerowski (7)
4	< 7,047	Żydowski Obwód Autonomiczny (7,093), Republika Chakasji (7,101), Republika Buriacji (7,115), Kraj Ałtajski (7,129), Kraj Zabajkalski (7,131), Republika Tuwy (7,142), obwód kurgański (7,152)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Analizując dane z tabeli 7, można zauważyć, że pod względem wartości wskaźnika taksonomicznego przestrzenne zróżnicowanie jest następujące:

- a) do najbardziej rozwiniętych regionów (w których wartość wskaźnika nie przekracza 6,305) zaliczyć można: Jamalsko-Nieniecki Okręg Autonomiczny (5,410), Czukocki Okręg Autonomiczny (5,579), obwód tiumeński (5,881), Chanty-Mansyjski Okręg Autonomiczny (6), obwód sachaliński (6,032), obwód magadański (6,036), Kraj Kamczacki (6,278).

Do tej grupy (a) należą regiony z najlepiej rozwiniętym przemysłem wydobywczym lub sektorem usługowym – jak w wypadku obwodu tiumeńskiego;

- b) do wysoko rozwiniętych regionów (w których wartość wskaźnika mieści się w przedziale 6,306–6,738) należą: obwód tomski (6,331), Republika Jakucji (6,424), obwód nowosybirski (6,533), Kraj Chabarowski (6,555), obwód swierdłowski (6,615), Kraj Krasnojarski (6,657), Kraj Nadmorski (6,738);
- c) do nisko rozwiniętych regionów (w których wartość wskaźnika mieści się w przedziale 6,739–7,047) zaliczyć można: obwód amurski (6,823), obwód czelabiński (6,840), Republikę Ałtaju (6,858), obwód omski (6,880), obwód irkucki (6,931), obwód kemerowski (7);
- d) do najgorzej rozwiniętych regionów (gdzie wartość wskaźnika przekracza 7,047) należą: Żydowski Obwód Autonomiczny (7,093), Republika Chakasji (7,101),

Republika Buriacji (7,115), Kraj Ałtajski (7,129), Kraj Zabajkalski (7,131), Republika Tuwy (7,142), obwód kurgański (7,152).

W grupie (d) znalazły się regiony ze słabo rozwiniętym przemysłem wydobywczym bądź przetwórczym. Są to w większości regiony rolnicze.

5. WSTĘPNA ANALIZA KONWERCENCJI/DYWERCENCJI

Niniejsza część opracowania zawiera porównanie przestrzennego zróżnicowania przedstawionych zmiennych makroekonomicznych oraz wstępną analizę procesów konwergencji/dywergencji.

Tabela 8. Wybrane wskaźniki przestrzennego zróżnicowania badanych zmiennych makroekonomicznych

Wskaźnik zróżnicowania	Zmienna				
	Stopa bezrobocia	Inwestycje na mieszkańca	PKB per capita	Place	Liczba firm B + R w regionie
Maks./min.	4,80	77,35	13,92	5,35	11,77
V_s	0,35	1,50	0,95	0,52	0,59
V_d	0,23	0,94	0,67	0,40	0,45
V_Q	0,30	1,00	0,84	0,72	0,72

V_s – współczynnik zmienności oparty na odchyleniu standardowym; V_d – współczynnik zmienności oparty na odchyleniu przeciętnym; V_Q – współczynnik zmienności oparty na odchyleniu ćwiartkowym; PKB – produkt krajowy brutto; B + R – badawczo-rozwojowy
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

W niniejszej części opracowania przeprowadzono analizę procesów konwergencji/dywergencji regionalnej. Mówiąc o konwergencji/dywergencji, należy zdefiniować owe procesy¹¹.

Pojęcie konwergencji w świetle makroekonomii oznacza proces wyrównywania się wartości podstawowych zmiennych makroekonomicznych pomiędzy krajami czy regionami charakteryzującymi się różnymi wyjściowymi wartościami tych zmiennych. Za pomocą analizy konwergencji można odpowiedzieć na pytanie, czy regiony (kraje) różniące się istotnie wyjściowym poziomem pewnych zmiennych będą się do siebie

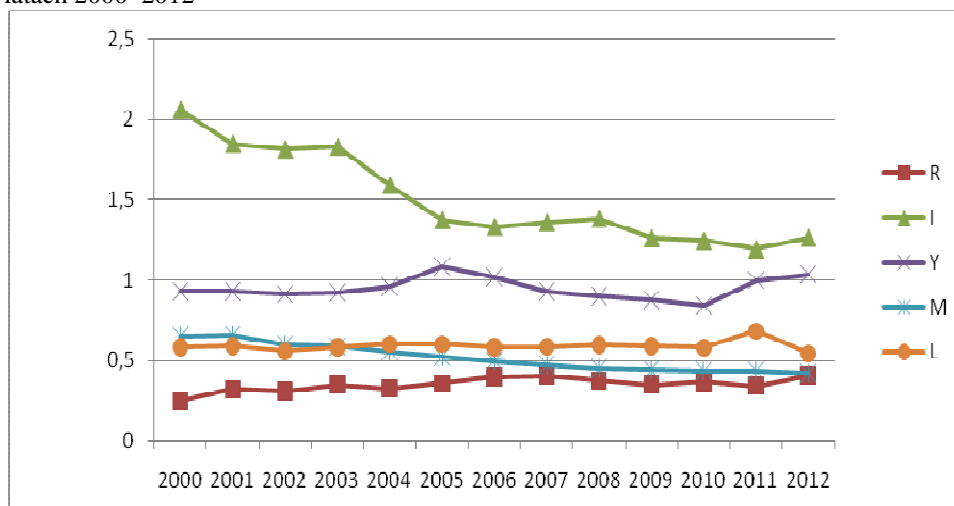
¹¹ Więcej informacji na ten temat por. na przykład K. Malaga, P. Kliber, *Konwergencja a nierówności regionalne w Polsce w świetle neoklasycznych modeli wzrostu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007; P. Gajewski, T. Tokarski, *Czy w Polsce występuje efekt konwergencji regionalnej?*, „Studia Ekonomiczne” 1–2/XL–XLI (2004); T. Misiak, A. Sulima, T. Tokarski, *Czy w polskich powiatach występuje efekt konwergencji realnej?*, [w:] *Wzrost gospodarczy i polityka makroekonomiczna*, red. W. Kwiatkowska, E. Kwiatkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, lub T. Misiak, T. Tokarski, R.W. Włodarczyk, *Konwergencja czy dywergencja polskich rynków pracy*, „Gospodarka Narodowa” 2011/7–8.

zbliżały pod względem wielkości owych zmiennych albo czy będą się od siebie oddalały. Nadrobienie dystansu do gospodarek (regionów) najlepiej rozwiniętych oznacza proces konwergencji realnej, natomiast oddalanie się gospodarek (regionów) lepiej rozwiniętych od biedniejszej gospodarki (regionu) nazywa się procesem dywergencji.

W literaturze przedmiotu można spotkać dwie techniczne miary konwergencji są to: σ -konwergencja oraz β -konwergencja. σ -konwergencja zachodzi wówczas, gdy zróżnicowanie pewnej zmiennej makroekonomicznej między regionami lub krajami zmniejsza się w czasie, natomiast β -konwergencja występuje, gdy mamy do czynienia z malejącą zależnością między osiąganą stopą wzrostu gospodarczego a początkowym poziomem analizowanej zmiennej makroekonomicznej. Należy wspomnieć, że poza σ -konwergencją i β -konwergencją w literaturze przedmiotu również można również spotkać na przykład konwergencję warunkową i bezwarunkową bądź też tzw. konwergencję klubową.

Najczęściej σ -konwergencja mierzona jest przez zmiany odchylenia standardowego badanej zmiennej. Jeśli odchylenie standardowe rośnie (maleje) wraz z upływem czasu, to mówi się, że występuje proces σ -konwergencji (σ -dywergencji).

Rys. 8. Współczynniki zmienności V_S badanych zmiennych makroekonomicznych w latach 2000–2012

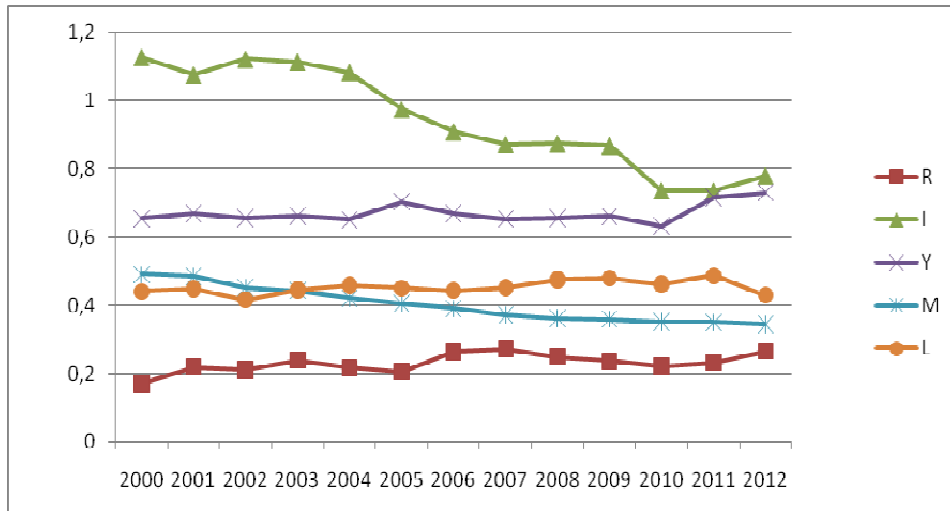

R – stopa bezrobocia; I – inwestycje *per capita*; Y – PKB *per capita*; M – płace; L – liczba organizacji B + R

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

W dalszej części opracowania proces σ -konwergencji badany będzie nie za pomocą zmiany odchylenia standardowego będącego bezwzględną miarą zróżnicowania zmiennej, lecz za pomocą zmiany współczynników zmienności V_S , V_d i V_Q (które są względnymi miarami zróżnicowania). Na rysunkach 8–10 zilustrowano owe współczynniki zmienności.

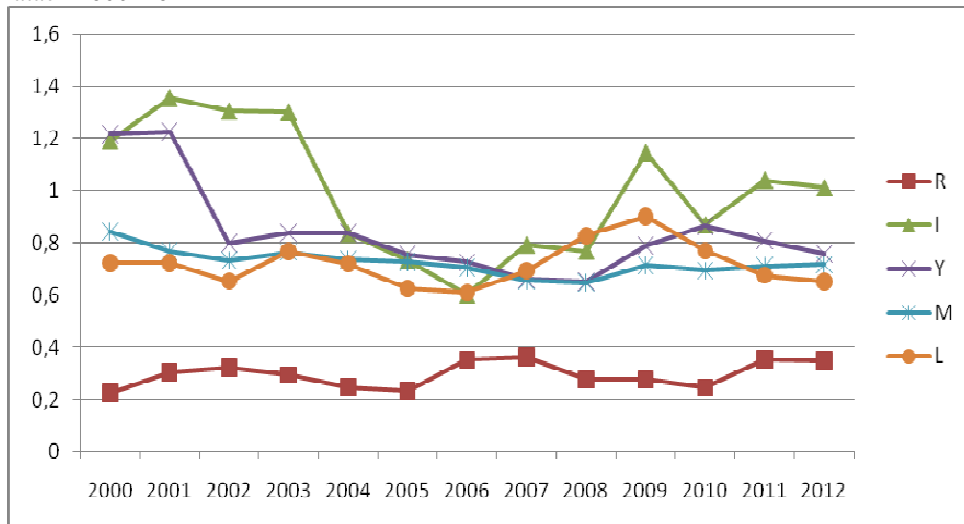
Rys. 9. Współczynniki zmienności V_d badanych zmiennych makroekonomicznych w latach 2000–2012

R – stopa bezrobocia; I – inwestycje *per capita*; Y – PKB *per capita*; M – płace; L – liczba organizacji B + R

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Rys. 10. Współczynniki zmienności V_Q badanych zmiennych makroekonomicznych w latach 2000–2012

R – stopa bezrobocia; I – inwestycje *per capita*; Y – PKB *per capita*; M – płace; L – liczba organizacji B + R

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych na stronie www.gks.ru.

Z przedstawionych rysunków 8–10 można zaobserwować, że proces przestrzennej σ -konwergencji w regionach części azjatyckiej FR dotyczył następujących wskaźników makroekonomicznych:

- inwestycje na mieszkańca – współczynnik zmienności V_S spadł z poziomu około 2,06 w roku 2000 do 1,27 w 2012 r., V_d z 1,13 do 0,78, V_Q zaś z 1,19 do 1,01;
- płace – współczynnik zmienności V_S spadł z poziomu około 0,64 w roku 2000 do 0,42 w 2012 r., V_d z 0,49 do 0,35, V_Q zaś z 0,84 do 0,72;
- liczba organizacji B + R w przeliczeniu na 1 mln mieszkańców – współczynnik zmienności V_S spadł z poziomu około 0,58 w roku 2000 do 0,54 w 2012 r., V_d z 0,44 do 0,43, V_Q zaś z 0,72 do 0,65.

Proces konwergencji nie dotyczył przestrzennego zróźnicowania PKB *per capita*, ponieważ analizowane współczynniki zmienności w niektórych latach rosły, a w niektórych malały. O procesie σ -dywergencji można zaś mówić w wypadku rejestrowanej stopy bezrobocia. Współczynniki zmienności zmieniały się w wypadku tej zmiennej makroekonomicznej od 0,25 w roku 2000 do 0,41 w 2012 roku (V_S), od 0,17 do 0,27 (V_d) oraz od 0,23 do 0,35 (V_Q).

6. PODSUMOWANIE

W artykule zaprezentowano analizę σ -konwergencji/dywergencji oraz statystyczną analizę poziomu rozwoju regionów części azjatyckiej FR w latach 2000–2012. Regiony porównano pod względem: stóp bezrobocia rejestrowanego, płac, inwestycji *per capita*, liczby organizacji o charakterze B + R na 1 mln mieszkańców oraz PKB *per capita*. Poziom rozwoju gospodarczego owych regionów można powiązać ze strukturą gospodarki regionu. Przemysł wydobywczy, przetwórstwo ropy naftowej i gazu ziemnego oraz prace badawczo-rozwojowe sprzyjają wzrostowi inwestycji, z kolei dobrze rozwinięty sektor usługowy wspiera wzrost płac i zatrudnienia. Dodatkowo poziom rozwoju został także ujęty za pomocą wskaźnika taksonomicznego. Z opracowania płyną następujące wnioski: do najbardziej rozwiniętych regionów części azjatyckiej FR można zaliczyć następujące Okręgi Autonomiczne: Jamalsko-Nieniecki, Chanty-Mansyjski oraz Czukocki, a także Kraj Kamczacki, obwody: tiumeński, magadański oraz sachaliński.

W wypadku Okręgów Autonomicznych Chanty-Mansyjskiego, Jamalsko-Nienieckiego występują dobrze rozwinięty przemysł wydobywania ropy i gazu ziemnego, elektroenergetyczny, przetwórstwo ropy naftowej i gazu ziemnego, przemysł spożywczy, prace badawczo-rozwojowe oraz przemysł farmaceutyczny. Warto podkreślić, że Chanty-Mansyjski Okręg Autonomiczny charakteryzuje się największym udziałem w wydobywaniu ropy i gazu ziemnego w FR.

W obwodzie sachalińskim występują dobrze rozwinięty przemysł wydobywczy, zwłaszcza wydobywanie węgla kamiennego oraz brunatnego, ropy naftowej i gazu ziemnego. Ponadto obwód sachaliński według Ministerstwa Rozwoju Regionalnego FR (Министерство Регионального Развития) zajmuje pierwsze miejsce pod względem rozwoju realnej gospodarki regionu za 2012 r., co sprawia, że dany region jest jednym z najbardziej atrakcyjnych regionów FR dla inwestorów. Z kolei obwód magadański charakteryzuje się dużymi złożami metali szlachetnych oraz małą liczbą mieszkańców. W obwodach swierdłowskim, omskim, tiumeńskim występują: pracą B + R, dobrze rozwinięty przemysł przetwórstwa ropy naftowej i gazu ziemnego, spożywczy oraz

elektroenergetyczny. Wymieniona specyfika przemysłu w obwodach bierze początek z lat czterdziestych XX wieku, kiedy podczas II wojny światowej rząd Związku Radzieckiego przeniósł ciężki przemysł na Ural i Syberię. Duży wpływ na pozycję regionu mają inwestycje związane z nakładami na prace B + R. Inwestycje wiążą się ze wzrostem zatrudnienia, płac oraz liczby organizacji badawczo-rozwojowych.

Do najgorzej rozwiniętych regionów można zaliczyć następujące regiony: Żydowski Obwód Autonomiczny, Republikę Chakasji, Republikę Buriacji, Kraj Altajski, Kraj Zabajkalski, Republika Tuwy oraz obwód kurgański. Są to w większości regiony rolnicze ze słabo rozwiniętym sektorem usługowym. Z kolei Żydowski Obwód Autonomiczny charakteryzuje się brakiem sektora przemysłowego oraz małą liczbą mieszkańców.

LITERATURA

- [1] Adamczyk A., Tokarski T., Włodarczyk R.W., *Przestrzenne zróżnicowanie płac w Polsce*, „Gospodarka Narodowa” 2009/9.
- [2] Dykas P., *Taksonomiczne wskaźniki przestrzennego zróżnicowania rozwoju powiatów województwa podkarpackiego*, „Studia-Prawno Ekonomiczne” 2010/LXXX.
- [3] Gajewski P., *Konwergencja regionalna w Polsce*, praca doktorska napisana w Katedrze Makroekonomii Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem T. Tokarskiego, Łódź.
- [4] Gajewski P., Tokarski T., *Czy w Polsce występuje efekt konwergencji regionalnej?*, „Studia Ekonomiczne” 1–2/XL–XLI (2004).
- [5] Kornowski A., *Zróżnicowanie rozwoju ekonomicznego regionów Federacji Rosyjskiej*, „Studia-Prawno Ekonomiczne” 2013/ LXXXVII.
- [6] Majewski S., *Szeregowanie krajów przy pomocy Diagramu Czekanowskiego i Taksonomicznego Miernika Rozwoju*, „Wiadomości Statystyczne” 1999/8.
- [7] Malaga K., Kliber P., *Konwergencja a nierówności regionalne w Polsce w świetle neoklasycznych modeli wzrostu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007.
- [8] Misiak T., Sulima A., Tokarski T., *Czy w polskich powiatach występuje efekt konwergencji realnej?*, [w:] *Wzrost gospodarczy i polityka makroekonomiczna*, red. W. Kwiatkowska, E. Kwiatkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010.
- [9] Misiak T., Tokarski T., Włodarczyk R.W., *Konwergencja czy dywergencja polskich rynków pracy*, „Gospodarka Narodowa” 2011/7–8.
- [10] *Przeobrażenia gospodarki polskiej w przededniu integracji z Unią Europejską*, red. K.B. Matusiak, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna w Ostrołęce, Ostrołęka 2004.
- [11] Tokarski T., Jabłoński Ł., *Taksonomiczne wskaźniki przestrzennego zróżnicowania rozwoju powiatów*, „Studia-Prawno Ekonomiczne” 2010/LXXXI.
- [12] Instytut Gospodarki Przestrzennej (Институт территориального планирования), www.urbanica.spb.ru.
- [13] Rosyjski Urząd Statystyczny (Федеральная служба государственной статистики. Росстат), www.gks.ru.
- [14] Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (Министерство Регионального Развития), www.minregion.ru.

DIFFERENTIATION OF MACROECONOMIC VARIABLES AND ECONOMIC DEVELOPMENT FOR THE ASIAN REGIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION

The main aim of this article is an analysis of the spatial differentiation of macroeconomic variables and economic development for the Asian regions of the Russian Federation with five basic macroeconomic variables, namely: unemployment rates registered, investment per capita, GDP per capita, wages, number of research and development organizations per million people in the years 2000–2012. The work reflects on 27 Asian regions of the Russian Federation, and the data used for the analysis comes from the Russian Statistical Office (Федеральная служба государственной статистики. Росстат; www.gks.ru). The basic methods of the analysis are based on the taxonomic index Euclidean and analysis of the of the convergence/divergence.

The differentiation of development shows the specificity of the Asian regions of Russian Federation. The analysis leads to the conclusion that the most developed in terms of the variables analyzed regions are industrial and oil production. The least developed regions are agricultural.

In the second section there will be discussed the spatial differentiation of macroeconomic variables in Russian Federation regions, namely: unemployment rates registered, investment per capita, GDP per capita, wages, number of research and development organizations per million people in the years 2000–2012; section 3 presents the construction of taxonomic index based on the Euclidean metric; section 4 presents an analysis of the diversity of regional development based on the taxonomic indicators; in section 5 the analysis of convergence / divergence is shown, while section 6 contains a summary and important conclusions.

Keywords: Russian Federation, Asian regions of Russian Federation, economic development, differentiation of macroeconomic variables.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.5

Przesłano do redakcji: wrzesień 2014

Przyjęto do druku: czerwiec 2015

Michał KOŚCIÓŁEK¹
Monika ZIÓŁKO²

UDZIAŁ ENERGII ODNAWIALNEJ W BILANSIE ENERGETYCZNYM WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Głównym celem artykułu jest opisowa oraz statystyczna analiza udziału energii pozyskiwanej z odnawialnych źródeł w województwie podkarpackim na tle innych polskich województw w latach 2006–2012. W pierwszej części pracy przedstawiono charakterystykę odnawialnych źródeł energii, uwzględniono ich podział, znaczenie i możliwości wykorzystania. Następnie ukazano ich miejsce w bilansie energetycznym Polski. W analizie uwzględniono zarówno pozyskiwanie energii pierwotnej, jak i jej zużycie. W kolejnej części poddano analizie bilans energetyczny województwa podkarpackiego. Wyszczególniono jego poszczególne elementy, z wyraźnym naciskiem na energię pozyskiwaną z odnawialnych źródeł. W ostatniej – czwartej części opracowania przedstawiono perspektywy rozwoju odnawialnych źródeł energii i możliwości zwiększenia ich udziału w ogólnym bilansie województwa podkarpackiego. Rozwój energetyki odnawialnej na tym terenie w latach 2006–2012 jest z roku na rok coraz bardziej intensywny. Powstają na tych terenach liczne inwestycje oparte na odnawialnych źródłach energii. Udział tego typu energii w bilansie województwa zaczyna odgrywać coraz większe znaczenie, a obiecujące perspektywy pozwalają zakładać, że z czasem statystyka ta poprawi się na korzyść „zielonej energii”.

Słowa kluczowe: odnawialne źródła energii, bilans energetyczny województwa podkarpackiego, energia pierwotna, niekonwencjonalne źródła energii, zielona energia.

1. WPROWADZENIE

Z każdym rokiem wzrasta zapotrzebowanie na energię, a jej zasoby się zmniejszają. Według szacunków ekspertów niektóre surowce, takie jak węgiel czy ropa, mogą zostać wyczerpane już w 2045 roku. Eksploatacja nieodnawialnych źródeł energii ma również niekorzystny wpływ na środowisko naturalne. Jednym z najbardziej niebezpiecznych efektów wykorzystania energii nieodnawialnej jest powstawanie tak zwanego efektu cieplarnianego. W jego następstwie topnieją lodowce, Ziemia jest w mniejszym stopniu chroniona przed negatywnymi skutkami promieniowania słonecznego. W związku z występowaniem wielu negatywnych efektów stosowania energii konwencjonalnej

¹ Mgr Michał Kościółek, Katedra Ekonomii, Politechnika Rzeszowska, Al. Powstańców Warszawy 10, 35–959 Rzeszów, (autor korespondencyjny) e-mail: mkos@prz.edu.pl

²Mgr Monika Ziółko, Wydział Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, ul. Rakowicka 27, 31–510 Kraków, e-mail: monikazasadnia@gmail.com

należy podjąć problem stosowania jej alternatywnych źródeł³. Celem artykułu jest przedstawienie, jak bilans energetyczny województwa podkarpackiego wypada na tle pozostałych województw w Polsce oraz jakie miejsce zajmuje w nim energia odnawialna i jak duże znaczenie ma zwiększenie jej udziału w bilansie.

2. ENERGIA ODNAWIALNA

Źródła energii występujące na naszej planecie można podzielić na dwie grupy: źródła odnawialne i nieodnawialne. Aby przejść do źródeł odnawialnych, należy w pierwszej kolejności przedstawić konwencjonalne (nieodnawialne) źródła energii. Nieodnawialne źródła energii to takie, które zużywają się wraz z ich wykorzystaniem, a ich odtworzenie zajmuje bardzo długi okres lub jest niemożliwe. Do źródeł nieodnawialnych można przede wszystkim zaliczyć⁴:

- węgiel brunatny;
- węgiel kamienny;
- ropę naftową;
- gaz ziemny;
- torf.

Według Unii Europejskiej do odnawialnych źródeł energii należy zaliczyć wszystkie źródła z wyłączeniem źródeł kopalnych, wśród nich można wyróżnić **energię słoneczną**, która uważana jest za ekologiczną i niewyczerpalną. Szacuje się, że zaledwie 5% promieniowania słonecznego dociera na Ziemię, ponieważ reszta zostaje zatrzymana przez atmosferę. W ten sposób energię pozyskują zarówno przedsiębiorstwa, jak i osoby indywidualne.

Kolejnym rodzajem energii odnawialnej jest **energia wiatru**, która pozyskiwana jest za pomocą turbin wiatrowych. Są one zazwyczaj umieszczane na otwartej przestrzeni. Jedną z wad korzystania z tego typu rozwiązań jest uzależnienie od warunków atmosferycznych⁵. Najczęściej spotyka się skupiska turbin wiatrowych, tak zwane farmy wiatrowe. Wykorzystanie energii wiatrowej determinuje, jakie urządzenia należy wybrać do jej budowy: na przykład im lepsze turbiny, tym więcej będzie można wytworzyć energii⁶.

Warto również wspomnieć o **energii wodnej** nazywanej również energią płynów wodnych. Dzięki ruchowi wody można wytworzyć energię. Do jej uzyskania wykorzystuje się ruch fal, mogą być one łagodne lub gwałtowne. Energia pojawia się w momencie poruszenia turbiny (przez fale) połączonej z turbiną. Urządzenie to jest tak skonstruowane, aby zabierało sporą część energii poruszającej się wodzie. Poza elektrowniami wodnymi wykorzystującymi fale morskie są one zakładane także na rzekach i zaporach, gdzie wykorzystywany jest naturalny prąd rzeki, bądź siła jaką daje

³ T. Sadowski, G. Świdorski, G. Lewandowski, *Wykorzystanie odnawialnych źródeł energii w Polsce i krajach UE*, Białystok 2008, s. 289.

⁴ Praca zbiorowa, *Skład frakcyjny ropy naftowej i jej produktów*, Wrocław 2011, s. 3, <http://www.nw.pwr.wroc.pl/wp-content/kursy/zimowy/PC/PC%20-%20cwiczenie%202.pdf>.

⁵ T. Chmielniak, *Technologie energetyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s.73–82.

⁶ A. Kardasz, *Odnawialne źródła energii jako element bezpieczeństwa energetycznego*, KUL, publikacja nr 7708 na rok szkolny 2009/2010, Lublin 2009, s. 3.

jej zapora⁷. Podkreślić należy także znaczenie energii odnawialnej wytwarzanej z **biomasy** oraz **energii geotermalnej**. „Biomasa stanowi masę materii organicznej zawartej w organizmie zwierzęcia lub rośliny, jest to także ilość materii organicznej wytworzonej przez populację, zespół organizmów danego środowiska na danej przestrzeni, w jednostce czasu i stanowi miarę produktywności biologicznej”⁸. Biomasa można podzielić na nieprzetworzoną, na przykład słomę, drewno, oraz biomasę wstępnie przetworzoną, na przykład lekkie alkohole, gaz drzewny czy oleje roślinne⁹. Natomiast **energia geotermalna** pochodzi z ciepła wychodzącego z wnętrza Ziemi. Budowa tego typu elektrowni oraz elektrociepłowni jest bardzo kosztowna, ponieważ należy wykonywać głębokie i wielokrotne odwierty w celu znalezienia gorącej wody.

Wykorzystanie energii odnawialnej odbywa się na wiele sposobów, przykładowo z energii słonecznej korzystać można w dwojaki sposób. Po pierwsze w celu przekształcenia jej w energię ciepłą, za pomocą kolektorów słonecznych, które służą do podgrzewania wody użytkowej oraz do wspomagania systemu ogrzewania w budynku. Drugim sposobem jest przetworzenie energii promieniowania słonecznego w energię elektryczną za pomocą paneli fotowoltaicznych¹⁰. Przy wykorzystaniu turbin zaś działają elektrownie wodne i wiatrowe, które pozyskując energię z sił natury, przekształcają ją na energię elektryczną. Nieco inaczej sprawa ma się przy elektrowniach geotermalnych, przy których budowie wykonywane są odwierty w celu wydobycia na powierzchnię ciepłej wody, bądź pary wodnej. Wykorzystanie energii płynącej z tego źródła zależy od temperatury wody. W wypadku biomasy energia powstaje w momencie spalania elementów nieprzetworzonych czy wstępnie przetworzonych, jednak w tym wypadku należy pamiętać, aby środowisko miało czas na zregenerowanie się, w przeciwnym razie może przynieść to skutki przeciwne do pożądaných.

Jeśli mowa o wykorzystaniu energii odnawialnej, to należy wspomnieć zarówno o korzyściach, jak i negatywnych konsekwencjach płynących ze stosowania tego typu rozwiązań. Do korzyści można zaliczyć: zmniejszenie zależności od dostaw i wyczerpywania się nieodnawialnych źródeł energii, odnawialne źródła energii produkują mniejszą ilość gazów cieplarnianych, umożliwiają pozyskiwanie energii przez indywidualne osoby. Mają także mniej negatywne skutki dla środowiska naturalnego. Należy również wspomnieć o zagrożeniach związanych ze stosowaniem odnawialnych źródeł energii. W tym wypadku największe zagrożenie związane jest ze stosowaniem biomasy, której wykorzystanie w zbyt dużych ilościach lub nieumiejętne zastosowanie może doprowadzić do zaburzenia ekosystemów lokalnych. Również elektrownie słoneczne i wodne zlokalizowane w niewłaściwym miejscu mogą wpływać negatywnie na ludzi, zwierzęta i rośliny, na przykład jeśli tama zostanie źle usytuowana zaburzy naturalny bieg rzeki, może to doprowadzić do przesiedlenia się ludności zamieszkującej sąsiadujące tereny. Podobnie jest w wypadku elektrowni wiatrowych, które źle umiejscowione mogą być zagrożeniem dla zwierząt, przede wszystkim

⁷ W.M. Lewandowski, *Proekologiczne źródła energii odnawialnej*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 2002, s. 51–55.

⁸ A. Kardasz, *op. cit.*, s. 4–7.

⁹ W.M. Lewandowski, *op. cit.*, s. 235–240.

¹⁰ T.M. Razykov i inni, *Solar photovoltaic electricity: Current status and future prospects*, Solar Energy 85, (2011), Elsevier, s. 1581.

ptaków. Elektrownie wiatrowe mogą mieć też negatywny wpływ na glebę czy roślinność¹¹.

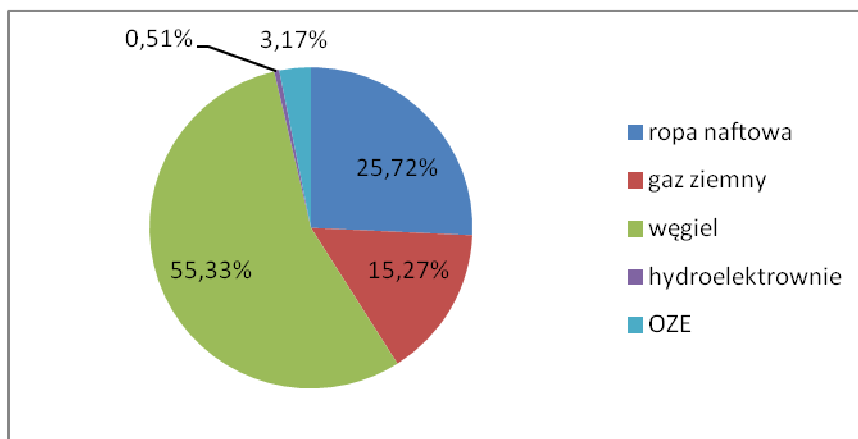
Przy korzystaniu z każdego rodzaju energii mamy do czynienia z korzyściami i zagrożeniami, jednak w przypadku odnawialnych źródeł energii wydaje się, że korzyści przeważają nad zagrożeniami i mogą w przyszłości zastąpić nieodnawialne źródła energii w jeszcze większej skali.

3. ENERGIA ODNAWIALNA W BILANSIE ENERGETYCZNYM POLSKI

Bilans energetyczny można definiować jako strukturę zużycia energii pierwotnej w ogólnej produkcji energii elektrycznej, ciepłej oraz mechanicznej. Energia pierwotna natomiast to energia zgromadzona we wszystkich wydobywanych surowcach energetycznych, zagospodarowanych energetycznie wodach oraz źródłach alternatywnych¹².

Produkcja energii pierwotnej w Polsce opiera się przede wszystkim na paliwach kopalnych. Pierwsze miejsce zajmuje węgiel kamienny i brunatny odpowiadający za 55,33% zapotrzebowania. Istotny jest również udział ropy naftowej – 25,72%¹³. W następnej kolejności wymienić należy gaz ziemny (15,27%). Zdecydowanie najmniejszy udział w bilansie zużycia energii pierwotnej mają hydroelektrownie i pozostałe odnawialne źródła energii. Na rysunku 1 zilustrowano omówione zużycie energii z podziałem na źródła w 2012 roku.

Rys. 1. Zużycie energii pierwotnej w Polsce w 2012 roku według źródeł

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *BP Statistical Review of World Energy June 2013*, bp.com/statisticalreview (dostęp: 10.05.2014).

¹¹ Counter Balance, *Mity i fakty: odnawialne źródła energii*, s.2–5,

http://globalnepoludnie.pl/IMG/pdf/odnawialne_zrodla.pdf (dostęp: 6.05.2014).

¹² <http://stat.gov.pl/>.

¹³ *Sektor energetyczny w Polsce*, Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A., s. 1, www.paiz.gov.pl (dostęp: 12.05.2014).

Udział odnawialnych źródeł energii z roku na rok jest coraz większy, w 2012 roku osiągnął 11,7% w ogólnym pozyskiwaniu energii pierwotnej. Wzrost udziału energii odnawialnej zestawiono w tabeli 1.

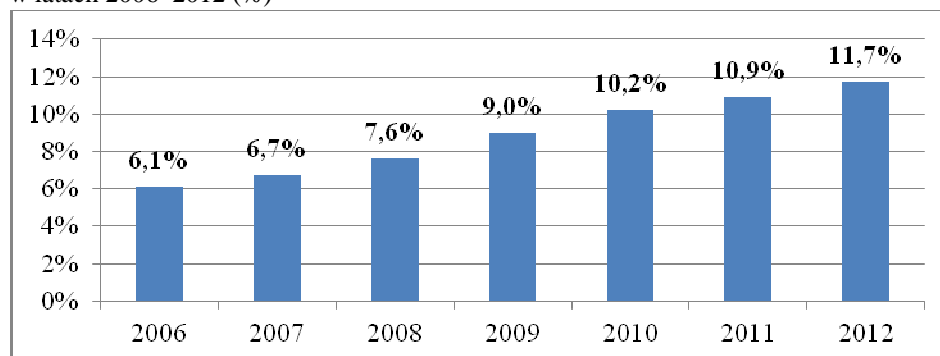
Tabela 1. Udział energii ze źródeł odnawialnych w ogólnym pozyskiwaniu energii pierwotnej w latach 2006–2012

Wyszczególnienie	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Pozyskanie energii pierwotnej ogółem [TJ]	3 253 082	3 040 160	2 985 356	2 816 880	2 824 028	2 882 363	3 035 604
Pozyskanie energii ze źródeł odnawialnych [TJ]	199 565	203 141	226 788	253 352	287 953	312 828	356 070
Udział energii ze źródeł odnawialnych w energii pierwotnej ogółem (%)	6,1	6,7	7,6	9	10,2	10,9	11,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Energia ze źródeł odnawialnych w 2012 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013, www.stat.gov.pl (dostęp: 10.05.2014).

Na podstawie tabeli 1 sporządzono rysunek 2, aby lepiej uwidocznić zmianę udziału energii ze źródeł odnawialnych w kolejnych latach.

Rys. 2. Udział energii ze źródeł odnawialnych w pozyskaniu energii pierwotnej ogółem w latach 2006–2012 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Energia ze źródeł odnawialnych w 2012 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013, s. 28, www.stat.gov.pl (dostęp: 10.05.2014).

W latach 2006–2012 r. największą pozycję bilansu energii odnawialnej stanowiła energia biomasy stałej. Udział pozostałych nośników energii odnawialnej corocznie się zmienia z wyraźną tendencją wzrostową energii wiatru, biogazu i promieniowania

słonecznego oraz niewielką tendencją spadkową w latach 2011 – 2012 dla energii wody. Udział nośników energii odnawialnej w łącznym pozyskaniu energii ze źródeł odnawialnych w latach 2006–2012 przedstawiono w tabeli 2.

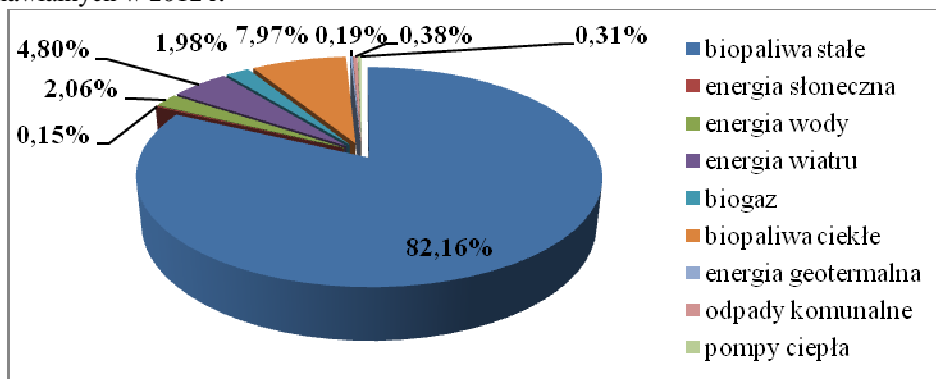
Tabela 2. Udział nośników energii odnawialnej w łącznym pozyskaniu energii ze źródeł odnawialnych w latach 2006–2012

Wyszczególnienie	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Biomasa stała	90,75	91,03	87,48	85,77	85,29	84,99	82,16
Energia słoneczna	0,01	0,01	0,02	0,11	0,12	0,14	0,15
Energia wody	3,68	4,17	3,42	3,37	3,65	2,68	2,06
Energia wiatru	0,46	0,92	1,33	1,53	2,08	3,96	4,80
Biogaz	1,31	1,33	1,78	1,62	1,67	1,83	1,98
Biopaliwa ciekłe	3,49	2,27	5,47	7,04	6,64	5,76	7,97
Energia geotermalna	0,27	0,22	0,23	0,24	0,20	0,17	0,19
Odpady komunalne	0,01	0,02	0,004	0,01	0,04	0,43	0,38
Pompy ciepła	0,02	0,03	0,27	0,30	0,31	0,30	0,31

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Energia ze źródeł odnawialnych w 2012 roku*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013, www.stat.gov.pl (dostęp: 10.05.2014).

Na rysunku 3 przedstawiono udział poszczególnych nośników energii odnawialnej w łącznym pozyskaniu energii ze źródeł odnawialnych w 2012 r. Biopaliwa stałe stanowiły ponad 80%, natomiast biopaliwa ciekłe niespełna 8%.

Rys. 3. Udział nośników energii odnawialnej w łącznym pozyskaniu energii ze źródeł odnawialnych w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Energia ze źródeł odnawialnych w 2012 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013, s. 30 www.stat.gov.pl (dostęp: 10.05.2014)

4. BILANS ENERGETYCZNY WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Struktura bilansu energii pierwotnej w województwie podkarpackim odbiega nieco od bilansu krajowego – jego główną pozycją jest gaz ziemny. Zużycie węgla

kamiennego w województwie podkarpackim w 2011 roku wynosiło 1659 tys. ton. Przy całkowitym zużyciu węgla kamiennego w Polsce w 2011 roku wynoszącym 79 108 tys. ton, zużycie tego surowca w województwie stanowiło zaledwie 2,1% zużycia krajowego¹⁴. W następnej kolejności znalazły się kolejno: lekki olej opałowy, gaz ciekły (nie biorąc pod uwagę zużycia go przez pojazdy) oraz ciężki olej opałowy – 8 tys. ton w roku 2011. Zapotrzebowanie zestawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Zużycie energii pierwotnej w województwie podkarpackim w 2011 roku z podziałem na nośniki

Wyszczególnienie	Jednostka	2011
Węgiel kamienny	tys. ton	1659
Gaz ziemny	[TJ]	34 539
Gaz ciekły (bez pojazdów)	tys. ton	16
Lekki olej opałowy	tys. ton	27
Ciężki olej opałowy	tys. ton	8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: <http://www.bip.podkarpackie.pl/> (dostęp: 12.05.2014).

Udział energii odnawialnej w bilansie energetycznym województwa podkarpackiego zajmuje siódmą pozycję w Polsce pod tym względem. Może być to spowodowane jego lokalizacją, możliwościami finansowymi oraz mniejszym potencjałem województwa podkarpackiego w tym zakresie. W tabeli 4 przedstawiono produkcję energii elektrycznej w GWh z podziałem na poszczególne województwa oraz zaznaczono udział odnawialnych źródeł energii w tej produkcji.

Tabela 4. Udział energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej z podziałem na województwa w roku 2012

Województwo	Produkcja ogółem [GWh]	Z odnawialnych źródeł energii [GWh]	Udział energii odnawialnej w produkcji energii ogółem (%)
Polska	163 547,90	13 137	100
Łódzkie	33 006,2	603	1,8
Mazowiecki	22 408,2	1194,1	5,3
Małopolskie	6984,8	868,6	12,4
Śląskie	33 037,1	1678,1	5,1
Lubelskie	2030,9	18,3	0,9
Podkarpackie	2876,5	319,7	11,1
Podlaskie	796,4	388,9	48,8
Świętokrzyskie	8527,7	883,9	10,4
Lubuskie	2393,6	191,2	8
Wielkopolskie	12 948,9	1009,5	7,8
Zachodniopomorskie	8877,5	1451,7	16,4
Dolnośląskie	13 350,5	703,5	5,3
Opolskie	9004,7	308,8	3,4

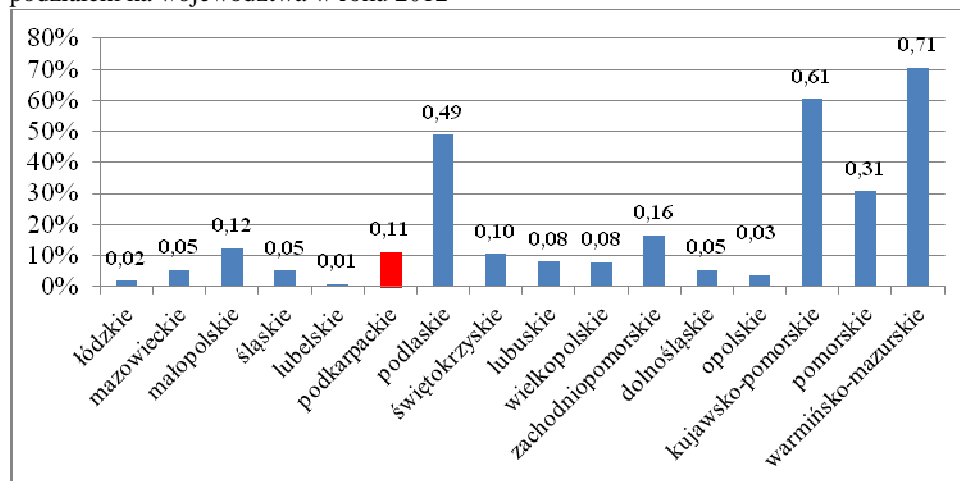
¹⁴GUS, *Zużycie paliw i nośników energii w 2011 r.*, Warszawa 2012.

Kujawsko-pomorskie	3411,3	2063,3	60,5
Pomorskie	3252,8	1002,3	30,8
Warmińsko-mazurskie	640,8	452,1	70,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: <http://www.bip.podkarpackie.pl>.

Na rysunku 4 przedstawiono procentowy udział OZE w ogólnej produkcji energii elektrycznej w województwie podkarpackim na tle innych polskich województw. Zgodnie z danymi prezentowanymi przez Urząd Regulacji Energetyki (URE) odnawialnym źródłem energii, które miało największą moc zainstalowaną w województwie podkarpackim w roku 2012 była elektrownia szczytowo-pompowa w powiecie leskim – Zespół Elektrowni Wodnych Solina Myczkowce S.A. (208,3 MW mocy zainstalowanej). Należy jednak podkreślić, że ze względu na sposób wytwarzania w niej energii (raz wytwarza energię i oddaje ją do sieci, a raz ją z niej pobiera) jest tylko częściowo traktowana jako elektrownia wykorzystująca odnawialne źródła energii. Z tego też powodu zostały one odrębnie potraktowane w zestawieniu

Rys. 4. Procentowy udział energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej z podziałem na województwa w roku 2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z:

http://www.bip.podkarpackie.pl/attachments/article/686/PROGNOZA%20ODDZIA%5%81YWANIA%20NA%20%C5%9ARODOWISKO_OZE_podkarpackie_2013-09-10.pdf (dostęp: 10.05.2014).

Drugim pod względem mocy zainstalowanej źródłem energii odnawialnej były elektrownie wiatrowe, ich łączna moc wynosiła prawie 62 MW. Trzecim źródłem ze względu na wielkość mocy zainstalowanej była energetyka wodna (elektrownie wodne przepływowe). Ich łączna moc zainstalowana w województwie podkarpackim wyniosła 10,51 MW.

Moce zainstalowane z obiektów wytwarzających energię z: biomasy z odpadów leśnych, rolniczych oraz ogrodowych, biogazu z oczyszczalni ścieków i biogazu

składowiskowego były niewielkie i wynosiły odpowiednio 1,98 MW, 1,65 MW i 2,74 MW¹⁵ (tab. 5).

Tabela 5. Moc zainstalowana w odnawialnych źródłach energii w województwie podkarpackim w 2012 r.

	Biomasa z odpadów leśnych, rolniczych i ogrodowych	Elektrownia wodna przepływowa	Elektrownia a wodna szczytowo-pompowa	Biogaz z oczyszczalni ścieków	Elektrownie wiatrowe na lądzie	Biogaz składowiskowy
Moc [MW]	1,98	10,51	168,6	2,74	61,99	1,65
Udział (%)	0,87	4,2	68,13	1,1	25	0,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: Mapa odnawialnych źródeł energii, Urząd Energetyki Odnawialnej, 2012.

Tabela 5 zawiera zestawienie omówionej mocy zainstalowanej odnawialnych źródeł energii w województwie podkarpackim. Jak już wspomniano, potencjał energii odnawialnej na tych terenach jest zdecydowanie większy niż jego dotychczasowe wykorzystanie. Wymaga on jednak racjonalnego zagospodarowania i oczywiście znacznych nakładów finansowych, by być w pełni wykorzystany do celów energetycznych.

5. PERSPEKTYWY ROZWOJU ODNAWIALNYCH ŹRÓDEŁ ENERGII W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

Województwo podkarpackie ma wiele niewykorzystanych źródeł energii odnawialnej. Na Podkarpaciu występują zarówno korzystne warunki do pozyskiwania energii wodnej, jak i energii wiatrowej. Region ten bogaty jest bowiem w zasoby wodne oraz znajduje się on w tak zwanej III strefie, czyli strefie korzystnej¹⁶ do pozyskiwania energii z wiatru. W odniesieniu do energii wodnej, największy potencjał znajduje się w powiecie sanockim (wiele dużych i małych spiętrzeń wodnych). Natomiast jeśli chodzi o energię wiatrową i związane z nią elektrownie, to mogą one być zainstalowane na około 15% obszaru województwa, ze względu na zróżnicowanie terenu oraz negatywne oddziaływanie na środowisko naturalne¹⁷. Jednak i ten odsetek nie jest w pełni wykorzystany w celu lokalizacji energii wiatrowych. Na terenie województwa nadal istnieje więc potencjał, z którego skorzystać mogą inwestorzy i przedsiębiorcy zainteresowani elektrowniami wiatrowymi.

¹⁵ Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego, <http://www.bip.podkarpackie.pl> (dostęp: 12.05.2014).

¹⁶ Podział zaproponowany przez prof. H. Lorenc z Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej na 5 stref energetycznych warunków wiatrowych w Polsce: strefa I – wybitnie korzystna, strefa II – bardzo korzystna, strefa III – korzystna, strefa IV – mało korzystna, strefa V – niekorzystna.

¹⁷ Delimitacja obszarów korzystnych dla rozwoju energetyki odnawialnej na terenie województwa podkarpackiego, Rzeszów 2011, s. 235–239, http://www.pbpp.pl/pliki/ZAKONCZONE/Energ_odnawialna/Delimitacja_obszarow_korzystnych_dla_rozwoju_energetyki_odnawialnej_na_terenie_województwa_podkarpackiego.pdf (dostęp: 15.05.2014).

W odróżnieniu od elektrowni wiatrowych w województwie podkarpackim nie ma przeciwwskazań do stosowania elektrowni słonecznych. Jedynym miejscem, gdzie nie wolno ich instalować, są rezerwy przyrody i parki narodowe. Ogólna ich dostępność oraz dofinansowanie między innymi z Unii Europejskiej sprawiają, że to źródło odnawialnej energii staje się coraz popularniejsze. Również energia geotermalna zyskuje na popularności, a perspektywa zwiększającej się liczby odwiertów i możliwości pozyskiwania tej energii w dużych miastach (lub w bliskiej ich odległości) sprawia, że coraz większe środki są przeznaczane na jej pozyskiwanie. Energia odnawialna czerpana jest również z biomasy, a najbardziej perspektywistycznymi elektrowniami w tym zakresie w województwie podkarpackim są biogazownie rolnicze. Specyfika tych elektrowni jest dopasowana do regionu¹⁸.

Pomimo że województwo podkarpackie ma duży potencjał dla rozwoju energetyki z odnawialnych źródeł, stoi przed nim również wiele wyzwań stawianych głównie przez czynniki prawne, ekonomiczne, techniczne i środowiskowe¹⁹. Jeżeli uda się sprostać tym wyzwaniom, to województwo podkarpackie będzie miało szansę dorównać, a w przyszłości nawet przewyższyć pod tym względem wiodące regiony w kraju.

LITERATURA

- [1] *BP Statistical Review of World Energy June 2013*, bp.com/statisticalreview.
- [2] Chmielniak T., *Technologie energetyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- [3] Counter Balance, *Mity i fakty: odnawialne źródła energii*, http://globalnepoludnie.pl/IMG/pdf/odnawialne_zrodla.pdf.
- [4] *Delimitacja obszarów korzystnych dla rozwoju energetyki odnawialnej na terenie województwa podkarpackiego*, Rzeszów 2011, http://www.pbpp.pl/pliki/ZAKONCZONE/Energ_odnawialna/Delimitacja_obszarow_korzystnych_dla_rozwoju_energetyki_odnawialnej_na_terenie_wojewodztwa_podkarpackiego.pdf.
- [5] *Energia ze źródeł odnawialnych w 2012 roku*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013, www.stat.gov.pl.
- [6] GUS, *Zużycie paliw i nośników energii w 2011 r.*, Warszawa 2012.
- [7] <http://www.bip.podkarpackie.pl>.
- [8] Kardasz A., *Odnawialne źródła energii jako element bezpieczeństwa energetycznego*, KUL, publikacja nr 7708 na rok szkolny 2009/2010, Lublin 2009.
- [9] Lewandowski W.M., *Proekologiczne źródła energii odnawialnej*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 2002.
- [10] *Mapa odnawialnych źródeł energii*, Urząd Energetyki Odnawialnej, 2012.
- [11] Razykov T.M. i inni, *Solar photovoltaic electricity: Current status and future prospects*, Solar Energy 85, (2011), Elsevier.
- [12] Sadowski T., Świdorski G., Lewandowski G., *Wykorzystanie odnawialnych źródeł energii w Polsce i krajach UE*, Białystok 2008.

¹⁸ *Ibidem*, s. 240.

¹⁹ Sudhakar Reddy, J.P. Painuly, *Diffusion of renewable energy technologies— barriers and stakeholders' perspectives*, Renewable Energy 29 (2004), Elsevier, s. 1432.

- [13] *Sektor energetyczny w Polsce*, Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A., www.paiz.gov.pl.
- [14] Sudhakar Reddy, J.P. Painuly, *Diffusion of renewable energy technologies—barriers and stakeholders' perspectives*, *Renewable Energy* 29 (2004), Elsevier.
- [15] *Skład frakcyjny ropy naftowej i jej produktów*, praca zbiorowa, Wrocław 2011, <http://www.nw.pwr.wroc.pl/wp-content/kursy/zimowy/PC/PC%20-%20cwiczenie%202.pdf>.
- [16] *Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego*, <http://www.bip.podkarpackie.pl>.

SHARE OF RENEWABLE ENERGY IN ENERGY BALANCE PODKARPACKIE PROVINCE

The main purpose of this article is descriptive and statistical analysis of the share of energy derived from renewable sources in the Podkarpackie Province of other Polish provinces in the years 2006–2012. In the first part of the paper authors present the characteristics of renewable energy sources into account their division, meaning and use. Then show their place in the Polish energy balance. The analysis includes both acquisition and primary energy consumption.

The next section was analyzed energy balance Podkarpackie Province. Listed are its individual components, with a clear focus on energy extracted from renewed sources. The last – the fourth part of the paper presents the perspective of the development of renewable energies and opportunities to increase their contribution to the overall balance of the Podkarpackie Province.

Development of renewable energy in the area in 2006–2012 from year to year is more and more intense. In these areas arise numerous investments based on renewable energy sources. The share of this type of energy in the balance of the region begins to play an increasingly important and promising perspectives and allow to assume that over time this will improve the statistics in favor of “green energy”.

Keywords: renewable energy sources, energy balance, Podkarpackie province, primary energy, non-conventional energy sources, green energy.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.6

Przesłano do redakcji: maj 2014

Przyjęto do druku: czerwiec 2015

Waldemar KRZTOŃ¹

PEACE, WAR AND AN ARMED CONFLICT AS AN OBJECT OF THE RESEARCH OF POLEMOMOLOGY

War, society and country change systematically. Therefore, war is and will be an object of the research. In all probability the process of war changes shall be assumed as evolutionary. Consequently, the research should be acknowledged as significant since they allow to comprehend the nature of these occurrences in more transparent way.

Polemological approach to the research of war has a negative nature and is used to eliminate war from the entire social life. It is notable that war used to be perceived usually as a mean to establish peace, not as an end in itself. The difference of polemological approach is about changing the war status. War is not a practical mean to establish peace but the object of cognition. The aim of the cognition is to eliminate war definitively from theory and practice of human relationships. Therefore, war is not a tool but the object of scientific inquiry. In cognitive conception the polemological research of war is the source of knowledge about war etiology, anatomy and social functions. In utilitarian conception it allows to reach conclusions how to act in order to avoid war. Knowledge acquired in such way indicates how to create reality so that war would become a historical category. The result of scientific cognition is knowledge which should be used to prevent war. The sense of polemological approach towards research of war should be perceived in cognitive and practical aspect. The cognitive element is mostly about explaining the cause and effect relationships, formulating and verifying hypothesis and statements. The practical aspect is about didactic and informative assignments. Above all, it refers to the effect on society and decision makers.

Keywords: peace, polemology, war, armed conflict.

1. INTRODUCTION

After the end of the Cold War, the cultural, ethnical as well as national divisions were supposed to be displaced by a community of value (liberty, democracy) and economic interests. However, when hopeful expectations were arising, there occurred signs of global differences, traditions and habits deep-rooted in the culture, civilization, religion as well as identity, which resisted and opposed to the common admittance of western civilization (democratic liberalism and market capitalism)². Fundamental assumptions, formulated together with the end of the Cold War, fell as quick as they were expressed in the following famous sentence of Francis Fukuyama taken from the book entitled

¹ Waldemar Krztoń PhD, Department of Humanities, Faculty of Humanities, Rzeszow University of Technology, ul. Powstancow Warszawy 8, 35-959 Rzeszow, tel. 177432337, e-mail: wkrzton@prz.edu.pl

²R. Kagan, *Powrót historii i koniec marzeń*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2009, pp. 14-15.

“*The End Of History And The Last Man*”: “At the end of history the liberal democracy is left in the battlefield without any serious ideological competitor”³.

The XXI century, as the age of information, is the time of the greatest advancement in the history of mankind but, at the same time, it is the century abundant in conflicts of different sort, including armed conflicts. Such phenomenon is likely to be still well-known in social life in the nearest future as well.

The previous theories of conducting wars were changing together with subsequent social and systemic transformations as well as with the development of science and technology. The character of war conflicts was determined by development of the means of war to a large extent. The nature of an armed fight was undergoing systematic revaluations. The statement concerning the possibility of the complete removal of the phenomenon called war from the social life seems to be pure utopia. Aims, character and ways of conducting the future armed conflicts are undoubtedly changing, we are currently experiencing this after all. However, the war as a social phenomenon is probably going to have the long-lived future.

The number of wars and armed conflicts in the world has not decreased. Their nature, on the other hand, has evidently changed. The transformation of the nature of wars and armed conflicts as well as failures of the countries of Western civilization participating in them, cause the necessity to undertake research on war in general, particularly on the contemporary war.

Inquiries into the genesis, the essence and the character of wars as well as into the nature of peace and ways of its making are not the phenomenon of the modern world. Their history is very long because it dates back into an ancient oriental idea. The research on war and peace include two methodological and theoretical orientations⁴: (1) *peace research* orientation, also known as *irenological orientation* (from Greek *eirene* – peace); (2) *polemological* orientation (from Greek *polemos* – war, combat, fight).

It should be emphasized most generally that, without presenting here any particular differences dividing the orientations, the representatives of the former claim that the way to know the essence and source of wars leads through the acquaintance with conditions, nature and structure of peace, whereas the representatives of the latter are of the opinion that it is necessary to act quite the contrary, to research the sources of wars first, their essence and character, and only then to determine the conditions of their elimination from the social life. It seems that polemology is methodologically more justified because, according to its assumption, in order to build peace it is necessary to simultaneously limit, decrease and eventually abolish the sources of the armed conflicts and wars. All this evidences that, regardless of the numerous methodological and theoretical directions of research on war and peace, polemology is rising in strength and meaning more and more. It manifests in various forms of actions leading to creating an interdisciplinary science on war and peace.

³F. Fukuyama, *Koniec historii*, Zysk i S-ka, Poznań 1996, p. 211.

⁴J. Borgosz, *Drogi i bezdroża filozofii pokoju (od Homera do Jana Pawła II)*, Warszawa 1989, p. 226-227.

2. PEACE AND WAR AS SUBJECTS OF RESEARCH

The oldest definition of peace functioning in the ancient Rome was the ascertainment that peace (*pax*) meant the absence of war (*absentia belli*). The most popular meaning of the concept is as above. According to the Dictionary of Polish Language, peace is “a relation between countries which do not conduct war between themselves”⁵. The above definition was supplemented by the following term: “An agreement on the termination of war acts between countries conducting war”. This latter understanding constitutes a very narrow and practical meaning of the term *peace*. Some scientists assume that war is not the antithesis of peace. They treat peace as a part of war, as its termination and declaration of reconciliation⁶.

Professor Świniarski enumerates five major trends of acquainting and perceiving peace:

1) polemological – aiming at disarmament with the vision of peace, initiated by Gaston Bouthol – the unarmed peace.

2) functionalist – preferring international institutions implementing peace as their task, aim and functions – controlled peace.

3) sociological and cultural (historical) – preferring peace by equality of forces – the armed peace.

4) sociological and critical – suggesting cooperation on the entire planes and levels of interpersonal relations, the lack of personal and structural violence – the positive peace.

5) philosophical and theoretical – personal and structural security are its research perspective⁷.

According to Bolesław Balcerowicz, the explanations of peace suggested by various research centres are not in conflict with one another, on the contrary, they perfectly permeate and supplement one another. Professor Balcerowicz indicates at four major research approaches: political, sociological, psychological, and ethical⁸.

War is one of the oldest terms. In the past, each resolution of a dispute by means of arms was called war. Throughout history, the comprehension of war had been changing together with the development of societies, civilisations and technology. War was always a subject of particular interest of rulers, strategists, historians, writers, and thinkers. A Chinese thinker Sun Tzu claimed that “The art of war is of vital importance to the State. It is a matter of life and death, a road either to safety or to ruin. Hence it is a subject of inquiry which can on no account be neglected”⁹. On the other hand, Arnold Toynbee, in his book “War and Civilisation”, wrote the following: “by reaching out for a sword,

⁵*Słownik języka polskiego*, t. 2, PWN, Warszawa 1979, p. 773. Numerous authors wrote about the war-peace alternative, it is not possible to enumerate them all. This interpretation is also popular with social studies.

⁶H. A. Jacobsen, *Imperatyw pokoju. Polityka i wojna w XX wieku*, Poznań 2000, p. 39.

⁷J. Świniarski, *Mysł filozoficzna w polemologii*, [in:] Huzarski M., Szulc B. (ed.), *Metodologiczna tożsamość polemologii*, AON, Warszawa 2010, p. 75.

⁸B. Balcerowicz, *O pokoju. O wojnie*, Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2013, pp. 18-19.

⁹Sun Tzu, *Sztuka wojny*, Wydawnictwo HELION, Gliwice 2008, p. 64. Tao is „road” in Chinese.

a man usually expects that he is able to use it so effectively that it will have nothing to do in the future. However, such hope is an illusion".¹⁰

According to Bolesław Balcerowicz, the major research problems of wars has become their:

- 1) Etiology – thoroughly covering research of the causes of wars, armed conflicts;
- 2) Anatomy – war-inside-analysis-oriented, of its structure and infrastructure, its elements, in mutual connections and relations;
- 3) Functions – in individual civilisations, concentrating on the present day at the same time¹¹.

Gaston Bouthoul, the creator of polemology, differentiated the following functions of wars:

- 1) Existential (tribal and ancestral civilisations);
- 2) Economic (in higher stages of social development: extending territories, conquering new wealth, labour, strategic positions);
- 3) Demographic (regulation of population growth);
- 4) Ethic (counteracting moral depravity of societies);
- 5) Psychological (penetrating patriotic awareness and national pride);
- 6) Defending a specific religion or expanding a religious doctrine on other territories¹².

The research on war has been undertaken in four crucial circles. The first circle is created by a group of sociologists regarding the war analyses as a social phenomenon. The second, a group of political scientists, includes the scientists treating war as a continuation of politics. The third circle is represented by ethical philosophers. The fourth was established by representatives of old military sciences, currently formed by representatives of defensibility and security sciences. A particular place is occupied by the fourth circle because it is the environment in which theories of wars were shaped, the research of history of wars and army as well as the war art was performed.

3. WAR AND AN ARMED CONFLICT – A POLOMOLOGICAL APPROACH

The term “polemology” has been in force since 1945 but it has not been known to a broader recipient group. Therefore, it is the cause of asking the following question: what is polemology? Professor Ciborowski answers that question: “[...] polemology is an area of knowledge covering the identification of cause-and-effect relations concentrated around wars and armed conflicts. However, its message is the demonstration of war tragedies and contributing to shaping peace in this way”.¹³

The theory and term „polemology” was created by Gaston Bouthoul, a French scientist, who in 1937 put forward an idea to appoint an interdisciplinary peace science, undertaking to investigate the causes of wars, analyse their structure and role. This branch of science was supposed to aim for a scientific study of dependent and independent

¹⁰A. Toynbee, *Wojna i cywilizacja*, Warszawa 1963, p. 152.

¹¹B. Balcerowicz, *O pokoju ... op. cit.*, p. 27.

¹²K. Drabik, *Polemologia dla pokoju*, part I, Zeszyty Naukowe AON nr 3 (76), AON, Warszawa 2009, p. 346.

¹³L. Ciborowski, *Polemologia – stan obecny i perspektywy* [w:] Huzarski M., Szulc B. (ed.), *Metodologiczna tożsamość polemologii*, AON, Warszawa 2010, p. 10.

premises of permanent peace to the national as well as international extent. The Second World War precipitated the realization of the idea. In 1945, Bouthol founded in Paris scientific and research institution under the name *Institut Français de Polémologie*. While searching for a proper name for the science, he wanted it to be different from the terminology to date within the scope, but also to formulate in a true manner above all its subject and individual features towards the following war sciences: strategy and tactics. Bouthol named the science „Polemology”.

The etymology of the term „Polemology” is described by its subject matter. According to the Greek source of Polemology, its cognition subject is „war, dispute, conflict, fight, laws governing the war and fight in various actual situations. Polemology is a science about wars and it aims at discovering their causes so as to eliminate wars from the life of the people”.¹⁴ The following thesis is a research motive for polemologists: From the cognition of war to the cognition of peace, or otherwise: *Si tu veux la paix connais la guerre*, which can be translated as: 'if you want peace, know war'. The statement is different from the Roman saying (*Pax Romana*)¹⁵ - *Si vis pacem parabellum*, which means: 'if you want peace, prepare for war'. It led to such situation that peace was maintained by the arms race which was limited by war. Here, a crucial difference in the guidelines aiming at maintaining peace can be noticed. In the preparations for war, any alarming, confrontational as well as aggressive undertakings should be noted. On the other hand, becoming acquainted with sources or causes of wars and armed conflicts can commence actions in favour of peace.

Polemologists assume the research of the phenomenon of war and armed conflicts in an interdisciplinary manner and not only within the military scope (the war art). Within the polemological meaning, discovering war serves different purposes than the war art being the science analysing war so as to lead it efficiently. By discovering the nature of wars, military sciences (defensibility sciences) were aimed at (aim at) achieving victory over a potential opponent, so as to ensure sovereignty to its own country. Such opposite of aims describes polemology as rather peace knowledge, whereas the war art is considered to be rather military. The following sayings can reflect the above: on the one hand, if you want peace, know war (in order to eliminate it), on the other hand, if you want peace, prepare for war (in order to win it). Knowledge of war and its sources as well as its causes can be used to eliminate the phenomenon and to initiate it at the same time. Therefore, war as a subject matter of discovery, has been within the sphere of interest of polemology as well as the war art.

The bilateral cognitive interest of polemology and the war art seems to be proper because polemology searches for manners to limit war, and the contemporary war art looks for the ways to alleviate its consequences. It follows that contemporary scopes of interest of both sciences combine in numerous spheres (limitation of killing and the extent of wars). The research area of defensibility sciences changes from a violence domain, destroying the armed forces of the enemy, seizing its territory

¹⁴J. Świniarski, *Mysł filozoficzna ... op. cit.*, p. 64.

¹⁵W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, wydanie XVIII, PW „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1989, p. 386. *Pax Romana* (Latin), Roman peace: the peace which is imposed (by the Roman Empire, for instance) to a conquered nation and maintained by means of the armed forces.

and forcing it to fulfil our will (Clausewitz), into actions intending to make war more acceptable for a society: (1) it should not involve ordinary citizens, so it should be conducted by a professional army; (2) it should be short or even swift; (3) it should be clean, surgical, with damages, even of the enemy, maintained within reasonable limits.¹⁶

It should be remarked here that peace, war and conflicts are a subject of research in certain parts of related branches of science. All the sciences such as history, philosophy, sociology, the war art, gather theoretical knowledge on peace, war and conflicts achieved in the process of scientific research. Until the creation of polemology as a science, there was no discipline which would perform a synthesis of the knowledge and would use it in research. This is the essence of the interdisciplinary approach in the polemological research. The phenomenon of war as well as its preparation and conducting should be considered comprehensively and interpreted from different points of view. Almost each cognition process of contemporary phenomena of a social character, which is war, is interdisciplinary in its nature because phenomena are eclectic in themselves.

Polemology is the idea of building an interdisciplinary science dealing with phenomena of war and peace. Polemologists emphasized, and still emphasize, the interdisciplinary character of the research on causes, an analysis of their structure and the role of wars, without opposing to the detailed research: philosophical, sociological, and ethical research. They think that none of detailed sciences in the present world is able to analyse such versatile phenomena as wars and peace. The knowledge of the history of wars, the war art, the defensibility and security sciences, political science, economy, sociology and others will assist in understanding the phenomenon of war, crisis and peace.

Polemology as a science was an answer to realized consequences of the Second World War. Its tragic results made people aware of the fact that, in order to live in peace, it is necessary to become acquainted with the etiology of war. The outcome of the scientific cognition of polemology is the making of peace. Therefore, the result of the polemological research should first of all be used to counteract the causes of formation of conflicts. According to Andrzej Czupryński, there are no reservations as for the following points: (1) That from the ontological point of view, war is a subject matter of cognition but the subject of the research are its conditions in the entire spheres of a man's social life; (2) The epistemological aspect in polemology applies to cognition theory of war. This, in turns, demands the identification of correlation between numerous factors that condition it. Epistemology of polemology determines research methods suitable for learning the causes of war; (3) The axiological aspect of polemology relates to the estimation of a product of its scientific cognition¹⁷.

Having performed the analyses and comparisons of varied terminological manners, professor Huzarski suggests the following definition of polemology: "Polemology is a scientific specialization concentrating upon the research of wars and armed conflicts

¹⁶M. Castells, *Spółeczeństwo sieci*, Warszawa 2008, p. 454.

¹⁷A. Czupryński, *Sztuka wojenna i polemologia w aspekcie wspólnego obiektu poznania naukowego*, [w:] A. Czupryński, A. Polak, (red.), *Od sztuki wojennej do polemologii*. The research given to professor Michał Huzarski on his seventieth birthday anniversary. AON, Warszawa 2012, p. 414.

in an interdisciplinary manner. It analyses their nature and conditions, locates their periodicity, intensity, cause-and-effect relations as well as typology in time and space. Polemology analyses armed conflicts and wars of the past, present and future”¹⁸.

The major research problem of polemology can be formulated in the form of questions¹⁹:

- 1) Why did people fight and why do they fight?
- 2) Why did they arm and why do they arm?
- 3) Why did they produce and do they produce such fighting measures which can destroy both themselves and the civilization?

The Bouthoul French Institute of Polemology differentiates eight stages in the research process of war and peace²⁰: (1) Description of material facts; (2) /pure/ description of psychological /interpersonal/ behaviour of parties in fight; (3) The first level of explaining material and psychological facts, views, doctrines relating to particular wars; (4) The second level of interpretation including opinions and doctrines on wars in general; (5) A selection and ordering of facts; (6) Hypotheses on the functions of wars; (7) Hypotheses concerning the periodicity of wars; (8) Typology of societies and wars.

Therefore, polemology analyses the essence of wars in the aspect of building and maintaining peace. After discovering wars in the polemological manner, the exploration and evaluation of the phenomenon follow so as to determine conditions of threats and further development. The result of the research should include relations between causes and consequences of war and conditions of peaceful functioning. The analysis of wars for the purposes of peace is the aim of a significant social value leading to shaping peace by becoming acquainted with causes of wars. From the social point of view, the knowledge on the war prevention as well as the shaped system of values form the basis for peaceful coexistence. Polemology, as a social science, is inseparably related to the life of societies and countries. The polemological approach in the analysis of armed conflicts allows to search for their causes in numerous spheres of social life. The assumption of polemology is observation of the phenomenon of war and crisis in a similar manner as in the case of the analysis of other social phenomena.

Polemology as a science is characterised by the scopes of cognitive interests described as multicriteria research of wars and armed conflicts: (1) of the past (comparative, statistical, structural and other analyses); (2) of the present (identifying the problem); (3) of the future (prognostication)²¹. It relates to determining the nature of wars and armed conflicts (a marvel of the phenomenon, causes of aggressive behaviour), factors causing their periodicity – called rhythms of belligerence, determining factors of their intensity, measurement and comparison of their duration, and effecting a typological division.

¹⁸M. Huzarski, *Przedmiot badań, zakres polemologii*, Lecture, Phd Studies, WZiD AON, Warszawa 2012.

¹⁹J. Borgosz, *Drogi i bezdroża ...*, op. cit., p. 225.

²⁰Zob. G. Bouthoul, *Traité de polémologie, sociologies des guerres, doctrines et opinions sur la guerre, morphologies*, Paris 1970, s. 18-25; cyt. za: J. Borgosz, *Drogi i bezdroża filozofii pokoju /od Homera do Jana Pawła II/*, Warszawa 1989, pp. 230-231.

²¹M. Huzarski, *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych. Działalność naukowo-dydaktyczna zakładu polemologii*, [w:] red. M. Huzarski, A. Czupryński, *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, AON, Warszawa 2012, p. 10

Gaston Bouthoul claimed that, in order to determine rhythms of wars, it is necessary to consider the beginning of a conflict, and not the end. He justifies it with a moment of termination of mobilization processes of a country and commencement of its destruction. The analyses of rhythms of belligerence in a society should have an independent character because each of them is appropriate for a particular type of civilization. Andrzej Gałganek states that rhythms of belligerence vary together with changes of conditions of life, technological development, character of social institutions etc²². Among primitive nations, war was seasonal and would occur usually after the harvest. The rhythm of war extends in time together with formation of countries. The difference between a state of war and a state of peace is becoming clear. Wars are conducted more scarcely and become an issue for professionals. The violence and intensity potential is increasing whereas the frequency is decreasing.

According to Michał Huzarski, polemology meets the following scholarship criteria²³:

- 1) an outlined subject matter of analyses exists which includes wars and armed conflicts in the interdisciplinary manner;
- 2) There exist teaching and scientific and research units as well as specialists who deal with polemology;
- 3) There exists a collection of studies and other sources of irenological and polemological knowledge;
- 4) There are typical methods as well as language applied in polemological research.

Various branches of science can find in war a specific level of their own interest but only polemology strives for determining a source and causes of conflicts by a comprehensive approach. It is polemology which attempts to become acquainted with sources and causes, which is called an etiology²⁴ of a conflict. Andrzej Czupryński states that 'War as a social phenomenon in polemology must be analysed not only in the aspect of the occurrence of armed violence, but also its widely understood etiology as a complex of causes. No phenomenon has a single cause, all the more war, which is commenced in an aspect of political, economic, social, cultural and other conditions whose influence is less visible'.²⁵

Therefore, polemology analyses sources and causes of past and present conflicts, and the prognostication as for the source and cause of future conflicts can be the consequence of the cognition. Identification of actual sources and causes as well as indicating threats of an outbreak of a conflict in the foreseeable future should be the result of the research.

4. ETIOLOGY OF WARS AND ARMED CONFLICTS – AN OUTLINE OF THE PROBLEM

While analysing the etiology of wars, polemological barometers are used by polemology to determine sources and causes of the occurrence of wars.

²²A. Gałganek, *Polemologia – badania nad wojną i pokojem*, Sprawy Międzynarodowe no. 6, Warszawa 1986, p. 103.

²³M. Huzarski, *Wojna i pokój ... op. cit.* p. 17.

²⁴*Słownik języka polskiego*, t. 1, PWN, Warszawa 1978, p. 558. Etiology is a group of reasons and a science on sources and cases of conflicts at the same time.

²⁵A. Czupryński, *Sztuka wojenna ...*, *op. cit.*, p. 412.

The barometers are as follows: geographical factors, long-term factors, economic factors, national structure barometers, short-term barometers²⁶. Tadeusz Kęsoń develops three areas of war outbreaks²⁷: (1) structural causes dependent upon a level of intellectual development, technology, economic, agricultural, and industrial development, demographic situation, historical and geographical conditions; (2) economic causes, especially political: alliances, coalitions, changes and behaviour of the public opinion under the influence of propaganda, indoctrination and ideology; (3) accidental (direct) causes, unexpected incidents, provocations etc.

Kenneth Waltz²⁸, while analysing the phenomenon of war, suggests to consider it in groups corresponding to concepts in which he notices the causes of the occurrence of wars²⁹: (1) Waltz perceives the causes of wars in the nature of man as an individual. Taking such perspective into consideration, it is possible to reduce them to biological factors and instincts, aggression caused by frustration, violence – aggression as a habit, or perceive them as a result of individual decisions of leaders; (2) He notices causes in the nature of societies, countries or political systems. The basis of the theoretical perspective is an assumption that pursuit for wars is an attribute of wrong systems, economic pacts or collective opinions, whereas peaceful attitude is an attribute of good systems. Here, an approach towards war may be enumerated as an outcome of social knowledge, as a result of the existence of old conflicts and divisions, as a result of economic divisions; (3) He refers the causes of war to the character of a community made by societies, their formal equality and the lack of 'natural' principles regulating their mutual existence.

When analysing the sources and causes of wars, a great deal of scientists consider them on three levels: of an individual, of a country, and of an international system³⁰. The above division is consistent with opinions of philosophers, thinkers and army officers who dealt with problems of wars throughout history. It is extremely difficult to find what possesses a decisive influence on the outbreak of war: whether it is an individual, a country or perhaps a structure of an international system. Researchers indicate that the sources of wars should be considered comprehensively, without limiting to one of them only.

The first level searches through the sources of wars within a man – in weaknesses of the human nature, the behaviour of every human and in his individual features. War is a human action. That is why, it needs to be born in human minds first in order to exist³¹. Therefore, while analysing the sources of wars, it is necessary to mention human motives

²⁶T. Kęsoń, *Pojęcie konfliktu i wojny w literaturze. Podejście polemologiczne w badaniach konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2008, p. 14.

²⁷*Ibidem*, p. 12.

²⁸Kenneth Waltz (1924-) an American political scientist, a lecturer at University of California and Columbia University. He is one of the most distinguished scientists in the field of international relations.

²⁹K. Waltz, *Man, the State and War a Theoretical Analysis*, New York 1959; cyt. za: P. Chmielarz, *Wojna a państwo. Wczoraj i dziś*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, p. 16.

³⁰The division applied by: K. Waltz, *Man, the State and War a Theoretical Analysis*, New York 1959, J. Nye, *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do historii i teorii*, Warszawa 2009; Ł. Smalec, *Dwie wojny z Irakiem. Źródła, przyczyny, przebieg, przygotowanie, skutki*, Warszawa 2012.

³¹M. Fryc, *Wojna. Współczesne oblicze*, Toruń 2009, p. 47.

which have always controlled people throughout history and induced them to various deeds, including war. The motives are: egoism, thoughtlessness, weakness, aggressive tendencies, and striving for domination. The research of individual and group behaviour of the man head for different directions. However, they have one common denominator, which is a question whether the man applies violence because it is his nature or the capability of applying violence is revealed as a result of the influence of the external stimuli. The majority of researchers reject the opinion, stating that aggressive behaviour is either a deviation, an exceptional attitude, which can be manifested by an individual which has gone astray, or a reaction to any provocation, to a particular stimulus. If it is possible to determine, neutralise or possibly weaken the factor which causes violence, it will be possible to eliminate the phenomenon from the interpersonal relations. Nevertheless, it is impossible for science to predict when a given individual applies violence, or why a given group is organized to fight with the other, and the roots of war lie behind such phenomena. Regardless of the fact how large the share of an individual in war is, it still remains as an area of a group activity³².

For the purpose of the search of the sources of war, David Livingston Smith³³ dates back six million years to an event of the separation of the ancestral line of human from the line of the chimpanzee. He states that people fought in a similar manner to their monkey cousins³⁴. This is indicated by the behaviour of the chimpanzees, where groups of males controlled a given territory and arranged escapades within the other territory and attacked the encountered individuals of a different community. The prehistoric times of man indicate that his past was bloody and abundant in violence³⁵. Due to the above, many researchers, who describe the phenomenon of war, think that the source of war in the violence which is present in the man and which formed him for thousands of years. It is the man who carries aggression by nature, maintains eagerness to arguments, conflicts, and fight³⁶.

Professor Michał Huzarski compares two schools of thinking about the sources of wars on the level of an individual. The first is in favour of an optimistic vision of the human as a creature being good by nature, which changes under the influence of external factors. The other is featured by pessimistic insight into the human nature, according to the views of Titus Maccius Plautus and Hobbs (*homo homini lupus est*)³⁷. Following the polemologists Gaston Bouthoul and René Carrera, group aggression is almost always the source of wars, it is caused by structures (demographic, economic, geographical, psychological [...] unstable as well as by frustrations and mistakes from which it results. Therefore, it is important to investigate how such irrational, chaotic

³²J. Keegan, *Historia wojen*, Książka i Wiedza, Warszawa 1998, p. 89-95.

³³ Professor David Livingston Smith works at University of New England where manages the Institute of Cognitive Science and Evolutionary Research and lectures on philosophy.

³⁴D. L. Smith, *Człowiek człowiekowi wilkiem*, the interview for M. Rutkiewicz, *Polityka* 2010, no. 19, pp. 64-66.

³⁵*Ibidem*.

³⁶J. Gotowała, *Konflikty zbrojne połowy XXI wieku*, Bellona 2009, nr 2, p. 7.

³⁷M. Huzarski, *Przedmiot badań, zakres polemologii*, Lecture, PhD studies, WZiD AON, Warszawa 2012.

and unconscious aggressiveness can transform into rational and controlled hate.³⁸ Thus, the reason of wars is aggression, instincts conceiving war, manifesting in advanced individual or group violence, darkening rational thinking. In organised societies its the economy (coincidence) which pushes into group aggression, causing the reactivation of complexes which commence wars. Hasty reasoning, panic fear, obsession of incessantly threatening danger provoke to specify an enemy responsible for what causes fear or a feeling of guilt in people.³⁹

The sources of war have to be investigated on the level of a country as well. The views of Hippias of Abdera, the representative of the school of sophists, who saw the sources of war in the very existence of a country, are typical in this context. Plato saw the sources of war in *natural hostility of tribes* and overpopulation as well. Thomas Malthus noticed the sources of war in contradiction between the excessive population growth and limited possibilities of ensuring a suitable standard of living for a growing number of society.

It is also necessary to see the reasons of wars on the level of the international system. Countries follow mainly their reason of State, acting often against the norms of international law. They make decisions about war when they are certain that this will ensure that they achieve the planned political aims. In the reference books it is possible to notice the multitude of divisions of the causes of wars. The most frequently factors include territorial, political, economic, ideological, cultural, and ecological.⁴⁰ The major reason for wars, both now and in the past, is a fight of countries for a territory. It relates to separatist or independence aspirations as well as arguments between countries for a border territory or a sphere of influence.

5. CONCLUSIONS

The discussion on war and peace is still current. After political guarantees that the Cold War had ended, after the breakdown of the Eastern Bloc, new threats occurred at the end of the 20th century and the first decade of the 21st century. Although they do not relate to a global disaster, peace is still threatened, though, and local wars are still endlessly conducted. The following more important problems wait for scientific consideration: international terrorism, nationalism, religious fundamentalism, also ethnic hostility are still sources of wars. Discussions on wars should not be limited to their evidence and description, to presentation of their negative effects, in present, historic as well as evolutionary terms. Due to the fact that wars occurred in the entire societies, they should be managed by some qualities which should be discovered in order to determine their basis as a result. The research on the etiology of war should be incessantly performed. Although the outbreak of a great war is currently improbable, in the future, though, it cannot be excluded.

³⁸G. Bouthoul, R. Et Carrère, *Le défi de la guerre*, Paris 1976, s. 172; S. Topolewski, *Etiologia wojen na przykładzie wybranych poglądów w literaturze europejskiej*, [in:] M. Huzarski, A. Czupryński (red.), *Wojna i pokój ...*, *op. cit.*, p. 180.

³⁹S. Topolewski, *Etiologia wojen na przykładzie wybranych poglądów w literaturze europejskiej*, [w:] M. Huzarski, A. Czupryński (ed.), *Wojna i pokój ...*, *op. cit.*, p.181.

⁴⁰Ł. Smalec, *Dwie wojny ...*, *op. cit.*, pp. 22-25.

REFERENCES

- [1] Balcerowicz B., *O pokoju. O wojnie*, Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2013.
- [2] Borgosz J., *Drogi i bezdroża filozofii pokoju (od Homera do Jana Pawła II)*, Warszawa 1989.
- [3] Castells M., *Spółeczeństwo sieci*, Warszawa 2008.
- [4] Chmielarz, *Wojna a państwo. Wczoraj i dziś*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
- [5] Ciborowski L., *Polemologia – stan obecny i perspektywy* [w:] Huzarski M., Szulc B. (red.) *Metodologiczna tożsamość polemologii*, AON, Warszawa 2010.
- [6] Czupryński A., *Sztuka wojenna i polemologia w aspekcie wspólnego obiektu poznania naukowego*, [w:] Czupryński A., Polak A. (red.), *Od sztuki wojennej do polemologii. Studia ofiarowane profesorowi Michałowi Huzarskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, AON, Warszawa 2012.
- [7] Drabik K., *Polemologia dla pokoju*, cz. I, Zeszyty Naukowe AON nr 3 (76), AON, Warszawa 2009.
- [8] Fryc M., *Wojna. Współczesne oblicze*, Toruń 2009.
- [9] Fukuyama F., *Koniec historii*, Zysk i S-ka, Poznań 1996.
- [10] Gałganek A., *Polemologia – badania nad wojną i pokojem*, Sprawy Międzynarodowe nr 6, Warszawa 1986.
- [11] Gotowała J., *Konflikty zbrojne połowy XXI wieku*, Bellona 2009, nr 2.
- [12] Huzarski M., *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych. Działalność naukowo dydaktyczna Zakładu Polemologii*, [w:] Huzarski M., Czupryński A. (red.), *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, AON, Warszawa 2012.
- [13] Jacobsen H. A., *Imperatyw pokoju. Polityka i wojna w XX wieku*, Poznań 2000.
- [14] Kagan R., *Powrót historii i koniec marzeń*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2009.
- [15] Keegan J., *Historia wojen*, Książka i Wiedza, Warszawa 1998.
- [16] Kęsoń T., *Pojęcie konfliktu i wojny w literaturze. Podejście polemologiczne w badaniach konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2008.
- [17] Kopaliniński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, PW „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1989.
- [18] *Słownik języka polskiego*, t. 1, PWN, Warszawa 1978.
- [19] *Słownik języka polskiego*, t. 2, PWN, Warszawa 1979.
- [20] Smalec Ł., *Dwie wojny z Irakiem. Źródła, przyczyny, preteksty, przygotowanie, skutki*, Warszawa 2012.
- [21] Smith D. L., *Człowiek człowiekowi wilkiem*, wywiad udzielony M. Rutkiewiczowi, *Polityka* 2010, nr 19.
- [22] Sun Tzu, *Sztuka wojny*, Wydawnictwo HELION, Gliwice 2008.
- [23] Świniarski J., *Myśl filozoficzna w polemologii*, [w:] Huzarski M., Szulc B. (red.), *Metodologiczna tożsamość polemologii*, AON, Warszawa 2010.
- [24] Toynbee A., *Wojna i cywilizacja*, Warszawa 1963.
- [25] Topolewski S., *Etiologia wojen na przykładzie wybranych poglądów w literaturze europejskiej*, [w:] Huzarski M., Czupryński A. (red.), *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, AON, Warszawa 2012.

POKÓJ, WOJNA I KONFLIKT ZBROJNY OBIEKTEM BADAŃ POLEMOLOGII

Wojna, podobnie jak społeczeństwo, a wraz z nim państwo, zmienia się systematycznie. Podejście polemologiczne do badania wojny ma charakter negatywny i służy jej eliminacji z całokształtu życia społecznego. Trzeba zaznaczyć, że wojnę zazwyczaj postrzegano jako środek do osiągnięcia pokoju, a nie cel sam w sobie. Odmienność podejścia polemologicznego polega na zmianie statusu wojny. Wojna nie jest praktycznym środkiem osiągania pokoju, ale jest przedmiotem poznania, zaś celem tego poznania jest ostateczna eliminacja wojny z teorii i praktyki stosunków między ludzkich. Wojna nie jest zatem narzędziem lecz przedmiotem dociekań badawczych. Polemologiczne badanie wojny w założeniu poznawczym dostarcza wiedzy dotyczące jej etiologii, anatomii i funkcji społecznych, w założeniu utylitarnym pozwala uzyskać wnioski, jak postępować by uniknąć wojny. Uzyskana w ten sposób wiedza wskazuje jak kreować rzeczywistość, ażeby wojna stała się kategorią historyczną. Rezultatem poznania naukowego jest wiedza o wojnie którą należy wykorzystać aby jej zapobiegać. Istotą podejścia polemologicznego do badań wojny należy postrzegać w aspekcie poznawczym i praktycznym. Element poznawczy polega w głównej mierze na wyjaśnianiu związków przyczynowo-skutkowych, formułowaniu i weryfikowaniu hipotez oraz twierdzeń. Wymiar praktyczny dotyczy zadań dydaktycznych i informacyjnych. Skierowany jest przede wszystkim w stronę oddziaływania na społeczeństwo i wpływania na decydentów.

Słowa kluczowe: pokój, polemologia, wojna, konflikt zbrojny.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.7

Przesłano do redakcji: grudzień 2014

Przyjęto do druku: czerwiec 2015

Tomasz LEWANDOWSKI¹

EVOLUTION OF SECRET SERVICES IN THE THIRD POLISH REPUBLIC - HISTORICAL AND LEGAL CONDITIONS

One of the main tasks of public authorities is to ensure the safety of citizens, which depends on the actions undertaken within the country and beyond its borders. The ongoing process of increasing globalization causes that the security authorities should constantly anticipate, detect and neutralize threats. The world security depends mainly on the geopolitical, economical and social situation. The army and police participation in international organizations causes that detection of threats is more effective. Important role in securing the country against terrorism, corruption and organized crime fulfil the authorities conducting the activities secretly. Secret services are institutions of particular importance in the structure of the public authority regardless of the political system. They are separate piece of the government administration. From the transformation period in 1989 until today Polish secret services institutions were changed many times. Over the years, it was necessary to adapt their organization to dynamic political conditions, democratic political system of Poland and current national needs. The aim of this publication is analyse the role of special services in the Third Polish Republic. The first stage includes the analysis of the process of transformation of military and civilian secret services of Polish People's Republic after 1989. The next are described the changes made in the twenty-first century. An analysis contains legal aspects of the existing five Polish secret services: Internal Security Agency, Intelligence Agency, Military Counterintelligence Service, Military Intelligence Service and Central Anticorruption Bureau.

Keywords: secret services, intelligence, counterintelligence, anticorruption, internal security, external security, state, defence, protection, terrorism.

1.INTRODUCTION

Secret services play an important role in the country, ensuring its internal and external security regardless of the political system. This thesis is confirmed by the Security Service (SB), which was a security body in the People's Republic of Poland (PRL) responsible for internal and external protection of the communist system. The Security Service was a body which was very effective in its activities for its principal and certainly just by its effectiveness, but also controversial, often brutal methods of operation, is considered to be one of the most sinister symbols of PRL.² The beginning of the institutionalization of contemporary Polish secret services dates back to 1940s towards the end of the Second

¹Tomasz Lewandowski, MA in political science, Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz, e-mail: lewandowski.bydgoszcz@wp.pl

² <https://www.abw.gov.pl/pl/o-abw/historia/282,GENEZA.html> [access: 6.02.2015].

World War.³ Reference to the then security authorities is important because over the years these entities have evolved and their transformation led to the creation of secret services currently operating in the Third Polish Republic. An analysis of the transformation of secret services in Poland requires, first of all, determining what they are and what their role is. Secret services are a separate organizational piece of the state, which forms part of the government administration. They perform part of tasks constitutionally assigned to the Council of Ministers and government administration and related to the protection of the interests of the State Treasury, ensuring internal and external security of the state and public order.⁴ On the one hand, secret services are often identified only with performing intelligence and counterintelligence activities. On the other hand, due to their competences they are often confused with other uniformed formations operating in the structures of the Republic of Poland. Therefore, it should be clearly stated that secret services can only refer to those institutions that have been statutorily named as such.⁵ Currently, Poland has only five institutions that have been given the status of secret services by the legislator: Internal Security Agency, Intelligence Agency, Military Counterintelligence Service, Military Intelligence Service and Central Anticorruption Bureau. This means that all formations, whose job is to protect the security of the state, and which are not included in a closed directory of secret services, belong to a group of the so-called “police services”.⁶

2. DEMOCRATISATION

The aim of this publication is to analyse the secret services created as a result of the political changes after 1989. The process of democratization of the state that started then, apart from a thorough reconstruction of the system, also included among other things the transformation of the authorities responsible for its safety. In 1990 the communist apparatus of Security Service was dissolved and on 6 April 1990 the Office for State Protection (UOP) was created, as a civilian special department responsible for the internal and external protection of Poland.⁷ It should be noted, however, that the officers of SB did not become by law officers of UOP because, according to article 131 of *the Law on Office for State Protection*, at the time the Office was created they were dismissed from service. Every officer of SB, however, had the right to apply for admission to UOP, the Ministry of Internal Affairs or other organizational units subordinate to the Minister of Internal Affairs under the terms of *Resolution No. 69 of the Council of Ministers of 21 May 1990*.⁸ Only officers of SB who passed the verification process before a qualifying committee

³ Z. Grzegorowski, *Special services and the security of Poland*, Toruń 2013, p. 46.

⁴ The Polish Constitution of 2 April 1997, Art. 146 par. 4, (Journal of Laws 1997 No. 78, item. 483).

⁵ M. Bożek et al., *Special services in the structure of public authorities*, Warszawa 2014, pp. 15-16.

⁶ *Ibid.*, p. 16. The 'police services' include: Police, Government Protection Bureau, the Border Guards, the Prison Service, the Customs Service, and the Military Police. *Ibid.*, p. 19.

⁷ The Act of 6 April 1990 on the Office for State Protection, (Journal of Laws 1990 No. 30, item. 180). The provision concerning the dissolution of the Security Service upon the creation of the Office for State Protection was included in Art. 129 of the Law on Office for State Protection.

⁸ The Resolution No 69 of the Council of Ministers of 21 May 1990 on the procedure and conditions for the reception of former officers of the Security Service to serve in the Office for State Protection and other organizational units subordinate to the Minister of Internal Affairs and employing them in the Ministry of Internal Affairs, (M.P. 1990, No. 20, item. 159).

and received a positive opinion could be employed in these services. Qualification of candidates for service in UOP and work in the Ministry of Internal Affairs or services subordinated to the Ministry of Internal Affairs was carried out by special committees created for this purpose: Central Qualifying Committee, Qualifying Committee of Central Personnel Affairs and provincial qualification committees.⁹ UOP was established to protect the security of the state and its constitutional order. The main tasks of the Office assigned by the legislator included: identifying and counteracting of threats against the Polish state detrimental to its security, defence, sovereignty and unity; prevention, detection and prosecution of espionage, terrorism and other crimes against the state; identification and prevention of violations of state secrets; preparation of information relevant to national security and analyses for the highest authorities and state administration. Detailed tasks of the Office and its structure were defined by the Prime Minister at the request of the Minister of Internal Affairs.¹⁰ Such a provision is fully justified because the details of the operation of secret service due to its effectiveness should be included in the acts, which for the security of the state are classified. In the Act on the UOP the legislator referred to the secret services subordinate to the Minister of National Defence, with whom UOP was obliged to cooperate in combating crimes against the Republic.¹¹ The duties resulting from the range of UOP activities were performed by officers. In this regard, they were entitled to operational-reconnaissance and investigative powers. The officers were also entitled to procedural rights of police officers under the provisions of the Code of Criminal Procedure, i.e. checking identity documents, detention, searching people and premises, making personal inspection, baggage and cargo checks as well as requesting necessary assistance from individuals and institutions.¹² UOP was headed by the Chief appointed by the Prime Minister at the request of the Minister of Internal Affairs after consulting the Political Advisory Committee to the Minister of Internal Affairs. The Chief of UOP had the status of the central state administration body, subordinate to the Minister of Internal Affairs.¹³

⁹ *Ibid*, § 1. CQC was appointed by the Prime Minister and was presided over by the Chief of UOP. The Chief of UOP was responsible for appointing the Qualifying Committee of Central Personnel Affairs and its chairman. The Chairman of CQC (Chief of UOP) also appointed provincial qualifying committees and their chairmen. Central Qualifying Committee supervised the qualification proceedings, the Qualifying Committee of Central Personnel Affairs and provincial committees. Moreover, its task was to hear appeals from the lower-level committees and to submit reports on the qualification proceedings to the Council of Ministers. The competences of the Qualifying Committee of Central Personnel Affairs included conducting proceedings and issuing opinions on the candidates who previously served at the central level. Provincial committees dealt with qualification and issuing opinions on candidates for officers who so far served in other organizational units of SB. *Ibid*, § 2-5.

¹⁰ The Law on Office for State Protection..., Art. 1.

¹¹ *Ibid*, Art. 2. Special services subordinated to the Minister of National Defence shall be described later in this publication.

¹² *Ibid*, Art. 6-7.

¹³ The Law on Office for State Protection..., Art. 4; Political Advisory Committee to the Minister of Internal Affairs was created by the Regulation of the Council of Ministers of 9 July 1990. The Committee's task was to advise and issue opinions to the Minister on matters within his competence and with respect to subordinate bodies. The Committee, chaired by the Minister of Internal Affairs, consisted of 7 to 9 persons appointed by the Prime Minister at the request of the Minister. The

The period of political transformation also led to the transformation of the military secret services. Changes in this case occurred in several stages and in practice consisted in merging previously independent intelligence and counterintelligence services into a single entity. As a result of the reorganization of the Internal Military Service (WSW) a division responsible for counterintelligence was eliminated, the number of field units and many posts were reduced.¹⁴ In April 1990 Internal Military Service was dissolved and the II Board of Intelligence and Counterintelligence of the General Staff of the Polish Army was created together with the Military Police, a law enforcement body extracted from the investigative and preventive department of WSW. On 22 August 1991 another reorganization of the services subject to the Minister of National Defence was made. Then, in place of the II Board of Intelligence and Counterintelligence the Military Information Services (WSI)¹⁵ were created. A thorough transformation of the Internal Military Service was caused by the need for decommunisation of the organization, which was perceived by the society as an apparatus of oppression. The II Board of General Staff of the Polish Army, which was an intelligence service, due to the foreign area of operation was not negatively perceived by the society. Although the transformation of military secret services was carried out in several stages, it was not as thorough as it was in the case of the Security Services. This was certainly due to the activities of the communist politicians who, knowing that the fate of SB was sealed, wanted to maintain their influence at least in the military intelligence and counterintelligence services. This situation meant certain weakness of the co-ruling solidarity activists in Poland. Although they led to the dissolution of the Security Service, the liquidation of the military secret services was carried out only partially. Military intelligence was so hermetic that its existing officers essentially retained their positions and thus partial control of the state.¹⁶ It should be noted that as a result of the merging of military secret services, the positions of counterintelligence were filled with the existing intelligence soldiers. On account of then transformations the military counterintelligence was deprived of procedural rights, which in turn led to a weakening of secret services subordinated to the Minister of National Defence.¹⁷

Military Information Services were a new secret service with combined powers of intelligence and counter-intelligence. Important is the fact that for more than ten years they operated only on the basis of internal regulations of the Minister of National Defence and amended in December 1991 *the Act of 21 November 1967 on Universal Duty to*

Regulation of the Council of Ministers of 9 July 1990 on the appointment of the Political Advisory Committee to the Minister of Internal Affairs and giving it the statute, § 1-3, (Journal of Laws 1990 No. 47, item. 279).

¹⁴ Z. Grzegorowski, *op. cit.*, pp. 55-56. Internal Military Service was a counterintelligence organization, ensuring the safety of the Armed Forces and sustaining military discipline. http://inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=3689&id_pz=20581 [access: 12.02.2015].

¹⁵ <http://www.skw.gov.pl/historia.htm> [access: 8.02.2015];

http://inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=12797 [access: 8.02.2015];

<http://www.zw.wp.mil.pl/pl/40.html> [access: 7.02.2015]. Z. Grzegorowski, *op. cit.*, p. 56. Military Police was not an organization with a secret service status.

¹⁶ T. Kosobudzki, *Why is secret police a problem of the Republic of Poland*, Warszawa 2007, p. 76.

¹⁷ Z. Grzegorowski, *op. cit.*, pp. 55-56.

Defend the Republic of Poland.¹⁸ The tasks of the Military Information Services included, among other things: identifying and countering threats detrimental to Polish defence, violations of the state secrets concerning defence and preparing information and analyses relevant to the defence for the state authorities. It was found that the responsibilities and activities of officers of UOP also apply to WSI soldiers in relation to their tasks. The legislator gave the Minister of National Defence competences concerning WSI that had earlier been assigned to the Minister of Internal Affairs in relation to the Office for State Protection.¹⁹ The detailed legal regulations concerning the operation of WSI were determined on 9 July 2003, nearly three years before their liquidation. At that time *the law on the Military Information Services*²⁰ was passed, which directly determined that WSI are differentiated and specialized special service for the protection of the state set up to provide the national defence and security of the Polish Armed Forces.²¹ The legislator assigned the Military Information Service a number of tasks, which included: identification, prevention and combating risks affecting the independence and security of the state, the integrity of its territory, inviolability of borders and the defence and security of the Armed Forces.²² The legislator also defined the competence of WSI to recognize, prevent and detect crimes subordinate to the jurisdiction of military courts, which included: espionage, terrorism, and crimes against the protection of classified information relating to the national defence, offenses related to scientific research, development as well as production and arms trade. WSI were also obliged among other things to acquire, collect, process, analyse and report to competent authorities information relevant to the national defence as well as combat capability and safety of the Polish Armed Forces along with identifying and analysing risks in sensitive areas. WSI provided protection of military units and soldiers on duty and were also engaged in radio-electronic intelligence and counter-intelligence and cryptological protection.²³ The Chief of WSI was appointed and dismissed by the Minister of National Defence after consulting the President of the Republic of Poland, the Prime Minister, the Collegium for Secret Services and the Parliamentary Committee for Secret Services.²⁴ The courses of action of WSI were defined by the Minister of National Defence. During the execution of their duties, WSI were obliged to cooperate with the General Staff of the Polish Army, other units of Ministry of National Defence and army commanders of different categories. The legislator also obliged WSI to cooperate with the authorities, services and institutions under the minister responsible for foreign affairs, internal affairs, public finances and the authorities with powers of operational-reconnaissance intelligence.²⁵

¹⁸ The Act of 21 November 1967 on the universal duty to defend the Republic of Poland, (Journal of Laws 1992 No. 4 item. 16, as amended).

¹⁹ The Act of 21 November 1967 on the universal duty to defend the Republic of Poland, Art. 15, (Journal of Laws 1992 No. 4 item. 16, as amended).

²⁰ The Act of 9 July 2003 on the Military Information Services, (Journal of Laws 2003 No. 139, item. 1326).

²¹ *Ibid*, Art. 1. WSI were part of the Polish Armed Forces.

²² *Ibid*, Art. 3.

²³ *Ibid*.

²⁴ Competences of the Collegium for Secret Services and the Parliamentary Committee for Secret Services shall be described later in this publication.

²⁵ The Act on Military Information Services..., Art. 4-6.

The turn of the century was a period of the next major rebuilding of Polish secret services. The need to re-reform these extremely important institutions was noticed in the late 1990s when there was a growing dissatisfaction with the operational capacity of services and final results of their work. Then a plans of reform was prepared, which assumed among other things the need to stop the process of excessive autonomization of services and as a result strengthening the control over their functioning. It was found that for the proper execution of operational tasks of secret services and to prevent interpenetration of competence, it is necessary to form a body coordinating their action. It was also recognized that it is necessary to separate the intelligence structures from counter-intelligence. Reforms on the functioning of public administration, including secret services, were carried out by means of the Act of 8 August 1996.²⁶ The result of the then changes was the exclusion of the Office for State Protection from the structure of the Ministry of Internal Affairs and subordinating the Chief of the Office to the Prime Minister. Changes in the system of secret services were necessary also because of the Polish accession to NATO and in view of the approaching period of accession to the European Union. Polish political situation required among other things adaptation of the activities of secret services to international standards in terms of exchange of classified information²⁷.

3. NEW CENTURY, NEW IDEAS

Subsequent changes in the area of secret services of the Third Polish Republic were carried out in the twenty-first century. The first of these was the dissolution of the Office for State Protection and separation of two independent departments from its structures. On 24 May 2002 two competence separate institutions were created - the Internal Security Agency (ABW) responsible for internal protection of the state and its constitutional order and the Intelligence Agency (AW) responsible for external security of the country.²⁸ Both of these agencies function in the Polish system of secret services until today as institutions of the state administration. They are headed by central government agencies, who report directly to the Prime Minister.²⁹ Statutorily defined subordination of Heads of Agencies to the Prime Minister means that the ABW and AW are not departmental secret services because they do not report directly to the Minister of Internal Affairs or the Minister of National Defence, and therefore do not function within a particular department of government administration. The Prime Minister has the competence to define the guidelines for courses of action of ABW and AW. The result of this solution is the fact

²⁶ The Act of 8 August 1996 Regulations introducing laws reforming the functioning of the economy and the state administration, (Journal of Laws 1996 No. 106, item. 497). The reform in relation to secret services, in addition to changing the competences of the Minister of Internal Affairs and the Office for State Protection, also included the liquidation of the Political Advisory Committee to the Minister of Internal Affairs and appointed in its place the Collegium for Secret Services. *Ibid*, Art. 1-3. Competences of the Collegium for Secret Services shall be described later in this publication.

²⁷ Z. Grzegorowski, *op. cit.*, pp. 56-57; <http://www.abw.gov.pl/pl/o-abw/historia/284,LATA19962002.html> [access: 9.02.2015].

²⁸ The Act of 24 May 2002 on the Internal Security Agency and the Intelligence Agency, (Journal of Laws of 2002 No. 74, item. 676).

²⁹ *Ibid*, Art. 3.

that both agencies are among the so-called "civil secret services". The practice of direct subordination of the Heads of ABW and AW to the President of the Council of Ministers indicates that the Prime Minister has the right to carry out supervision and perform actions arising from the employment relationship towards the Heads of Agencies by his co-workers, typically in the person of a member of the Council of Ministers Coordinator of Secret Services, secretaries and undersecretaries of the state.³⁰ The Prime Minister also has the right to entrust supervisory function over civilian secret services to departmental ministers. This is confirmed by the fact that according to the Regulation of the President of the Council of Ministers in 2011 the function of the coordinator of secret services was entrusted to the Minister of Internal Affairs Jacek Cichocki,³¹ and in 2014 to Bartłomiej Sienkiewicz.³² The delegation of supervisory and coordinating powers, however, does not cause that the competences of secret services are subject to the Minister of Internal Affairs, as in § 2 of both Regulations it was concluded that the minister exercises supervision over the services and coordinates their actions on behalf of the President of the Council of Ministers and under his authority.³³ In 2014 the rules of supervision and coordination of secret services were changed because the function of coordinator was entrusted to the Minister - Member of the Council of Ministers,³⁴ separating this function from the competence of Teresa Piotrowska, appointed to the office of the Minister of Internal Affairs.³⁵

³⁰ M. Bożek *et al.*, *Secret services in the structure of public authorities*, Warsaw 2014, pp. 46-47. *Ibid.*, Art. 7.

³¹ The Regulation of the President of the Council of Ministers of 24 November 2011 on the detailed scope of activities of Jacek Cichocki - Minister of Internal Affairs for coordination of secret services, (Journal of Laws 2011 No. 254, item. 1524).

³² The Regulation of the President of the Council of Ministers of 28 February 2013 on the detailed scope of activities of Bartłomiej Sienkiewicz - Minister of Internal Affairs - for coordination of secret services, (Journal of Laws 2013 item. 272). By means of the two Regulations, the Prime Minister entrusted J. Sienkiewicz and B. Cichocki the role of coordinator of the Internal Security Agency, Intelligence Agency, and also the Central Anticorruption Bureau, the Military Intelligence Service and the Military Counterintelligence Service, whose genesis and the scope of responsibilities shall be described later in this publication.

³³ The authorization of the Minister J. Cichocki and B. Sienkiewicz as coordinators of secret services resulted from Art. 33 par. 1 of the Act of 1 August 1996 on the Council of Ministers, (Journal of Laws Act of 2012, item. 392). The content of Art. 33, paragraph 1 specifies that: "The President of the Council of Ministers shall establish by way of regulation: a detailed scope of activity of the minister, immediately after the appointment of the Council of Ministers, and if the minister was appointed at a different time - immediately after his appointment."

³⁴ The Regulation of the President of the Council of Ministers of 23 September 2014 on the detailed scope of activity of the Minister - Member of the Council of Ministers Jacek Cichocki for coordination of secret services, (Journal of Laws 2014 item. 1276). Coordinator of secret services was again Jacek Cichocki, but as a Minister in the Chancellery of Prime Minister and not as a departmental minister.

³⁵ As is apparent from those three Regulations, supervision and coordination done on behalf of the President of the Council of Ministers consists in, inter alia, ensuring the cooperation of all secret services, obtaining information from them, dealing with legislative matters relating to special services. In terms of direct employment relationship of the Chiefs of: ABW, AW and CBA, the Minister authorized to supervise and coordinate services, performs all activities except for appointing and dismissing them from office.

An essential task of the Internal Security Agency is to protect Poland against activities that may pose a threat to the independence or constitutional order of the state and which may interfere with the functioning of state structures and expose the fundamental interests of the country to losses.³⁶ In addition, the Internal Security Agency is committed to fight and prosecute: terrorism, economic crime, corruption threatening the interests of the state and organized crime. The essential tasks of the Agency include prevention of the proliferation of weapons of mass destruction, counter-intelligence activities, protection of classified information and conducting analytical and informational activity. ABW activity abroad is possible only in connection with prosecuting the described crimes.³⁷

Intelligence Agency was established for the implementation of tasks abroad. Its activity on the territory of the Republic of Poland can be carried out solely to a limited extent, only in connection with its activities abroad.³⁸ The ultimate task of AW is its activities to ensure the external security of the state, independence, territorial integrity, international position and economic potential as well as defence of the state. Furthermore, the competences of the Agency, among other things, include: protection of overseas representations of Poland and their workers from the operation of foreign intelligence services and activities threatening the interests of the state. The Agency's responsibilities also include provisions relating to: ensuring the protection of cryptographic communication with Polish diplomatic and consular posts as well as security of the courier service. An important task of AW is to recognize and counteract terrorism, extremism, organized crime, arms trade, trading of goods and services prohibited or strategic to national security and recognise dangers posed by weapons of mass destruction. Furthermore, AW is engaged in electronic intelligence as well as recognising, analysing and eliminating hazards in critical areas of the world.³⁹

The first years of the twenty-first century also brought major changes in the organization of military secret services. Although the transformation of civilian secret services consisting in liquidation of UOP and appointment of separated from each other ABW and AW took place without undue controversy, the last period of operation of the Military Information Services caused some criticism of this service. WSI were accused of, among other things, exceeding their powers and sluggishness in the verification of staff originating in majority from the communist period. While dissolution of the communist counter-intelligence was successful, a substantial part of the military intelligence remained intact. It is worth noting that the new military counter-intelligence was created based on existing, unverified officers. In 2006 the process of liquidation of WSI and creation of new military secret services began.⁴⁰ For this purpose a law was passed on the *Regulations implementing the Act on the Military Counter-intelligence Service and the Military Intelligence Service and the law on the service of officers of the Military Counter-intelligence Service and the Military Intelligence Service*.⁴¹ Its provisions

³⁶ <http://www.abw.gov.pl/pl/zadania/63,Zadania.html> [access: 10.02.2015].

³⁷ The Act on Internal Security Agency ..., Art. 5.

³⁸ <http://www.aw.gov.pl/pol/agencja/przedmiot-dzialania-agencji.html> [access: 10.02.2015].

³⁹ The Act on Internal Security Agency ..., Art. 6.

⁴⁰ <http://www.skw.gov.pl/historia.htm?lev1=0&lev2=0> [access: 9.02.2015].

⁴¹ The Act of 9 June 2006. Regulations implementing the Act on the Military Counterintelligence Service and the Military Intelligence Service and the Act on the service of officers of the Military

appointed Plenipotentiaries for the organization of the Military Counter-intelligence Service and the Military Intelligence Service as well as a Liquidation Committee for the liquidation of WSI and a Verification Committee. The legislator specified that the Military Information Services shall be abolished on 30 September 2006.⁴² Military Counter-intelligence Service (SKW) and the Military Intelligence Service (SWW) were established on 1 October 2006 by *the law of 9 September 2006 on the Military Counter-intelligence Service and the Military Intelligence Service*.⁴³ Both services were created to protect the country against threats to its defence, security, combat capability of the Armed Forces and other units subordinate or supervised by the Minister of National Defence. SKW in this respect is the service responsible for protection of the state against internal threats and SWW against external ones.⁴⁴ Both secret services operate in Poland until today. The Heads of SWW and SKW are central governmental agencies, subordinate to the Minister of National Defence, subject to the described competences of the Prime Minister to confer supervisory and coordination functions to the Minister Coordinator of Secret Services. The lines of action of SKW and SWW are set out by the Minister of National Defence. In the case of the appointment of the Minister Coordinator these lines are agreed by the Minister of National Defence and the Minister Coordinator of Secret Services, and then approved by the President of the Council of Ministers.⁴⁵ The main tasks of the Military Counter-intelligence Service, among other things, include: prevention, detection and recognition of crimes committed by soldiers, officers of SWW and SKW, personnel of Polish Armed Forces and other units subordinated to the Minister of National Defence.⁴⁶ As far as law enforcement is concerned, SKW is obliged to cooperate with the Military Police. The tasks of SKW include: obtaining, collecting, analysing, processing and reporting to the relevant authorities of information relevant to the internal security of the state; electronic counter-intelligence activities; cryptographic protection; participation in the planning of international disarmament agreements; protection of units and soldiers subordinated to MON; protection of research, development, manufacturing and marketing of goods and services essential for the military.⁴⁷ Military Intelligence Service in order to ensure the safety of the country's defence capabilities, safety and combat capability of the Armed Services and the conditions for the implementation of foreign tasks of Armed Services is committed to obtaining, collecting, analysing, processing and reporting of relevant information to the competent authorities. In addition, the tasks of SWW, among other things, include: identifying and preventing external military threats detrimental to the national defence, terrorism; identifying the international trade in arms and other

Counterintelligence Service and Military Intelligence Service, (Journal of Laws 2006 No. 104, item. 711).

⁴² *Ibid*, Art. 57-58.

⁴³ The Act of 9 June 2006 on the Military Counterintelligence Service and the Military Intelligence Service, (Journal of Laws 2006 No. 104, item. 709).

⁴⁴ *Ibid*, Art. 1-2.

⁴⁵ *Ibid*, Art. 3, Art. 7. SKW and SWW are government administration bodies. *Ibid*, Art. 3.

⁴⁶ The legislator specified that the tasks of SKW relate to, among others, crimes against: peace, humanity, the Republic of Poland, protection of classified information. More information: *Ibid*, Art. 5 par. 1 point 1.

⁴⁷ *Ibid*, Art. 5 par. 1 point 2-8. SKW deals with the detection and recognition of crimes committed with the help of persons subjected to MON. Its activities abroad are only permitted in conjunction with national powers. *Ibid*, Art. 5, par. 3.

materials, technologies and services prohibited or strategic to the national security.⁴⁸ SWW is obliged to identify and analyse the risks in the critical parts of the world, conduct electronic intelligence and cryptographic operations for the Armed Forces; co-organise military representations abroad, participate in the planning and control of the implementation of international agreements concerning disarmament.⁴⁹ The legislator accepted the possibility of cooperation of SKW and SWW, but its mode and form are determined by the regulations of the Minister of Defence, which are not subject to announcement. It was also provided that the Heads of both services can collaborate with the services which are their counterparts abroad, but such cooperation requires the consent of the Prime Minister, who is obliged to consult the Minister of National Defence beforehand. SKW and SWW carrying out their activities may also cooperate with the General Staff of the Polish Army, MON departments, the commanders of the Armed Forces as well as districts, garrisons and units; with the authorities, services and institutions reporting to the Minister responsible for internal affairs, for public finance, foreign affairs and other authorities, services and institutions with powers of operational intelligence.⁵⁰ The Heads of SKW and SWW are appointed and dismissed by the Prime Minister at the request of the Minister of National Defence after consultation with the Collegium for Secret Services and the Parliamentary Committee for Secret Services. Opinions of the two bodies are forwarded to the President of the Republic of Poland for opinion. The legislator provided the opportunity to appoint to the position of the Heads of SKW and SWW people who are not active soldiers and officers of these services.⁵¹

The creation of SKW and SWW in 2006 was not the only significant event concerning the functioning of secret services, since an entirely new secret service was also created - Central Anticorruption Bureau (CBA), with competences that were previously in a wide range of tasks of the Internal Security Agency.⁵² CBA was set up to combat corruption in the political and economic life, with particular emphasis on public institutions - state and local government, and to combat any activity which harms the economic interests of Poland.⁵³ In Art. 1 the legislator defined the concept of corruption and the activities detrimental to the interests of the state.⁵⁴ The main tasks of CBA in the fight against corruption and activities detrimental to the economic interests of the state, among other things, include: prevention, identification, detection and prosecution of perpetrators of

⁴⁸ *Ibid*, Art. 6.

⁴⁹ *Ibid*.

⁵⁰ *Ibid*, Art. 10.

⁵¹ *Ibid*, Art. 13, Art. 15.

⁵² The Law of 9 June 2006 on the Central Anticorruption Bureau, (Journal of Laws 2006 No. 104, item. 708).

⁵³ <http://www.cba.gov.pl/pl/o-cba/347,O-CBA.html> [access: 12.02.2015].

⁵⁴ Corruption laws defined by the legislator as: "promising, offering, giving, requesting, receiving by any person, directly or indirectly, of any undue pecuniary, personal or otherwise, for oneself or any other person, or accepting an offer or promise of such benefits in exchange for action or omission in the performance of public functions or in the course of economic activity". The Law on the Central Anticorruption Bureau ... Art. 1 par. 3 The definition of the activities detrimental to the interests of the state, determined any behavior that may cause significant damage as defined in the Criminal Code to the property of units: the public sector; private sector, if these units receive public funding; entrepreneurs with the Treasury of the State or the local government units. *Ibid*, Art. 1, par. 4.

crimes against: public institutions (state and local government), justice, elections, referendum, credibility of documents, business transactions and money and securities, party financing, tax obligations and settlements from grants and subsidies, if they are due to corruption or activity against the economic interests of the State.⁵⁵ In relation to these offenses, CBA is authorized to pursue its activities abroad.⁵⁶ In addition, CBA has the competence to, among others: disclose and combat any failure to observe the restrictions of commercial activities by public officials; disclose non-compliance with procedures related to privatization, commercialization, providing: public procurement, concessions, reductions, quotas. The task of CBA is to control the asset declarations and declarations of public persons concerning business activity in terms of accuracy and authenticity. The Bureau is required to pursue analytical activities of phenomena within its competence and present the results to the Prime Minister, President of the Republic of Poland and the two Chambers of Parliament.⁵⁷ The legislator decided that public administration and state institutions are obliged in terms of their activities to cooperate and assist the Central Anticorruption Bureau. Moreover, the provisions of the law provide for the possibility of cooperation of CBA within its jurisdiction with international organizations.⁵⁸ Central Anticorruption Bureau, as a government administration office, is headed by the Chief, who is a central body of government administration as in the case of Heads of ABW, AW, SKW and SWW. The Head of CBA is supervised by the President of the Council of Ministers. The position of the Head of CBA, in contrast to other heads of secret services, is elective. The Head of CBA is appointed by the Prime Minister for four-year terms. Appointment and removal is performed after consultation with the President of the Republic of Poland, the Collegium for Secret Services and the Parliamentary Committee for Secret Services. The Head of CBA may be reappointed only once.⁵⁹ CBA operates on the basis of a statute defining its internal organization given by the Prime Minister. The Prime Minister also determines in the form of guidelines the directions of CBA activity.⁶⁰ It should be noted that the legislator granted a wide range of powers to officers of this service. In order to prevent, detect and identify crimes they may carry out operational and investigative activities. If there is a suspicion of committing a crime, they have the right to perform investigative activities. Officers carry out control operations to expose corruption in public life and in the case of activities against the economic interests of Poland. In order to obtain and process information relevant to combat crimes falling under the competences of the Bureau, they also carry out analytical and informational activities as well as operational and investigative activities.⁶¹

The Law on the Central Anticorruption Bureau entered into force 30 days after its announcement. Within seven days of its notification Prime Minister was obliged to appoint Plenipotentiary for the organization of CBA.⁶² Transitional provisions defined

⁵⁵ The Law on Central Anticorruption Bureau ..., Art. 2 par. 1 point 1.

⁵⁶ *Ibid*, Art. 2, par. 4.

⁵⁷ Detailed scope of powers of CBA the legislator listed exhaustively detailing the legal basis in Art. 2 of the Act on the Central Anticorruption Bureau.

⁵⁸ *Ibid*, Art. 2 par. 2 Art. 3.

⁵⁹ *Ibid*, Art. 5-6.

⁶⁰ *Ibid*, Art. 11-12.

⁶¹ *Ibid*, Art. 13.

⁶² The Law on Central Anticorruption Bureau ... Art. 214 par. 216

also, among other things, that the Internal Security Agency within 18 months from the declaration of the act on CBA can perform preparatory proceedings and other proceedings initiated and unfinished on the identification, prevention and detection of crime of corruption of public officials where it can threaten the security of the State. After this time, the powers concerning corruption offenses under the provisions of the act were to be withdrawn from ABW.⁶³ On 20 December 2007, four days before the entry into force of this provision, the legislator passed a law amending *the law on Internal Security Agency and Intelligence Agency*, in which the powers of ABW to identify, prevent and detect crime of corruption were restored. The functioning in Poland of two secret services with anticorruption powers suggests that corruption in public life is a phenomenon occurring on a large scale. In order to fight corruption, in 2008 the Chancellery of the President of the Council of Ministers prepared the so-called "anticorruption shield". Its assumption was to create prevention mechanisms against corruption practices in the following areas: privatization of State Treasury and public procurement carried out by ministries at the value of more than 20 million PLN. Activities under "anticorruption shield" are coordinated by the Chancellery of the President of the Council of Ministers and its activities engage ministries involved in the project and all Polish secret services.⁶⁴

In order to ensure the proper functioning of the secret services and control over them the legislator established two bodies with different competences. The first of these is the Collegium for Secret Services.⁶⁵ This body, which currently operates on the basis of *the law on Internal Security Agency and the Intelligence Agency* as well as *the Regulation of the Council of Ministers of 2 July 2002 on the detailed procedure and rules of the Collegium for Secret Services and the scope of activities of the secretary of this Collegium; the work regulations of the Collegium for Secret Services*.⁶⁶ Collegium in matters of programming, monitoring and coordination of secret services is an advisory body of the Council of Ministers. As far as protection of the security of the state is concerned Collegium has identical competences to: the police, Border Guards,

⁶³ *Ibid*, Art. 211, Art. 216 in relation to: The Act on Internal Security Agency ..., Art. 5 par. 1 point 2 letter c.

⁶⁴ <https://www.abw.gov.pl/pl/zadania/zwalczanie-korupcji/tarcza-antykorupcyjna/61,Tarcza-antykorupcyjna.html> [access: 11.02.2015]; <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/aktualnosci/szczegolowe-informacje-dotyczace-tarczy-antykorupcyjnej.html> [access: 11.02.2015].

⁶⁵ Collegium for Secret Services was established in place of the Political Advisory Committee to the Minister of Internal Affairs as evidenced by Art. 3 of the Act of 8 August 1996. Regulations introducing laws reforming the functioning of the economy and the state administration, (Journal of Laws 1996 No. 106, item. 497). The tasks and the mode of operation of Collegium for Secret Services were defined in the Regulation of the Council of Ministers of 10 June 1997 on the tasks, detailed rules and procedures of Collegium for Secret Services at the Council of Ministers, the rules for participation in the meetings of Collegium of representatives of secret services and other competent authorities, as well as the scope of activities of the Collegium Secretary, (Journal of Laws 1997 No. 64, item. 412).

⁶⁶ The Act on Internal Security Agency ..., Section 2; The Regulation of the Council of Ministers of 2 July 2002 on the detailed procedure and rules of operation of Collegium for Secret Services and the scope of activity of the Collegium Secretary, (Journal of Laws 2002 No. 103, item. 929); <http://bip.kprm.gov.pl/kpr/bip-rady-ministrow/organy-pomocnicze/organy-pomocnicze-rady/119,Kolegium-do-spraw-Sluzb-Specjalnych.html> [access: 15.02.2015].

Government Protection Bureau, Military Police, Prison Service, Customs Service, reconnaissance services of the Polish Armed Forces, offices, chambers and bodies of fiscal control; authorities of financial information.⁶⁷ The tasks of the Collegium also include formulation of assessments and opinions on: appointment and dismissal of the heads of all secret services; directions and plans of activities of secret services; drafts of normative acts and other government documents relating to the operation of secret services; detailed budget projects of secret services; performing by secret services assigned tasks; annual reports submitted by the Chiefs; protection of classified information.⁶⁸ The work of Collegium is chaired by the President of the Council of Ministers. It consists of a secretary and other members: the minister responsible for internal affairs, the minister responsible for foreign affairs, the Minister of National Defence, the minister responsible for public finances, the Chief of the National Security Bureau and, if appointed – the minister for coordinating the activities of secret services. The meetings of the Collegium are also attended by heads of all five secret services and the Chairman of the Parliamentary Committee for Secret Services.⁶⁹

An advisory-control body with respect to secret services is a standing Parliamentary Committee for Secret Services, whose functioning is provided in the Rules of the Sejm of the Republic of Poland.⁷⁰ The scope of its activities, among other things, includes: opinions on draft laws and other legal acts relating to secret services, evaluation of policies and examining annual reports of their heads; opinions on draft budget for these services and reviewing reports on its implementation. The competences of the Committee also include: giving opinions on the appointment of heads of secret services and their deputies, familiarising with information of secret services concerning particularly important events of their activities, including suspicion of abnormalities in the activities of secret services and infringement of law by these services; assessment of cooperation of secret services with other bodies, services and institutions authorized to protect national security and with public institutions.⁷¹ The number of members of the Committee is determined by the Sejm upon the request of the Presidium. Its meetings are confidential.⁷²

4. CONCLUSION

The above analysis shows that from the transformation period in 1989 until today Polish secret services were subject to many extensive organizational changes. It is worth mentioning that their structure and working methods were generally adequate to the requirements of the system in which they operated at any given time. Over the years, it was necessary to adapt their organization to dynamic political conditions, democratic political system of Poland and current national needs. On the one hand, the task of secret services is external security of the state exercised by military and civilian intelligence

⁶⁷ The Act on Internal Security Agency ..., Art. 11.

⁶⁸ *Ibid*, Art. 12, par. 1.

⁶⁹ *Ibid*, Art. 12, par. 2. The meeting may also be attended by other people. *Ibid*, Art. 12, par. 4-5.

⁷⁰ The Resolution of the Sejm of the Republic of Poland of 30 July 1992. Regulations of the Sejm of the Republic of Poland, Art. 18, (M.P. 1992, No. 26, item. 185).

⁷¹ <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=KOMISJAST&NrKadencji=7&KodKom=KSS> [access: 13.02.2015].

⁷² *Regulations of the Sejm of the Republic of Poland...*, Art. 137, Art. 139.

agencies. On the other, they must be organized and managed in such a way as to fulfil their role in terms of changing internal threats. Adaptation of secret services to social, economic and political changes is complicated, because the processes taking place in Poland and worldwide are highly dynamic and methods of attack on the basics of statehood increasingly sophisticated. In such a situation, it is important that the activities of secret services, regardless of their profile and scope of activity, are mutually coordinated. For internal and external security of the state is possible only if competence separated secret services cooperate with each other, responding in time to any threats to its stability.

REFERENCES

Legal acts:

- [1] The Polish Constitution of 2 April 1997, (Journal of Laws 1997 No. 78, item. 483).
- [2] The Act of 6 April 1990 on the Office for State Protection, (Journal of Laws 1990 No. 30, item. 180).
- [3] The Resolution No 69 of the Council of Ministers of 21 May 1990 on the procedure and conditions for the reception of former officers of the Security Service to serve in the Office for State Protection and other organizational units subordinate to the Minister of Internal Affairs and employing them in the Ministry of Internal Affairs, (M.P. 1990, No. 20, item. 159).
- [4] The Regulation of the Council of Ministers of 9 July 1990 on the appointment of the Political Advisory Committee to the Minister of Internal Affairs and giving it the statute, (Journal of Laws 1990 No. 47, item. 279).
- [5] The Act of 21 November 1967 on the universal duty to defend the Republic of Poland, (Journal of Laws 1992 No. 4, item. 16, as amended).
- [6] The Act of 9 July 2003 on the Military Information Services, (Journal of Laws 2003 No. 139, item. 1326).
- [7] The Act of 8 August 1996 Regulations introducing laws reforming the functioning of the economy and the state administration, (Journal of Laws 1996 No. 106, item. 497).
- [8] The Act of 24 May 2002 on the Internal Security Agency and the Intelligence Agency, (Journal of Laws of 2002 No. 74, item. 676).
- [9] The Regulation of the President of the Council of Ministers of 24 November 2011 on the detailed scope of activities of Jacek Cichoński - Minister of Internal Affairs for coordination of secret services, (Journal of Laws 2011 No. 254, item. 1524).
- [10] The Regulation of the President of the Council of Ministers of 28 February 2013 on the detailed scope of activities of Bartłomiej Sienkiewicz - Minister of Internal Affairs - for coordination of secret services, (Journal of Laws 2013, item. 272).
- [11] The Act of 1 August 1996 on the Council of Ministers, (Journal of Laws Act of 2012, item. 392).
- [12] The Regulation of the President of the Council of Ministers of 23 September 2014 on the detailed scope of activity of the Minister - Member of the Council

- of Ministers Jacek Cichoński for coordination of secret services, (Journal of Laws 2014, item. 1276).
- [13] The Act of 9 June 2006. Regulations implementing the Act on the Military Counterintelligence Service and the Military Intelligence Service and the Act on the service of officers of the Military Counterintelligence Service and Military Intelligence Service, (Journal of Laws 2006 No. 104, item. 711).
- [14] The Act of 9 June 2006 on the Military Counterintelligence Service and the Military Intelligence Service, (Journal of Laws 2006 No. 104, item. 709).
- [15] The Law of 9 June 2006 on the Central Anticorruption Bureau, (Journal of Laws 2006 No. 104, item. 708).
- [16] The Regulation of the Council of Ministers of 10 June 1997 on the tasks, detailed rules and procedures of Collegium for Secret Services at the Council of Ministers, the rules for participation in the meetings of Collegium of representatives of secret services and other competent authorities, as well as the scope of activities of the Collegium Secretary, (Journal of Laws 1997 No. 64, item. 412).
- [17] The Regulation of the Council of Ministers of 2 July 2002 on the detailed procedure and rules of operation of Collegium for Secret Services and the scope of activity of the Collegium secretary, (Journal of Laws 2002 No. 103, item. 929).
- [18] The Resolution of the Sejm of the Republic of Poland of 30 July 1992. Regulations of the Sejm of the Republic of Poland, (M.P. 1992, No. 26, item. 185).

Books:

- [1] Grzegorzowski Z., *Special services and the security of Poland*, Grado, Toruń 2013.
- [2] Bożek M., Czuryk M., Karpiuk M., Kostrubiec J., *Special services in the structure of public authorities*, LEX, Warszawa 2014.
- [3] Kosobudzki T., *Why is secret police a problem of the Republic of Poland*, Zetka, Warszawa 2007.

Websites:

- [1] <https://www.abw.gov.pl/pl/o-abw/historia/282,GENEZA.html> [access: 6.02.2015]
- [2] http://inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=3689&id_pz=20581 [access: 12/02/2015]
- [3] <http://www.skw.gov.pl/historia.htm> [access: 8.02.2015]
- [4] http://inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=12797 [access: 8.02.2015]
- [5] <http://www.zw.wp.mil.pl/pl/40.html> [access: 7.02.2015]
- [6] <http://www.abw.gov.pl/pl/o-abw/historia/284,LATA19962002.html> [access: 9.02.2015]
- [7] <http://www.abw.gov.pl/pl/zadania/63,Zadania.html> [access: 10.02.2015]
- [8] <http://www.aw.gov.pl/pol/agencja/przedmiot-dzialania-agencji.html> [access: 10.02.2015]
- [9] <http://www.skw.gov.pl/historia.htm?lev1=0&lev2=0> [access: 9.02.2015]
- [10] <http://www.cba.gov.pl/pl/o-cba/347,O-CBA.html> [access: 12.02.2015]
- [11] <https://www.abw.gov.pl/pl/zadania/zwalczanie-korupcji/tarcza-antykorupcyjna/61,Tarcza-antykorupcyjna.html> [access: 11.02.2015]

- [12] <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/aktualnosci/szczegolowe-informacje-dotyczace-tarczy-antykorupcyjnej.html> [access: 11.02.2015]
- [13] <http://bip.kprm.gov.pl/kpr/bip-rady-ministrow/organy-pomocnicze/organy-pomocnicze-rady/119,Kolegium-do-spraw-Sluzb-Specjalnych.html> [access: 15.02.2015]
- [14] <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=KOMISJAST&NrKadencji=7&KodKom=KSS> [access: 13.02.2015]

EWOLUCJA SŁUŻB SPECJALNYCH W III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ – UWARUNKOWANIA HISTORYCZNE I PRAWNE

Jednym z podstawowych zadań organów władzy publicznej jest zapewnienie bezpieczeństwa obywateli, które zależy od działań podejmowanych wewnątrz państwa oraz poza jego granicami. Trwający proces wzmożonej globalizacji powoduje, że organy bezpieczeństwa muszą nieustannie przewidywać, wykrywać i neutralizować zagrożenia. Bezpieczeństwo na świecie zależy głównie od sytuacji geopolitycznej, ekonomicznej i społecznej. Uczestnictwo wojska i policji w międzynarodowych organizacjach sprawia, że wykrywanie zagrożeń jest bardziej skuteczne. Istotną rolę w zabezpieczeniu państwa przed terroryzmem, korupcją i przestępczością zorganizowaną pełnią organy prowadzące działania o charakterze niejawnym. Tajne służby są instytucjami o szczególnym znaczeniu w strukturze władz publicznych, niezależnie od obowiązującego systemu politycznego. Są one oddzielną częścią organizacyjną administracji rządowej. Od okresu transformacji w 1989 roku aż do dziś polskie służby specjalne były przedmiotem wielu zmian organizacyjnych. Z biegiem lat, konieczne było dostosowanie ich organizacji do zmieniających się warunków politycznych, nowego demokratycznego systemu politycznego Polski i aktualnych potrzeb krajowych. Celem niniejszej publikacji jest analiza roli służb specjalnych w III Rzeczypospolitej Polskiej. Pierwszy etap obejmuje analizę procesu transformacji wojskowych i cywilnych służb specjalnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej po 1989 r. Następnie opisano zmiany dokonane w XXI wieku. Analizie poddano prawne aspekty funkcjonowania wszystkich pięciu współczesnych polskich służb specjalnych: Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego oraz Centralnego Biura Antykorupcyjnego.

Słowa kluczowe: służby specjalne, wywiad, kontrwywiad, antykorupcja, bezpieczeństwo wewnętrzne, bezpieczeństwo zewnętrzne, państwo, obrona, ochrona, terroryzm.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.8

Przesłano do redakcji: styczeń 2015

Przyjęto do druku: czerwiec 2015

Ireneusz NOWAK¹

PRAWO DO ZWOLNIENIA OD PRACY Z TYTUŁU ŚWIĄT RELIGIJNYCH

Artykuł poświęcony jest problematyce związanej z prawem osób należących do kościołów i związków wyznaniowych w Polsce do zwolnienia od pracy w celu celebrowania przez nie kultu religijnego. Autor wykazał, że prawo do zwolnienia od pracy w dniu ich święta (świąt) nie jest ukształtowane jednolicie w polskim systemie prawnym, ponieważ może wynikać przede wszystkim z ustawy z 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy, ustawy z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz aktów prawnych regulujących stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi, uchwalonych na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami. Innymi słowy, prawo do zwolnień od pracy w celu obchodzenia kultu religijnego w dniu świątecznym przypadającym w każdym tygodniu w dniu innym niż niedziela, czy też celebrowania innych świąt, niepokrywających się z dniami ustawowo wolnymi od pracy oraz zwolnień w celu obowiązkowej modlitwy w ciągu dnia przewidują również ustawy dotyczące statusu prawnego poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych.

Z dokonanych w publikacji ustaleń wynika, że wyznawca danego kościoła, czy też związku wyznaniowego, w myśl ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, uzyskuje prawo do zwolnienia od pracy na czas celebrowania swojego święta religijnego na własny wniosek, który ma wiążący charakter – oznacza to, że pracodawca jest zobligowany do udzielenia zwolnienia, gdyż w przeciwnym wypadku naruszyłby zakaz dyskryminacji pracowników ze względu na religię lub wyznanie.

W artykule wskazano również, że na przykład według art. 11 ust. 2 ustawy z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej wyznawcy tego kościoła mają prawo do zwolnienia od pracy na czas święta adwentystycznego, to jest od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę. Zatem na prośbę pracownika, przynależącego do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, złożoną na początku okresu zatrudnienia lub w jego trakcie, nie później jednak niż 7 dni przed dniem zwolnienia, zakład pracy [pracodawca – przyp. autora] ustala dla niego indywidualny rozkład czasu pracy.

Słowa kluczowe: prawo pracy, święta religijne, kościół, związek wyznaniowy, indywidualny rozkład czasu pracy

1. WPROWADZENIE

Zasadniczym celem publikacji jest nakreślenie problematyki związanej z prawem osób należących do kościołów i związków wyznaniowych w Polsce do zwolnienia od pracy w celu obchodzenia (celebrowania) przez nie kultu religijnego. Punktem wyjścia dla całego opracowania jest ustalenie dni wolnych od pracy w świetle ustawy z 18 stycznia 1951 r. o

¹ Dr Ireneusz Nowak, Katedra Materialnego Prawa Podatkowego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki, e – mail: irnowak@uni.lodz.pl

dniach wolnych od pracy² oraz aktu prawnego z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy³, ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁴ oraz aktów prawnych regulujących stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi uchwalonymi na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami.

Podjęte w opracowaniu rozważania mają jeszcze jedno istotne znaczenie – są kolejnym głosem w dyskusji co do prawidłowego zrozumienia istoty ustalania indywidualnego rozkładu czasu pracy dla osób, które celebryją swoje święta religijne.

2. DNI USTAWOWO WOLNE OD PRACY

W świetle art. 151⁹ § 1 k.p. dniami wolnymi od pracy są niedziele i święta określone w ustawie z 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy. *A contrario* dniami roboczymi będą wszystkie dni, które nie są niedzielami i świętami ustawowo uznanymi za dni wolne od pracy⁵. Innymi słowy, o dniu ustawowo wolnym od pracy można mówić jedynie w odniesieniu do takich dni, które zostały uznane za wolne przepisem ustawy, a uregulowanie to ma walor powszechności⁶. W tym miejscu należy też dodać, że każda ustawa, która kształtuje prawa i obowiązki pracowników w zakresie dni wolnych od pracy, stanowi *sui generis* źródło prawa pracy⁷.

Według art. 1 u.d.w.p. dniami wolnymi od pracy są:

1. Następujące dni:

- a) 1 stycznia – Nowy Rok,
- b) 6 stycznia – Święto Trzech Króli (od 2011 r.),
- c) pierwszy dzień Wielkiej Nocy,
- d) drugi dzień Wielkiej Nocy,
- e) 1 maja – Święto Państwowe,
- f) 3 maja – Święto Narodowe Trzeciego Maja,
- g) pierwszy dzień Zielonych Świątek,
- h) dzień Bożego Ciała,
- i) 15 sierpnia – Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny,
- j) 1 listopada – Wszystkich Świętych,
- k) 11 listopada – Narodowe Święto Niepodległości,
- l) 25 grudnia – pierwszy dzień Bożego Narodzenia,
- m) 26 grudnia – drugi dzień Bożego Narodzenia,

2. Niedziele.

Do dni wolnych od pracy należą również święta branżowe (Dzień Nauczyciela, Górnika itp.) lub zakładowe, określone w układach zbiorowych pracy, regulaminach

² DzU 1951 nr 4, poz. 28, ze zm. (dalej: u.d.w.p.).

³ Tekst jednolity; DzU 1998 nr 21, poz. 94, ze zm. (dalej: k.p.).

⁴ DzU 2005 nr 231, poz. 1965, ze zm. (dalej u.g.w.s.w.).

⁵ A.M. Świątkowski, *Kodeks pracy. Komentarz 2012*, „Legalis/el”; pismo Głównego Inspektoratu Pracy z 1 marca 2010 r., GPP-517-4560-14-1/10/PE/RP, „Lex/el” nr 205316.

⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego (dalej SN) z 11 lutego 2009 r., V CZ 5/09, „Lex” nr 746189; analogicznie wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego (dalej NSA) z 30 marca 2006 r., II GSK 401/05, „Lex” nr 197607.

⁷ Wyrok SN z 29 stycznia 2008 r., I PK 196/07, „Lex” nr 399783.

pracy, czy też zarządzeniach pracodawcy⁸. Zatem wymienione dni ustawowo wolne od pracy ograniczają pracodawcę w „manipulowaniu” rozkładem czasu pracy, natomiast w pozostałym zakresie decyzja w sprawie ustalenia innych dni wolnych od pracy należy do pracodawcy, który może to uczynić samodzielnie lub w porozumieniu ze związkami zawodowymi⁹. Należy jednak pamiętać, że „branżowe» i «zakładowe» dni wolne przysługują niezależnie od gwarantowanej minimalnej liczby dni wolnych wynikających z reguły organizacji czasu pracy w przeciętnie pięciodniowym tygodniu pracy¹⁰. Warto dodać, że przepis art. 151⁹ § 1 k.p. wprowadza zakaz pracy w dni ustawowo wolne od pracy, a zatrudnianie pracowników w tych dniach w innych przypadkach niż określone w art. 151¹⁰ k.p. stanowić będzie wykroczenie z art. 281 pkt 5 k.p. Jak trafnie podnosi Wiącek: „istotą gwarantowanego w art. 66 ust. 2 Konstytucji prawa do dni wolnych od pracy jest uprawnienie pracownika do nieświadczenia pracy w tym dniu, co oznacza, że pracownik nie ma obowiązku pracy w dniu wolnym, a to jednoznacznie przesądza o zakazie zatrudniania pracowników w dni wolne od pracy¹¹”.

Na podstawie tej regulacji ustawowej należy stwierdzić, że wszystkie niedziele i wskazane wcześniej święta będą dniami wolnymi od pracy dla ogółu pracowników w Polsce¹². Natomiast terminy świąt, z wyjątkiem świąt¹³ i niedziel w Kościele katolickim, które co do zasady pokrywają się ze świętami religijnymi¹⁴, przypadającymi w dni określone w ustawie o dniach wolnych od pracy, dla kościołów¹⁵ i innych związków wyznaniowych są często odmiennie określone ustawami regulującymi ich stosunek do państwa polskiego¹⁶. Jednakże ich celem, jak trafnie podnosi Mielczarek, jest urzeczywistnienie dwóch zasadniczych dążeń: prawa pracownika do wypoczynku i wypełnienia konstytucyjnej wolności religii¹⁷.

⁸ W. Uziak, [w:] U. Jackowiak, M. Piankowski, J. Stelina, W. Uziak, A. Wypych-Żywicka, M. Zieleniecki, *Kodeks pracy z komentarzem 2004*, „Lex/el”; W. Muszalski, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz 2013*, red. W. Muszalski, G. Goździewicz, W. Muszalski, M. Nałęcz, W. Patulski, A. Kamińska-Pietnoczko, K. Walczak, „Legalis/el”.

⁹ Ł. Pisarczyk, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz 2011*, red. L. Florek, R. Celeda, K. Gonera, G. Goździewicz, A. Hintz, A. Kijowski, Ł. Pisarczyk, J. Skoczyński, B. Wagner, T. Zieliński, „Lex/el”.

¹⁰ W. Muszalski, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz 2013*.

¹¹ A. Wiącek, *Praca w handlu i usługach w niedziele i święta – problem nadal aktualny*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2013/10, s. 28–36.

¹² K. Stefański, *Problem świąt przypadających w dni wolne od pracy wynikające z pięciodniowego tygodnia pracy*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2010/12, s. 16 i n.

¹³ B. Rakoczy, *Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polsce. Komentarz 2008*, „Lex/el”.

¹⁴ M.A. Mielczarek, *Dyferencjacja rytualna katolicyzmu a prawo pracownika do wolności religijnej*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2010/10, s. 23 i n.

¹⁵ Według doktryny „kościół to szczególna nazwa związku wyznaniowego, zwykle oznaczająca, iż opiera się on na doktrynie chrześcijańskiej (ale związek wyznaniowy sam decyduje o swojej nazwie i nie musi tej cechy uwzględniać)” – B. Banaszek, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz 2009*, „Legalis/el”.

¹⁶ *Kodeks pracy. Komentarz. Ustawy towarzyszące z orzecznictwem. Europejskie prawo pracy z orzecznictwem 2014*, red. K. Jaśkowski, E. Maniewska, t. I, „Lex/el”.

¹⁷ M.A. Mielczarek, *Realizacja wolności religijnej w zatrudnieniu pracowniczym*, Difin, Warszawa 2013, s. 230.

3. ZWOLNIENIE OD PRACY Z TYTUŁU ŚWIĄT RELIGIJNYCH W KOŚCIOŁACH I ZWIĄZKACH WYZNANIOWYCH

Zgodnie z art. 25 ust. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹⁸ stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami¹⁹. Innymi słowy – ustawa zasadnicza reguluje, że stosunki państwa z niekatolickimi kościołami i związkami wyznaniowymi będą regulowane w drodze ustawowej. Również w doktrynie można przeczytać, że „związkom wyznaniowym Konstytucja gwarantuje równouprawnienie bez względu na formę prawną regulacji ich stosunków z państwem (art. 25 ust. 1). Oznacza to, że wszystkie związki wyznaniowe znajdujące się w takiej samej sytuacji muszą być wyposażone w takie same uprawnienia. Powinny mieć takie same formalnoprawne możliwości rozwoju i funkcjonowania”²⁰.

Prawo do zwolnień od pracy w celu obchodzenia kultu religijnego²¹ w dniu świątecznym przypadającym w każdym tygodniu w dniu innym niż niedziela, czy też celebrowania innych świąt, niepokrywających się z dniami ustawowo wolnymi od pracy oraz zwolnień w celu obowiązkowej modlitwy w ciągu dnia²² przewidują również ustawy dotyczące statusu prawnego poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych²³.

Dla wiernych należącym do Kościoła katolickiego w świetle art. 9 ust. 1 Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z 28 lipca 1993 r.²⁴ oraz art. 17 ust. 1 ustawy z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej²⁵ wolne od pracy są niedziele i następujące święta katolickie (dni świąteczne):

- a) 1 stycznia – uroczystość Świętej Bożej Rodzicielki Maryi (dzień Nowego Roku),
- b) 6 stycznia – Święto Trzech Króli,
- c) drugi dzień Wielkiej Nocy,
- d) dzień Bożego Ciała,

¹⁸ Ustawa z 2 kwietnia 1997 r., DzU 1997 nr, 78, poz. 483, ze zm.

¹⁹ Należy za Olszówką powtórzyć, że umowa nie jest źródłem prawa, ponieważ „ustrojodawca, formułując przedmiotowo i podmiotowo zamknięty katalog źródeł prawa powszechnie obowiązującego, przesądził jednoznacznie, że nie jest nim umowa, a wyłącznie ustawa wyznaniowa” – M. Olszówka, *Zawieranie umów i uchwalanie ustaw o których mowa w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2010/6, s. 49.

²⁰ P. Borecki, *Położenie prawne wyznawców islamu w Polsce*, „Państwo i Prawo” 2008/1, s. 72.

²¹ „Przez kult religijny należy rozumieć ogół zewnętrznych działań podejmowanych przez człowieka religijnego służących bezpośrednio wyrażeniu jego czci dla przedmiotu jego wiary (Boga, Absolutu, bóstwa, bóstw, świętych postaci, świętych przedmiotów, innych upostaciowień *sacrum*, innych obiektów wiary religijnej)” – A. Czohara, T.J. Zieliński, *Ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Polsce. Komentarz 2011*, „Lex/el”.

²² Z. Hajn, *Prawo pracowników należących do mniejszości wyznaniowych do zwolnień od pracy w celu uprawiania kultu religijnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2007/2, s. 117.

²³ A. Martuszewicz, K. Piecyk, *Urlopy pracownicze i inne zwolnienia od pracy 2010*, „Lex/el”; K. Piecyk, *Zwolnienia od pracy z tytułu świąt religijnych*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2010/4, s. 38–39; M.A. Mielczarek, *Wolność wyznania a realizacja stosunku pracy*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, 2005/LXXII, s. 129 i n.

²⁴ DzU 1998 nr 51, poz. 318.

²⁵ Tekst jednolity: DzU 2013, poz. 1169.

- e) 15 sierpnia – uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny,
- f) 1 listopada – dzień Wszystkich Świętych,
- g) 25 grudnia – pierwszy dzień Bożego Narodzenia,
- h) 26 grudnia – drugi dzień Bożego Narodzenia.

Wierni Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, zgodnie z art. 11 ust. 2 ustawy z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej²⁶, mają prawo do zwolnienia od pracy na czas święta adwentystycznego, to jest od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę.

Osoby należące do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, zgodnie z art. 14 ust. 1 ustawy z 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego²⁷, mają prawo do obchodzenia świąt prawosławnych również według kalendarza juliańskiego w następujące dni:

- a) 7 stycznia – pierwszy dzień Bożego Narodzenia,
- b) 8 stycznia – drugi dzień Bożego Narodzenia,
- c) 19 stycznia – Chrzest Pański,
- d) 7 kwietnia – Zwiastowanie Najświętszej Maryi Panny,
- e) drugi dzień Wielkiej Nocy,
- f) 19 sierpnia – Przemienienie Pańskie,
- g) 28 sierpnia – Zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny.

Wyznawcy Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej, w myśl art. 11 ust. 1 ustawy z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej²⁸, mają prawo do zwolnień od pracy na czas obejmujący następujące święta religijne nie będące dniami ustawowo wolnymi od pracy:

- a) Wielki Piątek – jako pamiątka śmierci Jezusa Chrystusa,
- b) Święto Wniebowstąpienia Pańskiego.

Osobom należącym do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, zgodnie z art. 14 ustawy z 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej²⁹, przysługuje prawo zwolnienia od pracy w następujące święta ewangelickie nie będące dniami ustawowo wolnymi od pracy:

- a) Wielki Piątek – Pamiątka Śmierci Chrystusa Pana,
- b) Święto Wniebowstąpienia Chrystusa Pana,
- c) 31 października – Święto Reformacji.

Wierni Kościoła Ewangelicko-Metodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej, w myśl art. 12 ust. 1 ustawy z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Metodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁰, mają prawo do zwolnień od pracy na czas obejmujący następujące święta religijne nie będące dniami ustawowo wolnymi od pracy:

- a) Wielki Piątek – Dzień Ukrzyżowania Chrystusa Pana,
- b) Wniebowstąpienie Chrystusa Pana.

²⁶ DzU 1995 nr 97, poz. 481, ze zm. (dalej: u.s.p.k.a.d.ś.r.p.).

²⁷ DzU 1991 nr 66, poz. 287, ze zm. (dalej: u.s.p.p.a.k.p.).

²⁸ DzU 1995 nr 97, poz. 480, ze zm.

²⁹ DzU 1994 nr 73, poz. 323, ze zm.

³⁰ DzU 1995 nr 97, poz. 479, ze zm.

Osobom należącym do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, zgodnie z art. 14 ustawy z 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej³¹, przysługuje prawo zwolnienia od pracy w:

- a) Wielki Piątek,
- b) Święto Wniebowstąpienia.

Wierni Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, na podstawie art. 9 ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej³², mają prawo do zwolnień od pracy na zasadach określonych w odrębnych przepisach na czas świąt religijnych w dniach:

- a) 2 sierpnia – Objawienie Dzieła Wielkiego Miłosierdzia,
- b) 23 sierpnia – Święto Krwi Przenajdroższej Pana Jezusa i Ofiary Mateczki.

Wyznawcy Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, zgodnie z art. 9 ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej³³, mają prawo do zwolnień od pracy na czas święta religijnego w dniu:

- a) 2 sierpnia – będącego pamiętką objawienia Dzieła Wielkiego Miłosierdzia.

Członkowie Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej, na podstawie art. 12 ust. 1 ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁴, mają prawo do zwolnień od pracy na czas obejmujący następujące święta religijne nie będące dniami ustawowo wolnymi od pracy:

- a) Wielki Piątek,
- b) Wniebowstąpienie Pańskie,
- c) drugi dzień Pięćdziesiątnicy.

Osoby należące do gmin żydowskich, w świetle art. 11 ust. 1 ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej³⁵, mają prawo do zwolnień od pracy³⁶ na czas obejmujący następujące święta religijne, nie będące dniami ustawowo wolnymi od pracy:

- a) Nowy Rok – 2 dni,
- b) Dzień Pojednania – 1 dzień,
- c) Święto Szłasów – 2 dni,
- d) Zgromadzenie Ósmego Dnia – 1 dzień,
- e) Radość Tory – 1 dzień,
- f) Pesach – 4 dni,
- g) Szawuot – 2 dni.

Ponadto według art. 11 ust. 3. u.s.p.g.w.ż. osobom należącym do gmin żydowskich przysługuje prawo zwolnienia od pracy na czas szabasu trwającego od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę.

³¹ DzU 1994 nr 73, poz. 324, ze zm.

³² DzU 1997 nr 41, poz. 252, ze zm.

³³ DzU 1997 nr 41, poz. 253, ze zm.

³⁴ DzU 1997 nr 41, poz. 254, ze zm.

³⁵ DzU 1997 nr 41, poz. 251, ze zm. (dalej: u.s.p.g.w.ż.).

³⁶ Szerzej A. Czohara, J. Zieliński, *op. cit.*

Zwolnienia od pracy na obchodzenie świąt religijnych nie przewidują przepisy³⁷:

a) rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej³⁸,

b) ustawy z 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁹,

c) ustawy z 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁰,

d) ustawy z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁴¹.

4. PRAWO DO ZWOLNIENIA OD PRACY WEDŁUG USTAWY Z 17 MAJA 1989 R. O GWARANCJACH WOLNOŚCI SUMIENIA I WYZNANIA

W myśl art. 42 ust. 1 u.g.w.s.w. osoby należące do kościołów i innych związków wyznaniowych, których święta religijne nie są dniami ustawowo wolnymi od pracy, mogą na własną prośbę uzyskać zwolnienie od pracy na czas niezbędny do obchodzenia tych świąt, zgodnie z wymogami wyznawanej przez siebie religii⁴².

Z przepisu art. 42 u.g.w.s.w. nie wynika wprost, czy zwolnienie od pracy przysługuje wszystkim kościołom i związkom wyznaniowym, czy tylko tym o uznanym statusie prawnym. Jednakże mając na uwadze „sens konstytucyjnej zasady równouprawnienia związków wyznaniowych da się, mówiąc w największym skrócie, sprowadzić do stosowania zasady «skoro jeden to i drugi», co często będzie miało postać wniosku *a maiore ad minus*, tzn. skoro jeden ze związków wyznaniowych ma prawo do czegoś przez wzgląd na to, że jest właśnie związkiem wyznaniowym, to również inny związek wyznaniowy (niezależnie od różnic faktycznych, jakie istnieją między nimi) również powinien mieć takie samo prawo do tego samego”⁴³.

Konstatując tę część rozważań, należy podkreślić, że z zasady równouprawnienia wszystkich kościołów i związków wyznaniowych wynika prawo do realizacji ich funkcji religijnych, a przede wszystkim uznania ich tożsamej swobody w kwestiach doktrynalnych, kultowych, posług religijnych itp.⁴⁴. Innymi słowy – „respekt dla gwarancji wolności sumienia i wyznania wymaga m.in. tworzenia takich warunków prawnych, które nie będą blokowały możliwości urzeczywistnienia własnych przekonań jednostki”⁴⁵.

³⁷ Zob. B. Lenart, *Zwolnienia od pracy z tytułu świąt religijnych*, „Służba Pracownicza” 2005/1, s. 10.

³⁸ DzU 1928 nr 38, poz. 363, ze zm.

³⁹ DzU 1936 nr 30, poz. 241, ze zm.

⁴⁰ DzU 1936 nr 30, poz. 240, ze zm.

⁴¹ DzU 1995 nr 97, poz. 482, ze zm.

⁴² Osoby niepełnoletnie mogą korzystać z prawa określonego w ust. 1 art. 42 u.g.w.s.w. na wniosek swych rodziców bądź opiekunów prawnych – art. 42 ust. 2 u.g.w.s.w.

⁴³ J. Szymanek, *Konstytucyjna zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych*, „Studia Prawnicze” 2009/1–2, s. 161.

⁴⁴ B. Banaszek, *op. cit.*

⁴⁵ M. Safjan, *Wyzwania dla państwa prawa*, „Lex/el”; analogicznie – M.A. Mielczarek, *op. cit.*, s. 250–251.

Wyznawca danego kościoła, czy też związku wyznaniowego, uzyskuje prawo do zwolnienia od pracy na czas celebrowania swojego święta religijnego na własny wniosek. Zatem pracodawca w świetle art. 42 u.g.w.s.w. po wpłynięciu do niego takiego pisma zobligowany jest do udzielenia pracownikowi zwolnienia od pracy. Innymi słowy, wniosek pracownika ma wiążący charakter, co oznacza, że pracodawca jest zobligowany do udzielenia zwolnienia, gdyż „w przeciwnym wypadku mielibyśmy do czynienia z naruszeniem zakazu dyskryminacji pracowników ze względu na religię lub wyznanie”⁴⁶.

Zwolnienie od pracy może być udzielone pod warunkiem odpracowania czasu zwolnienia, bez prawa do dodatkowego wynagrodzenia za pracę w dni ustawowo wolne od pracy lub pracę w godzinach nadliczbowych⁴⁷. Zatem z art. 42 u.g.w.s.w. wynika prawo pracownika do zwolnienia, „którego realizację pracodawca może uzależnić od odpracowania czasu tego zwolnienia”⁴⁸.

W myśl przepisów wykonawczych do art. 42 ust. 4 u.g.w.s.w., to jest § 1 ust. 1 rozporządzenia Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z 11 marca 1999 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy⁴⁹ pracownik należący do kościoła lub innego związku wyznaniowego, którego święta religijne nie są dniami ustawowo wolnymi od pracy, prośbę o udzielenie zwolnienia od pracy, o którym mowa w art. 42 ust. 1 u.g.w.s.w., powinien zgłosić pracodawcy co najmniej 7 dni przed dniem zwolnienia⁵⁰. Zatem nieuprawnione jest twierdzenie, że jeżeli pracownik uchybi siedmiodniowemu terminowi do poinformowania pracodawcy, udzielenie zwolnienia pozostaje w zupełności w gestii pracodawcy⁵¹. Wydaje się jednak, że jest to wyłącznie termin instrukcyjny, a ponadto według Hajna „kluczowe dla wyjaśnienia charakteru rozważanego prawa art. 42 ust. 1 ustawy z dnia 1898 r., nie stanowi, że pracodawca może udzielić zwolnienia na prośbę pracownika, lecz że pracownik może na własną prośbę uzyskać zwolnienie od pracy”⁵².

Zgodnie z § 2 ust. 2 r.m.p.p.s.e.n. przepisu ust. 1 tego aktu wykonawczego nie stosuje się w razie świąt religijnych przypadających w określonym dniu każdego tygodnia, na przykład w biblijną sobotę (szabat)⁵³. W celu umożliwienia pracownikowi obchodzenia

⁴⁶ M.A. Mielczarek, *op. cit.*, s. 251.

⁴⁷ Art. 42 ust. 3 u.g.w.s.w.

⁴⁸ Z. Hajn, *op. cit.*, s. 121; M.A. Mielczarek, *op. cit.*, s. 251.

⁴⁹ DzU 1999 nr 26, poz. 235. (dalej: r.m.p.p.s.e.n.).

⁵⁰ Ponadto pracodawca zawiadamia pracownika o warunkach odpracowania zwolnienia nie później niż 3 dni przed dniem zwolnienia – § 1 ust. 1 r.m.p.p.s.e.n.

⁵¹ J. Skrobisz, *Zwolnienia do pracy – praktyczny poradnik*, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 2010/2 (738), s. 55; analogicznie A. Martusiewicz, K. Piecyk, *Urlopy...*, „Lex/el”; K. Piecyk, *Zwolnienia...*, *op. cit.*, s. 39.

⁵² Z. Hajn, *op. cit.*, s. 120; analogicznie M.A. Mielczarek, *op. cit.*, s. 26.

⁵³ Sobota (szabat, szabas) to święto religijne, kultywowane nie tylko przez wyznawców Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej, ale także między innymi przez wiernych Gmin Wyznaniowych Żydowskich, Kościoła Baptistów Dnia Siódmego, Kościoła Chrześcijan Dnia Siódmego czy części Kościoła Zielonoświątkowego, a także niektórych innych wspólnot protestanckich. Warto w tym miejscu zauważyć, że w czwartym przykazaniu biblijnym (Dekalogu) znajduje się nakaz Boży do święcenia soboty (szabatu, szabasu), a nie niedzieli – tak między innymi w Biblii Tysiąclecia, Biblii Warszawskiej, Biblii Gdańskiej, Biblii ks. Jakuba Wujka, Biblii King James Version, Biblii Lutra; I. Nowak, *Wolność jednostki w zakresie przekonań*

tych świąt pracodawca, na prośbę pracownika, ustala dla niego indywidualny rozkład czasu pracy. Słusznie zatem wskazuje Mielczarek, twierdząc, że „wymóg złożenia wniosku przez pracownika i odpowiedzi pracodawcy w terminach określonych w rozporządzeniu nie dotyczy świąt religijnych przypadających w określonym dniu każdego tygodnia (np. szabat); poprzednio obowiązujące rozporządzenie stanowiło o jego stosowaniu, co wydaje się raczej błędem redakcyjnym. W tym przypadku w celu umożliwienia pracownikowi obchodzenia tych świąt pracodawca, na prośbę pracownika, ustala dla niego indywidualny rozkład czasu pracy”⁵⁴.

Jak już zaznaczono, mimo że status wiernych należących do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej uregulowano odrębnymi aktami prawnymi, to nie przewidują one zwolnienia od pracy dla swych wyznawców na obchodzenie świąt religijnych. Jednakże zgodnie z art. 42 u.g.w.s.w. „osoby należące do kościołów” [również wymienionych wcześniej – przyp. autora], których święta religijne nie są dniami ustawowo wolnymi od pracy, mogą na własną prośbę uzyskać zwolnienie od pracy na czas niezbędny do obchodzenia tych świąt, zgodnie z wymogami wyznawanej przez siebie religii.

Znaczenie ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania jest nie do przecenienia, ponieważ większość aktów prawnych normujących status poszczególnych kościołów do państwa polskiego odsyła – bezpośrednio lub pośrednio – do niej w zakresie zwolnień od pracy, wskazując jednocześnie, że wyznawcom tej religii, przysługuje prawo do zwolnienia od pracy w dniu ich święta⁵⁵. I tak:

a) zgodnie z art. 11 ust. 2 ustawy z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej zwolnienie od pracy, w odniesieniu do świąt religijnych, następuje na zasadach określonych powszechnie obowiązującymi przepisami prawa;

b) według art. 14 ustawy z 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej osobom należącym do Kościoła przysługuje prawo zwolnienia od pracy w święta ewangelickie na warunkach określonych w ustawie z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania;

c) według art. 12 ust. 2 ustawy z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej, w odniesieniu do świąt religijnych, wiernym przysługuje prawo do zwolnienia od pracy na zasadach określonych w powszechnie obowiązujących przepisach prawa;

d) według art. 14 ustawy z 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej osobom należącym do Kościoła przysługuje prawo zwolnienia od pracy w okresie ich świąt na warunkach określonych w ustawie z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania;

religijnych i światopoglądowych a zwolnienie od pracy i nauki z tytułu święta religijnego – soboty (szabatu, szabasu), „Przegląd Prawa Publicznego” 2013/1, s. 19–36; idem, *Prawo do nauki a święta religijne mniejszości wyznaniowych na gruncie ustawy o systemie oświaty*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2014/5, s. 41 i n.

⁵⁴ M.A. Mielczarek, *op. cit.*, s. 253–254.

⁵⁵ Z. Hajn, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 121.

e) według art. 9 ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, na czas świąt religijnych, wierni mają prawo do zwolnień od pracy na zasadach określonych w odrębnych przepisach;

f) według art. 9 ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, na czas święta religijnego, wierni Kościoła mają prawo do zwolnień od pracy na zasadach określonych w odrębnych przepisach;

g) w świetle art. 12 ust. 2 ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej wiernym przysługuje zwolnienie od pracy w odniesieniu do świąt religijnych na zasadach określonych w powszechnie obowiązujących przepisach prawa;

h) na podstawie art. 11 ust. 3 ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej osobom należącym do gmin żydowskich, na czas obchodzenia ich świąt, przysługuje prawo zwolnienia od pracy na zasadach określonych w odrębnych przepisach.

5. INDYWIDUALNY ROZKŁAD CZASU PRACY – AKTUALNE PROBLEMY WYZNAWCÓW KOŚCIOŁA ADWENTYSTÓW DNIA SIÓDMEGO W POLSCE

Zgodnie z art. 11 ust. 1 u.s.p.k.a.d.ś.r.p. świętem adwentystycznym jest sobota, a wierni Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce⁵⁶ mają prawo do zwolnienia od pracy na czas święta adwentystycznego, to jest od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę (art. 11 ust. 2 u.s.p.k.a.d.ś.r.p.). Na prośbę pracownika złożoną na początku okresu zatrudnienia lub w jego trakcie, nie później jednak niż 7 dni przed dniem zwolnienia, zakład pracy [pracodawca – przyp. autora] ustala dla niego indywidualny rozkład czasu pracy (art. 11 ust. 3 u.s.p.k.a.d.ś.r.p.). Tym samym po złożeniu stosownego wniosku o obchodzenie święta adwentystycznego pracodawca związany takim „zgłoszeniem” ustala pracownikowi indywidualny rozkład czasu pracy.

Jak trafnie zauważono w literaturze przedmiotu, wiernym Kościoła ADS przysługuje „mocniejsze uprawnienie” niż wynikające z art. 42 u.g.w.s.w., ponieważ zgodnie z normą prawną wynikającą z art. 11 u.s.p.k.a.d.ś.r.p. uzyskanie zwolnienia na czas święta adwentystycznego – soboty – nie jest i nie może być uzależnione od obowiązku odpracowania czasu zwolnienia⁵⁷. Tym samym wyznawcom Kościoła ADS przysługuje tak zwane „zwolnienie bezwarunkowe”⁵⁸. Innymi słowy, po złożeniu przez wyznawcę Kościoła ADS stosownego wniosku⁵⁹ o obchodzenie święta adwentystycznego zakład pracy [pracodawca – przyp. autora] ustala dla nich indywidualny rozkład czasu pracy⁶⁰. Wobec tego „obowiązek pracodawcy wprowadzenia indywidualnego rozkładu czasu pracy w interesie pracownika może wynikać [...] z przepisów szczególnych, których przykładem są regulacje gwarantujące swobodę kultu religijnego [tak właśnie art. 11 ust.

⁵⁶ Dalej: Kościoła ADS.

⁵⁷ Z. Hajn, *op. cit.*, s. 121.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 123.

⁵⁹ Tym samym „wystarczającą podstawą do udzielenia pracownikowi zwolnienia od pracy w celu obchodzenia świąt jest wniosek pracownika” – B. Lenart, *op. cit.*, s. 9–10; K. Piecyk, *op. cit.*, s. 38.

⁶⁰ M.A. Mielczarek, *op. cit.*, s. 254.

u.s.p.k.a.d.ś.r.p. – przyp. autora]. Przepisy te umożliwiają przerwanie pracy w dni lub części dni, które dla wyznawców poszczególnych religii mają charakter świąteczny. Dotyczy to zarówno najważniejszych świąt religijnych, niebędących w Polsce dniami wolnymi od pracy, jak również dni świątecznych przypadających w ramach każdego tygodnia w innym dniu niż niedziela”⁶¹.

Zaprezentowane wywody prowadzą do konkluzji, że przywołane akty prawne wraz z poglądami prezentowanymi w doktrynie nie przewidują możliwości odmowy przez pracodawcę zwolnienia wyznawców Kościoła ADS od pracy na czas obchodzenia święta religijnego – soboty (szabatu, szabasu)⁶². Innymi słowy, wierni Kościoła ADS (zgodnie z art. 11 ust 1 i 2 u.s.p.k.a.d.ś.r.p.) mają prawo do zwolnienia od pracy na czas święta adwentystycznego, czyli od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę, a „pracodawca jest obowiązany przez prawo uczynić zadość prośbie uprawnionego wnioskodawcy”⁶³.

Podkreślić należy, że przywołane przepisy prawne ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz poglądy przedstawicieli piśmiennictwa prowadzą do wniosku, że ciężar ustalenia indywidualnego rozkładu czasu pracy spoczywa na pracodawcy⁶⁴. Zatem pracownik nie może być *ex lege* obciążony takim obowiązkiem, gdyż nie jest w stanie, chociażby pod względem organizacyjnym, znać rozkładu czasu pracy innych pracowników. Nie oznacza to jednak, że pracownik nie powinien współpracować z pracodawcą w tym zakresie. Nota bene pracodawca, próbując przerzucić na pracownika (wyznawcę Kościoła ADS) obowiązek ustalenia indywidualnego rozkładu czasu pracy, w sytuacji gdy ten ostatni odmówi – nie może z nim rozwiązać stosunku pracy zawartego na podstawie umowy o pracę (niezależnie jakiego rodzaju) albo żądać, aby wyraził zgodę na obniżenie wymiaru pełnego etatu, na przykład do 7/8. Pracodawca nie może również żądać od pracownika – wyznawcy Kościoła ADS, aby ten w celu celebrowania swojego święta korzystał z urlopu na żądania lub urlopu bezpłatnego, ponieważ urlop jest prawem pracownika i zawsze będzie wynikał z inicjatywy tego ostatniego. Niedopuszczalne jest także, aby wyznawca Kościoła ADS, który ma już pisemną zgodę pracodawcy na obchodzenie swojego święta religijnego, w wypadku gdy nastąpi personalna zmiana na stanowisku dyrektora (kierownika itp.) danej jednostki, musiał ponownie występować o jej wyrażenie⁶⁵.

Mogą się zdarzyć sytuacje, kiedy pracodawcy trudno będzie ustalić indywidualny rozkład czasu pracy dla wyznawcy Kościoła ADS w taki sposób, aby zrównoważyć jego nieobecności poprzez odpracowanie z powodu kultywowania święta adwentystycznego (soboty), zgodnie z wymogami wyznawanej przez niego religii. Uwzględniając to, można

⁶¹ *Czas pracy 2011...*

⁶² I. Nowak, *Wolność...*, s. 19 i n.

⁶³ A. Czohara, T.J. Zieliński, *op. cit.*; pismo Departamentu Prawnego Głównego Inspektoratu Pracy z 29 sierpnia 2014 r., GNP-501-4560-169-1/14PE.

⁶⁴ Pogląd ten potwierdzają również przedstawiciele Departamentu Prawnego Głównego Inspektoratu Pracy, według których „z brzmienia przepisu [art. 11 u. ADS – przypis autora] wynika, że ustalenie indywidualnego rozkładu czasu pracy jest obowiązkiem pracodawcy i – co za tym idzie – w sytuacji gdy pracownik taki wniosek złoży, pracodawca jest nim związany” – K. Piecyk, *op. cit.*, s. 38; analogiczne spostrzeżenia czynią przedstawiciele Ministerstwa Gospodarki i Pracy (obecnie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej) – B. Lenart, *op. cit.*, s. 9–10.

⁶⁵ Pismo Departamentu Prawa Pracy w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej z 2 lipca 2014 r., DPR-053-560/TW/ZN/2014.

postawić zapytanie, czy wiernym Kościoła ADS przysługuje wynagrodzenia za tę „absencję”? Pytanie jest o tyle zasadne, że w ustawie z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej normodawca nie uregulował, jak to uczynił na przykład w art. 14 ust. 2 ustawy z 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (wiernym tego obrządku przysługuje zwolnienie od pracy bez prawa do wynagrodzenia, jeżeli święta te nie są dniami ustawowo wolnymi od pracy)⁶⁶. Zatem można zasadnie wnioskować, że gdyby ustawodawca chciał uregulować zwolnienie od pracy bez prawa do wynagrodzenia dla wyznawców Kościoła ADS, to dałby temu z pewnością wyraz wprost w postaci jednoznacznie sformułowanych przepisów prawnych i formie do tego przewidzianej (ustawowej), tak jak uczynił to w odniesieniu do wyznawców na przykład Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Tymczasem prawodawca poprzestał jedynie na zwrocie, że „wierni tego kościoła mają prawo do zwolnienia od pracy na czas swego święta, to jest od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę”. Zatem wnioskować należy, że jako niedopuszczalną należy uznać rozszerzającą interpretację (wykładnię), pozbawiającą wyznawców (wiernych) Kościoła ADS prawa do wynagrodzenia. Dla przykładu: aktorom – wyznawcom Kościoła ADS pracującym na przykład w teatrach, operach itp., biorąc pod uwagę, że spektakle odbywają się także w soboty, nie zawsze można zgodnie z charakterem i rodzajem wykonywanej pracy i obowiązującym systemem czasu pracy ustalić taki indywidualny rozkład czasu pracy, który w 100% „bilansowałby” ich nieobecności z powodu kultywowania święta (soboty). Jednakże jak się wydaje, pozbawienie ich wynagrodzenia, w sytuacji gdy prawodawca *expressis verbis* na to nie zezwala, byłoby zastosowaniem „swoistej sankcji” i działaniem niezgodnym z przepisami powszechnie obowiązującego prawa w Rzeczypospolitej Polskiej, z Konstytucją RP na czele – o regulacji unijnej nie wspominając⁶⁷ – a ponadto spełniałoby znamiona szeroko rozumianej dyskryminacji ze względu na religię lub wyznanie⁶⁸. Zatem wydaje się, że nieuprawnione byłoby domniemanie pozbawienia wiernych Kościoła ADS prawa do wynagrodzenia z powodu świętowania ustawowo im zagwarantowanego dnia kultu religijnego, ponieważ brak jasnej, precyzyjnej i jednoznacznej podstawy prawnej w przepisach obowiązującego prawa. Należy także pamiętać, że na podstawie analogii nie wolno tworzyć nowych stanów prawnych, co oznacza, że milczenie ustawodawcy w zakresie prawa do wynagrodzenia w okresie

⁶⁶ „Udzielenie bezpłatnego zwolnienia od pracy nie jest zatem uwarunkowane odpracowaniem czasu takiego zwolnienia. Przepisy ww. ustawy nie zawierają także żadnego odesłania do przepisów powszechnie obowiązujących. W konsekwencji pracownik korzystający z bezpłatnego zwolnienia od pracy straci część wynagrodzenia. Wydaje się zatem, że powyższa regulacja ma charakter szczególnie wobec regulacji powszechnie obowiązującej, uzależniającej korzystanie ze zwolnienia od pracy od odpracowania czasu zwolnienia, co w konsekwencji gwarantuje pracownikowi zachowanie prawa do wynagrodzenia w pełnej wysokości” – odpowiedź sekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji – z upoważnienia prezesa Rady Ministrów – na interpelację nr 4994 z 10 października 2008 r., orka2.sejm.gov.pl.

⁶⁷ Informacja o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich w roku 2012 wraz z uwagami o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela, Warszawa, 18 kwietnia 2013 r., druk nr 345, www.sejmometr.pl.

⁶⁸ Zob. także M.A. Mielczarek, *Zakaz dyskryminacji w dostępie i korzystaniu z usług oraz instrumentów rynku pracy*, [w:] *Bezrobocie i polityka zatrudnienia*, red. Z. Góral, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 107 i n.

świętowania przez wyznawców Kościoła ADS nie można uznać za lukę prawną i to nawet wtedy, gdy można byłoby domniemywać błąd legislacyjny. Innymi słowy, nie jest to wypadek luki prawnej, który może uzupełnić organ stosujące prawo, orzecznictwo, a tym bardziej pracodawcy. Ponadto w razie jakichkolwiek wątpliwości co do znaczenia danego przepisu powinien on być wykładany zawsze na korzyść pracownika – w myśl zasady *in dubio pro libertate* – ponieważ zawsze należy się opowiadać za rozwiązaniem uwzględniającym interes podmiotu, któremu przysługuje dane prawo lub wolność, a nie zwiększać zakres ograniczeń w korzystaniu z konstytucyjnych praw i wolności⁶⁹.

W obecnym stanie prawnym brak jest podstaw prawnych do pozbawienia wyznawców Kościoła ADS wynagrodzenia, w sytuacji gdy pracodawca nie ustali indywidualnego rozkładu czasu pracy, który nie pokryje się z nieobecnością z powodu celebrowania święta religijnego. Pamiętać także należy, że w ustawie o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej brak jest stosownych odesłań – jak w wypadku ustaw regulujących stosunek państwa do kościołów różnych wyznań – do ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, a także przepisów wykonawczych do tego aktu prawnego, czyli rozporządzenia Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z 11 marca 1999 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy⁷⁰, według których pracownik może uzyskać zwolnienie od pracy na czas niezbędny do obchodzenia świąt religijnych danego wyznania niebędących dniami ustawowo wolnymi od pracy pod warunkiem odpracowania czasu zwolnienia, bez prawa do dodatkowego wynagrodzenia za pracę w godzinach nadliczbowych⁷¹. Oznacza to, że nie można wobec wyznawców Kościoła ADS stosować wprost, ani chociażby odpowiednio przepisów prawnych ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania wraz z przepisami wykonawczymi.

6. PODSUMOWANIE

Prawo osób przynależących do kościołów i związków wyznaniowych do zwolnienia od pracy w dniu ich święta (świąt) nie jest ukształtowane jednolicie. Obowiązek pracodawcy do zwolnienia pracownika od wykonywania pracy w dniu jego święta religijnego może wynikać między innymi z ustawy o dniach wolnych od pracy, Kodeksu pracy, czy wreszcie z przepisów szczególnych, których przykładem są regulacje gwarantujące swobodę kultu religijnego, na przykład „daty świąt religijnych oraz dni będących dniami świątecznymi w każdym tygodniu określają ustawy regulujące stosunki

⁶⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 5 czerwca 2014 r., K 35/11, www.otk.trybunal.gov.pl.

⁷⁰ Rozporządzenie Ministrów Pracy i Polityki Społecznej oraz Edukacji Narodowej z 11 marca 1999 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy (DzU 1999 nr 26, poz. 235) nie będzie miało zastosowania do analizowanej sprawy, ponieważ zostało wydane na podstawie upoważnienia ustawowego, to jest art. 42 ust. 4 ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, a do wiernych Kościoła ADS nie stosuje się *expressis verbis* art. 42 tejże ustawy, ale przepis art. 11 ustawy z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej.

⁷¹ *Odpowiedź...*, orka2.sejm.gov.pl.

państwa z poszczególnymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi”⁷². „Przepisy te umożliwiają przerwanie pracy w dni lub części dni, które dla wyznawców poszczególnych religii mają charakter świąteczny. Dotyczy to zarówno najważniejszych świąt religijnych, niebędących w Polsce dniami wolnymi od pracy, jak również dni świątecznych przypadających w ramach każdego tygodnia w innym dniu niż niedziela”⁷³.

Zgodnie art. 65 ust. 1 Konstytucji RP każdemu zapewnia się wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy, a wszelkie wyjątki muszą być określone w drodze ustawy, a nie rozstrzygnięciami organu władzy publicznej⁷⁴. Ponadto według art. 31 ust. 3 Konstytucji RP ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i nie mogą naruszać istoty wolności i praw, w tym wolności sumienia i religii (art. 53 ust. 1 Konstytucji RP)⁷⁵.

Wszelkie wystąpienia naruszające wolność religii (wyznania religii) wywierające na pracownikach presję nieuczestniczenia w dniu ich kultu religijnego (uznanych prawnie za dzień wolny od pracy) będą pogwałceniem normy prawnej zawartej w art. 53 ust. 6 ustawy zasadniczej, zgodnie z którą nikt nie może być zmuszany [...] do nieuczestniczenia w praktykach religijnych⁷⁶. Ponadto takie postępowanie ewentualnego pracodawcy zasługuje na negatywną ocenę jako naruszające gwarantowaną w art. 53 ust. 1 Konstytucji RP wolność sumienia i religii. Tezę tę podziela również między innymi Rzecznik Praw Obywatelskich, podnosząc, że wiernym należącym do kościołów i innych związków wyznaniowych przysługuje ustawowe prawo powstrzymania się od pracy,

⁷² *Kodeks pracy. Komentarz 2011*, red. L. Florek, R. Celeda, K. Gonera, G. Goździewicz, A. Chintz, A. Kijowski, Ł. Pisarczyk, J. Skoczyński, B. Wagner, T. Zieliński.

⁷³ *Czas pracy 2011*, red. L. Florek, „Lex/el”.

⁷⁴ Por. wyrok WSA w Gliwicach z 18 września 2008 r., III SA/GI 341/08, „Lex” nr 566801; wyrok NSA z 8 listopada 2011 r., II GSK 1121/10, „Lex” nr 1124035.

⁷⁵ „Przyjęcie, że organy władzy publicznej mają prawo w toku swej działalności ustalać, które poglądy są «słuszne», a których podzielać nie należy, byłoby niewątpliwie sprzeczne zwłaszcza z art. 25 ust. 3 Konstytucji RP (oparcie stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi na zasadzie poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie) oraz z przepisami art. 53 Konstytucji RP (wolność sumienia i wyznania). Naruszałoby także m.in. art. 2 (zasada demokratycznego państwa prawnego), art. 11 (zasada pluralizmu politycznego), art. 31 ust. 1 (ochrona wolności), art. 32 (zasada równości i zakaz dyskryminacji z jakiegokolwiek przyczyny), art. 47 (prawo do decydowania o swoim życiu osobistym) i art. 54 Konstytucji RP (wolność wyrażania swoich poglądów)” – W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP 2011*, „Lex/el”.

⁷⁶ Por. P. Borecki, M. Pietrzak, *Opinia prawna w sprawie terminów Lekarskiego Egzaminu Państwowego dla wyznawców Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w RP*, Warszawa, 23 lutego 2010, s. 1 i n.; T. Dębowska-Romanowska, *Opinia prawna w przedmiocie wymagań zapewnienia przez państwo dostępności do zdawania Lekarskiego Egzaminu Państwowego lub Lekarsko-Dentystycznego Egzaminu Państwowego wiernym Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego – w świetle art. 53 ust. 2 w zw. z art. 31 ust. 3 i art. 65 ust.1 Konstytucji RP oraz art. 9 ust. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Łódź, 16 marca 2010.

ponieważ pełna realizacja i poszanowanie tego prawa mieszczą się także w wyrażonej w art. 2 Konstytucji zasadzie demokratycznego państwa prawnego⁷⁷.

LITERATURA

Akty prawne

- [1] Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchji duchownej, DzU 1928 nr 38, poz. 363, ze zm.
- [2] Ustawa z 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej; DzU 1936 nr 30, poz. 241, ze zm.
- [3] Ustawa z 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, DzU 1936 nr 30, poz. 240, ze zm.
- [4] Ustawa z 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy; tekst jednolity: DzU 1998 nr 21, poz. 94, ze zm.
- [5] Ustawa z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy; tekst jednolity: DzU 1998 nr 21, poz. 94, ze zm.
- [6] Ustawa z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania; DzU 2005 nr 231, poz. 1965, ze zm.
- [7] Ustawa z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej; tekst jednolity: DzU 2013, poz. 1169.
- [8] Ustawa z 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego; DzU 1991 nr 66, poz. 287, ze zm.
- [9] Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z 28 lipca 1993 r. DzU 1998 nr 51, poz. 318.
- [10] Ustawa z 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej; DzU 1994 nr 73, poz. 323, ze zm.
- [11] Ustawa z 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, DzU 1994 nr 73, poz. 324, ze zm.
- [12] Ustawa z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej; DzU 1995 nr 97, poz. 481, ze zm.
- [13] Ustawa z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej; DzU 1995 nr 97, poz. 480, ze zm.

⁷⁷ Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich (dalej RPO) z 24 lipca 2007 r., RPO-563683-I/07/KJ; analogicznie w pismach RPO z 20 stycznia 2011 r., RPO-560379-I/07/KJ oraz 18 maja 2012, RPO-649337-I/10/KJ, www.brpo.gov.pl; informacja o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich w roku 2012 wraz z uwagami o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela, Warszawa, 18 kwietnia 2013, druk nr 345, www.sejmometr.pl.

- [14] Ustawa z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej; DzU 1995 nr 97, poz. 482, ze zm.
- [15] Ustawa z 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej, DzU 1995 nr 97, poz. 479, ze zm.
- [16] Ustawa z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej; DzU 1997 nr 41, poz. 252, ze zm.
- [17] Ustawa z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, DzU 1997 nr 41, poz. 253, ze zm.
- [18] Ustawa z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej; DzU 1997 nr 41, poz. 254, ze zm.
- [19] Ustawa z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, DzU 1997 nr 41, poz. 251, ze zm.
- [20] Ustawa z 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej; DzU 1997 nr 78, poz. 483, ze zm.
- [21] Rozporządzenie Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z 11 marca 1999 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy; DzU 1999 nr 26, poz. 235.

Wyroki

- [1] Wyroki Trybunału Konstytucyjnego
Wyrok TK z 5 czerwca 2014 r., K 35/11, www.otk.trybunal.gov.pl.
- [2] Wyroki Sądu Najwyższego
Wyrok SN z 29 stycznia 2008 r., I PK 196/07, „Lex” nr 399783.
- [3] Postanowienia Sądu Najwyższego
Postanowienie SN z 11 lutego 2009 r., V CZ 5/09, „Lex” nr 746189.
- [4] Wyroki Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego
Wyrok WSA w Gliwicach z 18 września 2008 r., III SA/Gl 341/08, „Lex” nr 566801.
- [5] Wyroki Naczelnego Sądu Administracyjnego
Wyrok NSA z 30 marca 2006 r., II GSK 401/05, „Lex” nr 197607.
Wyrok NSA z 8 listopada 2011 r., II GSK 1121/10, „Lex” nr 1124035.

Inne

- [1] Pismo Głównego Inspektoratu Pracy z 1 marca 2010 r., GPP-517-4560-14-1/10/PE/RP, „Lex/el” nr 205316.
- [2] Pismo RPO z 24 lipca 2007 r., RPO-563683-I/07/KJ, www.brpo.gov.pl.
- [3] Pismo RPO z 20 stycznia 2011 r., RPO-560379-I/07/KJ, www.brpo.gov.pl.
- [4] Pismo RPO z 18 maja 2012 r., RPO-649337-I/10/KJ, www.brpo.gov.pl.
- [5] Odpowiedź sekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji – z upoważnienia prezesa Rady Ministrów – na interpelację nr 4994 z 10 października 2008 r., orka2.sejm.gov.pl.

- [6] Informacja o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich w roku 2012 wraz z uwagami o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela, Warszawa, 18 kwietnia 2013 r., druk nr 345, www.sejmometr.pl.
- [7] Pismo Departamentu Prawa Pracy w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej z 2 lipca 2014 r., DPR-053-560/TW/ZN/2014.
- [8] Pismo Departamentu Prawnego Głównego Inspektoratu Pracy z 29 sierpnia 2014 r., GNP-501-4560-169-1/14PE.

Publikacje

- [1] Banaszek B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz 2009*, „Legalis/el”.
- [2] Borecki P., *Położenie prawne wyznawców islamu w Polsce*, „Państwo i Prawo” 2008/1.
- [3] Borecki P., Pietrzak M., *Opinia prawna w sprawie terminów Lekarskiego Egzaminu Państwowego dla wyznawców Kościoła Adventystów Dnia Siódmego w RP*, Warszawa, 23 lutego 2010.
- [4] Brzozowski W., *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP 2011*, „Lex/el”.
- [5] *Czas pracy 2011*, red. L. Florek, „Lex/el”.
- [6] Czohara A., Zieliński T.J., *Ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Polsce. Komentarz 2011*, „Lex/el”.
- [7] Dębowska-Romanowska T., *Opinia prawna w przedmiocie wymagań zapewnienia przez państwo dostępności do zdawania Lekarskiego Egzaminu Państwowego lub Lekarsko-Dentystycznego Egzaminu Państwowego wiernym Kościoła Adventystów Dnia Siódmego – w świetle art. 53 ust. 2 w zw. z art. 31 ust. 3 i art. 65 ust.1 Konstytucji RP oraz art. 9 ust. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Łódź, 16 marca 2010.
- [8] Hajn Z., *Prawo pracowników należących do mniejszości wyznaniowych do zwolnień od pracy w celu uprawiania kultu religijnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2007/2.
- [9] Jackowiak U., Piankowski M., Stelina J., Uziak W., Wypych-Żywicka A., Zieleniecki M., *Kodeks pracy z komentarzem 2004*, „Lex/el”.
- [10] *Kodeks pracy. Komentarz 2011*, red. L. Florek, R. Celeda, K. Gonera, G. Goździewicz, A. Chintz, A. Kijowski, Ł. Pisarczyk, J. Skoczyński, B. Wagner, T. Zieliński, „Lex/el”.
- [11] *Kodeks pracy. Komentarz 2013*, red. W. Muszalski, G. Goździewicz, W. Muszalski, M. Nałęcz, W. Patulski, A. Kamińska-Pietnoczko, K. Walczak, „Legalis/el”.
- [12] *Kodeks pracy. Komentarz. Ustawy towarzyszące z orzecnictwem. Europejskie prawo pracy z orzecnictwem 2014*, red. K. Jaśkowski, E. Maniewska, t. I, „Lex/el”.
- [13] Lenart B., *Zwolnienia od pracy z tytułu świat religijnych*, „Służba Pracownicza” 2005/1.
- [14] Martuszewicz A., Piecyk K., *Urlopy pracownicze i inne zwolnienia od pracy 2010*, „Lex/el”.
- [15] Mielczarek M.A., *Wolność wyznania a realizacja stosunku pracy*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2005/LXXII.

- [16] Mielczarek M.A., *Dyferencjacja rytualna katolicyzmu a prawo pracownika do wolności religijnej*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2010/10.
- [17] Mielczarek M.A., *Realizacja wolności religijnej w zatrudnieniu pracowniczym*, Difin, Warszawa 2013.
- [18] Nowak I., *Wolność jednostki w zakresie przekonań religijnych i światopoglądowych a zwolnienie od pracy i nauki z tytułu święta religijnego – soboty (szabatu, szabasu)*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2013/1.
- [19] Nowak I., *Prawo do nauki a święta religijne mniejszości wyznaniowych na gruncie ustawy o systemie oświaty*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2014/5.
- [20] Olszówka M., *Zawieranie umów i uchwalanie ustaw o których mowa w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2010/6.
- [21] Piecyk K., *Zwolnienia od pracy z tytułu świąt religijnych*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2010/4.
- [22] Safjan M., *Wyzwania dla państwa prawa*, „Lex/el”.
- [23] Skoczyński J., Wagner B., Zieliński T., *Kodeks pracy. Komentarz 2011*, „Lex/el”.
- [24] Skrobisz J., *Zwolnienia do pracy – praktyczny poradnik*, „Serwis Prawno-Pracowniczy” 738/2 (2010).
- [25] Stefański K., *Problem świąt przypadających w dni wolne od pracy wynikające z pięciodniowego tygodnia pracy*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2010/12.
- [26] Szymanek J., *Konstytucyjna zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych*, „Studia Prawnicze” 2009/1–2.
- [27] Świątkowski A.M., *Kodeks pracy. Komentarz 2012*, „Legalis/el”.
- [28] *Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polsce. Komentarz 2008*, red. L. Florek, R. Celeda, K. Gonera, G. Goździewicz, A. Hintz, A. Kijowski, Ł. Pisarczyk, B. Rakoczy, „Lex/el”.
- [29] Wiącek A., *Praca w handlu i usługach w niedziele i święta – problem nadal aktualny*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2013/10.

THE RIGHT TO TIME OFF WORK DUE TO RELIGIOUS HOLIDAYS

The article is devoted to issues related to the right of persons belonging to churches and religious associations in Poland to time off work for the purpose of celebrating their religious worship. The author has shown that the right to time off work on the day of their holiday (holidays) is not formed uniformly in the Polish legal system. Therefore, the right to exemption from performing work may result primarily from the Act of 18 January 1951 on non-work days, the Act of 26 June 1974 – the Labour Code, the Act of 17 May 1989 on Guarantees of Freedom of Conscience and Religion and legal acts regulating relations between the Republic of Poland and other churches and religious associations, adopted on the basis of agreements concluded by the Council of Ministers with appropriate representatives of the latter. In other words, the right to time off work for the purpose of celebrating religious worship on the day of worship falling each week on a day other than Sunday, or celebrating other holidays not overlapping with public holidays and time off work for the purpose of mandatory prayer during the day are also provided by acts on the legal status of individual churches and religious associations.

The findings made in the publication show that a follower of a given church or religious association, in accordance with the Act of 17 May 1989 on guarantees of the freedom of conscience and religion, is entitled to time off work to celebrate his religious holiday at his

request, which has a binding nature, which means that the employer is obliged to grant this leave, otherwise he would breach the prohibition of discrimination against employees on grounds of religion or belief.

The article also stated that, for example, according to Art. 11 para. 2 of the Act of 30 June 1995 on the Relations between the State and the Seventh-Day Adventists Church in the Republic of Poland followers of this church are entitled to time off work for the duration of the Adventist holiday, i.e., from sunset on Friday to sunset on Saturday. Thus, at the request of an employee belonging to the Seventh-Day Adventist Church, made at the beginning of the employment period or during this period but no later than 7 days before the leave, the workplace (employer – author's note) sets an individual work schedule for him.

Keywords: labour law, religious holidays, church, religious association, individual work schedule.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.9

Przesłano do redakcji: wrzesień 2014

Przyjęto do druku: styczeń 2015

Tadeusz OLEJARZ¹

PARTICIPATION OF THE POLISH ARMY IN THE UNITED NATIONS MISSION IN THE REGION OF THE GOLAN HEIGHTS - UNITED NATIONS DISENGAGEMENT OBSERVER FORCE

The article presents the issue of participation of the Polish Army in foreign UNDOF missions (United Nations Disengagement Observer Force), the history of its participation and changes in the nature of the mission. The first part of the article presents the legal basis for peacekeeping missions under the auspices of the United Nations, the concept of using the UN peacekeeping forces as one of the measures to the peaceful resolution of conflicts. It discusses the types of operations carried out by the United Nations, namely: first generation of peacekeeping operations, second generation of peacekeeping operations and peace enforcement operations. The operations of the first and second generation function in accordance with the agreement of the parties, impartiality, failing to use force, except in self-defense. In peace enforcement operations the mandate allows for derogations from the rules. The paper discusses the major Israeli-Arab conflicts, which have become a contribution to the UN intervention in the Middle East. Then, it describes the first peacekeeping operation in the Sinai Peninsula, which was participated in by the Polish Army as a unified national contingent (1973-1979), entrusted with certain tasks in the framework of the United Nations forces. The mission was named UNEF II (United Nations Emergency Force II). This contingent was responsible for securing logistics: medical supply, supply of drinking water and food, and mine clearing. The second peacekeeping operation, participated in by the Poles, was the mission on the Golan Heights - UNDOF. This operation, like the mission in Egypt (UNEF II), was a result of the Arab-Israeli war in 1973. The presence of peacekeeping forces became possible after the agreements made in May 1974 in Geneva, between Syria and Israel. The task of the peacekeeping forces was to supervise a truce between the conflicting parties. This mission was the longest-lasting mission of the Polish Army (1974-2009).

Keywords: UN peacekeeping missions, UNDOF, Polish Army in peacekeeping missions.

1. LEGAL BASIS OF UN PEACEKEEPING MISSIONS

Peacekeeping missions are associated with the activities of the United Nations (UN)², which until the end of the eighties of the last century was de facto the only international

¹ Tadeusz Olejarz PhD, Department of Humanities, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology, Al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, tel. 177432337, e-mail: olejarz@prz.edu.pl

² W. Malendowski, *Rola ONZ w utrzymaniu pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Stosunki międzynarodowe*, red. W. Malendowski, Cz. Mojsiewicz, Atla 2, Wrocław 2004, s. 403.

organization conducting such actions in accordance with its primary task of maintaining international peace and security, written in the Charter of the United Nations³.

The UN was based on the war alliance between the US, Britain and the USSR, which gave the opportunity to take action in order to establish peace after the Second World War. The basis of the alliance was the collaboration of big powers in favor of world peace⁴. At that time all sorts of variants of the post-war security system⁵ were analyzed - from the close relationship of nations, similar to the federation under a single joint authority, to some cautious solutions, e.g. establishment of a political organization, dealing with issues of international security⁶.

The UN was formally established by the governments of 51 countries on 24 October 1945. Its basic aims included⁷:

1. maintenance of international peace and security with the use of effective collective measures for the prevention of threats to peace and eliminating them (disputes or situations which might lead to a distortion of peace were to be settled peacefully), in accordance with the principles of justice and international law,
2. development of friendly relations among nations based on respect for the principles of equal rights and self-determination of peoples, using appropriate measures to strengthen universal peace,
3. solving, through international cooperation, problems of an economic, social, cultural and humanitarian nature, as well as promoting and encouraging respect for human rights and fundamental freedoms, regardless of race, gender and religion,
4. establishment of the center for harmonization of the United Nations actions to achieve these common goals.

The main body of the UN is the General Assembly, which meets once every year. Each Member State has one vote in it. The second most important body the United Nations as an institution is the Security Council. It is composed of five permanent members: China, France, the USA, Great Britain and Russia, as well as ten non-permanent members elected by the General Assembly every two years. The task of this body are actions to maintain peace in the world⁸.

The Security Council, in accordance with the Charter of the United Nations, takes actions to keep the peace. Of particular importance are the resolutions of the Security Council, concerning the maintenance of international peace and security, especially decisions to apply sanctions that do not require the use of force (Art. 41 of the Charter) and the decisions of military sanctions (Art. 42 of the Charter)⁹. As the only resolutions passed by the UN bodies, they are legally binding on the states - by virtue of Art. 25 of the

³ T. Łoś-Nowak, *Organizacje w stosunkach międzynarodowych*, Wrocław 1997, s. 82–83, *Międzynarodowe operacje pokojowe w doktrynie obronnej RP*, red. F. Gągor, Adam Marszałek, Warszawa 1998, s.15

⁴ *Bezpieczeństwo Świat–Europa Polska*, red. J. Kaczmarek, Alta, Wrocław, 1998, s. 44.

⁵For more, see. J. T. Limanowski, *Operacje pokojowe Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Warszawa 2011.

⁶ M. Baran, *Zabezpieczenie logistyczne Polskiego Kontyngentu Wojskowego w misji pokojowej (na przykładzie KFOR)*, praca studyjna – maszynopis [mps], AON, Warszawa 2003, s. 11.

⁷ L. Zapałowski, *Operacje pokojowe ONZ*, KAW, Kraków 1989, s. 19–20.

⁸ <http://www.un.org/en/sc/members/>

⁹ L. Łukaszuk, A. Skowroński, *Międzynarodowe prawo pokoju i bezpieczeństwa*, AON, Warszawa 1999, s. 224.

Charter¹⁰. Their legality cannot be questioned, they are not subject to judicial review by the International Court of Justice, as well¹¹.

Council's decisions in formal matters are passed by the majority of votes, but in substantive matters by a majority of nine votes, including the unanimity of the permanent members of the Council. To perform the tasks facing the Council, the organization can use certain collective measures for the prevention of threats to peace and the suppression of all acts of aggression¹². These measures include diplomatic actions provided in Chapter VI of the Charter, consisting mainly in the recommendations of a peaceful resolution of the conflict by the parties concerned, in accordance with the relevant Security Council resolution. In addition, the Security Council may apply coercive measures as provided in Chapter VII of the Charter, which include economic and political sanctions, involving the partial or complete breaking of diplomatic and economic relations. When these measures do not produce the intended effect, the Council may use the armed forces of the Member States to carry out a demonstration of power, blockade or other military operations considered necessary in order to maintain or re-establish peace and security.

In 1956, the concept of using the UN peacekeeping forces as one of the measures to the peaceful resolution of conflicts was developed¹³. The main task of the peacekeeping forces was to separate the conflicting parties, supervise the withdrawal of forces and respect the adopted agreements¹⁴. The standards developed at that time are now considered as fundamental principles of peacekeeping operations¹⁵.

Today we can talk about three types of operations conducted by the United Nations¹⁶. These include first generation of peacekeeping operations, second generation of peacekeeping operations and peace enforcement operations¹⁷.

As rightly pointed out by Przemysław Hudyma in the doctoral dissertation¹⁸, peacekeeping operations carried out in the years 1956-1988 are classified as the first

¹⁰ Art. 25 of the Charter provides that: Members of the United Nations agree to accept and carry out the decisions of the Security Council under the present Charter.

¹¹ W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, wyd. II, C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 373.

¹² L. Zapałowski, *op. cit.*, s. 19–20.

¹³ J. Ciechański, I. Wyciechowska, *Teoria pokoju a Organizacja Narodów Zjednoczonych, Sprawy Międzynarodowe*, Akademia Dyplomatyczna, nr 6, Warszawa 1990, s. 51.

¹⁴ *Ibidem*, s. 14.

¹⁵ UN peacekeeping forces are deployed in the separation zone with the consent of the conflicting parties. Military contingents should be called up from non-aligned countries on a voluntary basis; peacekeeping forces cannot get involved on either side of the conflict and are obliged to strictly comply with the principle of impartiality; UN Secretary-General has control over the operation of these forces. *Ibidem*, s. 15, P. Hudyma, *Udział wojsk polskich w misjach zagranicznych o charakterze pokojowym i stabilizacyjnym, w latach 1953–2008*, praca doktorska – mps, Poznań 2011, s. 13–15.

¹⁶ See S. Kinloch-Pichat, *International Peacekeeping, Disarmament and International Force: A Circular Proposition, (Peacekeeping: evolution or extinction?)*. Disarmament Forum 2000, nr 3, s. 5, F. Gągor, K. Paszkowski, *Międzynarodowe operacje pokojowe w doktrynie obronnej RP*, Toruń 1999, s. 19, A. Skowroński, *Sily pokojowe i operacje utrzymania pokoju Organizacji Narodów Zjednoczonych*, AON, Warszawa 1997, s. 19–23.

¹⁷ A. Józwiak, Cz. Marcinkowski, *Wybrane problemy współczesnych operacji pokojowych*, AON, Warszawa 2002, s.13, *Międzynarodowe...*, s. 18–20.

¹⁸ P. Hudyma, *op. cit.*, s.13.

generation of peacekeeping operations (passive, single-function, military, consensual). The main tasks of the UN peacekeeping forces were monitoring, observation of the separation zone and control over the compliance with the agreements adopted. These activities were conducted during the Cold War – they prevented direct involvement of the great powers in conflicts. Their real success consisted in preventing the possible spread of conflicts on a global scale. Currently, they are often referred to as traditional peacekeeping¹⁹. An example of such a mission, including diplomatic activity carried out under Chapter VI of the UN Charter, is a typical military observer mission established in June 1948 to supervise the truce in Palestine (United Nations Truce Supervision Organization)²⁰, which is currently the longest-functioning UN mission.

The second generation is identified with multifunctional operations, aiming to end the internal conflict²¹. In addition to the military component, operations also include civilian component. For the first time before the beginning of the nineties of the 20th century UN forces were authorized to take actions whose aim was to restore peace²². The main reasons for the introduction of these innovations were significant changes in the nature of conflicts, especially the disappearance of traditional interstate conflicts and the outbreak of numerous new internal conflicts, usually undergoing internationalization, requiring unconventional reaction.

The mandate of this type of operation is to ensure the conditions not only to stop fighting, but also to carry out humanitarian actions, full or partial demobilization of the warring sides or withdrawal of the forces and to hold free elections²³. Before establishment and strengthening of new authorities they also provide temporary administration and conditions for economic and political reconstruction of the state²⁴. First operations of this type included Transitional Assistance Group of the United Nations in Namibia (UNTAG 1989-1990) and the United Nations Transitional Authority in Cambodia (UNTAC 1992-1993).

The concept of the third generation of peacekeeping operations defines the activities involving the use of force to compel the conflicting parties to comply with relevant provisions of the Security Council. This is therefore a departure from the principle of impartiality, which was the basic canon of traditional UN peacekeeping operations. Examples of such activities might be the actions taken by the United Nations in the Balkans in the missions of IFOR (Implementation Forces), SFOR (Stabilization Forces) and KFOR (Kosovo Forces)²⁵.

The operations of the first and second generation operate in accordance with the classical principles of consent of the parties, impartiality and failing to use force, except in

¹⁹ M. Baran, *op. cit.*, s. 12

²⁰ Rezolucja RB ONZ nr 50/1948 r., J. Rydzkowski, *Słownik ONZ*, Wiedza Powszechna, Warszawa 2000. s. 148.

²¹ I. Popiuk-Rysińska, *Ewolucja operacji pokojowych Narodów Zjednoczonych po zimnej wojnie*, *Stosunki Międzynarodowe* nr 1 (t. 27)/2003, s. 24.

²² A. Józwiak, Cz. Marcinkowski, *op. cit.*, s.13.

²³ T. Bąk, *Misje stabilizacyjne i operacje pokojowe metodą rozwiązywania konfliktów militarnych*, *Zeszyty Naukowe WSOWL*, nr 1 (163) 2012, s. 190.

²⁴ *Peacekeeping restructures to strengthen field operations*, „United Nation’s Peace Operations. Year in Review” 2007, s.7.

²⁵ *Międzynarodowa solidarność. Operacje pokojowe ONZ, NATO i UE*, red. J. Dobrowolska-Polak, „IZ Policy Papers” nr 3 (I)/2009, s. 25–26, A. Józwiak, Cz. Marcinkowski, *op. cit.*, s. 20.

self-defense. However, in the third generation of operations, the mandate allows for derogations from the rules²⁶.

The mandate of the peacekeeping operation is established by Security Council resolution, separately for each case²⁷. The action plan of peacekeeping forces is drawn up by Secretary-General, to whom these forces are subordinate. He is also responsible for carrying out the operation. In contrast, field operations management is provided by the commander of peacekeeping forces or the head of the mission appointed by the UN. The forces involved in the actions are international. The state giving their forces at the disposal of the UN for their use in a particular peacekeeping mission shall sign an appropriate agreement with the organization, specifying the conditions of participation.

According to the criteria developed by the Chairman of the Security Council, contained in document S/125859 dated 28 May 1993, the following rules apply to peacekeeping operations²⁸:

1. a clear political goal and precise mandate, subject to periodic review of the Security Council,
2. the consent of the government of the state in whose territory the operation is to be distributed or interested sides (e.g. in the internal conflict), omitted in exceptional cases of violations of international peace and security,
3. support for the political process or for a peaceful resolution of the dispute,
4. impartiality in the implementation of the mandate of the Security Council,
5. readiness of the Security Council to take appropriate measures against parties that fail to comply with its decisions,
6. the right of the Security Council to give the possibility to the UN forces to take all necessary measures, including coercion, for the implementation of their mandate,
7. inalienable right of these forces to the use of coercive measures for the purpose of self-defense,
8. emphasis on the need to find a political solution, so that the peacekeeping operation would not last endlessly.

2. ARAB - ISRAELI CONFLICT

Conflicts between Israel and Arab countries date back to the beginnings of the state of Israel, which was founded after the Second World War. The interference of the USSR and the United States gave it a supra-national character. It became an element of the Cold War.

The first war broke out in May 1948, when Egypt, Saudi Arabia, Jordan, Syria, Lebanon, Iraq and the Palestinian militants began the invasion of the young state of Israel in order to liquidate it. Despite the predominance of Arab troops, Israeli troops not only stopped the aggressors, but went on the offensive, after a short truce. This war ended with the enlargement of the territory of Israel by about 7000 square kilometers²⁹

²⁶ I. Popiuk-Rysińska, *op. cit.*, s.25.

²⁷ T. Bąk, *op. cit.*, s. 191.

²⁸For more, see Cz. Marcinkowski, *Istota i ewolucja misji pokojowych ONZ*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, nr 5 (238)/2011, s. 7–20, *Międzynarodowe prawo pokoju i bezpieczeństwa*, red. L. Łukaszuk, AON, Warszawa 1999, s. 250.

²⁹ Ł. M. Nadolski, *Wojna Yom Kippur 1973*, AJ - Press, Gdańsk 2008, s. 20.

The second conflict took place in 1956 when, on July 26, the President of Egypt Gamal Nasser announced the nationalization of the Suez Canal. This harmed the interests of Britain and France, which attacked Egypt together with Israel, with military success, occupying the Sinai Peninsula³⁰. However, Egypt gained both American and Soviet support in the forum of the United Nations. The UN Security Council decided against the intervention, forcing Britain and France to withdraw their troops from the Suez Canal region. Israel also left the territories occupied after 1956 in exchange for placing UN peacekeepers on a demarcation line with Egypt. United Nations Emergency Force I was established³¹. Brazil, Denmark, Finland, India, Indonesia, Yugoslavia, Canada, Colombia, Norway and Sweden sent their soldiers³². The task of the UNEF forces was to supervise the conditions of ceasefire and to prevent the entry of Fedayeen³³ into Israeli territory through a demilitarized border. Egypt also agreed to open the Straits of Tiran for Israeli ships. As a result, the Israeli-Egyptian border remained peaceful for some time.

Arab states started preparing for the next war, in which more and more visible was the support of the great powers. The Americans were arming Israel, whereas the Soviet Union the Arab states (Egypt and Syria)³⁴.

The third war of 1967, was provoked, among other things, by G. Nasser's decision to withdraw UN troops dividing Israeli and Egyptian forces and make ship transport impossible for Israel.

Against the background of growing threat, Jews decided on anticipatory action, which began the so-called „Six-Day War” (from 5 June 1967 to 10 June 1967), which ended with the defeat of the Arab countries (Egypt, Syria, Jordan). Israel's territory was enlarged by the Sinai, the Golan Heights, the Gaza Strip, the West Bank of Jordan with the whole of Jerusalem³⁵.

Another war broke out on the day of a religious festival of Yom Kippur³⁶ in 1973 and lasted from 6 to 26 October. It began with a surprising invasion of the combined forces of Egypt and Syria trying to regain lost territory of the Sinai Peninsula and the Golan Heights. On October 6, 1973 Egyptian troops crossed the Suez Canal and Syrian troops launched the operation on the Golan Heights in order to regain the territories occupied by Israel³⁷. The fourth Arab-Israeli war began. It was called „Yom Kippur War”, also known as the „October War” or „Ramadan war”³⁸.

³⁰For more, see B. Stępniewska-Holzer, J. Holzer, *Egipt. Stulecie przemian*. Warszawa, Dialog, 2006, s. 124–125.

³¹UNEF I - established on November 7, 1956 under Resolution No. 1001 adopted by the UN General Assembly. This mission operated until June 1967.

³²M. Kozaczuk, *Misje pokojowe wojska polskiego 1953–1978*, Warszawa 1978, s. 170.

³³Someone who is ready to sacrifice his life. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/fedayin;3900170>.

³⁴P. Hadyma, *op. cit.*, s. 35, W. Kozaczuk, *op. cit.*, s. 170.

³⁵S. Segev, *A Red Sheet: the Six Day War*. 1967, s. 82, 175–191.

³⁶Atonement Day - one of the most important Jewish holidays. Its central themes are atonement and repentance.

http://www.chabad.org/holidays/JewishNewYear/template_cdo/aid/671893/jewish/When-is-Yom-Kippur-in-2013-2014-2015-2016-and-2017.htm

³⁷For more, see. J. Budziński, *W błękitnym hełmie na Synaju i pod Hermonem*, MON, Warszawa 1976, s. 167, 231.

³⁸L. Zapałowski, *op. cit.*, s. 194,195.

The attack surprised the Israeli authorities, however, efficient and quick mobilization contributed to the fact that on October 8 Jewish army counterattacked. On October 11 Israelis started attacking the Golan Heights. Having conquered strongly defended fortifications, mechanized Israeli troops entered the territory of Syria, occupying starting positions on the road to Damascus on October 12. Counteroffensive was stopped on October 13, at a distance of about 50 km from Damascus³⁹.

On the territory of the Sinai Peninsula, where the Egyptians attacked on October 14, there was a great tank battle, which the Egyptians lost, like previous time, retreating to a defensive position. The battle stopped the Egyptian offensive, giving the Israelis the opportunity to move to counter-attack⁴⁰.

As a result of actions taken by the US and the USSR and the UN⁴¹ resolution on October 24 of that year, the warring sides agreed on a ceasefire⁴².

Due to repeated violations of the provisions of the UN resolutions (338, 339) a representative of Kenya, speaking on behalf of the eight member states of the Security Council (Guinea, India, Indonesia, Kenya, Panama, Peru, Sudan and Yugoslavia), presented a draft of a new resolution which was passed by the Security Council⁴³ after some amendments, and as a result, UNEF II (United Nations Emergency Force II)⁴⁴ was set up. In this resolution, the Security Council „decides to immediately create United Nations Emergency Force, acting on its behalf, consisting of troops from the armed forces of the United Nations member states, with the exception of the permanent members of the Security Council...”,⁴⁵

The Secretary-General outlining the functions and tasks of the UNEF forces announced that they will:

1. Supervise the implementation of the first operative paragraph of resolution 340 calling sides to immediately and fully comply with the cease-fire and withdraw to the positions held by them on 22 October at 16.50 local time.
2. Prevent the resumption of fighting and cooperate with the International Committee of the Red Cross in its humanitarian activities in the region.
3. Cooperate with military observers of the United Nations Truce Supervision Organization in the performance of their duties⁴⁶.

In the implementation of the decision of the Security Council of 1 November 1973, Secretary-General Kurt Waldheim addressed the government of the People's Republic of Poland with a request for separation from the Polish Armed Forces and sending to the Middle East a compact military contingent. On November 8 Political Bureau of the Communist Party and the Polish government declared that they agree to participate in the United Nations Emergency Force in the Middle East⁴⁷.

³⁹For more, see. J. Biziewski, K. Kubiak, *Yom Kippur*, Altair, Warszawa 1995.

⁴⁰*Ibidem*.

⁴¹ Rezolucja ONZ nr 338 z dnia 22 października i 339 z 23 października 1973 r.

⁴² P. Hadyma, *op. cit.*, s. 37, Ł. M. Nadolski, *op. cit.*, s. 34.

⁴³ Rezolucja ONZ nr 340 z dnia 25 października 1973 r.

⁴⁴ UNEF II funkcjonowały od października 1973 r. do czerwca 1979 r.

⁴⁵ *Ibidem*, pkt 3.

⁴⁶ L. Zapałowski, *op. cit.*, s. 200.

⁴⁷ D. Kozerawski, *Polskie Kontyngenty wojskowe w operacjach pokojowych (1973–1999)*, „Przegląd Historyczno Wojskowy”, Warszawa, 2005, nr 1 s. 92, P. Hadyma, *op. cit.*, s. 38–40, L. Zapałowski, *op. cit.*, s. 205.

At the creation of forces, the so-called principle of equitable political and geographical representation of the contingents was used, according to which contingents represented different continents and political blocks. Beside Poland, such countries as Austria, Finland, Ghana, Indonesia, Ireland, Canada, Kenya (ultimately did not send troops), Nepal, Panama, Peru, Senegal and Sweden agreed to participate in the operation. The first force commander (FC) of UNEF was Finnish general Ensio Siilasvuo, the chief of staff of the UN force in Cyprus - UNFICYP⁴⁸. Also from Cyprus the first troops dividing warring sides in the conflict were deployed.

Poland and Canada were designated to conduct logistic operations. This situation required sharing of the responsibilities between the two armies and forced the armed forces of the two countries, being in opposite political and military blocks, to cooperate. The talks of the representatives of both sides at the UN headquarters, which were to determine the terms of cooperation, lasted from 6 to 22 November 1973⁴⁹. In the course of negotiations, it was established that the Poles will deal with running engineering works (repair of roads, mine clearance, construction and repair of barracks), transport of supplies, extraction and treatment of drinking water and the organization of the hospital for the whole contingent. The Canadians were to deal with maintenance, communication signals and air transport including the control of the movement of people and goods. Both contingents also agreed to give their representations to the military police⁵⁰.

The first change in the Polish contingent was organized on the basis of the 6th Pomeranian Airborne Division (6th PAD) from Krakow, which was organizationally subordinated to the commander of the Warsaw Military District. Taking into account the tasks which the contingent was to implement in the mission area, it was strengthened with specialists from other units of the Warsaw Military District. The transport company was formed from the 10th Sudecka Armoured Division from Opole. The commander of the first shift was colonel Jerzy Jarosz⁵¹, a chief of staff of 6th PAD.

The operation was completed in 1979⁵². In total, 11 699 people (including 4037 professional soldiers, 7080 conscript soldiers and 582 civilian employees) did military service in this operation.

3. UNITED NATIONS DISENGAGEMENT OBSERVER FORCE (UNDOF)

Another UN peacekeeping operation, participated in by the Poles, was the mission in Syria, in the area of the Golan Heights. The operation, in same way as the mission of UNEF II, was the final point of the ending of Syria-Israel conflict (1973.). As a result of the agreement on May 1974 in Geneva, United Nations Disengagement Observer Force

⁴⁸ UNFICYP (United Nations Peacekeeping Force in Cyprus) - peacekeeping mission in Cyprus, established by virtue of Resolution 186 of UN Security Council of 4 March 1964. L. Zapałowski, *op. cit.*, s. 159–188.

⁴⁹ T. Mulicki, *Operacje pokojowe ONZ na Bliskim Wschodzie*, „Sprawy Międzynarodowe”, 1975, nr 4, s. 42.

⁵⁰ D. Kozerawski, *op. cit.*, s. 92.

⁵¹ Jerzy Jarosz (born on August 18, 1931 in Nagawczyn, near Dębica) – in October 1978 Brigadier General of the Polish Army. Retired on 20 February 1992. J. Królikowski, *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990 t. IV: S-Z*, Toruń 2010, s. 68–71.

⁵² L. Zapałowski, *op. cit.*, s. 215–16.

(UNDOF)⁵³ was created. This name is a compromise between the demands of Syria to appoint only UN military observer mission with an extended operation mandate, and the pressure of Israel to create a United Nations peacekeeping force. The negotiated agreement largely resembled the Egyptian-Israeli agreement. The difference lied in the fact that the power in the created buffer zone, with a width of 2-6 kilometers and a length of about 70 kilometers, from the top of Herman mountain to the border with Jordan, was not in the hands of the United Nations Emergency Force but was taken over by Syrian administration⁵⁴.

During the formation of the mission they adopted the theory of forming four-contingent representation of forces by two neutral countries, one belonging to NATO and one from the Warsaw Pact: Austria, Peru, Canada and Poland. In this arrangement, the two contingents (states) formed the core of operations (Austria - AUSBATT and Peru - PERBATT) and the core of logistics (Canada - CANLOG and Poland - POLLOG)⁵⁵. UNDOF was an independent formation of the United Nations, but in terms of logistics closely cooperated with UNEF II. UNDOF received a mandate for six months, renewed for further periods, up to the present day.

In 1978, the Peruvian contingent was replaced with the Iranian one, which in turn, in 1979, was replaced by the Finnish contingent.

The tasks of this mission consisted mainly in constant control of the situation from the observation posts located in the zone of separation, reporting of any breach of the zone area, as well as ensuring compliance with the prohibition on the gathering of weapons there⁵⁶.

First Polish UNDOF soldiers came from the second shift of UNEF II. On 4 June 1974 they began deployment from Egypt to the Golan Heights. The column of 39 vehicles stretched for a length of about two kilometers. This group set off from the Suez Canal, went through Sinai, the Gaza strip, the territory of Israel and finished the march in the area of the Syrian Golan Heights. The distance of 750 kilometers was covered within 36 hours. On the whole route the column was escorted by Israeli military police. Poland did not maintain diplomatic relations with Israel then. In the first period, the POLLOG had about 92 soldiers, subordinated to the Polish Special Military Unit (PSMU) in Egypt, and was called Separate Group of PSMU (SGPSMU).

The tasks of the SGPSMU included:

1. adaptation of the camp,
2. mine clearance of roads and the area and their systematic control,
3. renovation of buildings and infrastructure necessary for the functioning of the UN bases,
4. the transport of people, building materials, equipment and food to the camp and Austrian posts⁵⁷.

These actions took place in a difficult situation. The military base was not prepared,

⁵³ Rezolucji S/RES/350 Rady Bezpieczeństwa z 31 maja 1974 r.

⁵⁴ L. Zapałowski, *op. cit.*, s. 210.

⁵⁵ *The Blue Helmets*, A Review of United Nations Peace-keeping, New York 1996, s. 75.

⁵⁶ G. Ciechanowski, *Misje pokojowe ONZ na bliskim wschodzie w okresie zimnej wojny*, *Bezpieczeństwo Teoria i Praktyka* 2 (XI) 2013, s. 98.

⁵⁷ A. Baranowski, *Bliski Wschód doświadczenia i wnioski cz. II Syria*, „Przegląd Wojsk Lądowych”, 1976, Warszawa, nr 1, s. 91.

heavy mountain conditions made it difficult to work for POLLOG, equipped with not adapted Polish Star 660 terrain trucks and Nysa vans. However, according to different opinions, SGPSMU performed its tasks very well⁵⁸.

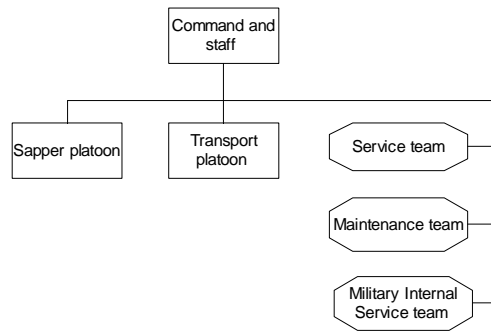

Fig. 1. Organizational structure of POLLOG (SGPSMU) in the years 1974-1979
Source: own study based on <http://peacekeeping/missions/undof/resources.shtml>

Major changes occurred in 1979, when the UNEF II mandate ended and PSMU was withdrawn to the country. This meant the independence of the SGPSMU, which was strengthened with 60 soldiers and transformed into the Polish Military Contingent (PMC) in Syria.

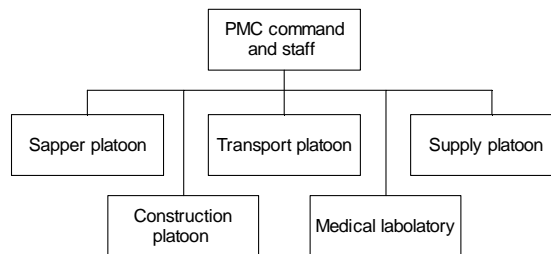

Fig. 2. Organizational structure of PMC (POLLOG) in the years 1979-1993
Source: own study based on <http://peacekeeping/missions/undof/resources.shtml>

Its tasks remained unchanged. In 1992 there were modifications in the structure of UNDOF, which resulted in the reduction of POLLOG to approx. 130 people, whereas FINBATT began to withdraw (the Finnish government argued that this was caused by economic problems) and it was decided that its place will be taken by POLBATT.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 93, S. Konieczny, *Bliski Wschód doświadczenia i wnioski. Przygotowania do pokojowej misji*, „Przegląd Wojsk Lądowych”, Warszawa, 1980, nr 12, s. 85.

Polish logistic unit performed its tasks until December 1993 when its duties were taken over by the Canadian contingent⁵⁹. Until then there were 38 shifts of POLLOG on the Golan Heights, amounting to 3662 soldiers and civilian employees in total. Dissolution of POLLOG was associated with restructuring of extended UNDOF forces. Implementation of this project was entrusted to Major-General Roman Misztal⁶⁰

Table 1. The number of Polish soldiers in UNDOF

Name of the unit	Years	Headcount (approx.)
POLLOG	1974-1979	90
	1979-1992	150
	1992-1993	130
POLBATT	1993-2009	360

Source: own study based on <http://skmponz.pl/misje-pokojowe-polakow-1953-2010/>

A logistic unit was replaced by an operational battalion (PMC POLBATT), which officially took over the task of Finnish troops on December 8, 1993. It was entrusted with supervising the separation zone of the southern sector, in the shape of a wedge with a length of over 50 kilometers and a width of approx. 9 kilometers, located between Israeli and Syrian positions.

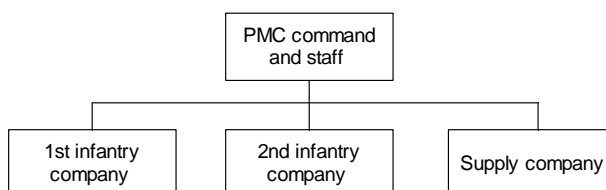

Fig. 3. Organizational structure of PMC (POLBATT) between 1993-2009

Source: http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/undof/documents/40_anniversary_coffee_table_book_WS.pdf (01.10.2014)

Since that time, the most important tasks of the of PMC included:

1. supervising the area of responsibility and organizing patrols, as recommended by UNDOF Headquarters,
2. deployment of rapid reaction groups in a controlled area (according to the orders)

⁵⁹ J. Sroka, *Polskie jednostki logistyczne w siłach utrzymania pokoju na Bliskim Wschodzie w latach 1973–1992*, „Myśl Wojskowa”, Warszawa, 2005, nr 4, s. 168.

⁶⁰ Roman Misztal (born on May 11, 1932 in Poczapy - a village in Ukraine) - Retired Major General of Armed Forces of the Republic of Poland (SZ RP), military intelligence soldier of Armed Forces of the People's Republic of Poland (SZ PRL) and Armed Forces of the Republic of Poland. From September 1991 to November 1994 UNDOF commander. The first Pole who took the prestigious position of a commander of the armed forces of the UN peacekeeping mission. J. Królikowski, *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943-1990 t. II:I-M*, Toruń 2010, s. 520-522.

in order to ensure compliance with the provisions of the agreement between Israel and Syria,

3. construction of fortifications around objects, and in addition,
4. providing assistance to local people, where possible, organizing meetings with the Polish community living in Israel and Syria.

Command, staff, logistics and supply company were deployed at Camp Ziouani (on the Israeli side), and the 1st and 2nd company (each consisting of two platoons) in the zone of PMC responsibility on the Syrian side⁶¹.

In the years 1993-2009 in the mission in the Golan Heights participated nearly 10 thousand Polish soldiers and military workers. In February 2009 Defense Minister Bogdan Klich announced the withdrawal of Polish troops from the Golan Heights⁶².

After 35 years of presence and performance of the tasks of the mandate, the 31st shift of PMC UNDOF was the last shift. On October 22, 2009 there was a solemn transfer of responsibilities between Polish and Philippine military contingent in the Golan Heights.

At the moment of its dissolution, PMC UNDOF was the oldest, lasting almost 36 years, military service of Polish soldiers under the blue UN flag⁶³.

4. CONCLUSION

Almost 42 years ago, the first Polish military unit took part in peacekeeping operation within the UN framework. In the years 1974-2009 approximately 13 thousand Polish soldiers and military workers participated in the mission on the Golan Heights.

Missions were the source of analysis carried out by staff officers, aimed at better preparation for further shifts and more efficient and above all safer work under the UN peacekeeping force. Polish Armed Forces participation in foreign missions has contributed to the restructuring of the army in technology, quality and mentality.

Unfortunately, Poland does not currently participate in UN peacekeeping missions, since it engaged in NATO missions. The main reason for this decision was the difficult financial situation of Defense Ministry.

Many years of active participation in UNDOF forces have helped to shape the image of Poland as a participant in peacekeeping missions under the auspices of the United Nations.

REFERENCES

- [1] Baran M., *Zabezpieczenie logistyczne Polskiego Kontyngentu Wojskowego w misji pokojowej (na przykładzie KFOR)*, praca studyjna – maszynopis [mps], AON, Warszawa 2003.
- [2] Baranowski A., *Bliski Wschód doświadczenia i wnioski cz. II Syria*, „Przegląd Wojsk Lądowych”, 1976, Warszawa, nr 1.
- [3] Bąk T., *Misje stabilizacyjne i operacje pokojowe metodą rozwiązywania konfliktów militarnych*, Zeszyty Naukowe WSOWL, nr 1 (163) 2012.
- [4] *Bezpieczeństwo Świat–Europa Polska*, red. J. Kaczmarek, Alta, Wrocław, 1998.

⁶¹ J. Kamola, *Polski Kontyngent Wojskowy na Wzgórzach Golan*, „Przegląd Wojsk Lądowych”, Warszawa, 2003, nr 11, s. 29–30, P. Hudyma, *op. cit.*, s. 63.

⁶² E. Żemła, E. Olczyk, *Rząd rezygnuje z misji wojskowych*, Rzeczpospolita 04-02-2009 r.

⁶³ <http://skmponz.szczecin.pl/pkw-undof/>

- [5] Biziewski J., Kubiak K., *Yom Kippur*, Altair, Warszawa 1995.
- [6] Budziński J., *W błękitnym hełmie na Synaju i pod Hermonem*, MON, Warszawa 1976.
- [7] Ciechanowski G., *Misje pokojowe ONZ na bliskim wschodzie w okresie zimnej wojny*, *Bezpieczeństwo Teoria i Praktyka* 2 (XI) 2013.
- [8] Ciechański J., Wyciechowska I., *Teoria pokoju a Organizacja Narodów Zjednoczonych, Sprawy Międzynarodowe*, Akademia Dyplomatyczna, nr 6, Warszawa 1990.
- [9] Czapliński W., Wyrozumsk A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, wyd. II, C.H. Beck, Warszawa 2004.
- [10] Gağor F., Paszkowski K., *Międzynarodowe operacje pokojowe w doktrynie obronnej RP*, Toruń 1999.
- [11] Hudyma P., *Udział wojsk polskich w misjach zagranicznych o charakterze pokojowym i stabilizacyjnym, w latach 1953–2008*, praca doktorska – mps, Poznań 2011.
- [12] Józwiak A., Marcinkowski Cz., *Wybrane problemy współczesnych operacji pokojowych*, AON, Warszawa 2002.
- [13] Kamola J., *Polski Kontyngent Wojskowy na Wzgórzach Golan*, „Przegląd Wojsk Lądowych”, Warszawa, 2003, nr 11.
- [14] Kinloch-Pichat S., *International Peacekeeping, Disarmament and International Force: A Circular Proposition, (Peacekeeping: evolution or extinction?)*. Disarmament Forum 2000, nr 3.
- [15] Konieczny S., *Bliski Wschód doświadczenia i wnioski. Przygotowania do pokojowej misji*, „Przegląd Wojsk Lądowych”, Warszawa, 1980, nr 12.
- [16] Kozaczuk M., *Misje pokojowe wojska polskiego 1953–1978*, Warszawa 1978.
- [17] Kozerawski D., *Polskie Kontyngenty wojskowe w operacjach pokojowych (1973–1999)*, „Przegląd Historyczno Wojskowy”, Warszawa, 2005.
- [18] Królikowski J., *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990 t. t. II I-M, IV: S-Z*, Toruń 2010.
- [19] Limanowski J.T., *Operacje pokojowe Organizacji Narodów Zjednoczonych*, AON, Warszawa 2011.
- [20] Łoś-Nowak T., *Organizacje w stosunkach międzynarodowych*, Wrocław 1997.
- [21] Łukaszuk L., Skowroński A., *Międzynarodowe prawo pokoju i bezpieczeństwa*, AON, Warszawa 1999.
- [22] Marcinkowski Cz., *Istota i ewolucja misji pokojowych ONZ*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, nr 5 (238)/2011.
- [23] Malendowski W., *Rola ONZ w utrzymaniu pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Stosunki międzynarodowe*, red. W. Malendowski, Cz. Mojsiewicz, Atla 2, Wrocław 2004.
- [24] *Międzynarodowa solidarność. Operacje pokojowe ONZ, NATO i UE*, red. J. Dobrowolska-Polak, „IZ Policy Papers” nr 3 (I)/2009.
- [25] *Międzynarodowe operacje pokojowe w doktrynie obronnej RP*, red. F. Gağor, Adam Marszałek, Warszawa 1998.
- [26] *Międzynarodowe prawo pokoju i bezpieczeństwa*, red. L. Łukaszuk, AON, Warszawa 1999.
- [27] Mulicki T., *Operacje pokojowe ONZ na Bliskim Wschodzie*, „Sprawy Międzynarodowe”, 1975, nr 4.

- [28]Nadolski Ł.M., *Wojna Yom Kippur 1973*, AJ - Press, Gdańsk 2008.
- [29]Popiuk-Rysińska I., *Ewolucja operacji pokojowych Narodów Zjednoczonych po zimnej wojnie*, Stosunki Międzynarodowe nr 1 (t. 27)/2003.
- [30]Rezolucja RB ONZ nr 50/1948 r.
- [31]Rezolucja ONZ nr 338 z dnia 22 października i 339 z 23 października 1973 r.
- [32]Rezolucja ONZ nr 340 z dnia 25 października 1973 r.
- [33]Rezolucji S/RES/350 Rady Bezpieczeństwa z 31 maja 1974 r.
- [34]Rydzikowski J., *Słownik ONZ*, Wiedza Powszechna, Warszawa 2000.
- [35]Segev S., *A Red Sheet: the Six Day War*. 1967.
- [36]Skowroński A., *Siły pokojowe i operacje utrzymania pokoju Organizacji Narodów Zjednoczonych*, AON, Warszawa 1997.
- [37]Stępniewska-Holzer B., Holzer J., *Egipt. Stulecie przemian*. Warszawa, Dialog, 2006.
- [38]Sroka J., *Polskie jednostki logistyczne w siłach utrzymania pokoju na Bliskim Wschodzie w latach 1973–1992*, „Myśl Wojskowa”, Warszawa, 2005, nr 4.
- [39]*The Blue Helmets*, A Review of United Nations Peace-keeping, New York 1996.
- [40]Zapałowski L., *Operacje pokojowe ONZ*, KAW, Kraków 1989.
- [41]Żemła E., Olczyk E., *Rząd rezygnuje z misji wojskowych*, Rzeczpospolita 04-02-2009 r.
- [42]<http://www.refworld.org/pdfid/492e81ba2.pdf>.
- [43]http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/undof/documents/40_anniversary_coffee_table_book_WS.pdf.
- [44]<http://skmponz.szczecin.pl/pkw-undof/>.
- [45]<http://skmponz.pl/misje-pokojowe-polakow-1953-2010/>
- [46]http://www.chabad.org/holidays/JewishNewYear/template_cdo/aid/671893/jewish/When-is-Yom-Kippur-in-2013-2014-2015-2016-and-2017.htm.
- [47]<http://www.un.org/en/sc/members/>.
- [48]<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/fedain;3900170.html>

UDZIAŁ WOJSKA POLSKIEGO W MISJI ONZ NA WZGÓRZACH GOLAN - UNITED NATIONS DISENGAGEMENT OBSERVER FORCE

W artykule przedstawiono problematykę udziału Wojska Polskiego w misji zagranicznej UNDOF (United Nations Disengagement Observer Force), historię jego udziału oraz zmiany w charakterze misji. W pierwszej części artykułu przedstawiono podstawy prawne prowadzenia misji pokojowych pod auspicjami ONZ, koncepcję użycia sił pokojowych ONZ jako jednego ze środków służących pokojowemu rozwiązywaniu konfliktów. Omówiono typy operacji prowadzonych przez Organizację Narodów Zjednoczonych, a mianowicie: Operacje Pierwszej Generacji, Operacje Drugiej Generacji i Operacje Wymuszania Pokoju. Operacje pierwszej i drugiej generacji funkcjonują zgodnie z zasadami zgody stron, bezstronności, nieużycia siły z wyjątkiem samoobrony. W Operacjach Wymuszenia Pokoju mandat dopuszcza możliwość odstępstwa od tych zasad. W opracowaniu omówiono ważniejsze konflikty izraelsko-arabskie, które stały się przyczynkiem do interwencji ONZ na Bliskim Wschodzie. Następnie opisano pierwszą operację pokojową na półwyspie Synaj, w której Wojsko Polskie wzięło udział jako jednolity narodowy kontyngent (1973–1979), któremu powierzono określone zadania w ramach sił Narodów Zjednoczonych. Misja otrzymała nazwę UNEF II (United Nations Emergency Force II). Kontyngent ten odpowiedzialny był za zabezpieczenie logistyczne: medyczne, dostawa wody pitnej i żywności, oraz rozminowywanie terenu. Drugą operacją pokojową, w której wzięli udział Polacy, była misja na Wzgórzach Golan - UNDOF.

Operacja ta, podobnie jak misja w Egipcie (UNEF II), była wynikiem wojny arabsko-izraelskiej w 1973 r.. Obecność sił pokojowych stała się możliwa po porozumieniach zawartych w maju 1974 r. w Genewie, pomiędzy Syrią a Izraelem. Zadaniem sił pokojowych było nadzorowanie rozejmu między zwaśnionymi stronami. Misja ta była najdłuższą trwającą misją Wojska Polskiego (1974-2009).

Słowa kluczowe: misje pokojowe ONZ, misja UNDOF, Wojsko Polskie w misjach pokojowych.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.10

Przesłano do redakcji: listopad 2014

Przyjęto do druku: maj 2015

Waldemar PARUCH¹

KONSEKWENCJE DEFINIOWANIA MYŚLI POLITYCZNEJ DLA KWESTIONARIUSZA BADAŃ POLITOLOGICZNYCH

W artykule omówiono konsekwencje zmodernizowania definicji myśli politycznej dla kwestionariusza badań politologicznych. W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. myśl polityczna była definiowana jako refleksja o polityce, natomiast rozwój tożsamości naukowej politologii wymusił używanie w procesie definiowania kategorii rzeczywistość polityczna, czyli powiązanie pojęcia „myśl polityczna” z określeniami polityczność i polityzacja. Z dokonanej analizy wynika, że zasadnicze zmiany w definiowaniu myśli politycznej, jakie dokonały się w pierwszej dekadzie XXI w., generują potrzebę wyznaczenia nowych zadań badawczych dla politologów – badaczy myśli politycznej. Nowe wyzwania (powinności) pojawiły się dla politologów w odniesieniu do trzech potrzeb poznawczych. Są to: 1) badanie poglądów podmiotów politycznych na polityczność i politykę; 2) rozszerzenie bazy źródłowej o ślady myśli politycznej; 3) dokonanie standaryzacji badań politologicznych realizowanych w tej subdyscyplinie. W artykule wskazano na dwa typy źródeł w badaniach politologicznych myśli politycznej – świadectwa i ślady myśli politycznej – oraz zaproponowano trzy, połączone ze sobą kwestionariusze badawcze – uniwersalny, historyczny i specjalny.

Słowa kluczowe: myśl polityczna, metodologia politologii, teoria polityki.

1. WPROWADZENIE

Politologia potrzebuje tożsamości naukowej, która pozwoliłaby na wykreślenie granic jej odrębności od innych nauk humanistycznych i społecznych². Podstawowym składnikiem każdej dyscypliny naukowej jest klarowne zdefiniowanie przedmiotu badań, jednak większość poszukiwań w ostatniej dekadzie XX stulecia pomijała ten wymóg i koncentrowała się wokół recypowania do nauki w Polsce rozwiązań teoretycznych (tzw. paradygmaty badań) z państw, gdzie badania politologiczne w przeszłości nie były

¹ Dr hab. prof. UMCS, Waldemar Paruch, Wydział Politologii, UMCS, Pl. Litewski 3, 20–080 Lublin, tel.: 815 265 146, e-mail: wparuch@o2.pl

² Odmienne podejście do kwestii tożsamości naukowej politologii zaprezentowali autorzy opublikowanych ostatnio monografii: Barbara Krauz-Mozer i Paweł Ścigaj (redaktorzy) i Ryszard Skarzyński (autor i redaktor): B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj, *Sklep z podróbkami? Podejścia badawcze i metodologie w nauce o polityce*, [w:] *Podejścia badawcze i metodologiczne w nauce o polityce*, red. B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj, Kraków 2013, s. 9–30; R. Skarzyński, *Podstawowy dylemat politologii: Dyscyplina nauki czy potoczna wiedza o społeczeństwie? O tradycji uniwersytetu i demarkacji wiedzy*, Białystok 2012, s. 25–104; idem, *Podstawowy dylemat politologii I (2010)*, [w:] *Przedmiot poznania politologii: Podstawy dyscypliny nauki*, red. R. Skarzyński, Białystok 2014, s. 77–88.

bezpośrednio zdeterminowane przez system polityczny. W konsekwencji powstało zjawisko błędzenia ontologicznego i epistemologicznego, którego efektem było przeświadczenie, że poszukiwanie odrębności politologii na podstawie przedmiotu badań wydaje się nieskuteczne³. Zdecydowanie bliższe jest nam przekonanie inne, że wyznaczanie granic politologii jest „zrozumiałym i oczywistym przejawem dojrzenia każdej nauki”⁴. Pisano w ważnych opracowaniach naukowych o politologii empirycznej, teoretycznej, behawioralnej, postmodernistycznej i ideologicznej lub wracano do pojęć „nauka o polityce”/„nauki o polityce”/„nauki polityczne”. Warto wymienić chociażby publikacje: Barbary Krauz-Mozer, Władysława Szostaka, Ziemowita Jacka Pietrasia i Tadeusza Klementewicza⁵.

Przywołane uwagi odnoszą się nie tylko do politologii jako dyscypliny naukowej, ale również do jej podstawowych subdyscyplin. Jedną z nich jest myśl polityczna – oprócz systemów politycznych, stosunków międzynarodowych, ruchów i partii politycznych, teorii polityki, polityki szczegółowej różnego typu. Wymienione pojęcia oznaczają z jednej strony subdyscyplinę politologii, z drugiej zaś kategorię podstawową dla politologii. W każdej z wymienionych subdyscyplin starano się: 1) zdefiniować przedmiot poznania; 2) opracować strukturę pojęciową; 3) wyznaczyć podstawowe założenia metodologiczne; 4) sformułować katalog celów/oczekiwań badawczych⁶. Na gruncie wymienionych subdyscyplin powstała dość zastanawiająca sytuacja: w odróżnieniu od politologii, zasadniczo nie pisano o braku możliwości określenia przedmiotu badań, lecz koncentrowano uwagę na rozstrzygnięciu konkretnych dylematów poznawczych.

W latach 1975–1976 dwaj badacze – Henryk Zieliński i Marek Sobolewski – sformułowali sugestie wyjątkowo inspirujące dla następnych pokoleń zorientowanych na poznawanie myśli politycznej. Pierwszy z nich wskazał na potrzebę badania myśli politycznej w ujęciu historycznym i politologicznym⁷, drugi zaś zasugerował rezygnację z definiowania myśli politycznej, uznając takie rozważania za nieprzynoszące pożytku⁸. O ile stosunkowo wcześniej, bo w 1985 r., Michał Jaskólski zanegował zasadność poglądu

³ B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj, *op. cit.*, s. 14.

⁴ J.H. Kołodziej, *Wartości polityczne – problem badawczy dla politologa*, [w:] *Podejścia badawcze i metodologiczne...*, s. 199; podobne stanowisko w: R. Skarżyński, *Monizm i pluralizm w rozwoju dyscypliny nauki: politologia i pseudopolitologia*, [w:] *Przedmiot poznania politologii...*, s. 10.

⁵ Zob. B. Krauz-Mozer, W. Szostak, *Teoria polityki: podstawy metodologiczne politologii empirycznej*, Kraków 1993, *passim*; T. Klementewicz, *Spór o model metodologiczny nauki o polityce*, Warszawa 1991, *passim*; idem, *Politologia tradycyjna a politologia teoretyczna w poszukiwaniu modelu metodologicznego nauki o polityce*, „Studia Polityczne” 1992/1, s. 95–106; Z.J. Pietraś, *Teoria decyzji politycznych*, Lublin 1990; idem, *Politologia ideologiczna, behawioralna czy postmodernistyczna*, [w:] *Politologia w szkolnictwie wyższym w Polsce*, red. E. Olszewski, Lublin 1997, s. 39–48.

⁶ Wykorzystano wnioski – S. Rittel, *Zjawiska polityczne w ujęciu systemowym*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej. Nauki Ekonomiczne” 1989/21, s. 3.

⁷ Zob. H. Zieliński, *O potrzebie i trudnościach badania dziejów polskiej myśli politycznej*, [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 1: *Polska i jej sąsiedzi*, red. H. Zieliński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 13–21.

⁸ Zob. M. Sobolewski, *Niektóre problemy teorii i metodologii historii doktryn politycznych*, „Historyka” 1976/6, s. 3–17.

Sobolewskiego⁹, o tyle w drugiej dekadzie XXI w., kiedy mija już niemal 40 lat od wezwania sformułowanego przez Zielińskiego, jest potrzebne jednoznaczne przejście w badaniach myśli politycznej od etapu preteoretycznego do kolejnej fazy wyodrębniania się tej subdyscypliny politologii.

W polskim piśmiennictwie naukowym jest odczuwalna potrzeba wypracowania (lub kodyfikacji) metodologii badań myśli politycznej, trudno bowiem zaakceptować stan, kiedy publikacje z zakresu tej subdyscypliny politologii w zasadniczej większości (w tym prace doktorskie, monografie habilitacyjne) przyjmują całkowicie dowolną postać konstrukcyjną, są pozbawione refleksji metodologiczno-teoretycznej, sprowadzają się do prostego i często niewiarygodnego ustalania poglądów na podstawie źródeł historycznych, nie stanowią krytycznej analizy materiału źródłowego¹⁰. Są to kwestie natury fundamentalnej, w których nie ma miejsca na błędnie pojmowany pluralizm naukowy, lecz jest konieczny monizm metodologiczny. Sytuacja w zakresie badania myśli politycznej jest o tyle lepsza od innych subdyscyplin politologii, że jej adepci nie zapominają o źródłach historycznych jako podstawie wszelkich ustaleń, ale coraz częściej analiza danych informacyjnych (faktów źródłowych) jest zastępowana przez bezkrytyczny opis lub przepisywanie fragmentów dokumentów programowych, niemal całkowicie bowiem wyeliminowano źródłoznawstwo z edukacji politologicznej, a kultura metodologiczna generalnie jest w upadku. Ta ostatnia uwaga odnosi się do wszystkich trzech działów metodologii: przedmiotowej, pragmatycznej i apragmatycznej.

Zaplanowane i zorganizowane w wadliwy sposób badania prowadzą do formułowania błędnych wniosków, na przykład w odniesieniu do klasyfikacji partii politycznych z wykorzystaniem pojęć lewica, prawica i centrum oraz mnożenia określeń, które zamiast ułatwiać zrozumienie rzeczywistości politycznej, faktycznie prowadzą do jej zaciemnienia. Przykładem niech będą określenia z różnego porządku analizy, na przykład koncepcje programowe i partia protestu. Określenie koncepcje programowe jest w zasadniczej sprzeczności w zestawieniu z rozważaniami metodologicznymi z zakresu myśli politycznej. Przecież na myśl polityczną składają się: teorie naukowe wykorzystywane przez podmioty polityczne, ideologie, koncepcje i programy. Trudno także określić zawartość ideologiczno-programową podmiotu politycznego nazwanego partią protestu.

Porządkowanie podstaw metodologiczno-teoretycznych badań myśli politycznej wymaga oczywiście poszanowania wolności nauki, ale powinno się opierać na czterech kotwicach.

Pierwszą jest definicja myśli politycznej. Bez obowiązkowych ustaleń w tej kwestii trudno wyobrazić sobie komunikację nie tylko w środowisku uczonych, ale również między uczonymi a politykami, gdyż politologia jest nauką stosowaną. Ta świadomość jest wyjątkowo ważna w warunkach oczekiwania od nauki możliwości aplikacyjnych. Wraz z rozwojem metodologii badań politologicznych istotnej modernizacji wymagała, pozbawiona uzależnień ideologicznych, definicja myśli politycznej wypracowana przez środowisko akademickie w latach dziewięćdziesiątych XX w. Począwszy od Andrzeja Zybertowicza, który w 1990 r. pisał, że myśl polityczna to wszelka wyartykułowana

⁹ M. Jaskólski, *Szkice o historii doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa–Kraków 1985, s. 20–21.

¹⁰ Przykładem może być publikacja: Z. Nowakowski, *Bezpieczeństwo państwa w koncepcjach programowych partii parlamentarnych w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2009.

wypowiedź „dotycząca sfery polityki”, a skończywszy na wypowiedzi z 1999 r. autora niniejszego artykułu, że myśl polityczna to „wszelka forma refleksji nad polityką”¹¹. W naszej opinii ugruntowanej w latach 2005–2009 należy zrezygnować w definiowaniu myśli politycznej z odwołania się do kategorii polityka, lecz uczynić przedmiotem odniesienia myśli politycznej rzeczywistość, a tym samym wskazać w definicji na zjawiska polityzacji i polityczności. Jest to logiczna konsekwencja uznania rzeczywistości politycznej za przedmiot poznania politologii i traktowania polityki jako jednego z licznych zjawisk politycznych¹². Myśl polityczna jest wtedy zbiorem poglądów na temat rzeczywistości politycznej, niezależnie od stopnia ich rozwoju, wewnętrznej spójności i systematyzacji oraz teoretyzowania i konkretyzacji¹³. W tym kontekście w myśli politycznej priorytetową rolę odgrywają refleksje o: zaspokajaniu interesów za pomocą podejmowanych decyzji władczych; narzuceniu w danym czasie i w konkretnej przestrzeni własnego ładu politycznego innym uczestnikom stosunków społecznych; przejęciu i utrzymaniu władzy w państwie przez podmiot tworzący myśl polityczną. Konsekwencją takiego rozumowania jest odrzucenie mniemania obecnego w piśmiennictwie naukowym, że myśl polityczną można ograniczyć jedynie do poglądów na temat polityki, zjawiska władzy oraz jej instytucji czy też ustroju państwa. Takie skojarzenia wynikały z lekceważenia lub negowania znaczenia takich zjawisk, jak polityczność i polityzacja. Zakres pojęcia myśl polityczna jest zdecydowanie szerszy, niż sądzono w rozważaniach teoretycznych w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w., polityczne bowiem mogą być – i najczęściej są – chociażby opisy rzeczywistości, wyjaśnienia i oceny wydarzeń oraz procesów, konstruowanie związków przyczynowo-skutkowych, funkcjonalnych i strukturalnych.

Drugą kotwicą jest nadrzędność pojęcia „myśl polityczna” nad teorią polityczną, ideologią, koncepcją/doktryną i programem. Wymienione cztery pojęcia przejawiania się myśli politycznej (warstwy) nie muszą mieć postaci materialnej, lecz są obrazami mentalnymi, wygenerowanymi w wyniku procesu myślenia. Tym samym wszelkie badania doktryn politycznych i teorii politycznych są fragmentem refleksji o myśli politycznej, gdyż zakres tego pojęcia obejmuje rozważania o charakterze teorio-politycznym, ideologicznym, koncepcyjno-doktrynalnym i programowym. Zostały więc negatywnie zweryfikowane dwa odmienne stanowiska. Pierwsze zaprezentował Franciszek Ryszka w reakcji na propozycję przedłożoną przez Henryka Zielińskiego, pisząc w 1976 r., że myśl polityczna jest stadium pośrednim między ideologią a programem, nazwą „dla pomysłów i poglądów, które jeszcze ideologią polityczną nie są,

¹¹ A. Zybortowicz, *Kategorie do badania polskiej myśli politycznej. (Rozważania wstępne)*, [w:] *Studia z dziejów polskiej myśli politycznej*, t. 2: *Polska myśl polityczna w dzielnicy pruskiej w XIX wieku*, red. S. Kalembka, Toruń 1990, s. 10; W. Paruch, *Myśl polityczna – refleksje metodologiczne o pojęciu*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio K: Politologia*” 1999/6, s. 36.

¹² Definicję polityczności przyjęto za Skarzyńskim: R. Skarzyński, *Przedmiot poznania politologii*, [w:] *Przedmiot poznania politologii...*, s. 238–243; odmienne stanowisko zob. A. Czajowski, *Polityczność działań społecznych*, [w:] *Polityka i polityczność: Problemy teoretyczne i metodologiczne*, red. A. Czajowski, L. Sobkowiak, Wrocław 2012, s. 69–100.

¹³ W. Paruch, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1916–1939*, Lublin 2005, s. 10; zob. idem, *Myśl polityczna we współczesnej polskiej politologii: modernizacja przedmiotu, strategii i metody badań*, [w:] *Politologia w Polsce: Stan i perspektywy*, red. M. Cichosz, K. Zamorska, Wrocław 2006, s. 207–214; J. Jachymek, W. Paruch, *Wstęp*, [w:] *Więcej niż niepodległość: Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001, s. 11–12.

ale są już więcej niż doraźnym programem [...]”¹⁴. Drugie stanowisko wyrażali niejednokrotnie tacy specjaliści, jak Henryk Zieliński, Adam Czarnota, Aleksander Łuczak, którzy wyłączyli z zakresu pojęcia „myśl polityczna” doktryny polityczne i polityczno-prawne, uznając je za przedmiot poznania odrębnej dyscypliny naukowej¹⁵.

Trzecim założeniem jest zróżnicowany poziom uporządkowania wewnętrznego myśli politycznej. Myśl polityczna może być koherentna oraz mająca wyraźnie widoczny rdzeń ideologiczny, ale w odniesieniu do innych egzemplifikacji historycznych przybiera postać albo rozważań jedynie fragmentarycznych, albo heretyckich rozwiązań ideologiczno-programowych. Obowiązkiem badacza jest zaś analizowanie i wyjaśnianie każdej myśli politycznej, poszukiwanie racjonalności danego podmiotu politycznego prowadzącego działalność ideotwórczą i podejmującego decyzje polityczne, także o niewielkim stopniu uporządkowania.

Niejednokrotnie politolog, analizując myśl polityczną, formułuje sądy synoptyczne, obejmujące powiązania teoretyczne, kategoriaalne i konfiguralne, które nie były doświadczane przez podmiot polityczny¹⁶. Tym samym narracja politologiczna jest niejednokrotnie nasycona pojęciami nieużywanymi przez twórcę badanych idei. Twórca idei komunikuje się z ich odbiorcami, w tym z naukowcami, używając wymyślonych terminów (konstruktów) zaliczanych do języka polityki¹⁷. Te konstrukty powinny być poddane przez politologów krytyce i interpretacji zgodnie z kanonami źródłoznawstwa oraz neutralności poznawczej. Takie postępowanie jest mocno uzasadnione z trzech powodów.

Po pierwsze, politolog nie jest kronikarzem wybranego ugrupowania politycznego ani konkretnego polityka, lecz ma obowiązek dokonać krytyki języka źródeł za pomocą siatki pojęciowej właściwej dla badań politologicznych. Trudno sobie wyobrazić analizowanie komunistycznej myśli politycznej jedynie z wykorzystaniem sloganów propagandowych właściwych dla tej formacji takich jak „dyktatura proletariatu” lub „ludowładztwo”. Jakże niezrozumiałą byłaby monografia na temat myśli politycznej Lecha Wałęsy napisana przy użyciu pojęć stosowanych przez tego polityka, takich jak „plusy dodatnie, plusy ujemne”, „nie chcę, ale muszę”. Po drugie, badacz myśli politycznej powinien koncentrować swoją uwagę na dokonywaniu analizy kauzalno-nomologicznej, poszukiwaniu jednoznacznych związków typu przyczynowo-genetycznego oraz praw, prawidłowości, zależności synchronicznych i diachronicznych¹⁸. Opis nie jest ostatecznym efektem badań politologicznych myśli politycznej, od autora monografii na ten temat oczekuje się formułowania wyjaśnień, prognoz i predykatów, mimo że taką wiedzą nie dysponowali politycy na przykład ruchu ludowego na początku XX w. czy też Samoobrony RP w okresie III Rzeczypospolitej. Po trzecie, w analizach politologicznych należy przyjąć

¹⁴ F. Ryszka, [rec. *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 1: *Polska i jej sąsiedzi*, red. H. Zieliński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975], „Odra” 1976/5, s. 101.

¹⁵ A. Czarnota, *Problemy syntezy polskiej myśli politycznej – rozważania wstępne*, [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 7: *Państwo w polskiej myśli politycznej*, red. W. Wrzesiński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 271; H. Zieliński, *op. cit.*, *passim*; A. Łuczak, *Spółczesność i państwo w myśli politycznej ruchu ludowego*, Warszawa 1982, s. 6.

¹⁶ Autorem pojęcia „sądy synoptyczne” jest Louis G. Mink. Zob. J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię: tajemnice narracji historycznej*, Warszawa 1996, s. 82.

¹⁷ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2004, s. 141–144; L. Rubisz, *Neutralność jako kryterium naukowości politologii*, [w:] *Podjęścia badawcze i metodologie...*, s. 177–178.

¹⁸ J. Topolski, *op. cit.*, s. 253.

istnienie związku między językiem, myślą i formą, co oznacza wyjście w opracowaniach poza opis treści poglądów politycznych w kierunku refleksji o narzędziach uprawiania myśli politycznej oraz formach jej prezentacji przez podmioty. Podmiot polityczny w swoich wypowiedziach nie tylko wyraża treści, ale także eksponuje stosunek do nich, a także sięga po odpowiednie formy, żeby ukryć lub pokazać własne poglądy¹⁹. Ponadto sytuację w zakresie komunikowania politycznego komplikuje stan opisany przez Andrew Heywooda, według którego pojęcia używane w przekazach przez ich nadawcę są typami idealnymi, projekcjami narzuconymi na rzeczywistość, dlatego też należy je traktować tylko jako „narzędzia umożliwiające rozumienie rzeczy”²⁰. W naszym przywypadku tymi rzeczami są poglądy polityczne.

Czwartą kotwicą jest niewątpliwie dokonanie standaryzacji badań myśli politycznej. Standaryzacja może przybrać dwie postacie. Pierwszą wskazał Konrad Jajecznik, postulując jej dokonanie na podstawie kryterium ilościowego, czyli opracowanie stosownej skali, wychodząc z założenia, że współczesna nauka i praktyka preferują myślenie w tych kategoriach²¹. Zaczął więc poszukiwać właściwości mierzalnych i stopniowalnych, które pozwoliłyby dokonywać porównań, klasyfikować uczestników stosunków społecznych. W tym celu zaproponował mierzenie występowania wybranych treści, natężenia właściwości oraz siły oddziaływania treści na odbiorców²². Chcąc przeprowadzić takie pomiary, należałoby zastosować trzy rodzaje skal: 1) kontinuum – stopień natężenia wybranej cechy w postaci wartości (0, +∞, skala porządkowa); 2) spektrum – występowanie przeciwstawnych wartości (+1, -1, skala nominalna); 3) diada – badanie hierarchii aksjologicznych oraz dystansu między wartościami niepowiązanymi treściowo i niebędącymi przeciwieństwami (osie dwudzielne, skala interwałowa).

Drugim kierunkiem powinna być standaryzacja wokół zmodernizowanego kwestionariusza poznawczego, czyli o charakterze jakościowym²³. Konrad Jajecznik zaproponował liczenie ilości użycia w świadectwach myśli politycznej danego jej twórcy i nosiciela wybranego słowa, traktowanego jako kategoria. Wówczas „Częstotliwość stosowania danej kategorii świadczyłaby o jej randze w hierarchii ważności”²⁴. Jednak takie podejście metodologiczne ma trzy ważne ograniczenia: 1) liczenie występowania wskaźników jest możliwe tylko w podstawowych świadectwach myśli politycznej; 2) przyjmuje się wielce dyskusyjne założenie, że liczba użycia nazwy danej idei świadczy o jej ważności; 3) nie uwzględnia się stosowania przez twórcę myśli politycznej socjotechniki i propagandy, faktycznie maskujących poglądy polityczne.

¹⁹ J. Strzednicki, *Logika i jej rola wobec myślenia*, [w:] *Logiczne podstawy rozumowań*, cz. 2, red. L. Kostro, J. Przybyłowski, Gdańsk 1997, s. 21–23.

²⁰ A. Heywood, *Klucz do politologii: Najważniejsze ideologie, systemy, postaci*, Warszawa 2008, s. 7.

²¹ K. Jajecznik, *Myśl polityczna – próba standaryzacji badań*, „Rocznik Nauk Politycznych” 2006/9, s. 255–256.

²² *Ibidem*, s. 259.

²³ W. Paruch, *Myśl polityczna – refleksje metodologiczne...*, s. 31 i n.; idem, *Między wyobrażeniami a działaniami: Wybrane aspekty przedmiotowe badań politologicznych nad myślą polityczną*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004/1, s. 11–13.

²⁴ K. Jajecznik, *op. cit.*, s. 257.

2. KONSEKWENCJA PIERWSZA – POLITYCZNOŚĆ I POLITYKA W MYŚLENIU POLITYCZNYM

Wielce archaiczne jest redukowanie politologii do badań nad polityką, jak dość powszechnie uważano w Polsce w schyłkowym okresie komunistycznym oraz budowy podstaw państwa demokratycznego. Uznanie, że przedmiotem badań politologicznych jest rzeczywistość polityczna implikuje dwa skutki w odniesieniu do myśli politycznej. Jak już wskazano, należało zmodernizować definicję myśli politycznej oraz jednocześnie rozszerzyć kwestionariusz badań. Błędne były prognozy sprzed 15 lat Ziemowita Jacka Pietrasia o nakładaniu się na siebie dwóch typów zmian zachodzących z jednej strony w rzeczywistości, która „staje się [...] chaotyczna, turbulentna i trudna do zdefiniowania”, a z drugiej w myśleniu politycznym zdominowanym przez dekonstrukcję pojęć i struktur²⁵. Nie wydaje się, żeby współczesność była bardziej chaotyczna i turbulentna od innych epok historycznych, wystarczy przypomnieć sobie zakres zmian u schyłku starożytności i na początku średniowiecza, na przełomie XVIII i XIX w. oraz w ostatnich dekadach czasów nowożytnych. Istota rzeczywistości politycznej nie uległa zmianom, podobnie jak reguły myślenia politycznego, co nie oznacza, że nie pojawiły się teorie polityczne, których twórcy ogłosili koniec historii, triumf postmodernizmu i dominację konstruktywizmu.

Po pierwsze, polityczność cechuje analizowany przez politologów fragment rzeczywistości społecznej, ale także myśl będącą efektem wysiłku intelektualnego podmiotów jednostkowych i zbiorowych. Autor podziela opinię Ryszarda Skarżyńskiego, że polityczność przedmiotów różnego typu, między innymi wydarzeń, procesów i myśli, jest następstwem uwikłania w konflikt – albo są następstwem konfliktu, albo go wywołują; ich skutkiem jest zaś polaryzacja i konsolidacja w stosunkach społecznych²⁶. W odniesieniu do konfliktu, każdy podmiot polityczny z powodów egzystencjalnych jest zainteresowany w odniesieniu zwycięstwa, co oznacza pokonanie antagonistów lub zainteresowanie sytuacji zagrożenia. Chcąc osiągnąć sukces, podmiot polityczny w sposób nieskrępowany stara się sięgać po środki polityczne, którymi także mogą stać się uprzedmiotowione inne byty. Kompromis osiągany w wyniku negocjacji oraz towarzysząca mu równowaga są stanem jedynie tymczasowym w oczekiwaniu na decydujące starcie, na danym terytorium bowiem nie mogą współistnieć dwa alternatywne i konkurencyjne wobec siebie wizje ładu społecznego. Wszelkie techniki negocjacyjne i gry polityczne służą przygotowaniu jak najlepszych warunków, aby odnieść zwycięstwo.

Biorąc pod uwagę polityczność jako cechę rzeczywistości społecznej, należy zauważyć dwie podstawowe funkcje myśli politycznej. *Primo*, to właśnie ona konstytuuje podmiot polityczny, nadając mu tożsamość, niezbędną dla jego egzystencji i rywalizacji z wrogami. Głównym składnikiem tożsamości podmiotu politycznego jest własna wizja pożądanego ładu społecznego, który zamierza zaprowadzić na opanowanej przez siebie przestrzeni w wyniku przejścia władzy. Wokół tej wizji powstają z jednej strony przeżycia zbiorowe, a z drugiej kultura symboliczna zawarta między innymi w zabytkach i mitach. *Secundo*, myśl polityczna zawiera sposób postrzegania stosunków społecznych,

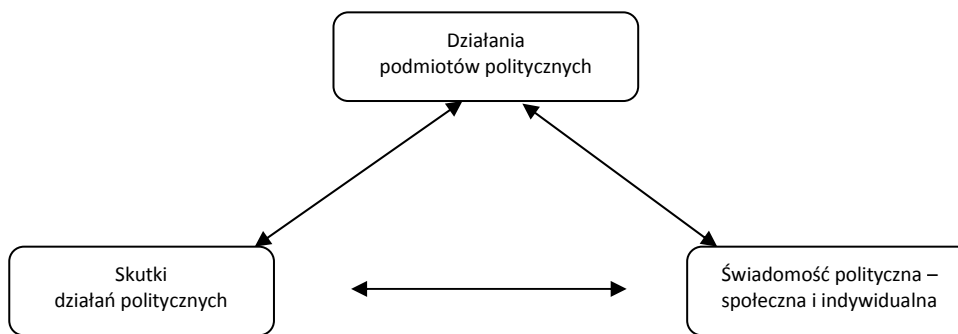
²⁵ Z.J. Pietraś, *Politologia ideologiczna, behawioralna...*, s. 40.

²⁶ R. Skarżyński, *Intelektualiści a ideologia: myśl polityczna jako przedmiot badań politologa*, „Studia Nauk Politycznych” 1990/4–5, s. 10; szerzej zob. idem, *Wróg i sojusznik: studium struktury myśli politycznej*, „Studia Nauk Politycznych” 1990/1–3, s. 59–88.

przede wszystkim ich ocenę, strukturalizację areny rywalizacyjnej za pomocą kategorii wróg i sojusznik, strategię i taktykę postrzeganą jako warunek odniesienia zwycięstwa. Każdy twórca myśli politycznej, chcąc zachować swoje istnienie jako podmiot niespenetrowany w stosunkach społecznych, określa wrogów zarówno w ujęciu podmiotowym, jak i w sensie rzeczowym, czyli momenty i procesy polityczne prowadzące do utraty racji funkcjonowania w przestrzeni publicznej. W tych problemach zawierają się zadania poznawcze współczesnych politologów w odniesieniu do badania myśli politycznej.

Po drugie, pole badań politologicznych przyjmuje postać trójkąta. Na każdym z trzech wierzchołków tak określonego pola badań myśl polityczna spełnia inną funkcję. Efektem działań politycznych są decyzje podejmowane lub niepodejmowane przez podmioty polityczne – zarówno sprawujące rządy, jak również będące w opozycji. Jedynie w pierwszym wypadku decyzje polityczne przekształcają się w przepisy prawne, na których straży stoją organy państwa.

Rys. 1. Pole badań politologicznych

Źródło: opracowanie własne.

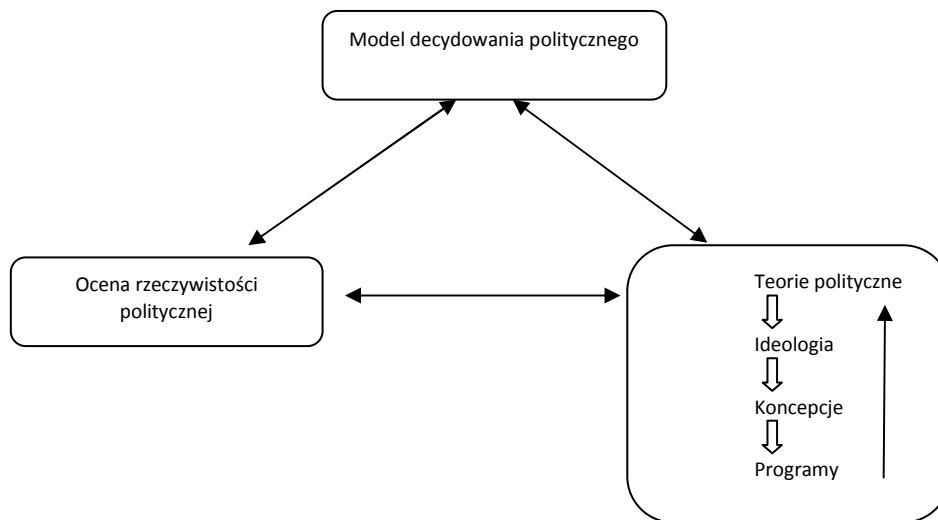
„Teoria jest ważna dla polityki” – ta prosta konstatacja Janusza Goćkowskiego wskazała na konieczność skierowania badań myśli politycznej na nowe tory w postaci analizy wykorzystywania przez podmioty polityczne (polityków, ugrupowania polityczne) teorii uznawanych za naukowe w danym czasie historycznym, należy pamiętać, że wzorce naukowości ulegają zmianom²⁷. W działalności ideotwórczej poznanie naukowe jest wykorzystywane instrumentalnie w następujących celach: 1) opisuje i objaśnia rzeczywistość polityczną; 2) pozwala tworzyć stereotyp zrozumienia prawdy o ogólnej naturze rzeczywistości oraz o szczegółowych wydarzeniach i procesach; 3) umożliwia projektowanie pożądanego stanu rzeczywistości oraz prognozowanie następnych stadiów procesów politycznych; 4) dostarcza wiedzy o możliwości zrealizowania własnych idei;

²⁷ J. Goćkowski, *Uczony i polityk: zbieżność i rozbieżność interesów oraz aspiracji*, „Nauka” 2006/4, s. 78; R. Skarzyński, *Historia myśli politycznej w ujęciu politologicznym: zarys koncepcji*, „Studia Polityczne” 1992/1, s. 107–119; T. Uliński, *Opis i wyjaśnianie: zarys problematyki*, [w:] *Elementy teorii polityki*, red. K. Opalek, Warszawa 1989, s. 49–52; R. Dunbar, *Kłopoty z nauką*, Gdańsk–Warszawa 1996, s. 23 i n.

5) wyposaża polityków w terminy teoretyczne niezbędne do sformułowania warstwy ideologicznej myśli politycznej; 6) nadaje politykom kompetencje epistemiczne, wykorzystywane w legitymizacji ich roszczeń władczych²⁸.

Każdy podmiot polityczny w działalności ideotwórczej dokonuje rozstrzygnięć o polityce w sensie ogólnym i szczegółowym. W pierwszym kontekście odpowiada na pytanie o metody i środki preferowane w procesie zdobywania władzy. Bynajmniej nie chodzi tylko o rozstrzygnięcia systemowe – o akceptację dla wyborów demokratycznych, autorytarnego zamachu stanu, czy też totalitarnej rewolucji lub przebudowy międzysystemowej, ale o przemyślenia na temat technik socjotechnicznych i propagandowych. Na etapie bycia w opozycji, sięgania po władzę lub co najmniej po jej osiągnięcie podmioty polityczne formułują koncepcje i programy polityczne w zakresie wybranej polityki szczegółowej, w rzeczywistości bowiem tylko w ten sposób można z jednej strony zaspokoić własne interesy polityczne, a z drugiej osiągnąć pożądane skutki społeczne korzystne dla egzystencji danego podmiotu politycznego. Zdobywanie władzy w państwie jest konieczne, gdyż pozwala dość efektywnie dokonywać polityzacji wybranych zjawisk społecznych, ale nie stwarza żadnych gwarancji, że deklarowane cele zostaną zrealizowane. Jest potrzebna koncepcja chociażby polityki gospodarczej, społecznej, zagranicznej, wojskowej, oświatowej, z której będą wynikały konkretne programy przybierające postać przepisów prawnych i wykonanych decyzji politycznych.

Rys. 2. Pole politologicznych badań myśli politycznej

Źródło: opracowanie własne.

Twórcy myśli politycznej formułują własny model decydowania politycznego lub adaptują zapożyczony, kierując się kryteriami zdroworozsądkowymi bądź korzystając z doradztwa specjalistycznego. W sensie organizacyjnym polityka rzeczywiście polega na sposobie podejmowania decyzji politycznych, ale „dzieje się” na trzech poziomach:

²⁸ J. Goćkowski, *op. cit.*, s. 74.

refleksyjnym, ogólnym i szczegółowym. Ten stan w generalnym uproszczeniu polega na formułowaniu przez podmiot polityczny projektów działań podejmowanych co do: określenia zakresu, zasięgu oraz rozgraniczenia przestrzeni publicznej i sfery prywatnej, rywalizacji o przejęcie władzy w państwie, rozwiązywania konfliktowych kwestii w różnych dziedzinach stosunków społecznych. Szczególnym przedmiotem zainteresowania politologów powinno być wykorzystywanie w działalności ideotwórczej teorii naukowych, które w ten sposób nie tylko uzyskują kontekst polityczny, ale również są wykorzystywane w diagnozowaniu rzeczywistości oraz projektowaniu polityki. Specyficzną rolę podmiot polityczny przypisuje teoriom społecznym. Czerpiąc z ich dość szerokiego wachlarza, formułuje własny sposób strukturalizacji stosunków społecznych oraz wyjaśniania ich konfliktowości. Jeśli uznać podział na wrogów i sojuszników za jeden z dwóch ostatecznych podziałów politycznych – oprócz podziału na podmioty i środki polityczne – to poszczególni twórcy myśli politycznej mogą opisywać zarówno wroga, jak i sojusznika za pomocą różnych słów. Najważniejsza jest kwestia rygorystyki w odniesieniu do wroga, czyli odpowiedź na pytanie – czy przewiduje się z wrogiem politycznym utrzymywanie podmiotowych relacji pozapolitycznych²⁹.

W rys. 2 zaprezentowano proces weryfikacji zachodzący między warstwami myśli politycznej. Kierując się teoriami politycznymi, niekiedy wybieranymi w sposób eklektyczny, podmiot polityczny tworzy własną ideologię, która stanowi system wartości. Są nimi zarówno sądy przypisujące przedmiotom, własnościom, stanom rzeczy lub procesom cechy pożądane, uznane za właściwe i słuszne moralnie, jak również obiekty angażujące wolę ich posiadania. Oba typy wartości ulegają dość łatwo polityzacji, podmiot polityczny będący twórcą myśli politycznej i ośrodkiem decyzyjnym narzuca bowiem ich powszechną akceptację jako cel aktywności społecznej, czyni z nich środek w dokonywaniu konsolidacji politycznej, wymusza powszechny szacunek, stosuje je także do oceny innych uczestników stosunków społecznych³⁰. Jak zauważył Jacek H. Kołodziej: „Publiczne deklarowanie «kierowania się wartościami» stało się niemal obligatoryjnym składnikiem manifestowania politycznej tożsamości”³¹.

Ideologia staje się podstawą aksjologiczną dla koncepcji politycznych, które są wykonywane w postaci programów, formułowanych zarówno w okresie bycia w opozycji, jak i w czasie sprawowania władzy w państwie. Jednak brak spodziewanych efektów oraz generalne zagrożenie dla egzystencji podmiotu politycznego mogą spowodować dekompozycję ideową w postaci zmian aksjologicznych i teoretycznych.

²⁹ Zob. D. Draluś, *Esencjalizm w koncepcji polityczności Carla Schmitta*, [w:] *Polityka i polityczność...*, s. 158.

³⁰ Z. Najder, *Wartości i oceny*, Warszawa 1971, s. 64; S. Nowak, *Postawy, wartości i aspiracje społeczeństwa polskiego: przesłanki do prognozy na tle przemian dotychczasowych*, [w:] *Spółczesność polska czasu kryzysu*, red. S. Nowak, Warszawa 1984, *passim*; J. Szczepański, *Elementarne pojęcie socjologii*, Warszawa 1970, s. 97–98; S. Jałowiecki, *Struktura systemu wartości: studium zróżnicowań międzygeneracyjnych*, Warszawa–Wrocław 1978, s. 13–18.

³¹ J.H. Kołodziej, *op. cit.*, s. 187.

3. KONSEKWENCJA DRUGA – ŚLADY I ŚWIADECTWA MYŚLI POLITYCZNEJ

W odniesieniu do badań myśli politycznej zarysował się formalny problem, który wyniknął z istnienia dwóch subdyscyplin – historii myśli politycznej i myśli politycznej. O ile pierwsza jest dziedziną historii, o tyle druga jest zaliczana do politologii. Natomiast obie dyscypliny zostały rozdzielone w wyniku zaklasyfikowania historii do nauk humanistycznych, a nauki o polityce do nauk społecznych. To przedsięwzięcie jest całkowicie bezzasadne od strony poznawczej, zważywszy, że przedmiotem refleksji naukowej w obu grupach nauk jest albo przeszłość, albo przyszłość, podczas gdy teraźniejszość z racji swojej nieuchwytnej natury nie może być analizowana.

Podmioty polityczne są ośrodkami, w których zachodzą dwa procesy: myślenie polityczne oraz decydowanie polityczne. Obowiązkiem badaczy myśli politycznej jest analizowanie tych dwóch zjawisk, które stały się najważniejszymi kategoriami nowoczesnego kwestionariusza badawczego. Wymienione procesy przenikają się na dwóch płaszczyznach: aksjologiczno-strategicznej i techniczno-pragmatycznej. Każde myślenie polityczne jest oparte na wartościach, które stanowią kategorie konstytutywne i zarazem porządkujące, na przykład państwo, wspólnota polityczna, wspólnota etniczna, człowiek, wybrana grupa społeczna. Każdy podmiot polityczny formułuje strategię polityczną, która ma zapewnić osiągnięcie deklarowanych lub ukrywanych celów. To właśnie wartości prymarne przesądzają też o: 1) decydowaniu politycznym, a przede wszystkim o decyzjach strategicznych; 2) polityce w ujęciu refleksyjnym, czyli o granicy między przestrzenią publiczną a sferą prywatną oraz instytucjach monitorujących to rozgraniczenie.

Jednak można zauważyć rozbieżności między ideami będącymi efektem myślenia politycznego a wykonywanymi decyzjami politycznymi w odniesieniu do podmiotów politycznych zarówno rządzących, jak i opozycyjnych. Każdy uczestnik rywalizacji politycznej o władzę zderza się z cechami rzeczywistości politycznej oraz podlega regułom socjotechniki i propagandy. Józef Lewandowski podkreślił odmiennosc kształtowania się myśli politycznej ugrupowań opozycyjnych i rządzących; w tej kwestii działają kryterium odpowiedzialności za państwo oraz możliwość dostępu do rzetelnych informacji³². Jest to druga płaszczyzna – techniczno-pragmatyczna – przenikania się myślenia politycznego i decydowania politycznego. Decydenci, a zarazem twórcy myśli politycznej, konfrontują własne idee z możliwościami ich realizacji. Analiza może prowadzić do dwóch różnych wniosków: pierwszy – implementacja idei jest niewykonalna z różnych powodów lub nieefektywna politycznie; drugi – własne idee nie uzyskałyby aprobaty społecznej lub mogłyby zagrażać utratą władzy bądź uniemożliwiłyby przejęcie rządów w państwie. Z tych powodów nie wszystkie decyzje mogą służyć realizacji własnej myśli politycznej, lecz wynikają z oceny rzeczywistości, połączonej z przekonaniem, że w danej sytuacji nie jest możliwe urzeczywistnianie autorskich projektów politycznych. W tych warunkach reguły socjotechniki i propagandy mają pierwszeństwo przed działalnością ideotwórczą, dlatego też ustalanie myśli politycznej danego twórcy jest bardziej wiarygodne na podstawie analizy podejmowanych decyzji niż deklarowanych koncepcji i programów. Rzeczywistość polityczna jest w

³² J. Lewandowski, *Imperializm słabości: Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej państw 1921–1926*, Warszawa 1967, s. 7.

rzeczywistości zbiorem powiązanych ze sobą sytuacji, które „zawierają problemy do rozwiązania, a to wymaga od polityka wyobraźni, pomysłowości, twórczości [...]”³³.

Opisane zależności wymuszają wykorzystywanie w badaniach politologicznych śladów i świadectw myśli politycznych. Pierwszy typ źródeł jest zapisem podjętych decyzji politycznych, przy całej złożoności tej kategorii politologicznej. Przedmiotowe podejście z jednej strony otworzyło możliwość wykorzystywania w politologicznych badaniach myśli politycznej analizy decyzyjnej, a z drugiej strony znacznie rozszerzyło podstawę źródłową dociekań naukowych o bardzo liczne ślady po podjętych decyzjach. Wyjątkowo ważna jest refleksja nad tą fazą decydowania politycznego, kiedy ośrodek decyzyjny rozważa różne alternatywne warianty, przypisuje im cechy rozwiązań maksymalistycznych, minimalistycznych, optymalnych – wybiera jeden z nich, odrzucając pozostałe. Wtedy w śladach myśli politycznej badacz odnajdzie ocenę sytuacji decyzyjnej w ujęciu informacyjnym i bodźcowym, dane na temat decydenta (charakter, osobowość, racjonalność, wiedza), uzasadnienie podjętej decyzji oraz powody odrzucenia dostrzeganych konkurencyjnych rozwiązań, katalog pożądaných skutków, motywacje sterujące zachowaniami twórcy myśli politycznej.

Natomiast świadectwa myśli politycznej są źródłami klasycznymi dla badaczy myśli politycznej. Zalicza się do nich różnego rodzaju wystąpienia publiczne, dokumenty opublikowane, zapisy dyskusji ideologiczno-programowych, wytwory prasowe, utwory pamiętnikarskie oraz wszelkie inne nowoczesne formy przekazu typu audiowizualnego z wykorzystaniem telewizji, radia i internetu. Świadectwa myśli politycznej pozwalają ustalić dwie kategorie myśli politycznej: 1) typy czyste zbudowane wokół rdzenia ideologii; 2) hybrydy ideowe.

Zarówno ślady, jak i świadectwa myśli politycznej dostarczają politologom wskaźników myśli politycznej, dostępnych w sposób empiryczny lub hermeneutyczny. To właśnie wskaźniki pozwalają z jednej strony poznać twórcę idei, dostarczając danych na jego temat, z drugiej zaś przekazać informacje o decyzjach, które podmiot polityczny zamierza podjąć po przejęciu władzy w państwie. Dla badań myśli politycznej wyjątkowo ważny jest imperatyw poznawczy, który przede wszystkim odnosi się do warstwy programowej myśli politycznej. Tę prawidłowość opisał Wojciech Sokół na przykładzie partii politycznych, wskazując, że programy nie są konceptem działań politycznych, lecz wyrazem propagandy stosowanej w celu maksymalizacji doraźnych korzyści (w tym wypadku autorowi chodziło o rozszerzenie bazy wyborczej oraz odróżnienie się od konkurentów na arenie politycznej)³⁴. Najczęściej są wykorzystywane dwa środki semantyczne: 1) upublicznianie ocen rzeczywistości nieadekwatnych do opinii prezentowanych we własnym środowisku (opozycja wieszczy katastrofę, a rządzący głoszą historyczne sukcesy); 2) składanie obietnic niemożliwych do wykonania w zastanych warunkach. Jeśli w odniesieniu do danego podmiotu politycznego występują zasadnicze sprzeczności między śladami a świadectwami, to wówczas uznaje się za wiarygodne ślady, czyli zapisy o decydowaniu politycznym. To one przesądzają o charakterze myśli politycznej, a świadectwa są skażone socjotechniką i propagandą.

³³ J. Goćkowski, *op. cit.*, s. 77.

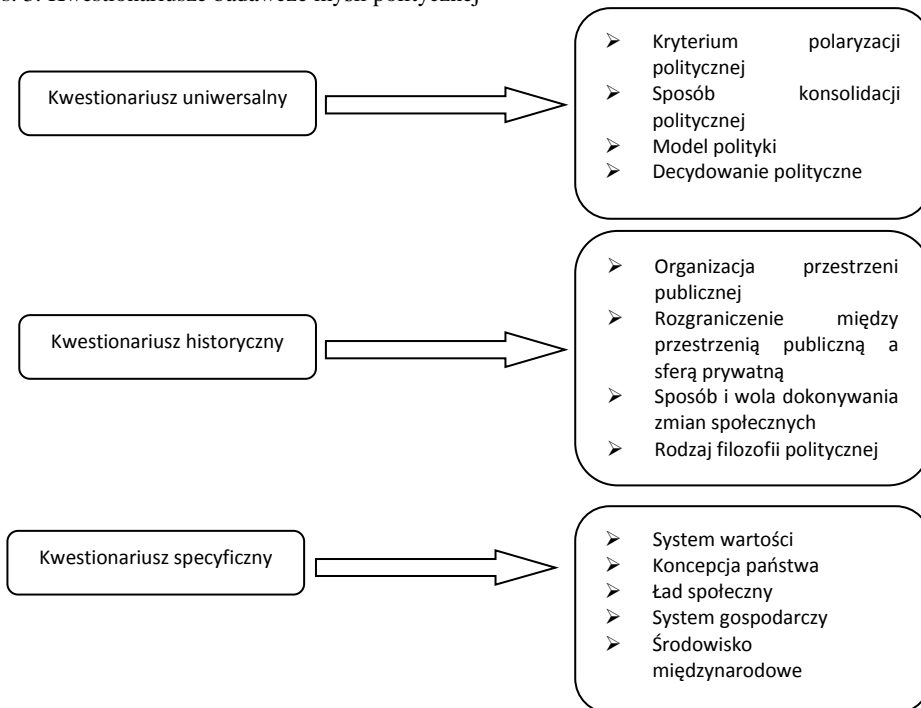
³⁴ W. Sokół, *Funkcje partii politycznych*, [w:] *Współczesne partie i systemy partyjne: Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2003, s. 72–77.

4. KONSEKWENCJA TRZECIA – TYPY I ZAKRES KWESTIONARIUSZY BADAWCZYCH

Badanie myśli politycznej należy oprzeć na trzech kwestionariuszach, które są narzędziami badawczymi w odniesieniu do myśli politycznej: uniwersalnym, historycznym i specyficznym (rys. 3).

Pierwsze narzędzie ma charakter uniwersalny i obejmuje katalog pytań badawczych, które należy stawiać wobec wszystkich twórców myśli politycznej niezależnie od epoki historycznej. Pyta się o poglądy polityczne na najważniejsze kwestie życia społecznego, a przede wszystkim o kryterium polaryzacji politycznej, sposób konsolidacji politycznej, model polityki, decydowanie polityczne. Te problemy są ze swej istoty polityczne „poza czasem i przestrzenią”. Drugi kwestionariusz powinien być dostosowany do okresu historycznego oraz właściwych mu systemów politycznych. W każdej epoce występują wiodące kwestie polityczne, które strukturalizują arenę polityczną. Trzeci kwestionariusz należałoby określić jako specyficzny, czyli odnoszący się albo do zbioru podmiotów politycznych (np. rodzina demokratycznych partii politycznych, obozy autorytarne, monopartie totalitarne), albo do jednego konkretnego obiektu analizy. Pochodzenie kwestionariusza specyficznego klarownie wyjaśnił Konrad Jajecznik, przywołując indywidualne właściwości przedmiotu poznania oraz potrzeb badacza zdeterminowanych przez wyznaczone zadania analityczne³⁵.

Rys. 3. Kwestionariusze badawcze myśli politycznej

Źródło: opracowanie własne.

³⁵ K. Jajecznik, *op. cit.*, s. 268.

W dwóch pierwszych kwestionariuszach – uniwersalnym i historycznym – wyjątkowo ważną funkcję spełniają refleksje na płaszczyznach: systemowej i epistemicznej. Na pierwszej płaszczyźnie podmiot polityczny dokonuje rozstrzygnięć w zakresie organizacji przestrzeni publicznej oraz rozgraniczenia między przestrzenią publiczną a sferą prywatną. Natomiast w odniesieniu do epistemologii wyjątkowo ważne są przemyślenia w odniesieniu do: roli w poznaniu i decydowaniu rozumu, emocji i afektów; racjonalności, czyli rozstrzygnięcia przedmiotu wyboru – cele czy środki – oraz źródeł pochodzenia wartości politycznych; działalności politycznej – zapewnienie egzystencji czy zaspokajanie potrzeb; oceny możliwości, szans i woli dokonywania zmian społecznych. W kwestionariuszu specyficznym, wiodącą rolę odgrywa analiza poglądów politycznych w czterech grupach zagadnień: 1) system wartości; 2) koncepcja państwa; 3) ład społeczny w ujęciu społeczno-ekonomicznym, narodowo-etnicznym i religijno-wyznaniowym; 4) system gospodarczy w odniesieniu do podstaw gospodarki, mechanizmu wzrostu oraz regulacji w gospodarce; 5) środowisko międzynarodowe w rozumieniu globalnym, kontynentalnym i regionalnym.

Celem kwestionariusza specyficznego jest ustalenie struktury ideowo-programowej badanej myśli politycznej, czyli stylu myślenia. Na styl myślenia składają się dwie grupy wartości: dominanty – stabilne, bezwarunkowe i niezmiennie w wymiarze co najmniej jednego pokolenia; zależne – podporządkowane, interpretowane i postrzegane w kontekście sytuacyjnym oraz czasowym³⁶. Ponadto podmioty polityczne będą się różniły między sobą poziomem dogmatyzmu lub instrumentalizowania wartości³⁷. Jednoczesne wykorzystanie kwestionariuszy historycznego i specyficznego pozwala wyłączyć z myśli politycznej wybranego podmiotu w danym czasie i konkretnej przestrzeni dwie grupy poglądów: pierwszą stanowią rozważania teoretyczne, filozoficzne i moralne, a do drugiej zalicza się poglądy specjalistyczne z zakresu kwestii społecznych, prawnych, kulturalnych, medycznych, historycznych, gospodarczych i wojskowych. W obu wypadkach nie mają charakteru politycznego, a więc nie zawierają się w polu zainteresowań politologów, lecz innych dyscyplin naukowych, takich jak filozofia, etyka, naukoznawstwo, ekonomia, socjologia, historia, prawoznawstwo, kulturoznawstwo, medycyna³⁸.

Idee (projekty, programy) stają się polityczne w określonych sześciu przypadkach konkretno-historycznych (rys. 4), które zostały wydzielone w oderwaniu od instytucji władczych, organów państwowych i interesów politycznych, lecz w ujęciu procesualnym i funkcjonalnym, polityzacja bowiem jest procesem oraz, zachodząc, powoduje, że idea w pierwotnym sensie zmienia swoją rolę społeczną – jest wykorzystywana do polaryzacji, konsolidacji i rywalizacji zachodzących w społeczeństwie. Natomiast trzy kwestionariusze, traktowane łącznie, powinny posłużyć do skonstruowania mapy myśli

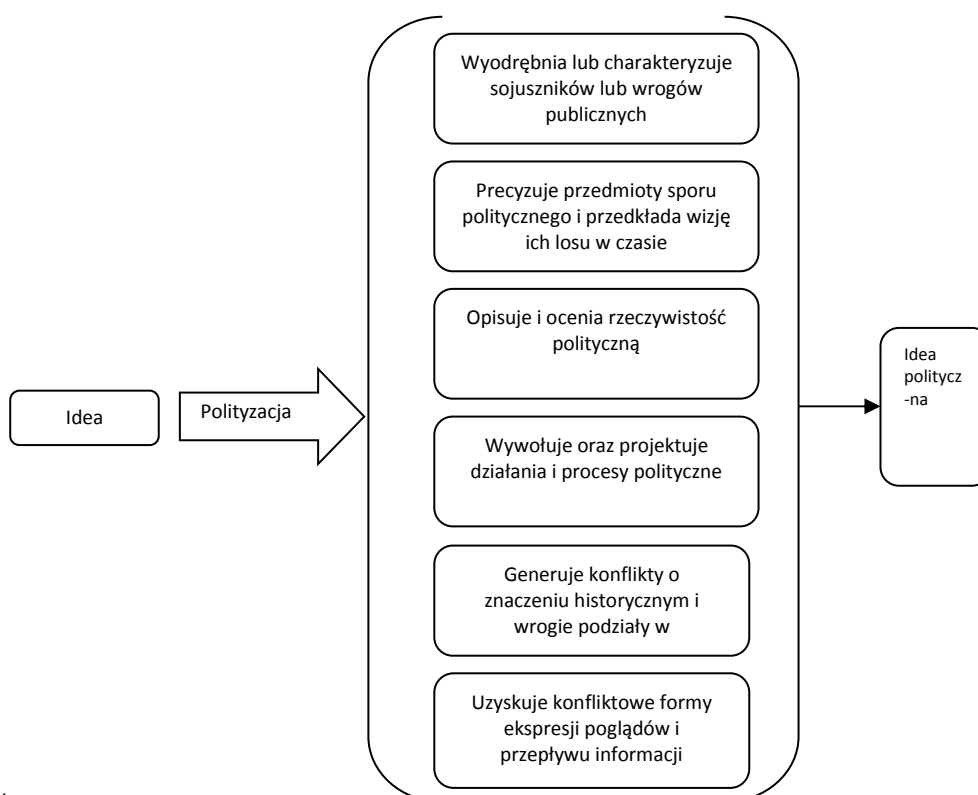
³⁶ S. Jałowiecki, *op. cit.*, s. 21; A. Czarnota, *op. cit.*, s. 278–279.

³⁷ O poznawalności wartości oraz ograniczeniach w tej materii pisał Roman Ingarden. Zob. R. Ingarden, *Czego nie wiemy o wartościach*, [w:] idem, *Studia z estetyki*, t. 3, Warszawa 1970, s. 220–243.

³⁸ Analiza problemu relacji między politycznością a kwestiami ekonomicznymi – zob. W. Paruch, *Kategorie ekonomiczne a zakres pojęcia „myśl polityczna” – refleksje metodologiczne*, [w:] *Idee – Państwo – Ludowcy: Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Jana Jachymka*, red. E. Maj, S. Michałowski, A. Wójcik, Lublin 2009, s. 37–46.

politycznej, która byłaby narzędziem służącym do poszukiwania powiązań między ideami, ułatwiającym analizowanie wybranego twórcy myśli politycznej oraz prowadzonej przez niego działalności ideotwórczej³⁹. W odniesieniu do współczesności klasyfikowanie oznacza pozycjonowanie podmiotu politycznego na osi prawica–centrum–lewica.

Rys. 4. Polityzacja idei

Źródło: opracowanie własne.

Z dokonanej analizy wynika, że zasadnicze zmiany w definiowaniu myśli politycznej, jakie dokonały się w pierwszej dekadzie XXI w., generują potrzebę wyznaczania nowych zadań badawczych. Nowe wyzwania (powinności) pojawiły się dla politologów w związku z trzema potrzebami poznawczymi; są to: 1) badanie poglądów podmiotów politycznych pod względem polityczności i polityki; 2) rozszerzenie bazy źródłowej o ślady myśli politycznej; 3) dokonanie standaryzacji badań politologicznych realizowanych w tej subdyscyplinie.

³⁹ K. Jajecznik, *op. cit.*, s. 265.

LITERATURA

- [1] Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2004.
- [2] Czajowski A., *Polityczność działań społecznych*, [w:] *Polityka i polityczność: Problemy teoretyczne i metodologiczne*, red. A. Czajowski, L. Sobkowiak, Wrocław 2012.
- [3] Czarnota A., *Problemy syntezy polskiej myśli politycznej – rozważania wstępne*, [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 7: *Państwo w polskiej myśli politycznej*, red. W. Wrzesiński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
- [4] Drałuż D., *Esencjalizm w koncepcji polityczności Carla Schmitta*, [w:] *Polityka i polityczność: Problemy teoretyczne i metodologiczne*, red. A. Czajowski, L. Sobkowiak, Wrocław 2012.
- [5] Dunbar R., *Kłopoty z nauką*, Gdańsk–Warszawa 1996.
- [6] Goćkowski J., *Uczony i polityk: zbieżność i rozbieżność interesów oraz aspiracji*, „Nauka” 2006/4.
- [7] Heywood A., *Klucz do politologii: Najważniejsze ideologie, systemy, postaci*, Warszawa 2008.
- [8] Ingarden R., *Czego nie wiemy o wartościach*, [w:] idem, *Studia z estetyki*, t. 3, Warszawa 1970.
- [9] Jachymek J., Paruch W., *Wstęp*, [w:] *Więcej niż niepodległość: Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001.
- [10] Jajecznik K., *Myśl polityczna – próba standaryzacji badań*, „Rocznik Nauk Politycznych” 2006/9.
- [11] Jałowicki S., *Struktura systemu wartości: studium zróżnicowań międzygeneracyjnych*, Warszawa–Wrocław 1978.
- [12] Jaskólski M., *Szkice o historii doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa–Kraków 1985.
- [13] Klementewicz T., *Politologia tradycyjna a politologia teoretyczna w poszukiwaniu modelu metodologicznego nauki o polityce*, „Studia Polityczne” 1992/1.
- [14] Klementewicz T., *Spór o model metodologiczny nauki o polityce*, Warszawa 1991.
- [15] Kołodziej J.H., *Wartości polityczne – problem badawczy dla politologa*, [w:] *Podejścia badawcze i metodologiczne w nauce o polityce*, red. B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj, Kraków 2013.
- [16] Krauz-Mozer B., Szostak W., *Teoria polityki: podstawy metodologiczne politologii empirycznej*, Kraków 1993.
- [17] Krauz-Mozer B., Ścigaj P., *Sklep z podróbkami? Podejścia badawcze i metodologie w nauce o polityce*, [w:] *Podejścia badawcze i metodologiczne w nauce o polityce*, red. B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj, Kraków 2013.
- [18] Lewandowski J., *Imperializm słabości: Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej pilsudczyków 1921–1926*, Warszawa 1967.
- [19] Łuczak A., *Spółeczeństwo i państwo w myśli politycznej ruchu ludowego*, Warszawa 1982.
- [20] Najder Z., *Wartości i oceny*, Warszawa 1971.

- [21] Nowak S., *Postawy, wartości i aspiracje społeczeństwa polskiego: przesłanki do prognozy na tle przemian dotychczasowych*, [w:] *Spółeczeństwo polskie czasu kryzysu*, red. S. Nowak, Warszawa 1984.
- [22] Nowakowski Z., *Bezpieczeństwo państwa w koncepcjach programowych partii parlamentarnych w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2009.
- [23] Paruch W., *Kategorie ekonomiczne a zakres pojęcia „myśl polityczna” – refleksje metodologiczne*, [w:] *Idee – Państwo – Ludowcy: Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Jana Jachymka*, red. E. Maj, S. Michałowski, A. Wójcik, Lublin 2009.
- [24] Paruch W., *Między wyobrażeniami a działaniami: Wybrane aspekty przedmiotowe badań politologicznych nad myślą polityczną*, „*Polityka i Społeczeństwo*” 2004/1.
- [25] Paruch W., *Myśl polityczna – refleksje metodologiczne o pojęciu*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio K: Politologia*” 1999/6.
- [26] Paruch W., *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1916–1939*, Lublin 2005.
- [27] Paruch W., *Myśl polityczna we współczesnej polskiej politologii: modernizacja przedmiotu, strategii i metody badań*, [w:] *Politologia w Polsce: Stan i perspektywy*, red. M. Cichosz, K. Zamorska, Wrocław 2006.
- [28] Pietraś Z.J., *Politologia ideologiczna, behawioralna czy postmodernistyczna*, [w:] *Politologia w szkolnictwie wyższym w Polsce*, red. E. Olszewski, Lublin 1997.
- [29] Pietraś Z.J., *Teoria decyzji politycznych*, Lublin 1990.
- [30] Rittel S., *Zjawiska polityczne w ujęciu systemowym*, „*Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej. Nauki Ekonomiczne*” 1989/2.
- [31] Rubisz L., *Neutralność jako kryterium naukowości politologii*, [w:] *Podejścia badawcze i metodologiczne w nauce o polityce*, red. B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj, Kraków 2013.
- [32] Ryszka F., [rec. *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 1: *Polska i jej sąsiedzi*, red. H. Zieliński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975], „*Odra*” 1976/5.
- [33] Skarzyński R., *Historia myśli politycznej w ujęciu politologicznym: zarys koncepcji*, „*Studia Polityczne*” 1992/1.
- [34] Skarzyński R., *Intelektualiści a ideologia: myśl polityczna jako przedmiot badań politologa*, „*Studia Nauk Politycznych*” 1990/4–5.
- [35] Skarzyński R., *Monizm i pluralizm w rozwoju dyscypliny nauki: politologia i pseudopolitologia*, [w:] *Przedmiot poznania politologii: Podstawy dyscypliny nauki*, red. R. Skarzyński, Białystok 2014.
- [36] Skarzyński R., *Podstawowy dylemat politologii I (2010)*, [w:] *Przedmiot poznania politologii: Podstawy dyscypliny nauki*, red. R. Skarzyński, Białystok 2014.
- [37] Skarzyński R., *Podstawowy dylemat politologii: Dyscyplina nauki czy potoczna wiedza o społeczeństwie? O tradycji uniwersytetu i demarkacji wiedzy*, Białystok 2012.
- [38] Skarzyński R., *Przedmiot poznania politologii*, [w:] *Przedmiot poznania politologii: Podstawy dyscypliny nauki*, red. R. Skarzyński, Białystok 2014.

- [39] Skarzyński R., *Wróg i sojusznik: studium struktury myśli politycznej*, „Studia Nauk Politycznych” 1990/1–3.
- [40] Sobolewski M., *Niektóre problemy teorii i metodologii historii doktryn politycznych*, „Historyka” 1976/6.
- [41] Sokół W., *Funkcje partii politycznych*, [w:] *Współczesne partie i systemy partyjne: Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2003.
- [42] Strzednicki J., *Logika i jej rola wobec myślenia*, [w:] *Logiczne podstawy rozumowań*, cz. 2, red. L. Kostro, J. Przybyłowski, Gdańsk 1997.
- [43] Szczepański J., *Elementarne pojęcie socjologii*, Warszawa 1970.
- [44] Topolski J., *Jak się pisze i rozumie historię: tajemnice narracji historycznej*, Warszawa 1996.
- [45] Uliński T., *Opis i wyjaśnianie: zarys problematyki*, [w:] *Elementy teorii polityki*, red. K. Opałek, Warszawa 1989.
- [46] Zieliński H., *O potrzebie i trudnościach badania dziejów polskiej myśli politycznej*, [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 1: *Polska i jej sąsiedzi*, red. H. Zieliński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.
- [47] Zybortowicz A., *Kategorie do badania polskiej myśli politycznej. (Rozważania wstępne)*, [w:] *Studia z dziejów polskiej myśli politycznej*, t. 2: *Polska myśl polityczna w dzielnicy pruskiej w XIX wieku*, red. S. Kalemka, Toruń 1990.

CONSEQUENCES OF DEFINING POLITICAL THOUGHT FOR QUESTIONNAIRE OF THE POLITICAL SCIENCE RESEARCH

The publication discusses the consequences of modernizing the definition of political thought for questionnaire of the political science research. In the eighties and nineties of the twentieth century political thought was defined as a reflection of politics, while the development the identity of political science has forced the use of the category of political reality in the process of defining. There was a link between the concept of political thought with the terms politicality and politicization. The analysis made in the article shows that fundamental changes in the definition of political thought, which took place in the first decade of the twenty-first century, generating the need for the appointment of new research tasks for political scientists – researchers of political thought. New challenges (duties) appeared for political scientists for three cognitive needs. These are: 1) studying the views of political subjects on the politicality and policy; 2) broadening the base of sources of traces of political thought; 3) the standardization of political science research carried out in the sub-discipline. The article pointed out the two types of sources in the study of political thought – the evidences and signs of political thought and proposes three research questionnaires, joined together: universal, historical and special.

Keywords: political thought, methodology of political science, theory of politics.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.11

Przesłano do redakcji: listopad 2014

Przyjęto do druku: maj 2015

Małgorzata PODOLAK¹

DEMOKRACJA BEZPOŚREDNIA W MYŚLI POLITYCZNEJ WSPÓŁCZESNYCH POLSKICH PARTII POLITYCZNYCH

Przedmiotem analizy są dokumenty współczesnych partii politycznych w kontekście demokracji bezpośredniej. Demokracja bezpośrednia daje obywatelowi prawo do decydowania o najważniejszych sprawach państwowych. W Polsce instrumentami demokracji bezpośredniej są referenda i inicjatywy ludowe. Referenda są prawnie ustanowione w Konstytucji. W Polsce obywatele mogą podjąć inicjatywę referendalną przez zebranie 500 tys. podpisów.

Z jednej strony w dokumentach partii można znaleźć wiele informacji zachęcających obywateli do budowy społeczeństwa obywatelskiego. Politycy zachęcają do uczestnictwa w procesie podejmowania decyzji. Z drugiej zaś politycy nie wyrażają zgody na przeprowadzenie referendum. Mają lekceważący stosunek dla inicjatyw i żądań obywateli, demonstrując raczej autorytarne narzucanie własnych preferencji. W artykule autorka przedstawia dwa przykłady: decyzję rządu o objęciu obowiązkiem szkolnym dzieci sześciolletnich oraz zrównanie wieku emerytalnego dla kobiet i mężczyzn. W obu wypadkach obywatele zebrali wymaganą liczbę podpisów, ale politycy nie zgodzili się na przeprowadzenie powszechnego głosowania. Decydentom trudno sobie wyobrazić, że obywatele są zmotywowani i zdolni do uczestnictwa w procesie podejmowania decyzji. Jest to cecha charakterystyczna władzy. Powód jest prosty – politycy nie chcą się dzielić władzą z obywatelami.

Słowa kluczowe: demokracja bezpośrednia, partie polityczne, referendum.

W literaturze prawniczej i politologicznej termin „demokracja bezpośrednia” ma wiele definicji. Wspólną cechą większości z nich jest osobisty udział członków zbiorowego podmiotu suwerenności (obywateli państwa, narodu, ludu) w wypełnianiu różnych funkcji publicznych. Istotą jej jest to, że osoby uprawnione mogą bezpośrednio decydować, za pomocą głosowania, o różnych sprawach dotyczących danego państwa czy społeczeństwa². Do form demokracji bezpośredniej władze państwa bądź jego obywatele odwołują się w wypadku spraw szczególnie ważnych dla bytu państwowego określonego terytorium czy rzeczy istotnych dla danego społeczeństwa³. Demokracja bezpośrednia

¹Dr hab. Małgorzata Podolak, Wydział Politologii UMCS, Lublin, e-mail: podolakm@op.pl

²S. Grabowska, *Instytucja ogólnokrajowej inicjatywy ludowej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2005, s. 18. Zob. S. Mrozowska, *Demokracja uczestnicząca perspektywy europejskiej*, [w:] *Stan i perspektywy demokracji bezpośredniej we współczesnym świecie*, red. M. Marczewsk-Rytko, Lublin 2011, s. 55–57.

³S. Grabowska, *Równość szans w dostępie do form demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, [w:] *Zasada równości w prawie*, red. H. Zięba-Załucka, M. Kijowski, Rzeszów 2004, s. 116.

pozwała na ciągły udział społeczeństwa w sprawowaniu władzy, podczas gdy demokracja pośrednia sprowadza się z reguły do systemu kontroli i ograniczenia władzy.

Opierając się na tradycji, głównie greckiej, bardzo długo uważano, że rządy demokratyczne mogą występować wyłącznie w formie bezpośredniej. W XVIII w. poszczególni autorzy zaczęli dostrzegać, że dzięki połączeniu demokratycznej zasady rządów ludu z niedemokratyczną koncepcją systemu przedstawicielskiego, demokracja może przybrać zupełnie nowy kształt i wymiar. Termin „demokracja pośrednia” nie ma długiej historii, ponieważ rozróżnienie terminologiczne na demokrację bezpośrednią i pośrednią datuje się na przełom XVII i XIX w., kiedy rozkwitła idea rządów ludu. Nie można było jej rozumieć, tak jak kiedyś, jako wyłącznie formę rządów bezpośrednich⁴.

Demokracja pośrednia opiera się na funkcjonowaniu instytucji bezpośredniego udziału obywateli w tworzeniu ustawodawstwa ludowego (referendum – szczególnie jako instytucja demokracji lokalnej i realnej, zgromadzenie ludowe, inicjatywa ludowa). Istotą demokracji pośredniej jest istnienie zbiorowej woli ludzkiej, która jest bezpośrednio związana z ludem. Naczelną jednak regułą organizacyjną demokracji przedstawicielskiej jest zasada uszanowania rzeczywistej woli większości. W nowoczesnym pluralistycznym społeczeństwie jednomyślność społeczna należy do największych rzadkości. Podział między demokracją bezpośrednią a pośrednią nie może przebiegać na płaszczyźnie realizacji ustawodawstwa, w dziedzinie administracji (wykonawstwo woli ustawodawcy) czy wymiaru sprawiedliwości. W tych sferach zagadnień problem reprezentacji nie istnieje, gdyż realizacja funkcji państwowych niejako naturalnie spoczywać musi w gestii specjalnych funkcjonariuszy, bezpośrednie działanie obywateli zaś jest wykluczone⁵. Idee demokracji pośredniej, czyli procedury umożliwiające obywatelom podejmowanie decyzji państwowych, uważa się za najpełniejszą formę demokracji. Wynika to z przekonania, że naród bezpośrednio decyduje o swoim losie. W Europie głęboko zakorzeniona tradycja i ukształtowane procedury stosowania tej formy demokracji występują w Szwajcarii. Oprócz tego kraju również inne państwa Europy, takie jak: Francja, Dania, Irlandia, Włochy, Liechtenstein, stosują zasady demokracji pośredniej⁶.

Poglądy na instytucję demokracji pośredniej ulegały zmianie w okresie transformacji ustrojowych o demokratycznym charakterze. Odwoływano się do nich, wskazując na ich różnorodne zalety i pozytywne efekty, potwierdzone praktyką niektórych krajów demokratycznych. Zauważono w nich instrument edukacji i aktywizacji politycznej społeczeństwa, bez których nie może się ukształtować społeczeństwo obywatelskie. Traktuje się zwłaszcza referendum jako najczystsza formę korelacji poglądów społeczeństwa z decyzjami jego reprezentantów⁷.

System najbliższy demokracji pośredniej występuje obecnie w Szwajcarii – praktycznie każda ustawa federalna i lokalna może zostać poddana pod referendum;

⁴M. Rachwał, *Demokracja pośrednia w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego*, Warszawa 2010, s. 54.

⁵B. Jastrzębski, *O demokracji pośredniej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. Nauki Prawne” 10/1 (1989), s. 40.

⁶M. Musiał-Karg, *Referenda w państwach europejskich – teoria, praktyka, perspektywy*, Toruń 2008, s. 49.

⁷M. Pietrzak, *Demokracja reprezentacyjna i pośrednia w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Referendum konstytucyjne w Polsce*, red. M.T. Staszewski, Warszawa 1997, s. 24.

według szacunków prowadzi się tam więcej referendów niż we wszystkich pozostałych państwach świata łącznie. Generalną tendencją jest, że na poziomie samorządowym występuje system bliższy demokracji bezpośredniej niż na poziomie wyższym⁸. Wynika to w znacznym stopniu z uwarunkowań historycznych, co w praktyce umożliwia warunki geograficzne tego państwa. W innych systemach ustrojowych demokracja bezpośrednia znajduje zastosowanie głównie na szczeblu lokalnym (np. Anglia, Stany Zjednoczone)⁹.

Przedmiotem artykułu jest analiza dokumentów głównych partii politycznych występujących współcześnie w parlamencie polskim – Platformy Obywatelskiej, Prawa i Sprawiedliwości, Polskiego Stronnictwa Ludowego, Sojuszu Lewicy Demokratycznej oraz Twojego Ruchu – i próba odpowiedzi na dwa pytania. 1. Czy w dokumentach partii politycznych można znaleźć zagadnienia związane z demokracją bezpośrednią? 2. Jak wygląda stanowisko partii politycznych w przełożeniu na praktykę polityczną?

Po analizie dokumentów można stwierdzić następujące fakty. Po pierwsze w dokumentach wszystkich analizowanych partii politycznych znajduje się wiele informacji związanych z demokracją bezpośrednią. Mowa jest o budowie społeczeństwa obywatelskiego, wzbudzaniu aktywności obywateli, inicjatywach obywatelskich¹⁰.

W *exposé* premiera Donalda Tuska wygłoszonym 23 listopada 2007 r. mowa jest o tym, że: „[...] podstawą każdego demokratycznego państwa jest społeczeństwo obywatelskie. Nie da się go odgórnie zadekretować ani zbudować poprzez działania administracyjne. Może jednak trzeba je wspomagać poprzez tworzenie ułatwień i przyjaznej przestrzeni dla organizacji pozarządowych. W ostatnich dwóch latach słyszeliśmy często z ust przedstawicieli rządu centralnego słowa świadczące o braku zaufania do tych instytucji życia publicznego, które nazywamy sektorem pozarządowym. Chciałbym, abyśmy jak najszybciej uruchomili prace nad strategią rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, która objęłaby najbliższe 15–20 lat”¹¹. Wygłaszając kolejne *exposé* 18 listopada 2011 r. premier Tusk nie nawiązywał już do żadnych form demokracji bezpośredniej, podobnie premier Ewa Kopacz¹². W programie wyborczym PO *Następny krok. Razem. Program wyborczy 2011* partia podniosła znaczenie konsultacji

⁸Zob. M. Marczevska-Rytko, *Szwajcarski model demokracji bezpośredniej*, [w:] *Stan i perspektywy demokracji bezpośredniej we współczesnym świecie*, Lublin 2011, s. 323–345.

⁹J. Czajowski, *Przedstawicielska forma rządów i demokracja bezpośrednia*, [w:] *Szkice o zasadach i instytucjach ustrojowych II i III Rzeczypospolitej*, red. J. Czajowski, M. Grzybowski, Kraków 2002, s. 70.

¹⁰Zob. M. Podolak, *Demokracja i transformacja społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*, [w:] *Aksjologiczny i pragmatyczny wymiar współczesnej polityki*, red. D. Walczak-Duraj, Łódź 2011, s. 83–97.

¹¹„Sprawozdanie Stenograficzne z 2 posiedzenia Sejmu RP w dniu 23 listopada 2007 r.”, *Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów Donalda Tuska programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania 23.11.2007 r.*, <http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf>. 20.09.2014

¹²Zob. „Sprawozdanie Stenograficzne z 1 posiedzenia Sejmu RP w dniu 18 listopada 2011 r.”, *Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów Donalda Tuska programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania 18.11.2011*, <http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter7.nsf>; 20.09.2014, „Sprawozdanie Stenograficzne z 76 posiedzenia Sejmu RP w dniu 1 października 2014 r.”, *Przedstawienie przez Prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, <http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter7.nsf>. 20.09.2014

społecznych: „Zgodnie z filozofią kreatywności i współpracy zaprosimy wszystkich do interaktywnego opiniowania projektów i pomysłów rządu od najwcześniejszego etapu. Wykorzystamy Internet i portale społecznościowe do aktywnej moderacji dyskusji nad projektami rządowymi i poselskimi. Wprowadzimy obowiązek analizy propozycji płynących od obywateli przez rządowe centrum analityczne”¹³.

O budowaniu społeczeństwa obywatelskiego i jego znaczeniu dla państwa mowa jest w programie wyborczym Sojuszu Lewicy Demokratycznej *Jutro bez obaw Program dla Polski*, 2011. Według autorów programu „społeczeństwo obywatelskie to społeczeństwo aktywnie uczestniczące we wszystkich aspektach życia społecznego szanujące swoje państwo z jego porządkiem prawnym i historią”¹⁴. W rozdziale I *Państwo* p. 2.1. „Udział obywateli w organizacjach społecznych we władzy samorządowej”: „Warunkiem partycypacji społecznej i pobudzania rozwoju społecznego jest wnikliwe badanie potrzeb mieszkańców i ich oczekiwań wobec samorządów. Partycypacja społeczna jest nieodłącznie związana z komunikacją społeczną i przejrzystością informacyjną, realizowanymi poprzez organizowanie cyklicznych spotkań, konsultacji, zgromadzeń obywateli czy wysłuchań publicznych poświęconych najważniejszym problemom społeczności”¹⁵.

Podobnie twórcy programu Polskiego Stronnictwa Ludowego opowiadają się za aktywnym społeczeństwem. W dokumencie programowym X Kongresu PSL *Polskie Stronnictwo Ludowe wobec problemów i wyzwania dla Polski* w rozdziale 1 *Strategiczne wyzwania* napisano: „1. Aktywne społeczeństwo warunkiem rozwoju państwa i obywateli. Polskie Stronnictwo Ludowe uznaje, że tylko aktywne społeczeństwo – aktywni w życiu publicznym obywatele, świadomi swoich celów, praw i obowiązków – jest w stanie podźwignąć Polskę do rangi przodujących narodów. PSL, przez swój udział w różnych sferach życia publicznego, będzie stwarzać warunki, aby ambitni i samodzielni obywatele mogli brać «sprawy w swoje ręce»”¹⁶.

W Programie Twojego Ruchu *Plan Zmian 2014–2019* akcentuje się udział obywateli w bieżącym funkcjonowaniu państwa. Mają temu służyć „lokalne i ogólnokrajowe referenda, jak również konsultacje społeczne, zarówno na poziomie krajowym (włączenie organizacji pozarządowych i innych instytucji społeczeństwa obywatelskiego w proces legislacyjny), jak i lokalnym (m.in. budżety partycypacyjne). Autorzy programu zwracają uwagę na rozwój technologii informatycznych, który ma służyć obywatelom w procesie podejmowania decyzji”¹⁷.

W programie Prawa i Sprawiedliwości znajdują się zapowiedzi reformy sektora obywatelskiego: „W celu zaktywizowania społeczeństwa polskiego wokół realizacji dobra publicznego, kształtowania wspólnotowych motywacji i patriotycznych postaw obywateli, i tym samym stworzenia warunków dla poprawy sprawności rządu w Polsce, konieczna jest systemowa reforma sektora obywatelskiego. Współczesne demokracje nie mogą i nie potrafią sprawnie funkcjonować bez rozwiniętych i nowoczesnych struktur

¹³*Następny krok. Razem. Program wyborczy 2011*, <http://www.platforma.org/media/dokumenty>, 05.09.2014

¹⁴*Jutro bez obaw Program dla Polski* [Program wyborczy Sojuszu Lewicy Demokratycznej], [b.m.] 2011, s. 17. http://www.sld.org.pl/strony/39-jutro_bez_obaw_program_sld.html, 10.09.2014

¹⁵*Ibidem*, s. 36.

¹⁶*Dokument Programowy X zjazdu PSL*, <http://www.psl.org.pl/upload/pdf/dokumenty>, 29.08.2014

¹⁷*Program Twojego Ruchu Plan Zmian 2014–2019*, <http://twojrucho.eu/wp-content>, 15.09.2014

obywatelskich. Instytucje obywatelskie pełnią bowiem w demokracji ważne i unikalne funkcje decydujące o jej jakości i sprawności państwa, takie jak: artkulacja i rzecznictwo interesów oraz obrona wartości różnorodnych grup społecznych; kontrola władzy na różnych jej szczeblach i w rozmaitych postaciach (w tym także formy uzasadnionego protestu pracowników, konsumentów i obywateli oraz nieposłuszeństwo obywatelskie); uczestnictwo w procesach przygotowywania, konsultowania, podejmowania i realizacji decyzji politycznych; formułowanie alternatyw rozwojowych; samodzielne zagospodarowywanie rozmaitych sfer życia społecznego¹⁸.

W projekcie Konstytucji RP zaproponowanej przez PiS w 2010 r. przedstawiono propozycję rozbudowania obecnych form demokracji bezpośredniej o formy nieznanne w Polsce, ale znane i stosowane z powodzeniem na świecie i w Europie¹⁹. Polska konstytucja przewiduje dwie formy demokracji bezpośredniej, mianowicie: referendum i inicjatywę ludową. Art. 125 Konstytucji stanowi, że w sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa może być przeprowadzone referendum. Referendum to ma charakter fakultatywny – o czym świadczy użycie przez ustawodawcę zwrotu „może”. Podmioty, które mogą wystąpić z inicjatywą referendum to: 1) Sejm, uchwałą podjętą bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów, lub 2) Prezydent, za zgodą Senatu wyrażoną bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów²⁰.

W Konstytucji RP znajdują się dwa przepisy (art. 90 ust. 3 i art. 235 ust.6), które wskazują dwie grupy spraw, mogące być przedmiotem referendum ogólnokrajowego. Po pierwsze w Konstytucji uregulowane zostały kwestie dotyczące referendum w sprawie zmiany konstytucji (art. 235 ust. 6). Referendum to może zostać przeprowadzone w wypadku zmiany przepisów konstytucji dotyczących zasad naczelnych, wolności, praw i obowiązków człowieka i obywatela oraz samej procedury zmiany konstytucji (rozdziały I, II i XII). W tym wypadku referendum zostaje zarządzane przez Marszałka Sejmu w terminie 60 dni od daty złożenia wniosku przez podmiot występujący z inicjatywą zmiany konstytucji (1/5 ustawowej liczby posłów, Prezydent, Senat). Wymienione podmioty mogą w terminie 45 dni od uchwalenia ustawy przez Senat żądać przeprowadzenia referendum zatwierdzającego. Zmiana konstytucji zostanie przyjęta wtedy, gdy opowie się za nią większość głosujących. Przepisy art. 235 Konstytucji nie dają wprost jasnej odpowiedzi na pytanie, czy mogą one stanowić podstawę normatywną uchwalenia w przyszłości nowej konstytucji czy też służyć mogą jedynie za podstawę częściowej nowelizacji (zmian) obecnej Konstytucji²¹.

¹⁸Program PiS 2014 *Projekt dla Polski*, file:///C:/Users/admin/Downloads/program_pis_2014.pdf, s. 144, 15.09.2014.

¹⁹Zob. szerzej: M. Podolak, *Rola i znaczenie demokracji bezpośredniej we współczesnych państwach*, [w:] *Polityczne wyzwania współczesnych państw. Perspektywa globalna*, t. 1, red. W. Gizicki, Lublin 2011, s. 126–141.

²⁰Zob. J. Czajowski, *Zasada podziału władz*, [w:] *Szkice o zasadach i instytucjach ustrojowych II i III Rzeczypospolitej*, red. J. Czajowski, M. Grzybowski, Kraków 2002, s. 87–96.

²¹A. Szmyt, *Zasady zmiany konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji w państwach europejskich*, red. R. Grabowski, S. Grabowska, Warszawa 2008, s. 272. Zob. W. Sokolewicz, *Tezy do art. 225*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, red. L. Garlicki, Warszawa 2001, s. 1–75.

W konstytucji znalazł się także zapis w art. 90 ust. 3 przewidujący możliwość odwołania się do referendum jako alternatywnej do procedury parlamentarnej formy wyrażania zgody w sprawie przekazania organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencji organów władzy państwowej w niektórych sprawach. Referendum to przeprowadza się zgodnie z przepisem art. 125 (art. 90 ust. 3). O wyborze referendum decyduje wyłącznie Sejm, podejmując stosowną uchwałę bezwzględną większością głosów, w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów (art. 90 ust. 4)²². Referendum to nie jest jedyną dopuszczalną formą wyrażenia owej zgody, ponieważ może ona zostać podjęta w wyniku przyjęcia w specjalnym trybie ustawy – uchwalonej większością 2/3 głosów w Sejmie i 2/3 głosów w Senacie, w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów i senatorów (art. 90 ust. 4). Decyzje w sprawie wyboru trybu wyrażenia zgody na taką ratyfikację podejmuje Sejm uchwałą przyjętą bezwzględną większością głosów, w obecności co najmniej połowy ogólnej liczby posłów (art. 90 ust. 4). Rozstrzygnięcie Sejmu oznaczające wybór trybu referendalnego rodzi po stronie podmiotów uprawnionych przez art. 125 ust. 2 Konstytucji do zarządzenia referendum ogólnokrajowego (Sejmu i Prezydenta) obowiązek zarządzenia referendum ratyfikacyjnego. Można więc mówić o warunkowym (zależnym od uchwały Sejmu) referendum obligatoryjnym. Referendum to ma w pewnym stopniu charakter referendum wstępnego, w takim mianowicie znaczeniu, że nie zastępuje ono aktu ratyfikacji²³.

We wszystkich wypadkach referendum może, lecz nie musi być zarządzane, co oznacza że są one fakultatywne. W wypadku referendum ogólnokrajowego o szczególnym znaczeniu dla państwa i referendum ogólnokrajowego w sprawie wyrażenia zgody na ratyfikację umowy międzynarodowej, żeby były one wiążące dla władzy, wymaga się, aby wzięła w nich udział więcej niż połowa uprawnionych do głosowania. Wymogu takiego nie ma w wypadku referendum ogólnokrajowego zatwierdzającego zmianę Konstytucji RP²⁴.

Obywatelska inicjatywa ustawodawcza została wprowadzona wraz z uchwaleniem Ustawy Zasadniczej z 1997 r., jednak dopiero z chwilą wejścia w życie ustawy o wykonywaniu inicjatywy ludowej z 23 sierpnia 1999 r. można stwierdzić, że konstytucyjnie przyznane prawo mogło zostać wykorzystane przez suwerena w III RP. W myśl polskich przepisów konstytucyjnych z inicjatywą ustawodawczą może wystąpić grupa 100 tys. obywateli (art. 118 Konstytucji) mających czynne prawo wyborcze²⁵. W wypadku wniosku o przeprowadzenie referendum ogólnokrajowego może wystąpić do Sejmu grupa co najmniej 500 tys. obywateli (art. 63 ustawy o referendum z 2003 r.). Z punktu widzenia przedmiotowego inicjatywa ludowa obejmuje ten sam zakres materii, w którym prawo inicjatywy ustawodawczej przysługuje innym podmiotom: Prezydentowi, rządowi, Senatowi, grupie posłów. Nie obejmuje jedynie materii zastrzeżonych do

²²M. Jabłoński, *Wynik referendum, a zasada dyskontynuacji prac parlamentu*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1998/41, s. 99.

²³J. Kuciński, *Demokracja przedstawicielska i bezpośrednia w trzeciej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 235.

²⁴M. Grabowska, *Polska ustawa o referendum ogólnokrajowym (referenda akcesyjne)*, „Studia Europejskie” 2003/1, s. 104.

²⁵W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskie. Komentarz*, Kraków 2002, s. 151; zob. „Ustawa z dnia 24 czerwca 1999 r. o wykonywaniu inicjatywy ustawodawczej przez obywateli”, *Dziennik Ustaw*, 1999, nr 62, poz. 688.

wyłącznej inicjatywy ustawodawczej Rady Ministrów. W obecnym stanie prawnym w Polsce można wyróżnić dwa rodzaje inicjatywy ludowej:

- inicjatywę ludową w sprawie przeprowadzenia referendum regulowaną art. 125 ust. 5 i art. 170 Konstytucji RP i ustawą o referendum z 2003 r. oraz ustawą z 15 września 2000 r. o referendum lokalnym;

- obywatelską inicjatywę ustawodawczą regulowaną art. 118 ust. 2 Konstytucji RP i ustawą z 24 czerwca 1999 r. o wykonywaniu inicjatywy ustawodawczej przez obywateli.

Pierwsza z nich może mieć zasięg ogólnokrajowy lub lokalny i nie może dotyczyć zmiany konstytucji. Natomiast druga może mieć tylko charakter ogólnokrajowy i odnosi się do ustawodawstwa zwykłego²⁶. W projekcie Konstytucji PiS²⁷ w art. 8 pozostawiono instytucję referendum ogólnokrajowego w sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa. Podmiotami, które mogą zarządzić referendum, są Prezydent za zgodą Senatu oraz Sejm bezwzględną większością głosów. Wynik referendum krajowego jest wiążący, jeżeli w głosowaniu wzięło udział co najmniej 30% uprawnionych (obecnie połowa uprawnionych do głosowania obywateli), z zastrzeżeniem art. 175 ust. 2. Artykuł 175 dotyczy ratyfikacji umowy międzynarodowej dającej możliwość przekazania przez RP organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencji organów władzy państwowej w niektórych sprawach. Referendum zarządza sejm. Wynik referendum w tej sprawie jest wiążący, jeżeli w głosowaniu wzięła udział co najmniej połowa uprawnionych. Pozostawiono także bez większych zmian ludową inicjatywę obywatelską.

Nowością w projekcie konstytucji jest art. 105 „szczególne przypadki inicjatywy ustawodawczej przez Prezydenta i Radę Ministrów”. Prezydent może zarządzić przeprowadzenie referendum krajowego w sprawie przygotowanego przez siebie projektu ustawy przed złożeniem inicjatywy w Sejmie. Jeżeli Naród wiążąco wypowiedział się za projektem prezydenckim, Prezydent Rzeczypospolitej składa go Marszałkowi Sejmu w ciągu 7 dni od dnia ogłoszenia wyniku referendum krajowego. W takim wypadku Sejm i Senat mogą wносить poprawki jedynie za zgodą Prezydenta Rzeczypospolitej, a Senat nie może odrzucić ustawy uchwalonej przez Sejm. Jeżeli Sejm nie uchwali ustawy w ciągu 90 dni od złożenia jej projektu, Prezydent Rzeczypospolitej może zarządzić skrócenie kadencji Sejmu w ciągu 14 dni od bezskutecznego upływu tego terminu, a jeżeli przed jego upływem Sejm odrzucił projekt ustawy – w ciągu 14 dni od dnia odrzucenia projektu. Jest to wypadek fakultatywnego skrócenia kadencji Sejmu.

Kolejną nowością jest weto ustawodawcze stosowane przez Prezydenta w świetle art. 103 projektu Konstytucji. Jeżeli ustawa ma istotne znaczenie dla finansów publicznych lub wolności i praw obywateli, Prezydent Rzeczypospolitej, jeśli nie stosuje zwykłego weta ustawodawczego, może w ciągu 30 dni od przedstawienia mu ustawy przez Marszałka Sejmu zarządzić przeprowadzenie referendum krajowego w sprawie jej podpisania (szczególne weto ustawodawcze). Prezydent Rzeczypospolitej podpisuje ustawę w ciągu 7 dni od ogłoszenia wyniku referendum, jeżeli Naród wiążąco wypowiedział się za jej podpisaniem albo jeżeli wynik referendum nie jest wiążący. Jeśli Naród wiążąco wypowiedział się przeciwko podpisaniu ustawy, postępowanie

²⁶S. Grabowska, *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009, s. 140–141.

²⁷*Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, projekt Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2010, file:///C:/Users/admin/Downloads/konstytucja_2010.pdf.,21.09.2014

ustawodawcze jest zakończone. W takim wypadku Prezydent Rzeczypospolitej może w ciągu 14 dni od ogłoszenia wyniku referendum zarządzić skrócenie kadencji Sejmu. Jest to kolejny przypadek możliwości skrócenia kadencji Sejmu przez prezydenta RP. Weto to jest odpowiednikiem weta ludowego stosowanego w Szwajcarii i we Włoszech. Daje ono możliwość zakwestionowania, w określonym czasie, uchwalonego już aktu prawnego przez grupę obywateli danego państwa. Instytucja ta jest związana również z referendum-weto. Ma to związek z tym, że wystąpienie z inicjatywą ludową kwestionującą dany akt prawny pociąga za sobą z reguły konieczność przeprowadzenia referendum w tej sprawie, która zadecyduje, czy oprotestowany akt prawny będzie nadal obowiązywał, czy też zostanie zmieniony bądź uchylony²⁸. Najczęściej inicjatorami przeprowadzenia weta ludowego są sami obywatele, którzy w wyniku inicjatywy ludowej składają wnioski w sprawie przeprowadzenia referendum-weta. Podjęcie inicjatywy w zakresie weta ludowego wzmacnia znacząco aktywność obywateli w sprawie ustawy, która nie zyskuje ich akceptacji. Nie bez znaczenia jest także nagłośnienie i spopularyzowanie stanowiska ludzi w danej sprawie, nawet jeśli nie będzie osiągnięty sukces²⁹.

Po raz pierwszy zostało ono zastosowane w 1831 r. w Szwajcarii, w kantonie Saint-Gall³⁰. Używanie do określenia tej formy demokracji bezpośredniej nazwy referendum-weto jest związane z tym, że konsekwencją zastosowania tego środka prawnego jest z reguły konieczność poddania zakwestionowanego aktu prawnego pod głosowanie powszechne, które może je uchylić. Generalnie nie jest to forma, w jakiej suweren regularnie ingeruje w proces sprawowania władzy państwowej³¹. Weto ludowe można uznać za przeciwieństwo inicjatywy ludowej, gdyż inicjatywa służy do inicjowania procesu legislacyjnego, weto zaś do zgłoszenia sprzeciwu wobec uchwalonej przez parlament ustawy³². W Polsce rolę weta odgrywa referendum lokalne w sprawie odwołania organów stanowiących samorządu terytorialnego. Brak natomiast odpowiednich regulacji kształtujących wprost instytucję weta ludowego w odniesieniu do aktów prawnych³³.

Podsumowując projekt Konstytucji PiS, nasuwają się następujące wnioski:

1. formy demokracji bezpośredniej są rozbudowane w stosunku do obecnej Konstytucji;
2. nowość – weto ustawodawcze stosowane przez Prezydenta oraz szczególne przypadki inicjatywy ustawodawczej dające Prezydentowi możliwość zwrócenia się do społeczeństwa z projektem ustawy przed złożeniem jej do Sejmu;

²⁸S. Grabowska, *Formy demokracji...*, s. 29.

²⁹Zob. E. Popławska, *Zasada rządów przedstawicielskich i formy demokracji bezpośredniej*, [w:] *Zasady podstawowe polskiej Konstytucji*, red. W. Sokolewicz, Warszawa 1998, s. 140.

³⁰J. Litawski, *Bezpośrednie ustawodawstwo ludowe*, Kraków 1932, s. 18.

³¹B. Banaszak, *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Kraków 2000, s. 319.

³²Zob. P. Uziębło, *Inicjatywa ustawodawcza obywateli w Polsce na tle rozwiązań ustrojowych państw obcych*, Warszawa 2006, s. 52.

³³Zob. rozważania A. Degrejt, *Weto ludowe*, [http://alexdegrejt.salon24.pl/405985,weto-ludowe;Program Partii Demokracja Bezpośrednia](http://alexdegrejt.salon24.pl/405985,weto-ludowe;Program%20Partii%20Demokracja%20Bezpo%C5%9brednia), http://db.org.pl/sites/default/files/turkusowa_rewolucja.pdf, 15.06.2014.

3. wzmocniona pozycja prezydenta wobec Sejmu – możliwość skrócenia kadencji w określonych wypadkach niezyskania przez naród akceptacji dla projektów ustaw uchwalonych przez parlament;

4. obniżenie progu ważności referendum ogólnokrajowego do 30% (obecnie połowa uprawnionych do głosowania obywateli) – możliwość zwiększenia wpływu obywateli na proces podejmowania decyzji.

Jak można zauważyć w tych dokumentach politycy zachęcają obywateli do aktywnego włączania się w sprawy, które są przedmiotem debaty publicznej. Poniżej zaprezentowano dwa przykłady aktywności obywatelskiej związanej z inicjatywami referendalnym. Pojawiły się one jako głosy sprzeciwu wobec reform przeprowadzanych przez rządy PO–PSL.

Pierwsza sprawa dotyczy sześciolatków i ich obowiązku szkolnego. Obowiązek szkolny dla dzieci sześcioletnich został wprowadzony ustawą w 2009 r. Początkowo wszystkie sześciolatki miały pójść do pierwszej klasy od 1 września 2012 r., natomiast w latach 2009–2011 o podjęciu nauki mogli decydować rodzice. Sejm, chcąc dać samorządom dodatkowy czas na przygotowanie szkół, przesunął ten termin o dwa lata, do 1 września 2014 r. W sierpniu tego roku Sejm zdecydował, że w 2014 r. obowiązkiem szkolnym objęte zostaną tylko sześciolatki urodzone w pierwszej połowie 2008 r. Pozostałe dzieci z tego rocznika rozpoczną naukę w roku 2015³⁴.

Rodzice sześciolatków, mając wolny, wybór rzadko i z roku na rok coraz bardziej niechętnie posyłają swoje dzieci do pierwszej klasy (2011/2012 – 19%, 2012/2013 – 17%, 2013/2014 – 15%). Szkoły są likwidowane wbrew protestom lokalnych społeczności. Stowarzyszenie i Fundacja Rzecznik Praw Rodziców, które założyli Karolina i Tomasz Elbanowscy, 8 stycznia 2013 r. rozpoczęły zbiórkę podpisów pod wnioskiem o ogólnopolskie referendum edukacyjne „Ratujmy maluchy i starsze dzieci też”. Celem inicjatywy było ostateczne odwołanie przez rząd reformy obniżenia wieku szkolnego³⁵. Zebrano 1,4 mln podpisów i w czerwcu wniosek został złożony do Sejmu.

Zaproponowano pięć pytań referendalnych:

1. Czy jesteś za zniesieniem obowiązku szkolnego sześciolatków?
2. Czy jesteś za zniesieniem obowiązku przedszkolnego pięciolatków?
3. Czy jesteś za przywróceniem w liceach ogólnokształcących pełnego kursu historii oraz innych przedmiotów?
4. Czy jesteś za stopniowym powrotem do systemu: 8 lat szkoły podstawowej plus 4 lata szkoły średniej?
5. Czy jesteś za ustawowym powstrzymaniem procesu likwidacji publicznych szkół i przedszkoli?

Inicjatorzy referendum, państwo Karolina i Tomasz Elbanowscy, odbyli wiele spotkań z politykami, próbując przekonać ich do swoich racji³⁶. W Sejmie odbyła się debata na 52 posiedzeniu Sejmu 22–24 października 2013 r. oraz na 53 posiedzeniu Sejmu 6–8

³⁴PiS złożył wniosek o referendum ws. 6-latków, <http://wiadomosci.wp.pl.20.07.2014>

³⁵ Referendum edukacyjne „Ratujmy maluchy i starsze dzieci też”, <http://www.rzecznikrodzicow.pl.20.07.2014>

³⁶PAP, Elbanowski: spotkanie z premierem ws. sześciolatków było bez konkretów, <http://wiadomosci.wp.pl;20.07.2014>, Ratujmy maluchy u premiera 27 grudnia, <http://www.rzecznikrodzicow.pl;20.07.2014>, Ratuj maluchy u Millera 24.09, <http://www.rzecznikrodzicow.pl.20.07.2014>

listopada 2013 r. W dyskusji wziął udział także premier Donald Tusk próbując przekonać, że obawy rodziców sześciolatków są bezzasadne i szkoły są przygotowane na przyjęcie dzieci: „W sprawie sześciolatków parlament podjął decyzję większością głosów, że sześciolatki i szkoły w Polsce są wystarczająco przygotowane, aby podjąć ten wysiłek edukacyjny, przy sprzeciwie i obawach mniejszości w parlamencie”³⁷. Stanowisko Klubu Parlamentarnego Prawo i Sprawiedliwość zaprezentował poseł Sławomir Kłosowski. Klub zdecydowanie popierał inicjatywę. Poseł przedstawił wyniki kontroli NIK „Przygotowanie gmin i szkół do objęcia dzieci 6-letnich obowiązkiem szkolnym” opublikowane 17 października 2013 r. W dokumencie tym stwierdzono, że 56% szkół nie zapewniło uczniom klas pierwszych dostosowanych do wymagań mebli szkolnych, 19% szkół nie zapewniło uczniom klas pierwszych możliwości realizacji zajęć wychowania fizycznego, 15% szkół nie dysponowało wydzielonym pomieszczeniem na świetlicę szkolną, 19% szkół nie zapewniło uczniom klas pierwszych dostosowanych do wymagań warunków w szatni szkolnej, 35% szkół zajęcia opiekuńczo-wychowawcze w świetlicy szkolnej organizowało w grupach przekraczających dopuszczalną liczbę 25 uczniów, 84% szkół zaś nie zapewniło uczniom klas pierwszych możliwości pracy przy osobnym komputerze w pracowni komputerowej.

Głosowanie odbyło się 8 listopada 2013 r. – za wnioskiem opowiedziało się 222 posłów przeciw 232. Za wnioskiem była cała opozycja: PiS, Twój Ruch, SLD, SP. Natomiast PO i PSL opowiedziało się odrzuceniem wniosku, z klubowej dyscypliny wyłamało się dwóch posłów PSL: Eugeniusz Kłopotek i Andrzej Dąbrowski, którzy poparli wniosek³⁸. Poseł Kłopotek stwierdził, że głosował zgodnie z własnym sumieniem, spodziewając się kary. Według profesora Janusza Czapińskiego, który wypowiedział się w TVN24, jest mało prawdopodobne, aby Polacy (w wypadku zorganizowania referendum) poszli do urn i oddali swój głos. Sprawę tę należy potraktować jako wstęp do dyskusji o polskiej szkole³⁹.

Druga kwestia nagłośniona w mediach to sprawa wieku emerytalnego. Wyższy wiek emerytalny obowiązuje w Polsce od 1 stycznia 2013 r.⁴⁰. Zrównany dla obu płci wiek emerytalny wynosi 67 lat dla kobiet i mężczyzn. Przed nowelizacją wiek emerytalny kobiet wynosił 60 lat, a mężczyzn 65. Wprowadzone zmiany objęły kobiety urodzone po 31 grudnia 1952 r. oraz mężczyzn urodzonych po 31 grudnia 1947 r.

Najważniejszym efektem podniesienia wieku emerytalnego z punktu widzenia rozwoju gospodarczego ma być powstrzymanie spadku zatrudnienia, a w konsekwencji utrzymanie wzrostu PKB oraz wpływów podatkowych od przedsiębiorstw, które nie będą

³⁷Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu, Posiedzenie nr 53 w dniu 08-11-2013 (3. dzień obrad), <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf.05.09.2014>

³⁸<http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/przegrali-bitwe-o-referendum-ws-6-latkow-walcza-o-odmrozenie-projektu-rodzice-beda-pamietac,373758.html>, 22.09.2014.

³⁹Nie będzie referendum ws. 6-latków. Koalicja wygrała głosowanie, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/nie-bedzie-referendum-ws-6-latkow-koalicja-wygrala-glosowanie,369867.html>, 22.09.2014

⁴⁰Ustawa z dnia 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2012, poz. 637.

zmuszone do likwidacji miejsc pracy w nadchodzącym okresie ograniczenia podaży pracy⁴¹.

Ostatnio silnym bodźcem stał się kryzys finansowy, który uświadomił politykom i opinii publicznej, jak istotną część systemu finansowego stanowi system emerytalny. Kryzys uprzytomnił także znaczenie wydajności oraz bezpieczeństwa systemów emerytalnych dla spójności społecznej. Jednocześnie od wielu lat do podejmowania debaty i wdrażania reform zachęcają prognozy demograficzne⁴².

Poniżej zaprezentowano najważniejsze argumenty, które zostały przedstawione w uzasadnieniu do projektu ustawy o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw, które uzasadniają wydłużenie i zrównanie wieku emerytalnego:

1. Polska to kraj, w którym najwcześniej przechodzi się na emeryturę. Polska jest jednym z ostatnich krajów w Unii, który nie podniósł powszechnego wieku emerytalnego przynajmniej do 65 lat dla kobiet i mężczyzn.

2. Rośnie dysproporcja między liczbą osób w wieku produkcyjnym i emerytalnym, ponieważ: Polacy żyją dłużej, spada liczba narodzin, coraz więcej Polaków dłużej się uczy.

3. Zmiany dotyczące wydłużania i zrównywania powszechnego wieku emerytalnego będą następowały stopniowo, co da czas na dostosowanie na rynku pracy, zarówno po stronie pracowników, jak i pracodawców. Stopniowe podnoszenie wieku emerytalnego ograniczy niedobór pracowników w stale rosnącej polskiej gospodarce i zwiększy bezpieczeństwo finansowe Polaków.

4. Dłuższa praca pozwoli zgromadzić więcej kapitału emerytalnego i ochroni przyszłych emerytów przed ubóstwem⁴³.

Istotną kwestią jest zastępowalność pokoleń, czyli zdolność populacji do utrzymania liczby ludności na obecnym poziomie w przyszłości. Przyjmuje się, że tzw. dzietność (TFR, *total fertility rate* – liczba dzieci rodzonych średnio przez kobietę w całym okresie rozrodczym) na poziomie 2,1 zapewnia zastępowalność pokoleń. W Polsce TFR wynosi obecnie 1,39. Od połowy lat osiemdziesiątych obserwuje się spadek TFR. Trend ten jest zgodny z ogólnym trendem wśród 30 krajów OECD. Średnia dla OECD wynosi obecnie około 1,6⁴⁴.

⁴¹M. Przepiórka, *Wyższy wiek emerytalny*, http://kadry.infor.pl/kadry/ubezpieczenia/emerytury_i_renty/675505,Wyzszy-wiek-emerytalny.html. 01.10.2014.

⁴² Zwiększanie się proporcji w wieku poprodukcyjnym w stosunku do populacji w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym można zilustrować również tak: jeśli obecnie na każdą osobę w wieku ponad 65 lat przypadają cztery osoby w wieku produkcyjnym, w roku 2060 na taką osobę przypadać będą tylko dwie w wieku produkcyjnym. Źródło: *Zielona księga na rzecz adekwatnych, stabilnych i bezpiecznych systemów emerytalnych w Europie*, Komisja Europejska, Bruksela 2010, s. 4.

⁴³E. Ryś, *Dlaczego podwyższany i zrównywany będzie wiek emerytalny*, <http://www.infor.pl/prawo/emerytury/podwyzszenie-wieku-emerytalnego/303691,Dlaczego-podwyzszany-i-zrownywany-bedzie-wiek-emerytalny.html>, 15.05.2013.

⁴⁴M. Herbich, *Diagnoza, analiza i symulacja wariantowa możliwych ubezpieczeniowych form dobrowolnych programów emerytalnych na rynku polskim*, opracowanie dla Polskiej Izby Ubezpieczeń, www.piu.org.pl/public/upload/ibrowser/Emerytalne-2n.pdf. 15.05.2013.

Statystyki wskazujące na niewielki odsetek zatrudnionych w wieku poprodukcyjnym idą w parze z deklaracjami respondentów. Zatrudnieni Polacy najczęściej orzekają, że będą mogli wykonywać swoją pracę (średnio) tylko do 58,6 roku życia. Ponad 61 lat to natomiast średnia wskazywanego przez respondentów wieku zakończenia wykonywania pracy dla krajów Unii Europejskiej⁴⁵. Z poniższych danych wynika również, że osobami najdłużej aktywnymi zawodowo są osoby pracujące na własny rachunek – w Polsce nieco ponad 60 lat. Najkrócej w krajach Unii Europejskiej natomiast zamierzają pracować pracownicy fizyczni (59,9 roku życia), w Polsce zaś pracownicy umysłowi niebędący kierownikami (56,4 roku życia). Należy dodać, że deklaracje Polaków nie odbiegają znacząco od rzeczywistych danych – według informacji zbieranych przez ZUS średni wiek przechodzenia na emeryturę w 2011 r. wynosił 59,5 roku, a dla mężczyzn – 60,1.

Tabela 1. Deklarowany wiek zakończenia wykonywania pracy w Polsce i Unii Europejskiej (UE)

Rodzaj wykonywanej pracy	Polska	UE
Ogółem	58,6	61,7
Według wykonywanej pracy		
Pracujący na własny rachunek	60,7	64,9
Kierownicy	60,0	63,2
Inni pracownicy umysłowi	56,4	61,8
Pracownicy fizyczni	58,4	59,9

Źródło: Eurobarometr, *Aktywne starzenie się*, <http://analizy.mpips.gov.pl/index.php/badania-aktywne-starzenie.html>. 15.05.2013

Kraje Unii Europejskiej różnią się znacząco pod względem stopnia zaawansowania procesu starzenia się obecnie i w przyszłości. Obecnie tylko w dwóch państwach co piąta osoba jest w starszym wieku (Niemcy, Włochy), natomiast w 2060 r. udział osób starszych przekroczy 20% we wszystkich krajach wspólnoty, a w zdecydowanej większości państw będzie większy niż 25%. Na uwagę zasługuje fakt, że obecnie Polska

⁴⁵ Zob. szerzej: Z. Kaźmierczak, *Rynek pracy w Unii Europejskiej w latach 1990–1994 (problemy i strategia)*, [w:] *Współczesne tendencje w zarządzaniu zasobami pracy*, Materiały z międzynarodowej konferencji zorganizowanej przez Katedrę Zarządzania Zasobami Pracy Akademii Ekonomicznej w Krakowie, red. A. Szałkowski, A. Piechnik-Kurdiel, Wydawnictwo Akademia Ekonomiczna, Kraków 1997, s. 17–28.

należy do najmłodszych w sensie demograficznym⁴⁶ krajów Wspólnoty (13,5%), a Niemcy do najstarszych (20%). Jednak w 2060 r. Polska będzie odznaczała się najwyższym udziałem osób starszych wśród obecnych 27 państw unijnych (36%), Niemcy będą zajmowały 10 miejsce (32%).

Wraz ze wzrostem udziału osób starszych w populacji nastąpi spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym (potencjalne zasoby pracy, tutaj przyjęto wiek 15–64 lat), a także starzenie się tych zasobów pracy⁴⁷.

Związkowcy nie chcieli się zgodzić na podniesienie i zrównanie wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn na poziomie 67 lat. „Solidarność” jest za utrzymaniem dotychczasowych zasad: emerytura dla kobiet w wieku 60 lat, a dla mężczyzn w wieku lat 65. Związkowcy zdobyli prawie 1,4 mln podpisów pod wnioskiem o referendum⁴⁸. W akcję zbierania podpisów zaangażowało się także SLD. Według Leszka Millera Polacy mogliby w takim referendum odpowiedzieć na dwa pytania: jedno dotyczyłoby tego, czy są za podwyższeniem wieku emerytalnego do 67. roku życia, drugie zaś – czy są za propozycją przejścia na emeryturę kobiet po 35 latach pracy, a mężczyzn po 40 latach pracy, przy czym byłaby to możliwość, a nie konieczność. Miller podkreślił, że jego partia ma świadomość potrzeby zmian w systemie emerytalnym. Jednak wszelkie decyzje powinny być podejmowane z dużym wyprzedzeniem i w warunkach dialogu społecznego⁴⁹.

Głosowanie nad przyjęciem wniosku o przeprowadzenie ogólnokrajowego referendum w sprawie o szczególnym znaczeniu dla państwa i obywateli dotyczącej powszechnego wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn przeprowadzono 30 marca 2012 r. Głosowało 455 posłów, za było 180, przeciw – 233, wstrzymało się 42. Większość bezwzględna wynosiła 228⁵⁰.

⁴⁶ To znaczy pod względem udziału osób w wieku 65 lat lub więcej w populacji.

⁴⁷ I.E. Kotowska, A. Abramowska-Kmon, *Podnoszenie wieku emerytalnego w kontekście zmian demograficznych w Polsce i Niemczech*, [w:] *Podnoszenie wieku emerytalnego – diagnoza potrzeb i rekomendacje na przykładzie Polski i Niemiec*, red. J. Kucharczyk, E. Kuźmich, Warszawa 2011, s. 18.

⁴⁸ Ape, *Sejm. „Nie” dla referendum w sprawie podwyższenia wieku emerytalnego*, http://wyborcza.pl/1,76842,11448974,Sejm___Nie__dla_referendum_w_sprawie_podwyzszenia.html#ixzz3EK5WOCRl. 22.05.2014

⁴⁹ *Zyt, Referendum w sprawie wieku emerytalnego?*, <http://www.rp.pl/artukul/791750.html>. 10.09.2014.

⁵⁰ *Rozpatrzenie obywatelskiego wniosku o przeprowadzenie referendum ogólnokrajowego w sprawie o szczególnym znaczeniu dla państwa i obywateli dotyczącej powszechnego wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn*,

<http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&NrKadencji=7&NrPosiedzenia=11&NrGlosowania=3>

Tabela 2. Wyniki indywidualne

Klub/ Koło	Liczba członków	Głoso- -ało	Za	Przeciw	Wstrzymało się	Nie głosowało
PO	206	205	-	205	-	1
PiS	136	134	134	-	-	2
RP	42	42	-	-	42	-
PSL	28	26	-	26	-	2
SLD	26	26	26	-	-	-
SP	20	20	20	-	-	-
Niez.	2	2	-	2	-	-

Źródło:

<http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&NrKadencji=7&NrPosiedzenia=11&NrGlosowania=3>, 10.09.2014.

Z tej analizy można zauważyć, że mimo inicjatywy referendalnych i zebrania wymaganej liczby podpisów politycy odrzucają propozycje rozpisania referendum. Z jednej strony w przedstawionych dokumentach zachęca się do podejmowania aktywności obywatelskiej, z drugiej zaś politycy sami lepiej wiedzą, co jest dla obywatela lepsze. Niechętnie podejmują dyskusje i nie dopuszczają obywateli do procesu podejmowania decyzji. Rozwiązaniem byłoby wprowadzenie przepisu o obowiązkowym rozpisaniu referendum w wypadku zebrania odpowiednio wysokiej liczby ważnych podpisów. Obecnie nie ma znaczenia, czy obywatele zbiorą wymagane 500 tys., czy 5 milionów. Politycy w Sejmie nie muszą rozpatrywać wniosku.

Niezależnie od uwarunkowań taka sytuacja pozwala obywatelom na włączenie się do procesu podejmowania decyzji politycznych, służy pełniejszej informacji i edukacji obywatelskiej, uczy współodpowiedzialności za sprawy publiczne, wdraża do demokracji partycypacyjnej, służy legitymizacji partii politycznych czy konkretnych decyzji. Kampanie związane z przedmiotem referendum sprawiają, że nawet osoby niegłosujące są świadome przedmiotu sporu, prowadzą one bowiem do powszechnej dyskusji nad sprawami publicznymi, co w rezultacie sprzyja wzrostowi wiedzy⁵¹.

⁵¹I. Bokszczanin, *Instytucja referendum ratyfikacyjnego w procesie integracji w Europie*, [w:] *Wymiar społeczny członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, red. T. Młodawa, K.A. Wojtaszczyk, A. Szymański, Warszawa 2003, s. 369.

LITERATURA

- [1] Banaszak B., *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Kraków 2000.
- [2] Bokszczanin I., *Instytucja referendum ratyfikacyjnego w procesie integracji w Europie*, [w:] *Wymiar społeczny członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, red. T. Mołdawa, K.A. Wojtaszczyk, A. Szymański, Warszawa 2003.
- [3] Czajowski J., *Przedstawicielska forma rządów i demokracja bezpośrednia*, [w:] *Szkice o zasadach i instytucjach ustrojowych II i III Rzeczypospolitej*, red. J. Czajowski, M. Grzybowski, Kraków 2002.
- [4] Czajowski J., *Zasada podziału władz*, [w:] *Szkice o zasadach i instytucjach ustrojowych II i III Rzeczypospolitej*, red. J. Czajowski, M. Grzybowski, Kraków 2002.
- [5] Grabowska M., *Polska ustawa o referendum ogólnokrajowym (referenda akcesyjne)*, „*Studia Europejskie*” 2003/1.
- [6] Grabowska S., *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009.
- [7] Grabowska S., *Instytucja ogólnokrajowej inicjatywy ludowej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2005.
- [8] Grabowska S., *Równość szans w dostępie do form demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, [w:] *Zasada równości w prawie*, red. H. Zięba-Załucka, M. Kijowski, Rzeszów 2004.
- [9] Jabłoński M., *Wynik referendum, a zasada dyskontynuacji prac parlamentu*, „*Przegląd Prawa i Administracji*” 1998/XLI.
- [10] Jastrzębski B., *O demokracji bezpośredniej*, „*Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie*” nr 10, „*Nauki Prawne*” 1989/1.
- [11] Kaźmierczak Z., *Rynek pracy w Unii Europejskiej w latach 1990–1994 (problemy i strategia)*, [w:] *Współczesne tendencje w zarządzaniu zasobami pracy*, Materiały z międzynarodowej konferencji zorganizowanej przez Katedrę Zarządzania Zasobami Pracy Akademii Ekonomicznej w Krakowie, red. A. Szalkowski, A. Piechnik-Kurdziel, Wydawnictwo Akademia Ekonomiczna, Kraków 1997.
- [12] Kotowska I.E., Abramowska-Kmon A., *Podnoszenie wieku emerytalnego w kontekście zmian demograficznych w Polsce i Niemczech*, [w:] *Podnoszenie wieku emerytalnego – diagnoza potrzeb i rekomendacje na przykładzie Polski i Niemiec*, red. J. Kucharczyk, E. Kuźmicz, Warszawa 2011.
- [13] Kuciński J., *Demokracja przedstawicielska i bezpośrednia w trzeciej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.
- [14] Litawski J., *Bezpośrednie ustawodawstwo ludowe*, Kraków 1932.
- [15] Marczevska-Rytko M., *Szwajcarski model demokracji bezpośredniej*, [w:] *Stan i perspektywy demokracji bezpośredniej we współczesnym świecie*, Lublin 2011.
- [16] Mrozowska S., *Demokracja uczestnicząca perspektywy europejskiej*, [w:] *Stan i perspektywy demokracji bezpośredniej we współczesnym świecie*, red. M. Marczevska-Rytko, Lublin 2011.
- [17] Musiał-Karg M., *Referenda w państwach europejskich – teoria , praktyka, perspektywy*, Toruń 2008.

- [18] Pietrzak M., *Demokracja reprezentacyjna i bezpośrednia w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Referendum konstytucyjne w Polsce*, red. M.T. Staszewski, Warszawa 1997.
- [19] Podolak M., *Rola i znaczenie demokracji bezpośredniej we współczesnych państwach*, [w:] *Polityczne wyzwania współczesnych państw. Perspektywa globalna*, t. 1, red. W. Gizicki, Lublin 2011.
- [20] Podolak M., *Demokratyzacja społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*, [w:] *Aksjologiczny i pragmatyczny wymiar współczesnej polityki*, red. D. Walczak-Duraj, Łódź 2011.
- [21] Popławska E., *Zasada rządów przedstawicielskich i formy demokracji bezpośredniej*, [w:] *Zasady podstawowe polskiej Konstytucji*, red. W. Sokolewicz, Warszawa 1998.
- [22] Rachwał M., *Demokracja bezpośrednia w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego*, Warszawa 2010.
- [23] Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Kraków 2002.
- [24] Sokolewicz W., *Tezy do art. 225*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, t. II, Warszawa 2001.
- [25] Szmyt A., *Zasady zmiany konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji w państwach europejskich*, red. R. Grabowski, S. Grabowska, Warszawa 2008.
- [26] *Ustawa z 24 czerwca 1999 r. o wykonywaniu inicjatywy ustawodawczej przez obywateli*, Dz.U. 1999 nr 62, poz. 688.
- [27] Uziębło P., *Inicjatywa ustawodawcza obywateli w Polsce na tle rozwiązań ustrojowych państw obcych*, Warszawa 2006.
- [28] *Zielona księga na rzecz adekwatnych, stabilnych i bezpiecznych systemów emerytalnych w Europie*, Komisja Europejska, Bruksela 2010.

Źródła internetowe

- [1] Ape, *Sejm. „Nie” dla referendum w sprawie podwyższenia wieku emerytalnego*, http://wyborcza.pl/1,76842,11448974,Sejm___Nie___dla_referendum_w_sprawie_podwyzszenia.html#ixzz3EK5WOCR1. 22.05.2014.
- [2] Degreit A., *Weto ludowe*, <http://alexdegreit.salon24.pl/405985,weto-ludowe>. Program Partii Demokracja Bezpośrednia http://db.org.pl/sites/default/files/turkusowa_rewolucja.pdf. 15.06.2014.
- [3] *Dokument Programowy X zjazdu PSL*, http://www.psl.org.pl/upload/pdf/dokumenty/Dokumenty_X_Kongres_PSL/Dokumenty_Programowe_X_Kongresu_PSL_.pdf, 20.08.2014.
- [4] Herbach M., *Diagnoza, analiza i symulacja wariantowa możliwych ubezpieczeniowych form dobrowolnych programów emerytalnych na rynku polskim*, opracowanie dla Polskiej Izby Ubezpieczeń, www.piu.org.pl/public/upload/ibrowser/Emerytalne-2n.pdf. 15.05.2013.
- [5] <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/przegrali-bitwe-o-referendum-ws-6-latkow-walcza-o-odmrozenie-projektu-rodzice-beda-pamietac,373758.html>. 22.09.2014

- [6] *Następny krok. Razem. Program wyborczy 2011*, http://www.platforma.org/media/dokumenty/Program_PO_100dpi.pdf, 05.09.2014
- [7] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, projekt Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2010, file:///C:/Users/admin/Downloads/konstytucja_2010.pdf, 21.09.2014.
- [8] *Nie będzie referendum ws. 6-latków. Koalicja wygrała głosowanie*, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/nie-bedzie-referendum-ws-6-latkow-koalicja-wygrala-glosowanie,369867.html>, 22.09.2014.
- [9] PAP, *Elbanowski: spotkanie z premierem ws. sześciolatków było bez konkretów*, <http://wiadomosci.wp.pl/kat,59154,title,Elbanowski-spotkanie-z-premierem-ws-szesciolatkow-bylo-bez-konkretow,wid,16131265,wiadomosc.html?ticaid=113823>, 20.07.2014
- [10] PiS *złożył wniosek o referendum ws. 6-latków*, <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1342,title,PiS-zlozyl-wniosek-o-referendum-ws-6-latkow,wid,16181393,wiadomosc.html?ticaid=113824>, 20.07.2014.
- [11] Program PiS 2014 *Projekt dla Polski*, file:///C:/Users/admin/Downloads/program_pis_2014.pdf, 15.09.2014,
- [12] Program Twojego Ruchu *Plan Zmian 2014–2019*, <http://twojrucho.eu/wp-content/uploads/2014/09/plan-zmian.pdf>, 15.09.2014.
- [13] Program wyborczy Sojuszu Lewicy Demokratycznej, *Jutro bez obaw Program dla Polski*, 2011. http://www.sld.org.pl/strony/39-jutro_bez_obaw__program_sld.html, 10.09.2014
- [14] *Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów Donalda Tuska programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania 23.11.2007 r.*, „Sprawozdanie Stenograficzne z 2 posiedzenia Sejmu RP w dniu 23 listopada 2007 r.” [http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf/0/6372FE4B9619C127C125739D0053E245/\\$file/2_a_ksiazka.pdf](http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf/0/6372FE4B9619C127C125739D0053E245/$file/2_a_ksiazka.pdf), 20.09.2014.
- [15] *Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów Donalda Tuska programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania 18.11.2011.* „Sprawozdanie Stenograficzne z 1 posiedzenia Sejmu RP w dniu 18 listopada 2011 r.”, http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter7.nsf/0/B635A8E7E273395DC125794D000DA7A6/%24File/1_c_ksiazka.pdf, 20.09.2014
- [16] *Przedstawienie przez Prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania*, „Sprawozdanie Stenograficzne z 76 posiedzenia Sejmu RP w dniu 1 października 2014 r.”, http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter7.nsf/0/D4E8C869CD930B1DC1257D64007A0F97/%24File/76_ksiazka.pdf, 20.09.2014
- [17] Przepiórka M., *Wyższy wiek emerytalny*, http://kadry.infor.pl/kadry/ubezpieczenia/emerytury_i_renty/675505,Wyzszy-wiek-emerytalny.html, 01.10.2014.
- [18] *Ratujmy maluchy u premiera 27 grudnia*, <http://www.rzecznikrodzicow.pl/ratuj-maluchy-u-premiera-27-grudnia>, 20.07.2014
- [19] *Ratuj maluchy u Millera 24.09*, <http://www.rzecznikrodzicow.pl/ratuj-maluchy-u-millera-2409>, 20.07.2014

- [20] *Referendum edukacyjne „Ratujmy maluchy i starsze dzieci też”*, <http://www.rzecznikrodzicow.pl/referendum-edukacyjne-ratuj-maluchy-i-starsze-dzieci-tez>. 20.07.2014.
- [21] *Rozpatrzenie obywatelskiego wniosku o przeprowadzenie referendum ogólnokrajowego w sprawie o szczególnym znaczeniu dla państwa i obywateli dotyczącej powszechnego wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn*, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&NrKadencji=7&NrPosiedzenia=11&NrGlosowania=3>. 10.09.2014
- [22] Ryś E., *Dlaczego podwyższany i zrównywany będzie wiek emerytalny*, <http://www.infor.pl/prawo/emerytury/podwyzszenie-wieku-emerytalnego/303691,Dlaczego-podwyzszany-i-zrownywany-bedzie-wiek-emerytalny.html>. 15.05.2013.
- [23] Ustawa z 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2012, poz. 637.
- [24] *Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu, Posiedzenie nr 53 w dniu 08-11-2013 (3. dzień obrad)*; <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=53&dzien=3&wyp=33&view=1>. 05.09.2014.
- [25] *Zyt, Referendum w sprawie wieku emerytalnego?*, <http://www.rp.pl/artukul/791750.html>. 22.05.2014

DIRECT DEMOCRACY IN POLITICAL THOUGHT OF MODERN POLITICAL PARTIES IN POLAND

The main objective of the article is to present political parties in Poland and their documents related to direct democracy. Direct democracy gives the right to decide on particular issues to every citizen. In Poland we have instruments of direct democracy: referendums and popular initiatives. Referendums are a right given to citizen by the constitution. People can initiate a referendum by collecting 500 thousands signatures.

On the one hand we can find a lot of information in parties documents about building a civil society in our country. Politicians invite people to take part in the process of decision making. But on the other hand, politicians do not agree to promulgate a referendum. They show no regard for populations' wishes and demands but rather autocratically impose their own preferences. In the article Author gave two examples: government's decision on the extend of 6-year-old compulsory school and equalization of retirement age for men and women. In both cases people initiated referendum and collected the required number of signatures. Politicians does not agree to vote. Decision-makers in all political areas find it difficult or even impossible to imagine that citizens are motivated and capable of participating in politics. This is a general feature of such decision-makers – once they are in power. The reason is simple: politicians do not want to share power with the population.

Keywords: direct democracy, political partie, referendum.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.12

Przesłano do redakcji: listopad 2014

Przyjęto do druku: czerwiec 2015

Krzysztof PRENDECKI¹

SONDAŻE WYBORCZE – SOCJOLOGIA W SŁUŻBIE POLITYKI

Przed każdymi wyborami jesteśmy inspirowani badaniami wyborczymi, mówiącymi nam który, kandydat albo który partia ma właściwe poparcie. Nie wszyscy Polacy analizują metodologiczne właściwości, związane z odpowiednio dobraną próbą czy poprawnie skonstruowanym kwestionariuszem ankiety. Błędy popełnia się również za granicą, było ich stosunkowo niewiele, a z roku na rok widoczny jest coraz większy profesjonalizm. Poglądy polityczne badaczy, socjologów nie były jednostronne i wymykały się jednoznacznej ocenie. We współczesnych społeczeństwach o zróżnicowanych systemach światopoglądowych, rozwijają się i uzupełniają rozmaite poglądy oraz oceny, dlatego też opinia publiczna nie jest wielkością jednolitą i trwałą, stałą, lecz zróżnicowaną i zmienną. Spotykamy się także z pojęciem manipulacja, czyli kierowanie kimś bez jego wiedzy; posługiwanie się kimś lub czymś dla osiągnięcia określonych celów; nieuczciwe posługiwanie się przekazem w celu wywarcia określonego wpływu na ludzi, np. przez świadome używanie wyrażen niejasnych lub niejednoznacznych. Pojawia się też kwestia kłamstwa ankietowanych wyborców. Sondaże są postrzegane jako narzędzie opresji reżimowego państwa. Poziom zaufania Polaków do państwa jest bardzo niski, a jako społeczeństwo mamy też bardzo niską samoocenę.

Badacze tacy jak Ryszard Dyoniziak próbowali nakreślić, najczęstsze błędy ośrodków sondażowych takie jak; koncentrowanie się w badaniach sondażowych na sprawach nieistotnych, ciekawostki a odwracanie uwagi od spraw o podstawowym znaczeniu dla społeczeństwa, narzucanie badanym swojej wizji problemu, stereotypy przyjmowane w wielu badaniach, skonstruowana struktura pytań, gdzie z góry można przewidzieć zasugerowaną pytaniem odpowiedź, błąd bezzasadnego porównywania, błąd wymuszania pożądanego skojarzenia oraz nieuprawnionych porównań i komentarzy. Socjologowie zaobserwowali też wiele zmian preferencji politycznych, takich jak zjawisko charakteryzujące się tym, że wyborcy kierując się wynikami sondaży, przenoszą swe głosy na sondażowego lidera, czy też sprzyjające wyrażnie słabszemu kandydatowi, gdyż efekt ten charakteryzuje przenoszenie głosów na osobę o niskim poparciu w sondażach.

Słowa kluczowe: polityka, socjologia, opinia publiczna, sondaże

1. ZAGRANICZNE ZMAGANIA Z OPINIĄ PUBLICZNĄ

Pierre Bourdieu zauważył, że opinia publiczna nie istnieje²: „Podstawowy cel sondażu to: stworzyć ideę, że istnieje jednomyślna opinia publiczna, a więc legitymizować daną politykę i wzmocnić stosunek sił, który ją tworzy lub umożliwia. Krótko mówiąc, chciałem powiedzieć, że opinia publiczna nie istnieje. W każdym razie w tej postaci, jaką

¹Dr Krzysztof Predecki, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, e – mail: prend@prz.edu.pl

² *Exposé* wygłoszone w styczniu 1972 r. w Centrum Kultury Noroit w Arras. Opublikowane w „Les Temps Modernes” (1973/318, s. 1292–1309), tłum. A. Rybińska. Polska wersja tekstu dostępna w Czytelnicy „Nowej Konfederacji”.

przypisują jej ci, którzy mają w tym żywotny interes. [...] Istnieje część opinii już ukonstytuowanych, zmobilizowanych oraz grupy nacisku powstałe wokół wyraźnie określonego systemu interesów. I z drugiej strony, dyspozycje, które z definicji nie są opinią. [...] Mówię po prostu, że opinia publiczna, uznana przez tych, którzy realizują sondaże, czy tych, którzy używają ich wyników, ta opinia publiczna najzwyczajniej nie istnieje”.

Elizabeth Noelle-Neumann sformułowała teorię spirali milczenia na początku lat siedemdziesiątych XX wieku³. Mechanizm działania spirali milczenia można streścić, wskazując pokrótce na jego podstawowe czynniki stanowiące etapy rozwojowe⁴:

„1. Pod wpływem informacji dostarczonych przez media ludzie uznają wagę danej kwestii i wyrabiają sobie pogląd na nią, co umożliwia im publiczne zajęcia stanowiska tzn. opowiedzenia się po stronie zwolenników lub przeciwników jakiegoś jej rozwiązania.

2. Ludzie starają się poznać rozkład opinii publicznej, a zwłaszcza dominujący «klimat opinii», czyli co sądzi większość.

3. Gotowość do publicznego wyrażenia swojego poglądu zmienia się zgodnie z tym, jak jednostka postrzega rozkład opinii oraz kierunek jej ewolucji.

4. Wpływ mediów masowych na postrzeganie rozkładu i kierunku ewolucji opinii publicznej rośnie wtedy, gdy spełniają one trzy warunki: daną opinię zgodnie przedstawiają jako dominującą (konsonans), informacje na ten temat pojawiają się w mediach częściej niż zwykle, dochodzi do ciągłej kumulacji tych informacji.

5. Obawiając się, że publiczne ujawnianie poglądu odmiennego od opinii dominującej może narazić jednostkę na negatywne reakcje ze strony innych ludzi czy wręcz społeczną izolację w jej środowisku, jednostka całkowicie traci ochotę do publicznego ujawniania swojego stanowiska w danej kwestii, a nawet unika rozmów, które mogłyby ją do tego prowokować.

6. Faktyczne wyciszenie poglądów odmiennych od dominującego media przedstawiają jako potwierdzenie tezy o sile i powszechności dominującej opinii publicznej”.

Noam Chomsky stwierdził: „Kluczowym elementem kontroli społeczeństwa jest strategia polegająca na odwróceniu uwagi publicznej od istotnych spraw i zmian dokonywanych przez polityczne i ekonomiczne elity, poprzez technikę ciągłego rozpraszania uwagi i nagromadzenia nieistotnych informacji. Strategia odwrócenia uwagi jest również niezbędna, aby zapobiec zainteresowaniu społeczeństwa podstawową wiedzą z zakresu nauki, ekonomii, psychologii, neurobiologii i cybernetyki. Opinia publiczna odwrócona od realnych problemów społecznych, zniewolona przez nieważne sprawy”⁵.

Obywateli czy wyborców zastanawia pytanie⁶: czemu mnie nigdy nie wybrano do badania? Georgie Gallup, założyciel najbardziej prestiżowego ośrodka badania opinii publicznej na świecie, mawiał: „Szybciej trafi Cię piorun, niż znajdziesz się wylosowanej próbie do naszych badań”⁷. Nie wszyscy jednak dorośli do badań. W Stanach

³ Zob. E. Noelle-Neumann, *Spirala milczenia*, Poznań 2004.

⁴ <http://ninawinczewska.blox.pl/2014/07/Teoria-spirali-milczenia.html> (dostęp: 12.11.2014).

⁵ <http://3obieg.pl/manipulacja-wg-chomskyego> (dostęp: 15.12.2014).

⁶ Por. J. Stecko, *Kultura zaufania jako fundament społecznego życia etycznego* [w:] *Zaufanie w życiu publicznym*, (pod red.) Władysław Zuziak, Joanna Mysona Byrska, s.163-174, Kraków 2014.

⁷ Wśród „niedowiarków” pojawił się Władysław Bartoszewski: „Za długo na tym świecie żyję, żeby ślepo wierzyć przedwyborczym sondażom. Dlaczego ani ja, ani moja żona, ani mój syn, ani nikt z moich znajomych w ciągu piętnastu lat nie dostał tej łaski bycia zapytany przez szanownych

Zjednoczonych zadano ankietowanym pytanie: „Czy uważasz, że Statut Spraw Publicznych dobrze spełnia swoją funkcję?” Przeszło 30% respondentów odpowiedziało tak, mimo że taki statut jeszcze nie powstał.

Błędy popełniane za granicą (było ich stosunkowo niewiele, a z roku na rok widoczny jest coraz większy profesjonalizm) to między innymi:

1. Francja. W roku 2002 lider Frontu Narodowego, Jean-Marie Le Pen, wszedł do drugiej tury wyborów prezydenckich, co zaskoczyło wszystkich obserwatorów politycznych i ośrodki badań opinii publicznej. Dlatego też podczas kolejnych wyborów w 2007 r. Francuzi stali się bardziej powściągliwi, jeśli chodzi o ufność w rezultaty sondaży. Przed kolejnymi wyborami każdego dnia w mediach pojawiało się kilkanaście badań realizowanych przez ośrodki, instytuty i portale internetowe.

2. Wielka Brytania. W 1992 r. najważniejsze firmy sondażowe przewidywały zwycięstwo Partii Pracy o 0,8%. Jak się okazało, wygrała nefaworyzowana Partia Konserwatywna o 7,5%. W Parlamencie powołano specjalną komisję badającą sondażowe błędy, związane głównie z doбором próby i nieprzyznawaniem się wyborców do swoich poglądów.

3. Ukraina. W 2004 r. na początku kampanii Wiktor Juszczenko ponad wszelką wątpliwość przewodził w sondażach. Kilka tygodni przed wyborami notowania obu głównych kandydatów się wyrównały. Oficjalny wzrost notowań Wiktora Janukowycza, miał przemówić do niezdecydowanych wyborców, na kogo jedynie słusznie warto głosować. Profesot Bohdan Hud z Uniwersytetu Lwowskiego przytoczył w związku z tą sytuacją powiedzenie o kłamstwach, wielkich kłamstwach i badaniach sondażowych.

4. Słowacja. W 2004 r. podczas wyborów prezydenckich na Słowacji w drugiej turze zmierzyli się Vladimir Mecziar i Ivan Gaszparovicz. Do decydującego finału nie zakwalifikował się uważany za faworyta sondaży Eduard Kukan. Zajął on trzecie miejsce z 22,1% głosów. Wcześniejsze sondaże opinii publicznej pokazywały, że ma być zdecydowany zwycięzcą.

W 2014 r. Robert Fico był we wszystkich sondażach bezapelacyjnym faworytem. Do drugiej tury przeszli Robert Fico i Andrej Kiska. W drugiej turze zwyciężył Andrej Kiska, zdobywając 59,38%, a Robert Fico otrzymał 40,61% głosów.

5. Białoruś. W 2010 r. odbyły się wybory na Białorusi. Wygrał je dotychczasowy prezydent Aleksander Łukaszenka, uzyskując wynik 79,67%. Oficjalne sondaże odnotowywały 71-procentowe poparcie dla prezydenta Aleksandra Łukaszenki. Ukraiński TNS, który przeprowadzał badania na Białorusi, informował, że urzędujący prezydent ma 55-procentowe poparcie. Ośrodek badawczy NISEPI z Litwy zaś odnotowywał poparcie dla Łukaszenki rządu 48%. Międzynarodowy Ośrodek SOCIUM ogłosił, że poparcie dla prezydenta wynosi 35%.

Można zaobserwować również bardzo radykalne działania i zakazy robienia sondaży⁸, tak jak dzieje się to w Iranie, w Chinach, na Kubie czy w Korei Północnej. Fałszowanie danych i dostarczanie informacji Gallupowi to były zarzuty dla irańskich badaczy, których w 2003 r. skazano na długoletnie kary więzienia za opublikowanie wyników sondażu, z

ankieterów, jakie są nasze preferencje polityczne?” (W. Bartoszewski, *Za długo żyję na tym świecie, żeby ślepo wierzyć przedwyborczym sondażom*, „Dziennik” 6.10.2007, s. 19).

⁸ W sprawie embarga na robienie sondaży wyborczych w Polsce – zob. A. Sułek, *Walka o wolność publikacji wyników sondaży wyborczych w Polsce*, „Przegląd Socjologiczny” LVI/1 (2007), s. 9–30.

którego wynikało, że trzy czwarte mieszkańców Teheranu chce współpracy ze Stanami Zjednoczonymi.

Są natomiast kraje, które miały szczególne problemy z własną historią i próbowały się oczyszczać. W Rumunii CNSAS Narodowa Rada ds. Badania Archiwów Securitate wykazała, że Dorel Abraham, były dyrektor Instytutu Badania Opinii Publicznej, oraz Dumitru Sandu, współpracownik tego instytutu, pisywali raporty dla Securitate. Tematyka obejmowała własne środowisko zawodowe⁹.

2. SOCJOLOGIJA W POLSCE ZAANGAŻOWANI POLITYCZNIE DAWNIEJ I DZIŚ

Szczegółowe opracowanie dorobku polskiej socjologii z lat 1945–1989 nie zostało dokonane, wciąż jeszcze w Polsce jest to wstydlivy temat¹⁰. Niestety do tej pory odbyła się tylko jedna konferencja na temat socjologii polskiej po II wojnie światowej. Dla dobra zainteresowanych, by nie musiano się wstydzić swych poczynań, nie opublikowano, choć zwyczajowo się to czyni, wygłoszonych referatów¹¹.

Poglądy polityczne socjologów nie były jednostronne i wymykały się jednoznacznej ocenie. Występowali przedstawiciele nauk społecznych, którzy gloryfikowali i uwierzyli w panujący system, ale byli też tacy, którzy nie godzili się na zastane porządki, co często skutkowało problemami w pracy. Dyoniziak wspomina o badaczach mających własną autonomię, oportunistach i nadgorliwcach leninowsko-marksistowskich. Kazimierz Staszewski, wieloletni student socjologii na Uniwersytecie Warszawskim, wspomina: „Metodologię wykładał mi najlepszy z najlepszych – nieżyjący już profesor Stefan Nowak. Panie profesorze, to co, wojna? My do niego dzień po ogłoszeniu stanu wojennego. «Dla mnie wojna zaczęła się 17 września 1939 i trwa do dziś» – on nam na to”¹².

Jacek Kurczewski wraca pamięcią do tamtego okresu: „Kilkadziesiąt lat temu pewien młody student socjologii upierał się z całą powagą w trakcie sesji poświęconej socjologii zaangażowanej, że zaangażowanie może też objawiać się w humorze, który pozwala rozbić fasadę życia społecznego. Patronujący tej debacie opiekun naukowy socjologicznej młodzieży, nie wykluczając i takiego zaangażowania, przypomniał z uśmiechem, że za zaangażowane uchodzą niewiasty, które mają już swoich ustalonych adoratorów. Był humor, ale była też debata na serio. Może było inaczej, kto dziś pamięta te dawne dysputy, ale tłumaczy to, że uwagi o socjologii zaangażowanej Zygmunta Baumana traktują jako element życiowego dialogu z rzeczywistością”¹³.

⁹ Po obaleniu reżimu komunistycznego naukowcy nadal zasiadali w kierownictwie agencji badania opinii publicznej.

¹⁰ R. Dyoniziak, *Dylematy upaństwowionej socjologii*, „Akademia Ekonomiczna w Krakowie. Zeszyty Naukowe” 2001/566, s. 5.

¹¹ *Ibidem*. Wśród analiz warto zwrócić uwagę na publikację: J. Bielecka-Prus, *Społeczne role socjologów w PRL*, „Przegląd Socjologiczny” 2/58 (2009), s. 71–103.

¹² K. Staszewski, *Sondażomania*, w: idem, *Niepiosenki*, Warszawa 2008, s. 471.

¹³ J. Kurczewski, *Bauman optymistą*, „Gazeta Wyborcza” 22.11.2010.

W latach 1949–1957 socjologii i sondażowych badań opinii publicznych oficjalnie w PRL nie było¹⁴. Z polemiki, jaką podjął w 1955 r. Stefan Żółkiewski (1955) z Józefem Chałasińskim, że jedyna sensowna dla nauk społecznych metodologia ma charakter marksistowsko-leninowski¹⁵. Cenzura w latach sześćdziesiątych nie pozwalała na obiektywne badania. W najbardziej bezpośredniej formie przejawiała się w kontrolowaniu treści kwestionariuszy i wykreślaniu z nich terminów i zwrotów uznawanych za nieprawomyślne¹⁶. Konsekwencje istnienia cenzury były jednak głębsze – skłaniały na przykład badaczy do podejmowania tylko takich tematów badawczych, które miały szansę na publikację¹⁷.

W omawianym temacie w dyskusji wzięli udział między innymi socjologowie: Andrzej Flis, Edmund Mokrzycki, Jerzy Szacki, Piotr Sztompka. Przyznajemy, że pojawiły się systematyczne błędy w metodach postępowania badaczy społecznych w przeszłości oraz że wielu z nich przybierało maskę obiektywności, by trwać przy swoich subiektywnych poglądach¹⁸. Wobec wielkiego zapotrzebowania na badania „fuszerkę” uprawiają czasem i socjologowie z prawdziwego zdarzenia, biorąc udział w badaniach wykonywanych na marginesie swoich właściwych zajęć i nie wkładając w nie wiele wysiłku¹⁹. Przede wszystkim jest to domena różnych pół- i ćwierćsocjologów, którzy umiejętnością zastępują tupetem²⁰.

Od 1958 r. działał przy Radiokomitecie Ośrodek Badania Opinii Publicznej (OBOP). Jak na ówczesny blok socjalistyczny była to nowość. Czy badania OBOP były wiarygodne? Mało kto się tą kwestią zajmował²¹. Badań mieli nie fałszować, tylko co najwyżej – na otarcie łez – opatrzyli często niezbyt miłe dla władz wyniki jakimiś optymistycznymi wynikami²².

Po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego działał też Zespół Partyjnych Socjologów przy KC PZPR, którzy parali się zaleceniami dla socjologów. Członkowie spełniali też funkcje cenzorskie wobec swoich kolegów socjologów (zwłaszcza bezpartyjnych), pisząc poufne recenzje wydawnicze ich prac²³.

W roku 1982 interesujący się sondażami gen. Wojciech Jaruzelski powołał do życia rządową placówkę badawczą – Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOP). Pod przywództwem Stanisława Kwiatkowskiego, który był zdania, że badania opinii

¹⁴ J. Lisek-Michalska, *Wybrane problemy sondażowych badań opinii publicznej w Polsce w okresie przełomu ustrojowego*, w: *Analizy i próbki technik badawczych w socjologii, Sondaże opinii społecznej. Samowiedza współczesnych społeczeństw*, red. Z. Gostkowski, P. Daniłowicz, t. X, Łódź 2001, s. 20.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, s. 21.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ A. Flis, *Wyzwania wobec nauk społecznych*, Kraków 1999, s. 95.

¹⁹ J. Szczepański, *Socjologia a fuszerka socjologiczna*, „Przegląd Kulturalny” 1960/13, cyt. za: *Publicystyczny komentarz socjologów. Analiza. Polemiki. Wywiady*, red. H. Domański, A. Ostrowska, Warszawa 2006, s. 98.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ K. Bachmann, *Utajnione ankiety, Dole i niedole OBOP, Pomocnik historyczny*, „Polityka” 16.08.2008/33, s. 42.

²² *Ibidem*.

²³ Zob. H. Galus, *Rola socjologii nauki i polityki w życiu publicznym*, Gdańsk 2007.

publicznej zawsze będą narzędziem władzy. Rządzący w połowie lat osiemdziesiątych, mogli się dowiedzieć, że społeczeństwo jest opozycyjne w kilku procentach. W roku 1988 informowano natomiast w gazetach, że społeczeństwo jest za likwidacją Stoczni Gdańskiej. Co trzeci ankietar należał do PZPR, do tego często respondentami byli znajomi z bliskiej opcji, a struktura opierała się na wojskowych pracowniach psychologicznych. Przed wyborami w roku 1989 CBOS zadał pytanie: „Na kogo chcesz głosować?”. Jedną z możliwych opcji była odpowiedź: „Na najlepszego kandydata”. Co zinterpretowano jako na nas – rządzących. Prezes CBOS bronił się, podając, że nawet Radio Wolna Europa z radością wygłosiło podziękowania dla dyrektora CBOS²⁴. Antoni Sułek dowodził: „porównałem wyniki badań rządowego CBOS i akademickiego Instytutu Filozofii i Socjologii. Okazało się, że surowe wyniki tych badań faktycznie różnią się od siebie, ale tylko w kwestiach drażliwych politycznie”²⁵.

Badacz klasy robotniczej Leszek Gilejko rozpamiętywał sytuację, w której prowadził badania robotników 1977 r. Pojawiły się donosy do Komitetu Centralnego ze strony dyrektorów przedsiębiorstw czy sekretarzy partii. Dzwoniono i informowano, że „przyszli jacyś i pytają się o strajki”. Uzyskał zgodę na dalsze badania, pod warunkiem że pierwsze o wynikach dowie się KC.

Najbardziej oczywistą manipulacją²⁶ jest takie sformułowanie pytania, by odpowiedź była zgodna z oczekiwaniami pytającego²⁷. Może warto tu przypomnieć słynne „konsultacje społeczne” z czasów PRL²⁸. Na przykład w latach osiemdziesiątych zapytano ludzi, czy lepsze są przyspieszenia reform i pogorszenie warunków życia, czy powolne, rozważne reformy prowadzone tak, by warunki życia nie uległy pogorszeniu²⁹. (...) Wyniki tego szczególnego referendum były oczywiste – ludzie nie chcieli pogorszenia warunków i tak wówczas trudnego życia. Interpretacja dokonana przez usłużnych ekspertów była też oczywista: społeczeństwo nie popiera opozycji³⁰.

Krystyna Lutyńska, opisując wady pytań kwestionariuszowych, analizowała 430 kwestionariuszy, w których znalazła między innymi następujące błędy³¹:

- pytanie „Jeśli ludzie mogliby wybierać miejsce swojego życia, to jak P. sądzi, czy częściej wybieraliby kraje socjalistyczne czy kapitalistyczne?”. Można przypuszczać, że ze względu na silne wpajanie w naszym społeczeństwie i rozpowszechnione przekonanie, między innymi w przekazach propagandowych o „wyższości ustroju socjalistycznego nad kapitalistycznym”, w bardzo wielu, jeśli nie w większości przypadków, padałyby odpowiedzi „kraje socjalistyczne”;
- czasami pytania kwestionariuszowe mogą wywołać silne emocje lęku, obawy oraz zaskoczenia i niepewności „co się za tym kryje”. Na przykład „Polska jest krajem

²⁴ Zob. S. Kwiatkowski, *Szkieletownik z CBOS-u: Rysunki socjologiczne z tamtych lat*, Tyczyn 2004.

²⁵ A. Sułek, *Ogród metodologii socjologicznej*, Warszawa 2002, s. 44.

²⁶ Zob. Sommer H., *Komunikowanie się w przedsiębiorstwie*, Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej, *Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, z. 14, nr 219, 2004; s. 167-185.

²⁷ M. Iłowiecki, *Krzywe zwierciadło. O manipulacji w mediach*, Lublin 2003, s. 62.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ K. Lutyńska, *Wywiad kwestionariuszowy. Przygotowanie i sprawdzanie narzędzia badawczego*, Warszawa 1984, s. 116–121.

socjalistycznym – czy chciałby P. żeby socjalizm rozpowszechnił się także w innych krajach czy też raczej to nie jest potrzebne?”;

- sugerowanie respondentowi odpowiedzi odbywa się też w sposób mniej widoczny, a mianowicie z pośrednictwem umieszczenia w pytaniu określonych sądów czy terminów, które podpowiadają mu kierunek odpowiedzi: „Co powinno zrobić kierownictwo kraju, aby nadal polepszały się warunki życia w kraju? W naszym kraju w okresie po II wojnie światowej dokonał się wielki postęp pod każdym względem. Jak P. ocenia? Co zdaniem P. ma największe znaczenie dla dalszego pomyślnego rozwoju naszego kraju?”

Przemiany ustrojowe istotnie wpłynęły na postrzeganie badań, autorów i socjologów, którzy je przedstawiają w środkach masowego przekazu. Można wskazać kilka typów socjologów medialnych³²:

- „polityk” – zaangażowany formalnie w działalność polityczną, pełniący funkcje polityczne;
- „guru” – intelektualny autorytet, najczęściej jednak tylko dla członków jakiejś partii czy jej zwolenników;
- „partyjny” – zaangażowany w działalność na rzecz jakiejś partii czy opcji ideologicznej w sposób jawny, zadeklarowany, ale częściej prezentujący się jako niezależny, bezstronny ekspert;
- „człowiek odrodzenia” – specjalista od wszelkich spraw społecznych, dyżurny komentator – „socjolog na telefon”.

Wśród socjologów, którzy uczestniczyli w życiu politycznym lub też mieli istotny wpływ, warto wymienić między innymi³³:

- Jacek Kurczewski – w latach 1991–1993 sprawował mandat posła z ramienia Kongresu Liberalno-Demokratycznego. Był wicemarszałkiem Sejmu;
- Piotr Gliński – tworzył Partię Zielonych i działał w Wyborczej Koalicji Liderów Ekologicznych. W 1997 r. z list Unii Wolności kandydował bez powodzenia w wyborach parlamentarnych. Kandydat na premiera „rządu technicznego” Prawa i Sprawiedliwości;
- Tomasz Żukowski – doradzał między innymi Obywatelskiemu Klubowi Parlamentarnemu i Akcji Wyborczej „Solidarność”. Od stycznia 2008 r. do kwietnia 2010 był doradcą prezydenta Lecha Kaczyńskiego;
- Zdzisław Krasnodębski – w 2014 r. został członkiem rady programowej Prawa i Sprawiedliwości. W wyborach do Parlamentu Europejskiego uzyskał mandat eurodeputowanego VIII kadencji;
- Lena Kolarska-Bobińska – posłanka do Parlamentu Europejskiego VII kadencji, od 2013 r. minister nauki i szkolnictwa wyższego w rządzie Ewy Kopacz;
- Ireneusz Krzemiński – na początku lat dziewięćdziesiątych należał do Kongresu Liberalno-Demokratycznego. Bez powodzenia w 1991 kandydował z listy tej partii do Sejmu RP;

³² A. Kubiak, *Destrukcyjność procesu akulturacji badań sondażowych*, w: *Przegląd Socjologiczny*, t. 56, z. 1/2007, s. 75.

³³ Na rynku politycznym pojawiają się również socjologowie, którzy na dłużej wiążą się ze sceną polityczną. Ludwik Dorn i Andrzej Celiński to politycy, którzy w rubryce wykształcenie wpisują: socjolog.

- Paweł Śpiewak – jako bezpartyjny kandydat w 2005 r. został wybrany z listy Platformy Obywatelskiej do Sejmu RP;
- Janusz Czapiński – w wyborach w 2001 r. bez powodzenia ubiegał się o mandat senatora jako bezpartyjny kandydat z ramienia SLD-UP;
- Andrzej Zybortowicz – w 2014 r. został członkiem rady programowej Prawa i Sprawiedliwości. W tym samym roku startował w wyborach do Parlamentu Europejskiego, nie uzyskał mandatu posła;
- Jadwiga Staniszkis – działaczka opozycji solidarnościowej. Doradzała związkowcom. W 1980 r. została zaproszona przez Międzyzakładowy Komitet Strajkowy w Gdańsku do udziału w negocjacjach ze stroną rządową. Sympatyczka braci Kaczyńskich i Prawa i Sprawiedliwości;
- Edmund Wnuk-Lipiński – brał udział w pracach i obradach Okrągłego Stołu. W latach 1989–1991 kierował zespołem doradców naukowych przy Obywatelskim Klubie Parlamentarnym.

Bardzo często pojawiają się medialne głosy oburzenia. „Nasz Dziennik” informuje swoich czytelników: „Monika Olejnik zaprasza do swego programu dwóch «niezależnych» socjologów – prof. Ireneusz Krzemiński staje się wręcz «Nałęczem» Donalda Tuska, dr Jacek Raciborski zajmuje się apologią Włodzimierza Cimoszewicza. Między nimi duży telebim, na którym wielka podobizna Tuska góruje nad znacznie mniejszymi Cimoszewicza i Lecha Kaczyńskiego”³⁴.

Socjolodzy mogli mieć również wpływ na wybór Prezydenta RP. Sąd Najwyższy (postanowienie SN z dnia 4 grudnia 1995 r.) zajmował się nieprawdziwą informacją o wyższym wykształceniu Aleksandra Kwaśniewskiego. Przeprowadzony został dowód z wyników badań następujących ośrodków badania opinii publicznej (społecznej): Ośrodka Badania Opinii Publicznej (OBOP), Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS), Pracowni Badań Społecznych w Sopocie i „Demoskopu”. Przeprowadzony też został materiał dowodowy z opinii Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk oraz z opinii biegłego profesora Antoniego Sułka z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.

W preambule opracowanego przez Komisję ds. etyki w nauce PAN *Kodeksu Etyki Pracownika Naukowego* można przeczytać: „Naukowcy muszą być bowiem świadomi swej szczególnej odpowiedzialności względem społeczeństwa i dobra ogółu ludzkości”³⁵.

3. SONDAŻE W KONTEKŚCIE UWARUNKOWAŃ MEDIALNYCH I POLITYCZNYCH

Antoni Sulek odnotował: „W Polsce po wprowadzeniu rządów demokratycznych badania sondażowe rozwinęły się tak bardzo, że opinię publiczną utożsamia się z opinią sondażową – najzupełniej błędnie, gdyż odpowiedzi na pytania ankietowe to tylko jeden ze sposobów wypowiedzania się opinii publicznej. O opinii i o sondażach mówi się tak, jak gdyby istniały one poza światem mediów. A tymczasem dzisiaj opinii publicznej bez

³⁴ M. Wójcik, *Sondaże kreują rzeczywistość*, „Nasz Dziennik” 20.09.2005. s. 1.

³⁵ *Kodeks Etyki Pracownika Naukowego* (Załącznik do uchwały Nr 10/2012 Zgromadzenia Ogólnego PAN, z dnia 13 grudnia 2012.

mediów nawet wyobrazić się nie da – poprzez media opinia się wyraża, ale i przez media jest budowana”³⁶.

Większość (65%) naszego społeczeństwa interesuje się wynikami sondaży prowadzonych przez badaczy opinii publicznej. Tylko co czwarty Polak jest zdania, że są one manipulowane i nie przedstawiają prawdziwych poglądów ludzi. Do tej mniejszości zapewne docierają głosy typu: „bo próba była niewłaściwie dobrana”, „bo ankieta była tendencyjna i sugerująca”, „bo chwiejność i zmienność nastroju naszego społeczeństwa”, „bo ośrodki badań wyborczych dostają kasę, za którą robią to, czego zainteresowani oczekują”. Na przykład w pytaniu: „Czy Polakom jest dobrze czy źle?” – zależy, kto przeprowadza badania. Kiedy wskaźnik ufności konsumenckiej Głównego Urzędu Statystycznego jest na minusie, to oznacza, że wśród ankietowanych osób przeważały te niezadowolone z życia i sytuacji gospodarczej. Z kolei robione w tym samym czasie badania internetowe przez firmę AC Nielsen pokazały, że Polacy są jednym z najbardziej optymistycznych narodów Europy (wyprzedzamy m.in. Szwajcarów, Holendrów i Finów).

W większości badań i raportów pojawiających się w prasie czy telewizji istotne są brak wiedzy i nieustanne paradoksy. W kraju dowiedzieć się można między innymi, że ponad 60% respondentów nigdy nie słyszało o Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), mimo to 46% Polaków twierdzi, że członkostwo w niej przyniesie nam więcej korzyści niż strat. Uderzające jest przede wszystkim to, że aż 21% Polaków nie pamięta nazwy żadnej partii³⁷. Ireneusz Krzemiński wnioskuje: „Kampania wyborcza nie jest potrzebna. Polacy wiedzą już, na kogo będą głosować. Polscy wyborcy trwają z uporem przy swoich preferencjach politycznych. Z góry wiedzą, na kogo zagłosują – najczęściej na tych samych polityków, których poparli w poprzednich wyborach. W polskich warunkach wybory są przede wszystkim rytualnym potwierdzeniem przez wyborców ich stałych sympatii”³⁸.

Jednak badania i ich nieskrępowany charakter nadwyrężają lub wręcz niszczą przywództwo, zwłaszcza w systemie demokracji parlamentarnej, wielopartyjnej³⁹. Przywódcą w istocie jest ten, który widzi lepiej, patrzy dalej i narzuca ludziom jakieś obowiązki, jakieś ciężary, przynajmniej na czas określonych reform⁴⁰. W toku reform publiczne badania opinii publicznej zwykle wykazują spadek poparcia dla tych reform i wygrywa słabsza partia, słabszy partner koalicji rządowej, który nie wymaga od obywateli żadnej odpowiedzialności⁴¹. Mechanizm powstania efektu większości można opisać w kategoriach wpływu społecznego – naszej naturalnej skłonności do unikania izolacji społecznej i wiary w to, że większość ma rację⁴². Uleganie „głosowi większości” jest jednak bardziej prawdopodobne u osób lękowych i neurotycznych, mających obniżoną

³⁶A. Sułek, *Co Pan(i) sądzi*, „Polityka” 29.08.2005, s. 36.

³⁷A. Giza, *Supermarket polityków*, „Gazeta Wyborcza” 15.07.2005, s. 17.

³⁸I. Krzemiński, *Kampania wyborcza nie jest potrzebna*, „Dziennik” 4.10.2007, s. 21.

³⁹M. Ostrowski, *Co nas obchodzi świat. Ściągawka na czas chaosu*, Warszawa 2006, s. 133.

⁴⁰*Ibidem*.

⁴¹*Ibidem*.

⁴²A. Wieczorkowski, M. Kossowska, *Kiedy idziemy za głosem większości... o wpływie sondaży przedwyborczych na wyniki wyborów*, [w:] *Spoleczne ścieżki poznania*, red. M. Kossowska, M. Śmieja, S. Śpiewak, Gdańsk 2005, s. 168.

samoocenę i niski poziom poczucia kontroli, a także u osób reagujących silnym pobudzeniem w sytuacjach konfliktu poznawczego⁴³. Sokrates mawiał, że gdyby ktoś w teatrze wezwał do powstania szewców, tylko oni by wstali. Tak samo kowali, tkacze czy innych, stosownie do zawodu. Jeśli jednak wywołano by rozsądnych lub sprawiedliwych, powstałoby wszyscy. I największa to w życiu przeszkoda, że nierozumna większość uważa się za rozsądną.

Sondaże mogą zniszczyć lub wylansować kandydata na prezydenta, zdymisjonować ministra, a nawet skasować niewygodny telewizyjny program⁴⁴. Sondażownie są nieformalnymi ośrodkami władzy, bo wpływają na wyniki wyborów. Nikt nie sprawuje nad nimi kontroli⁴⁵. Na początku lat dziewięćdziesiątych sondaże, które nie przewidywały trafnie wyników wyborów (np. w 1991 r. wykazały zawyżone notowania Unii Demokratycznej), utwierdziły polityków w przekonaniu, że instytucje kierują się swoimi sympatiami politycznymi i pracują tam bądź politycy Unii Demokratycznej, bądź postkomuniści⁴⁶. W związku z tym instytucje „sekują” prawicę i przyznają w sondażach nadreprezentację polityczną tamtym środowiskom. W polskich sondażowniach rządzą ludzie z (...) CBOS (...) ⁴⁷. Dziś zasiadają we władzach OBOP, Pentora, PBS i IPSOS⁴⁸. Stworzyli też od podstaw GfK Polonia⁴⁹.

Podczas wyborów do Europejskiego Parlamentu w 2005 r.: PBS dawał Platformie Obywatelskiej 30%, ostatecznie dostała 24,1%. Natomiast CBOS przewidział zwykle nieoszacowanej partii LPR 8%, a ten dostał 15,92%. Za to ten sam ośrodek KPEiR dawał 5%, gdy ta ostatecznie otrzymała 0,8%. Według Pentora Samoobrona powinna mieć 23%, gdy podczas wyborów skończyli na 10,78%. EOS Gallup Europe dawało przeważnie przeszacowanej w sondażach UW 2%, a partia dostała 7,33%.

Im bliżej wyborów zazwyczaj nasila się liczba protestów. Komitet Wyborczy profesor Marii Szyszkowskiej protestował przeciw komentarzowi zamieszczonemu w Rzeczpospolitej – „Nikt nie chce głosować na Marię Szyszkowską”. W swym proteście Komitet Wyborczy fachowo zauważył: „Wynika stąd, że respondenci biorący udział w sondażu «Rzeczpospolitej» nie są grupą reprezentatywną, a – być może – specjalnie dobraną grupą osób, mającą potwierdzić konkretne założenia sondażu”.

Z Ligi Polskich Rodzin Romana Giertycha można było usłyszeć, że media publiczne nie publikują Polskiej Grupy Badawczej (PGB), która poprzednio występowała pod nazwą Ośrodek Badań Wyborczych. Na wyniki PGB powołuje się głównie prawica, która wypada tam znacznie korzystniej. Dla „Gazety Wyborczej” badania ankietowe OBW to „dowolnie wymyślane liczby”. Najlepszą metodą jest założyć własny ośrodek badawczy, w którym wygrywałaby partia lub jej lider związany ze swoim własnym ośrodkiem. Prawo i Sprawiedliwość ma własne badania opinii publicznej, najlepiej wierzyć we własne sondaże. Tak też uczyniła Samoobrona, tworząc Centrum Analiz Wyborczych, w których nie trzeba dodawać, kto ma największe poparcie. Inną niezależną pracownią jest

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ P. Lisiewicz, *Grupa trzymająca sondaże*, „Gazeta Polska” 13.12.2006.

⁴⁵ M. Mikołajczyk, *Czarodzieje opinii publicznej*, „Nie” 2005/41.

⁴⁶ L. Kolarska-Bobińska, *Rola sondaży w procesie politycznym*, w: *Przegląd Socjologiczny*, t. 56, z. 1/2007, s. 31.

⁴⁷ P. Lisiewicz, *op. cit.*

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

Narodowe Centrum Badania Opinii, gdzie zasada doboru próby jest prosta. Przepytuje się przypadkową grupę osób, zgromadzoną wokół stolików z ankietami. Zatwardziali w swych błędach polscy politycy szukają winnych wszędzie tylko nie w swym własnym gronie⁵⁰.

Na temat „ustawianych sondaży” wypowiedział się Tomasz Żukowski podczas wywiadu:

„ – Czy zna pan przypadki ustawionych sondaży politycznych?

– Sądzę, że znam.

– Co to były za badania?

– Nie powiem, bo nie mam dowodów, tylko poszlaki, a poza tym nie chcę tracić czasu w sądowych poczekalniach. W każdej branży są lepsi i gorsi, bardziej i mniej uczciwi”⁵¹.

Eryk Mistewicz rzuca podejrzenie na wyniki kreowane przez sondaże: „Kiedyś w kampaniach stawiano na bilbordy, dziś na publikowanie sondaży. To o wiele tańsza forma propagandy. Sondaż, potwierdzający najbardziej kpiącą z inteligencji odbiorcy tezę, można zamówić już za cenę dwóch – trzech billboardów. [...] Część ośrodków badawczych to dziś tzw. mainstream medialny w jego najgorszym wydaniu”⁵². Ważną rolę odgrywają koszty, gdyż przeprowadzenie sondażu jest stosunkowo tanie, ceny zaczynają się już od kilku tysięcy złotych. Dla partii dysponujących każdego roku 30 mln złotych z budżetu, a nawet tych mających do dyspozycji jedynie 8 mln zł – nie jest to w ogóle wydatek⁵³. Prezes OBOP Andrzej Olszewski na temat finansowania badań wyraził się następująco: „Mamy jedne z najtańszych badań w całej Europie, już chyba tylko Albania jest tańsza niż Polska. Mamy aspiracje być w G20, a jesteśmy na 48. miejscu, jeżeli chodzi o poziom cen na świecie według zestawienia ESOMAR. [...] Przykład z ostatnio rozstrzygniętego przetargu dla jednego z dużych miast: nasza oferta wynosiła około 240 tys. zł, w tym same koszty ankierskie to ponad 120 tys. zł. Tymczasem wygrała firma z ofertą około 70 tys. zł. Tam nie ma miejsca na jakość!”⁵⁴.

Problem pojawia się też z pracą ankietera w terenie. Janusz Czapiński: „Jestem pewien, że jeżeli zapuka do drzwi zwolenników Radia Maryja, nikt mu nie otworzy. W rezultacie nie ma więc wyników z tej próby i nie wiemy, czy ci ludzie w ogóle pójdą na wybory”⁵⁵. Radosław Markowski: „Problem w tym, że ci, z którymi nie udaje się nam porozmawiać, wypadają z próby nie przypadkiem, lecz dlatego że mają konkretne cechy. Dotyczy to często ludzi względnie młodych, wykształconych i aktywnych zawodowo. Takich, których trudno zastać w domu, którzy mają mało czasu”⁵⁶.

Coraz częściej, także w Polsce, wraz z nadprodukcją badań społecznych gubimy się w tym, kto w społeczeństwie formułuje niezależne dziewczęce opinie, a kto reaguje na podane

⁵⁰ P. Gliński, *Skrzywanie zwierciadła*, „Rzeczpospolita” 13.10.2005, cyt. za: *Publicystyczny komentarz socjologów. Analiza. Polemiki. Wywiady*, red. H. Domański, A. Ostrowska, Warszawa 2006, s. 130.

⁵¹ T. Żukowski, *W strefie obciachu*, wywiad z Igorem Janke, „Rzeczpospolita” 15.06.2010.

⁵² E. Mistewicz, *Sondaże to wielka bzdura*, „Fakt” 8.06.2010, s. 3.

⁵³ E. Mistewicz, *Sondaże: w to grają już wszyscy*, „Uważam Rze” 2011/3.

⁵⁴ A. Olszewski, *Sondaże nie są wyrocznią*, wywiad z Jarosławem Stróżykiem, „Rzeczpospolita” 12.07.2010.

⁵⁵ A. Laskowska, *Ankieter strzela sobie w łeb*, „Angora” 30.09.2007/39, s. 15.

⁵⁶ R. Markowski, *W szponach sondaży*, *Niezbędnik inteligenta*, „Polityka” 11.12.2004/50, s. 39.

przez media gotowce i na ile opinia taka staje się po prostu reakcją na wynik sondażu⁵⁷? Teoria „spirali milczenia” – i roli mediów w nakręcaniu tej spirali – sprawdziła się w Polsce wiele razy, od początku lat dziewięćdziesiątych, i zawsze w tej samej konfiguracji: respondenci w badaniach deklarowali gotowość popierania partii lub kandydata sławionego przez tak zwane opiniotwórcze media – w latach dziewięćdziesiątych oznaczało to „Gazetę Wyborczą” – a potem szli na wybory i głosowali na kogoś zupełnie innego⁵⁸. Pojawił się też okres w TVP z próbą zakazu sondaży politycznych. Emitowany w TVP Info publicystyczny program *Forum* nie mógł prezentować sondaży poparcia dla partii. Argumentowano, że sondaże przedwyborcze są niepotrzebne i w dodatku fałszują obraz rzeczywistości⁵⁹. Bardzo się można było zdziwić, gdy w pierwszej połowie roku rankingi polityków zniknęły z serwisów TVP⁶⁰. Powód był prosty – notowania SLD i rządu spadały⁶¹.

Jacek Żakowski niejednokrotnie zgłaszał uwagi dotyczące błędów i manipulacji. W 2013 r. radio Tok.fm przedstawiło uwagi do programu Faktów TVN oraz firmy sondażowej Millward Brown SMG/KRC. Przedmiotem dziennikarskiej analizy był sondaż prezentujący, kto powinien zostać premierem Polski, w którym Polacy wybrali Jarosława Kaczyńskiego (18%). Żakowski zauważył, że inni politycy: Donald Tusk (13%), Jerzy Buzek (13%), Grzegorz Schetyna (7%), Jarosław Gowin (8%), Leszek Miller (9%), mają w sumie większe poparcie niż prezes PiS i prosił o interwencję. Pojawił się też problem innych badań związanych z tzw. „Raportem Komisji Milera”. Jacek Żakowski pytał: „Co mieli na myśli goście z radia, nadając wynikom sondażu tytuł «Raport nie przekonał co drugiej osoby»? Równie dobrze mogli zapytać Polaków, czy ich przekonuje najnowszy program koreańskiej partii komunistycznej”. Publicysta analizował skomplikowany i trudny w odbiorze raport, ponadto przedstawiany w ciągu dnia roboczego. Na zlecenie Polskiego Radia współpracujący z nim stale Instytut Homo Homini zapytał telefonicznie „reprezentatywną grupę Polaków”: „Czy Pana/Pani zdaniem raport komisji Jerzego Millera ostatecznie wyjaśnia przyczyny katastrofy smoleńskiej?”. [...] Zanim badanie zostało wymyślone, zleczone, wykonane i opublikowane, można było ze stuprocentowym prawdopodobieństwem przyjąć, że ponad 80% pytanych nie będzie miało bladego pojęcia, o czym mówią. [...] Gdyby sondaż dotyczył czyichś włosów na plecach albo tego, kto ma zgrabniejsze nogi – Kaczyński czy Komorowski – to bym się nie wściekał”⁶².

Jedna z bardzo głośnych wpadek wydarzyła się w 2006 r. – 18 września 2006 CBOS prostował wyniki sondażu na temat korupcji wśród polityków. Badanie przeprowadzone na zlecenie Fundacji im. Batorego przeprowadził CBOS. Raport z badania opublikowano 5 września w siedzibie Fundacji. Z raportu wynikało, że za najbardziej skorumpowane partie respondenci uznali: PiS (35% wskazań), Samoobronę (10%), LPR (9%), PO (9%), SLD (8%) oraz PSL (3%). Winowajcą okazał się błąd informatyczny w trakcie prac obliczeniowych, który spowodował przedstawienie nieprawdziwych danych na temat partii. Według prawdziwych danych na pierwszym miejscu znalazły się: Samoobrona i

⁵⁷ *Ibidem*, s. 41.

⁵⁸ A. Wołk-Łaniewska, *W słupki wierzą głupki*, „Nie” 2010/227, s. 11.

⁵⁹ S. Kucharski, *Magazyn „Forum” bez sondaży?*, „Rzeczpospolita” 22.05.2009.

⁶⁰ R. Murski, *Gra w procenty*, „Gazeta Wyborcza” 14.10.2002, s. 20.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² J. Żakowski, *Nieprzekonani*, „Gazeta Wyborcza” 01.08.2011.

SLD (po 2,8% wskazań), a na dalszych miejscach: PiS (1,47%), LPR (0,94%), PO (0,7%) i PSL (0,1%). Prawo i Sprawiedliwość zostało przepraszone. Informacja o skorumpowanym PiS-ie to był tak zwany *hard-news*. Natomiast przeprosiny pojawiły się na przykład w „Gazecie Wyborczej” na stronie dziewiątej⁶³. Jednak medialni eksperci zdążyli na łamach prasy się wypowiedzieć i komentować („Badani postrzegają PiS jako partię rządzącą, więc obarczają ją odpowiedzialnością za sytuację”, „Zawsze tych, którzy aktualnie rządzą, obwiniamy o największe chęć i brak czystości moralnej. Bo przecież odsunięte od władzy PiS nie miałyby takich możliwości jak teraz”, „Hasła PiS o walce z korupcją były fajne w kampanii wyborczej. Tak naprawdę jednak żadnej walki nie ma”).

Podsumowując, warto nadmienić, że w polskich pracach metodologicznych głównych źródeł błędów w badaniach surveyowych upatrywano we wszystkich etapach procesu badawczego⁶⁴:

1. Wady doboru i realizacji prób reprezentacyjnych.
2. Czynniki zakłócające wiarygodność wypowiedzi w wywiadzie związane z: (a) samym narzędziem badawczym (kwestionariuszem); (b) prowadzącym wywiad (ankieterem), a także (c) sytuacją rozmowy, interogacją.

Czynniki zakłócające właściwe wykorzystanie wypowiedzi udzielonych w wywiadzie, związane z: (a) interpretacją (rozumieniem) wypowiedzi respondenta oraz (b) transkrypcją (kodowaniem).

LITERATURA

- [1] Bachmann K., *Utajnione ankiety, Dole i niedole OBOP, Pomocnik historyczny*, „Polityka” 16.08.2008/33.
- [2] Bartoszewski W., *Za długo żyję na tym świecie, żeby ślepo wierzyć przedwyborczym sondażom*, „Dziennik” 6.10.2007.
- [3] Bielecka-Prus J., *Spoleczne role socjologów w PRL*, „Przegląd Socjologiczny” 2/58 (2009).
- [4] Bourdieu P., *Exposé wygłoszone w styczniu 1972 r. w Centrum Kultury Noroit w Arras*, „Les Temps Modernes” 1973/318 [polska wersja tekstu dostępna w Czytelnicy „Nowej Konfederacji”, tłum. A. Rybińska].
- [5] Dyoniziak R., *Dylematy upaństwowionej socjologii*, „Akademia Ekonomiczna w Krakowie. Zeszyty Naukowe” 2001/566.
- [6] Flis A., *Wyzwania wobec nauk społecznych*, Kraków 1999.
- [7] Galus H., *Rola socjologii nauki i polityki w życiu publicznym*, Gdańsk 2007.
- [8] Giza A., *Supermarket polityków*, „Gazeta Wyborcza” 15.07.2005.
- [9] Gliński P., *Skrzywianie zwierciadła*, „Rzeczpospolita” 13.10.2005, cyt. za: *Publicystyczny komentarz socjologów. Analiza. Polemiki. Wywiady*, red. H. Domański, A. Ostrowska, Warszawa 2006.
- [10] <http://ninawinczewska.blox.pl/2014/07/Teoria-spirali-milczenia.html>, 12.11.2014.

⁶³ A. Kublik, *Wpadka CBOS. PiS przepraszone*, Gazeta Wyborcza, 19.09.2006, s. 9.

⁶⁴ K.M. Słomczyński, *Polska metodologia socjologicznych badań empirycznych na tle międzynarodowym*, [w:] *Nowe metody, nowe podejścia badawcze w naukach społecznych*, red. P.B. Sztabiński, F. Sztabiński, Z. Sawiński, Warszawa 2004, s. 16.

- [11] <http://3obieg.pl/manipulacja-wg-chomskyego>, 15.12.2014.
- [12] Iłowiecki M., *Krzywe zwierciadło. O manipulacji w mediach*, Lublin 2003.
- [13] *Kodeks Etyki Pracownika Naukowego*, Załącznik do uchwały Nr 10/2012 Zgromadzenia Ogólnego PAN, 13 grudnia 2012.
- [14] Kolarska-Bobińska L., *Rola sondaży w procesie politycznym*, „Przegląd Socjologiczny” LVI/1 (2007).
- [15] Krzemiński I., *Kampania wyborcza nie jest potrzebna*, „Dziennik” 4.10.2007.
- [16] Kubiak A., *Destrukcja procesu akulturacji badań sondażowych*, „Przegląd Socjologiczny” LVI/1 (2007).
- [17] Kublik A., *Wpadka CBOS. PiS przeproszone*, Gazeta Wyborcza 19.09.2006.
- [18] Kucharski S., *Magazyn „Forum” bez sondaży?*, „Rzeczpospolita” 22.05.2009.
- [19] Kurczewski J., *Bauman optymistą*, „Gazeta Wyborcza” 22.11.2010.
- [20] Kwiatkowski S., *Szkicownik z CBOS-u: Rysunki socjologiczne z tamtych lat*, Tyczyn 2004.
- [21] Laskowska A., *Ankieter strzela sobie w łeb*, „Angora” 30.09.2007/39.
- [22] Lisek-Michalska J., *Wybrane problemy sondażowych badań opinii publicznej w Polsce w okresie przelomu ustrojowego*, w: *Analizy i próbki technik badawczych w socjologii, Sondaże opinii społecznej. Samowiedza współczesnych społeczeństw*, red. Z. Gostkowski, P. Daniłowicz, t. X, Łódź 2001.
- [23] Lisiewicz P., *Grupa trzymająca sondaże*, „Gazeta Polska” 13.12.2006.
- [24] Lutyńska K., *Wywiad kwestionariuszowy. Przygotowanie i sprawdzanie narzędzia badawczego*, Warszawa 1984.
- [25] Markowski R., *W szponach sondaży, Niezbędnik inteligenta*, „Polityka” 11.12.2004/50.
- [26] Mikołajczyk M., *Czarodzieje opinii publicznej*, „Nie” 2005/41.
- [27] Mistewicz E., *Sondaże to wielka bzdura*, „Fakt” 8.06.2010.
- [28] Mistewicz E., *Sondaże: w to grają już wszyscy*, „Uważam Rze” 2011/3.
- [29] Murski R., *Gra w procenty*, „Gazeta Wyborcza” 14.10.2002.
- [30] Noelle-Neumann E., *Spirala milczenia*, Poznań 2004.
- [31] Olszewski A., *Sondaże nie są wyrocznią, wywiad z Jarosławem Stróżykiem*, „Rzeczpospolita” 12.07.2010.
- [32] Ostrowski M., *Co nas obchodzi świat. Ściągawka na czas chaosu*, Warszawa 2006.
- [33] Sommer H., *Komunikowanie się w przedsiębiorstwie*, Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej, Ekonomia i Nauki Humanistyczne (aktualna nazwa Humanities and Social Sciences) z. 14, nr 219, 2004; s. 167-185
- [34] Staszewski K., *Sondażomania*, w: *Niepiosenki*, Warszawa 2008.
- [35] Stecko J., *Kultura zaufania jako fundament społecznego życia etycznego* [w:] *Zaufanie w życiu publicznym*, (pod red.) Władysław Zuziak, Joanna Mysona Byrska, s.163-174, Kraków 2014.
- [36] Słomczyński K.M., *Polska metodologia socjologicznych badań empirycznych na tle międzynarodowym*, w: *Nowe metody, nowe podejścia badawcze w naukach społecznych*, red. P.B. Sztabiński, F. Sztabiński, Z. Sawiński, Warszawa 2004.
- [37] Sułek A., *Ogród metodologii socjologicznej*, Warszawa 2002.
- [38] Sułek A., *Walka o wolność publikacji wyników sondaży wyborczych w Polsce*, „Przegląd Socjologiczny” LVI/1 (2007).
- [39] Sułek A., *Co Pan(i) sądzi*, „Polityka” 29.08.2005.

- [40] Szczepański S., *Socjologia a fuszerka socjologiczna*, „Przegląd Kulturalny” 1960/13, cyt. za: *Publicystyczny komentarz socjologów. Analiza. Polemiki. Wywiady*, red. H. Domański, A. Ostrowska, Warszawa 2006.
- [41] Wieczorkowski A., Kossowska M., *Kiedy idziemy za głosem większości... o wpływie sondaży przedwyborczych na wyniki wyborów*, [w:] *Społeczne ścieżki poznania*, red. M. Kossowska, M. Śmieja, S. Śpiewak, Gdańsk 2005.
- [42] Wołk-Łaniewska A., *W słupki wierzą głupki*, „Nie” 2010/227.
- [43] Wójcik M., *Sondaże kreują rzeczywistość*, „Nasz Dziennik” 20.09.2005.
- [44] Żukowski T., *W strefie obciachu*, wywiad z Igozem Janke, „Rzeczpospolita” 15.06.2010.
- [45] Żakowski J., *Nieprzekonani*, „Gazeta Wyborcza” 01.08.2011.

ELECTION SURVEYS - SOCIOLOGY AT THE SERVICE OF THE POLITICS

Before every elections we are being inspired from every side with election surveys telling us which candidate or which party what support has. Forecasts in the media have one aim of showing us for spectators strong support for a party to which our voice won't be wasted because for every to vote in favour of the grouping which supporting the electoral threshold on the border has since aren't having chances to change nothing or this way won't cross border of electoral threshold. Critics are raising, that the level would not be ashamed of the propaganda of both the manipulation of today's so-called free media and surveys demonstrated by them champions of the propaganda. The most frequent survey errors appear around such problems as; keeping unsure electors casting a vote in choices to the candidate, of which supporting in surveys is highest. The elector in the last moment is changing his mind and a vote for the candidate for which he didn't intend to vote which turned out to be the leader in results of surveys is conveying. The majority of our society is interested in results of surveys announced by opinion pollsters. The minority is holding a view that they are manipulated and aren't showing real views of people. In a deluge of information, however citizens aren't analysing methodological properties, associated with the appropriately selected attempt or the correctly constructed questionnaire of the questionnaire form. Grabbing balancing of electors hold of and moodinesses of respondents, especially in the election year is posing a challenge for research centres. Extremely an attempt seems interesting to the answer to a question for affecting the outcome of the election, directing views of chief actors of the political landscape, as well as personal, political commitment of researchers and commentators of the Polish politics.

Keywords: politics, sociologists, public opinion, surveys.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.13

Przesłano do redakcji: listopad 2014

Przyjęto do druku: maj 2015

Wiesław SETLAK¹

OBRACHUNKI WEBEROWSKIE. PARĘ UWAG O OBECNOŚCI MYŚLI MAXA WEBERA W FORMULE WSPÓŁCZESNEGO KAPITALIZMU

Max Weber (1864-1920) to jeden z „ojców założycieli” współczesnej socjologii. Jego socjologia, podporządkowana zasadom racjonalności i obiektywizmu – Weber nazywał ją „socjologią rozumiejącą” – wpisuje się w orientację humanistyczną, której rdzeniem jest teza o zasadniczej odmienności świata przyrody od świata kultury. W klasycznej już dziś pracy *Etyka protestancka i duch kapitalizmu* (1905), Weber próbuje udowodnić, że genezę i byt kapitalizmu można pojąć jedynie przy uwzględnieniu wpływu etyki protestantyzmu na kształtowanie się zachowań przedsiębiorczych w społeczeństwach Zachodu. W pozytywnej na ogół recepcji teorii Webera pojawiają się też tony krytyczne. Krytyka dotyczy głównie teorii biurokracji, która nie znajduje już uznania i została zastąpiona koncepcjami w większym stopniu uwzględniającymi rolę kapitału ludzkiego. Biurokrację wskazuje się jako system anachroniczny. Pojawiają się też zastrzeżenia do tego, że Weber niedokładnie przedstawił dialektykę rozwoju kapitalizmu, gdyż po traktował purytyzm jako siłę mającą ten sam potencjał na każdym etapie tego procesu. Obecność Webera we współczesnej myśli społecznej przejawia się w szczególności w częstym odwoływaniu się do jego tez przez cytowanie i komentowanie z różnych perspektyw badawczych. W formule współczesnego kapitalizmu, ekspansywnego i realizowanego w różnych ujęciach modelowych, z których każde zakłada prymat zysku, znaleźć można odniesienia do tezy Webera o rachunku korzyści jako głównej siły napędzającej ludzką przedsiębiorczość i poszukującej legitymizacji w etyce.

Słowa kluczowe: Max Weber, etyka protestancka, duch kapitalizmu, biurokracja, zarządzanie, legitymizacja, formuła współczesnego kapitalizmu.

Max Weber (1864-1920) to uczonej dużej miary, jego wpływ na nie tylko na socjologię, ale i na myśl społeczną *sensu largo* w wielu jej nurtach, zasługuje na miano znaczącego². Należy podkreślić, że socjologia Webera, ufundowana na zasadach racjonalności i obiektywizmu, wykraczała poza konteksty wyznaczane przez socjologów jego epoki. Max Weber nie zbudował wprawdzie syntezy myśli socjologicznej, jednakże

¹Mgr Wiesław Setlak, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Rzeszowski, al. mjr. W. Kopisto 2 B, 35-315 Rzeszów, tel. +48 17 872 12 04 e-mail: emily0383@gmail.com

²Fakt ten należy łączyć (w dużym stopniu) z fenomenalną erudycją i skalą zainteresowań Webera, który „uprawiał” nie tylko socjologię, ale też zajmował się prawem (wykładał prawo w Berlinie), historią gospodarczą i ekonomią polityczną, którą wykładał na Uniwersytetach we Fryburgu i Heidelbergu, komparatystycznymi badaniami dziejów religii, metodologią nauk społecznych, teorią polityki. Por. J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej. Część druga*, wyd. 2, Warszawa 1983, s. 516. Z kolei Reinhard Bendix pisze wprost: „Max Weber to magiczne nazwisko współczesnej myśli społecznej [...] i nawet surowi krytycy nie zaprzeczają wartości jego wkładu do nauki”. R. Bendix, *Max Weber. Portret uczonego*, wyd. 1 tłum. S. Kowalski, Warszawa 1975, s. 1.

otworzył przestrzeń dla wielu koncepcji i teorii, a jego imponująca komparatystyka inspirowała całe pokolenia późniejszych badaczy świata społecznego. Można więc powiedzieć, że skala recepcji myśli Webera potwierdza czy – jeśli użyć bliskiego mu określenia – „legitymizuje” pogląd o wyjątkowości niemieckiego uczonego.

Niniejszy artykuł jest próbą uchwycenia kilku oznak obecności myśli Maxa Webera w dzisiejszym pojmowaniu kapitalizmu poprzez skonfrontowanie jego ustaleń z tym, co można określać jako „formułę współczesnego kapitalizmu”. Ta formuła to splot postulatów oraz interpretacji o charakterze ekonomicznym i filozoficznym. Autor poddaje je swoistej „cenzurze” z punktu widzenia aksjologii chrześcijańskiej, bliższej jednak katolicyzmowi niż protestantyzmowi. Jego wypowiedź dystansuje się od definitywnych rozstrzygnięć, próbuje jedynie zwrócić uwagę na rolę czasu i ewolucji w odbiorze socjologii Webera refleksją nad jej „zderzeniem” z humanizmem chrześcijańskim i niektórymi tego stanu rzeczy skutkami. Celem wypowiedzi jest oznaczenie ogólnych konturów wskazanego zjawiska na szerszym tle ekonomicznym.

Max Weber tworząc model socjologii dystansującej się od wartościowania, zareagował na określoną sytuację. Otóż nauka w epoce nowożytnej podejmowała nieustanne próby koegzystowania z religią, czego skutkiem były swoiste separatyzmy. Sprowadzały się one do przypisywania odrębnych funkcji nauce i religii oraz wzajemnego poszanowania wyznaczonych tym formacjom terytoriów. W Weberowskiej doktrynie socjologii nieoceniającej, której istotą jest „przepaść pomiędzy nauką a wartościami”³, znaleźć można tropy prowadzące w stronę „tej właśnie tradycji; uznać ją można za protestancką wersję tomistycznej próby zharmonizowania ich wzajemnych relacji”⁴. Próbę taką podejmuje Weber w napisanej w roku 1904, wydanej zaś w następnym roku pracy *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*. W tym dziele stara się objaśnić na przykładzie dyfuzji kultury ekonomicznej i kultury religijnej zależność pomiędzy religią a zmianą społeczną.

Jest to przykład „intencji” integracjonalistycznej, zatem z natury rzeczy opozycyjnej wobec wspomnianych wcześniej inklinacji separatystycznych, sytuującej religię na pozycji czynnika zmiany społecznej. Weberowski „duch kapitalizmu” można rozumieć jako zespół zachowań, postaw, preferencji składających się na portret *homo oeconomicus*⁵. Daleki jest jednak od klasycznego wzorca, albowiem ma on swoje źródła w protestanckiej (dokładniej – w purytańskiej) etyce.

Max Weber zauważa także, „że protestanci (a zwłaszcza pewne ich odłamy [...]), zarówno jako warstwa panująca, jak i podległa, jako większość lub jako mniejszość, wykazywali specyficzną skłonność do racjonalizmu, której nie spotykało się i nie spotyka ani w jednej, ani w drugiej sytuacji u katolików. Przyczyny różnego zachowania trzeba szukać w trwałej wewnętrznej specyfice, a nie w zmiennej, zewnętrznej, historyczno – politycznej sytuacji tych wyznań.”⁶ Niemiecki socjolog wyraźnie wskazuje na istotne

³ A.-W. Gouldner, *Anty-Minotaur, czyli mit socjologii wolnej od wartości*, tłum. E. Morawska, [w:] *Kryzys i Schizma. Antyscjentystyczne tendencje w socjologii współczesnej*, red. E. Mokrzycki, t. 2, wyd. 1, Warszawa 1984, s. 37.

⁴ *Ibidem*. Weber przeciwstawia rozum (racjonalność) znajdujący spełnienie głównie w nauce i biurokracji, atawistycznej energii emocjonalnej, które to moce uważa za nieprzyjazne sobie. Jednakże są one jednakowo niebezpieczne, jak i konieczne. Por. *ibidem*, s. 37.

⁵ G. Kehrer, *Wprowadzenie do socjologii religii*, tłum. J. Piegza, Kraków 1996, s. 48.

⁶ M. Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, tłum. J. Miziński, Lublin 1994, s. 23-24.

różnice w dwóch równoległe rozwijających się etosach inspirowanych wspólną chrześcijańską aksjologią. Skąd więc późniejsze antagonizmy? Tego już Max Weber nie wyjaśnia, zakładając niejako *a priori* immanentny charakter procesu formowania się etyki protestanckiej i katolickiej, przy czym w protestantyzmie dominantą jest etos „gospodarza” (*homo oeconomicus*), zaś w katolicyzmie – ethos „rycerza” czy etos pielgrzyma (*homo viator*).

Po rozważeniu tych wniosków można przyjąć, że rozumienie etyki protestanckiej przez Webera ma charakter kulturalistyczny. Jest to uzasadnione, albowiem kulturalizm dotyczy nie tylko nauk czy sztuk, ale też religii i gospodarki⁷. Z tego też względu myśl niemieckiego uczonego doczekała się pewnej recepcji w antropologii kultury, antropologii społecznej, czyli ujmując rzecz szerzej – w kulturologii.

W naukach społecznych już od niemal stu lat toczy się debata, nierzadko przechodząca w dyskurs, nad wpływem przemysłów Maxa Webera (nazwijmy je tezami)⁸ na interpretację kapitalizmu w aspekcie wpływu na jego formułę oraz zmiany w tej formule czynnika religijnego. Jeżeli autor niniejszego tekstu miałby zabrać głos w owej debacie, to proponowałby nazywanie tej odmiany weberyzmu w porównywalnej mierze „socjologią genetyczną nowożytnego kapitalizmu” co „fenomenologią kapitalizmu”. Zalecałby też przyjrzenie się problemowi przez pryzmat równoległe rozwijającej się myśli aksjologicznej ze wszelkimi tego rozwoju uwarunkowaniami. Należałoby uwzględnić nie tyle etykę protestancką, okrzepłą już w czasach reformacji i mało modyfikowalną, co przede wszystkim doktrynę społeczną Kościoła. Ta druga bowiem okazała się formą nader pojemną dla wielu idei czy postulatów neotomizmu, solidaryzmu, a także chrześcijańskiej antropologii wspomaganej przez „odrodzoną” metafizykę i personalistyczną koncepcję człowieka.

Zastanawiając się nad strategią analityczno-interpretacyjną optymalnie sprzyjającą ustaleniu – przynajmniej z ograniczoną dokładnością – obecności i miejsca tez Maxa Webera we współczesnej formule kapitalizmu, można przyjąć (za Alvinem W. Gouldnerem), że „będzie to opowieść o micie stworzonym przez wspaniałego Minotaura imieniem Max. [...] Mit ten głosi, że socjologia może i powinna być wolna od wartości. Leże tego Minotaura, choć dotrzeć do niego można jedynie z pomocą logiki labiryntowej i choć dociera tam bardzo niewielu, a ci nigdy nie powracają, przez wielu socjologów nadal uważane jest za miejsce święte. Im starsi, socjologowie zdają się odczuwać rosnący przymus odbycia pielgrzymki do tego miejsca, by złożyć hołd problemowi zależności między wartością a nauką społeczną”⁹. Należy dodać, że takowy przymus jest właściwy nie tylko zawodowym socjologom, ale również humanistom,

⁷ A. Mencwel, *Wyobrażenia antropologiczne. Próby i studia*, Warszawa 2006, s. 47.

⁸ Ujęcie Webera uznawane jest za najbardziej wszechstronny i bogaty w koncepty obraz struktury społecznej. Istotne jest to, że tezy Webera zepchnęły w niepamięć powszechniki charakterystyczne dla mocno już anachronicznej kategorii *homo oeconomicus*, a także umożliwiły rozbrat ze zbyt wulgarnymi (bo mocno zawężonymi) koncepcjami Karola Marksa i epigonów. W rezultacie, na co zwraca uwagę Geoffrey Ingham, „Weberowi udało się wyróżnić swoiste historyczne elementy składowe owego osobliwego i niepowtarzalnego systemu gospodarczego, opierającego się na nieustannym obrachowywaniu szans na zysk, który narodził się i rozwinął w Europie Zachodniej u progu epoki nowożytnej”. Zob. G. Ingham, *Kapitalizm*, tłum. S. Królak, K. Sosnowska, Warszawa 2011, s. 47. Por. R. Collins, *Weberian Sociological Theory*, Cambridge MA, 1986.

⁹ A.W. Gouldner, *op. cit.*, s. 35.

zwłaszcza tym, dla których odwieczny podział nauk na przyrodnicze, społeczne i humanistyczne nie jest przekonujący. Wyrazem tego przeświadczenia będzie niniejsza wypowiedź¹⁰.

A ma to być „opowieść” o tym, czy „myślenie wartościami”, które nazwać można też bardziej uczenie – myśleniem aksjologicznym, ma wpływ na oceny współczesnego kapitalizmu przez badaczy z różnych domen nauki i czy można jeszcze mówić o aktualności Webera. Jeśli tak, to czym i w jakim stopniu wyraża się jego wpływ na postrzeganie i weryfikowanie (czy też falsyfikowanie) doktryny kapitalizmu?

Węgierska filozof Ágnes Heller, uczennica jednego z najbardziej wpływowych marksistów XX stulecia, György’ a Lukácsa, w eseju *Marx and Modernity* z roku 1983 analizuje myśl wielkich w jej przekonaniu „odkrywców” nowoczesności. Jednym z nich, obok Georga Friedricha Wilhelma Hegla i Karola Marksa, jest Max Weber¹¹. Zdaniem autorki, Webera można uważać nie tylko za wczesnego przedstawiciela perspektywy ponowoczesnej, ale i – co jest porównywalnie zasadne – myśliciela reprezentującego dojrzały modernizm¹².

Jako modernista Weber opowiada się za logiką technologii, z której to logiki „wynika: 1) konkretny charakter umiejętności i profesji oraz 2) racjonalizacja instytucji, niezależnie od tego, czy mają cokolwiek (bezpośrednio) wspólnego z technologią, produkcją itd. Wzrastająca specjalizacja umiejętności potrzebnych do pracy w fabryce może pozytywnie wpłynąć na produkcję, ale to, że biurokracja nowoczesna – w wyniku rosnącej biurokracji – staje się bardziej efektywna, było złudzeniem Maxa Webera”¹³. Otóż stworzył on komentowany do dzisiaj model idealnej biurokracji, jeśli założyć, że biurokracja to pewien rodzaj porządku społecznego, czyli instytucji mającej formę biura. Ma ona działać bezosobowo i efektywnie, dawać pewność bezkolizyjnego funkcjonowania¹⁴. Biurokracja ma działać na zasadzie racjonalnej prawomocności warunkowanej przez porządek bezosobowy i formalną legalność. Warunki te mają zabezpieczać efektywność. Efektywność z kolei ma źródło w racjonalności, proceduralnej powtarzalności oraz dyscyplinie¹⁵.

¹⁰ W tym kontekście można się zastanawiać, czym jest socjologia we współczesnej wersji. Bada i opisuje świat coraz bardziej zawiłych relacji człowieka (centralnej kategorii tradycyjnej humanistyki) z drugim człowiekiem i grupami ludzi. Relacje te dotyczą różnych układów i systemów społecznych. Od pewnego czasu socjologia zdradza też skłonność do antyscjentyzmu. W tym kontekście nie jest w zasadzie błędem uważanie jej za naukę humanistyczną.

¹¹ W. Bulita, *W poszukiwaniu arché. Wprowadzenie do teorii nowoczesności Ágnes Heller*, [w:] Á. Heller, *Eseje o nowoczesności*, tłum. J. P. Hudzik, W. Bulita, T. Markiewka, R. Kubicki, Toruń 2012, s. 11. Por. G. Lukács, *Theory of the Novel*, Cambridge MA, 1971. We wskazanej pracy węgierski filozof uzasadnia swój permanentny zwrot ku modernizmowi.

¹² Á. Heller, *Eseje...*, *op. cit.*, s. 99.

¹³ *Ibidem*, s. 177.

¹⁴ K. Czajnska, *Odkryć zarządzanie. Wybrane koncepcje*, Warszawa 2010, s. 38.

¹⁵ Por. K. Szczerski, *Porządki biurokratyczne*, Kraków 2004, s. 19–22. Warto podkreślić, że Max Weber swoje „złudzenie” ufundował nie na czysto teoretycznych spekulacjach, lecz na analizie danych z empirycznych badań nad wydajnością pracy. Wykorzystał m.in. dane statystyczne odnoszące się do kwestii płac, rezultaty działania zegarów kontrolnych, krzywe wydajności pracy w poszczególnych godzinach, dniach, tygodniach, miesiącach etc. Por. K. Jaremczuk, *Koncepcje zarządzania współczesną organizacją*, [w:] *Zarządzanie w zarysie*, red. K. Jaremczuk, Przemysł - Rzeszów 2011, s. 35–36.

Racjonalność, proceduralność, dyscyplina to wartości znajdujące uznanie w prakseologii. Jednakże we współczesnym zarządzaniu realizowanym zarówno w wymiarze kapitalizmu globalnego, jak i wymiarze partykularnym (organizacje mniejsze i niekoniecznie zinternacjonalizowane, które są zdolne sprostać wymogom gospodarki opartej na wiedzy, problem, o którym mowa, staje się bardziej złożony. Otóż w nowoczesnej gospodarce kapitalistycznej preferuje się innowacyjność, a w konsekwencji wzrasta znaczenie niekonwencjonalnych – przynajmniej w odniesieniu do modelu Webera – strategii i stylów zarządzania. Formuła zarządzania biurokratycznego *sensu stricto* nie trafiła może do lamusa historii, lecz jest ona poniekąd „piętnowana” przez rzeczników nowoczesnego zarządzania i wskazywana jako przykład nieefektywnego konserwatyzmu.

Współczesny kapitalizm charakteryzuje się zmianami instytucjonalnymi będącymi reakcjami na zwiększanie się ekonomicznej wartości jednostek ludzkich. Sytuacja ta wymaga tworzenia nowych modeli ekonomicznych. Noblista Theodore W. Schultz za najważniejsze spośród nich uważa:

- „1) instytucjonalne reakcje na wzrost rynkowej ceny pracy;
- 2) instytucjonalne reakcje na wzrost stopy zwrotu z inwestycji w kapitał ludzki;
- 3) instytucjonalne reakcje na wzrost dochodu do dyspozycji konsumentów”¹⁶.

Wymienione modele ekonomiczne uwzględniają rzeczywistość ekonomiczno-społeczną, która dla współczesnych ekonomistów czy socjologów jest równie nieprzejrzysta i emergentna jak w charakterystyce Webera. Modelowanie działań zinstytucjonalizowanych w skali makroekonomicznej przekracza nieraz ramy pojedynczej narodowej gospodarki. Jest to następstwem globalizacyjnej integracji. Można je porównywać z próbami zaprowadzenia ładu gospodarczego wykorzystaniem systemu biurokracji według konceptu Maxa Webera. Rodzi to określone konsekwencje aksjologiczne, ponieważ większości spraw pojawiających się na styku jednostki z systemem zarządzania nie można „załatwić” w formie prostego i korzystnego dla obu stron aktu decyzyjnego.

Jeżeli w zarządzaniu, którego przestrzenią jest szeroko rozumiane życie społeczne, dochodzi do dysfunkcji czy patologii, to „praprzyczyny” takich zdarzeń szukać należy, jak się wydaje, w „błędzie antropologicznym”. Błąd ten polega na przyjęciu błędnej koncepcji człowieka. Można ją rozumieć jako „spłaszczenie” osoby (wbrew personalizmowi) do wymiaru jednostki (jak chce liberalizm). Można też mówić o fikcyjnym charakterze retoryki podmiotowości czy redukcji pierwiastka metafizycznego w naturze człowieka zubażającej uzasadnienie jego możliwości transgresyjnych.

W tym ostatnim rozumieniu znać wyraźne odcięcie się od tradycji metafizycznej, co jest niejako powieleniem błędu Maxa Webera, który próbował stworzyć zanadto autonomiczny system socjologii. Uwzględnił on pewne wątki filozofii historii Hegla i stworzył podstawy nowoczesnej socjologii religii. Są to jednak usiłowania niewystarczające, bo zawężone do analizy i interpretacji raczej behawioralnej, co wynika wprost z konsekwencji metodologicznej Webera. Niemiecki uczyony zakładał bowiem racjonalność i obiektywizm. Przykładem może być jego charakterystyka podstawowych założeń ontycznych i teleologicznych kapitalistycznej gospodarki prywatnej. Otóż Weber podkreślał, „że racjonalizuje ona działanie na bazie dokładnej rachunkowej konkluzji. Że

¹⁶ T.W. Schultz, *Ekonomia kapitału ludzkiego*, tłum. A. Kliber, P. Kliber, Warszawa 2014, s. 263.

jest planowo i trzeźwo ukierunkowana na sukces gospodarczy, w przeciwieństwie do chłopskiego życia cechowego oraz «kapitalizmu awanturniczego», opartego na wykorzystywaniu szans politycznych i na racjonalnej spekulacji»¹⁷.

Wracając do głównego nurtu rozważań, warto zaznaczyć, że wszelkie teorie społeczne niedostatecznie umocowane w poznaniu filozoficznym (z akcentem na metafizykę, transcendentalizm czy indeterminizm) nie mogą być długowieczne. Przeważnie – wcześniej czy później – okazują się „spolegliwe” wobec coraz bardziej spektakularnych zdobyczy empiryzmu i mało odporne na racjonalistyczne weto. Wydaje się, że stwierdzenie to można odnosić do postawy naukowej Webera. Zawierzył on zanadto idei oraz metodom racjonalnego i obiektywnego poznania naukowego.

Tak więc trzeba się zgodzić z Paweł Skrzydlewski uważa, że błędy antropologiczne, najrychlej pojawiają się w niefilozoficznych teoriach społecznych. Preferują one bardziej scjentyistyczne¹⁸ niż refleksyjne ujmowanie przedmiotów konceptualizacji (poznania i opisu). Muszą więc prowadzić do wyabstrahowania teorii ze świata idei. A to oznacza odwrót od tych wartości dostarczanych przez filozofię, głównie niematerialistyczną. W historii europejskiej kultury, zwłaszcza w dziejach polityki, wskazać można wiele przykładów na to, że „błędne i fałszywe tezy filozoficzne u podstaw teorii prowadzą w końcu do sytuacji, gdy sama rzecz, w tym przypadku rzeczywistość społeczna, zostaje poddana błędnej interpretacji”¹⁹.

Za przykład może tu posłużyć pogląd Maxa Webera na temat oczywistego w powszechnym mniemaniu związku parlamentaryzacji i demokratyzacji. Zdaniem autora *Wirtschaft Und Gessellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*²⁰ „parlamentaryzacja i demokratyzacja wcale niekoniecznie warunkują się wzajemnie, bo często pozostają w konflikcie. Ostatnio sądzi się nawet nierzadko, że w nieuchronnym konflikcie. A to z tej racji, że rzeczywisty parlamentaryzm możliwy jest wyłącznie

¹⁷ M. Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Lublin 1994, s. 56–57. Wydaje się, że Weberowska kategoria „kapitalizmu awanturniczego” nie została zdewaluowana przez przykład realny zwrot aksjologiczny. Mógłby on polegać na faktycznej korespondencji teorii i praktyki we współczesnym kapitalizmie, czy inaczej mówiąc – powszechnej zgodzie racjonalności i praktyki. Taka – czysto hipotetyczna zresztą – formuła kapitalizmu zasługiwałaby na miano „kapitalizmu konkordii” i pozostawałaby w tym samym polu semantycznym, co określenie „kapitalizm z ludzką twarzą” i podobne.

¹⁸ Jeżeli nawet uznamy, że opozycja pomiędzy scjentyistycznymi a niescjentyistycznymi teoriami społecznymi nie jest zbyt ostra, to jednak już w drugiej połowie XX wieku wielu socjologów, a wśród nich cytowany wcześniej Alvin W. Gouldner, Denis H. Wrong, Harold Garfinkel, Erving Goffman czy przedstawiciele szkoły frankfurckiej, Theodor W. Adorno i Jürgen Habermas, zaczęło dostrzegać sens w uwzględnianiu argumentów antyscjentyistycznych w teoriach społecznych. Por. *Kryzys i schizma. Antyscjentyistyczne tendencje w socjologii społecznej*, red. E. Mokrzycki, t. 1–2, Warszawa 1984.

¹⁹ P. Skrzydlewski, *Błąd antropologiczny w teoriach społecznych*, [w:] *Błąd antropologiczny*, red. A. Maryniarczyk i K. Stępień, Lublin 2003, s. 231–232.

²⁰ Tytuł polski: *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, w pełni odpowiada brzmieniu tytułu niemieckiego, którego ustalanie zajęło Maxowi Weberowi kilka lat życia, kiedy to opracowywał on kolejne części dzieła. Zob. D. Lachowska, *Wstęp do wydania polskiego*, [w:] M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. D. Lachowska Warszawa 2002, s. XIII–XVI.

w systemie dwupartyjnym, system ten zaś z kolei tylko w sytuacji arystokratycznego panowania notabli w ramach partii”²¹.

Panowanie notabli nie jest jednak tożsame z rządami merytokracji, tym bardziej nie odpowiada koncepcji państwa dobrobytu (*welfare state*) Johna Rawlsa. W swojej zanadto zobiektywizowanej i podporządkowanej logice deterministycznej socjologii panowania Max Weber zauważał rozliczne zalety panowania legalnego i za tą formą rządów przemawiał nader przekonująco. Widział w niej racjonalne źródło legitymizacji władzy politycznej znajdującej impulsy do funkcjonowania w normach i przepisach prawa. Można w jego myśleniu o państwie burżuazyjnym legitymizowanym przez bezwzględny respekt dla prawa doszukiwać się wpływu pozytywizmu prawniczego. Należy jednak dodać, że kierunek ten przybrał najbardziej radykalną postać, dzięki Hansowi Kelsenowi i jego doktrynie normatywizmu prawniczego, już po śmierci Maxa Webera. Obecnie normatywizm prawniczy jest cechą charakterystyczną europejskiej, tj. kontynentalnej (z wyłączeniem brytyjskiej) kultury prawnej.

Można tu pytać, czy skrajnie racjonalistyczne poglądy na funkcje prawa jako siły organizującej życie społeczeństwa i byt gospodarczy, mogą korespondować z racjonalizmem Maxa Webera. Odpowiedź nie będzie trudna, jeśli zważyć, że według Webera nawet religijność mistyczna, czyli najbardziej wysublimowana forma doświadczenia religijnego, „daje się doskonale pogodzić z wybitnie realistycznym spojrzeniem na rzeczywistość [...] wręcz bywa, wskutek doktryn dialektycznych, jego bezpośrednim wsparciem. Co więcej, mistyka może pośrednio wychodzić na dobre racjonalnemu sposobowi życia”²². Propozycja autora dzieła *Etyka protestancka a duch kapitalizmu* jest z pewnością atrakcyjna od strony intelektualnej, lecz czy można ją lokować w szeroko rozumianej formule dzisiejszego kapitalizmu, zakładając, rzecz jasna, pewne korekty wynikające z innego momentu historycznego?

Otóż myśląc „po Weberowsku”, można by, zważywszy na relacje kapitalizmu z systemami prawa i prawem *sui generis*, znaleźć dla jego socjologii panowania wsparcie i zarazem etyczne dopełnienie w teorii sprawiedliwości Johna Rawlsa. Rawls posługuje się przede wszystkim kategoriami etyki Kantowskiej, a skutkiem jest przyjęcie tezy, że sprawiedliwość jest nie tylko prawem, lecz też przywilejem ludzi równych i moralnych²³. Akcent położony na moralność jest nader znaczący, gdyż odsyła do idei moralnych i systemów etycznych, w tym etosu chrześcijańskiego. J. Rawls dystansuje się od takich

²¹ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys...*, s. 1066.

²² M. Weber, *Etyka...*, op. cit., s. 95.

²³ Por. J. Rawls, *Cantian Constructivism In Moral Theory*, „The Journal Philosophy” 1980/88, s. 517. Chryścijańscy humaniści wskazują często na powiązania sprawiedliwości z miłością. Karol Wojtyła pisze, „że nauka moralna Starego Zakonu była oparta raczej na sprawiedliwości, nauka moralna zaś Chrystusa – na miłości. Miłość jest doskonalsza niż sprawiedliwość – i to [...] wyczuwa się raczej, niż rozumie, o tyle że w zakresie miłości umieszcza się wszelkie przejawy serca, dobroci, oddania poświęcenia, ze sprawiedliwością zaś wiążą się raczej zimny rozsądek, stanowczość i surowość. Ogromnie wielu ludzi poprzestaje na tych wyczuciach i w ten sposób radzi sobie zupełnie dobrze z życiem moralnym, a nawet dochodzi w tej dziedzinie do doskonałości”. Zob. K. Wojtyła, *Elementarz etyczny*, Lublin 1983, s. 92. Wydaje się, że przedstawione przez autora rozróżnienie można rozważać – w świetle tez Webera o związku etyki protestanckiej z „duchem” kapitalizmu – jako przyczynek do porównywania etosu katolickiego z etosem protestanckim w domenie aktywności ekonomicznej i innych obszarach egzystencjalnych.

odwołań, natomiast M. Weber próbuje wyjaśnić, stosując do tego zadania perspektywę historyczną, wpływ purytanizmu na formowanie się „ducha kapitalizmu”.

Zdaniem Marii Ossowskiej, Weber nie poświęcił należytej uwagi – a może tylko nie uznał za zjawisko istotne – niejednorodności purytanizmu w toku jego historycznej ewolucji. Z analizy dialektyki zmian dziejowych wynika jednak, że purytanizm wprawdzie dawał odpór kapitalizmowi, aby później stopniowo przed nim kapitulować. W końcu dokonał całkowitej jego legitymizacji. Można więc postawić tezę, że owe ustępstwa wynikały z presji rozwoju gospodarczego, który przecież musiał je poprzedzać²⁴. W rezultacie w formule współczesnego kapitalizmu znajdujemy dzisiaj treści raczej metaetyczne niż *stricte* etyczne i swoistą deformację aksjologicznej hierarchii. Zjawisko to zaobserwował już współczesny Weberowi twórca jednej z najbardziej wpływowych teorii aksjologicznych Max Scheler.

Otóż Max Scheler powiada, że „[...] najgłębsze wypaczenie hierarchii aksjologicznej, jakie kryje się w moralności nowożytnej, polega na tym, że w miarę rozwoju, w miarę zwycięstwa mentalności przemysłowej i kupieckiej nad mentalnością militarną i teologiczno-metafizyczną wartość witalna podporządkowana zostaje coraz bardziej wartościom użytecznościowym i podporządkowanie to przenika nawet najkonkretniejsze oceny wartości. [...] W miarę jak kupcy i rzecznicy przemysłu dochodzili w państwach (zwłaszcza w państwach zachodnich) do władzy, a ich osąd, ich smak i ich skłonności stawały się czynnikami, które przesądzały również o twórczości duchowej w kulturze, w miarę jak podstawowe ontologiczne symbole i przedstawienia, które z konieczności narzucała im własna działalność, wyparły dawniejsze symbole religijne, również ich sposób wartościowania stał się wszędzie czynnikiem kształtującym w ogóle «moralność»”²⁵. Schelerowskie rozpoznanie zdradza wyraźne paralele z utylitarystyczną etyką Jeremy’ego Benthama i doskonale ilustruje przede wszystkim mentalność oraz wynikającą z niej etykę protestantyzmu. Należy tutaj powiedzieć, że w przekroju historycznym protestantyzm wyróżniał się większą niż katolicyzm dynamiką w zakresie kreowania wartości ekonomicznych. Przykładem może być chociażby fakt, że protestanci (purytanie, wyznawcy kwakryzmu, presbiterianie), zasiedlający w XVII wieku zamorskie kolonie angielskie na kontynencie amerykańskim, zaczęli egzystencję pionierów od budowy obiektów gospodarczych. Wytwarzali tam dające się spieniężyć dobra, a miejscem modlitwy były co okazalsze domostwa. Natomiast imigranci katolicycy przeważnie budowali wprawdzie kościoły, by później dopiero inicjować działalność ekonomiczną. Życie duchowe i religijne przedkładali bowiem nad egzystencję podporządkowaną dyktatowi materialnego zysku i ekonomicznego awansu.

Już choćby ten przykład przemawia za tezą, w myśl której etos protestancki od etosu katolickiego odróżniał etyczny pragmatyzm²⁶. W odróżnieniu tym pomocne jest

²⁴ M. Ossowska, *Moralność mieszczańska*, wyd. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 225.

²⁵ M. Scheler, *Resentiment a moralność*, Warszawa 1977, s. 190.

²⁶ Pragmatyzm jest integralną zasadą tzw. etyki sytuacyjnej, której główne postulaty sformułował anglikański teolog Joseph Fletcher w klasycznym już dziś dziele z 1966 r. – *Situation Ethics (Etyka sytuacyjna)*. Kwintesencją pragmatyzmu jest założenie, że warunkiem słuszności czynu jest jego skuteczność. Natomiast na pytanie o to, jakie skutki mają mieć na celu ludzkie postęпки, zwolennicy etyki sytuacyjnej zwykli odpowiadać, że miarą przesądzającą o powodzeniu bądź niepowodzeniu zarówno myśli, jak i czynu jest miłość. Por. P. Vardy, P. Grosch, *Etyka. Poglądy*

odwołanie się do słynnego wniosku Maxa Webera. Otóż uczony wskazywał na etykę protestancką jako kanon wartości noszący znamiona, mówiąc przenośnie, „powinowactwa z wyboru” z „duchem kapitalizmu”. Natomiast akcent na traktowanie pracy jako powołania czy misji, jak również „głoszenie bożej chwały przez właściwe gospodarowanie darami, jakie Bóg ofiarował ludzkości, nadało znaczenie niezmordowanemu rachunkowi korzyści i pogoni za zyskiem, mającym na celu wzmocnienie w sobie ducha inicjatywy gospodarczej jako przeciwieństwa zwykłej chciwości i zachłanności”²⁷. Tezę tę można również obecnie odnosić do poczynań wielu jednostek, ale w większej skali wyraża się ona w praktykach i postawach wyczerpujących „znamiona” tzw. *political correctness*.

Mówiąc o recepcji myśli socjologicznej Maxa Webera do współczesnych teorii próbujących objaśnić istotę kapitalizmu w jego obecnej postaci, należy stwierdzić, że jest ona wciąż zauważana i komentowana. Co znamienne, nawet w analizach krytycznych widać estymę dla jego koncepcji uprawomocnienia władzy czy innych ustaleń z zakresu socjologii. Uznanie cieszą się przemyślenia w przedmiocie relacji zachodzących pomiędzy systemem ekonomicznym a systemem społecznym. Z kolei Weberowska teoria biurokracji jako systemu idealnego okazała się jedną z największych porażek niemieckiego uczonego. Nie została jednak zapomniana i jest w naukach o organizacji i zarządzania uznawana za „urządzenie”, dla którego nie ma już miejsca w konkurencyjnej gospodarce wolnego rynku. Czyni ją to użyteczną w dydaktyce jako przykład systemu anachronicznego, od którego powinna się dystansować każda organizacja zorientowana na rozwój. Na tym – generalnie rzecz ujmując – miałaby polegać obecność Maxa Webera w teoretycznej formule kapitalizmu. Stwierdzenie to nie dotyczy już jednak sfery praktycznej. Koncepcje i tezy Maxa Webera zostały wyparte przez nowoczesne modele ekonomiczne, bardziej z pewnością użyteczne w warunkach gospodarki nadzwyczaj dynamicznej, złożonej, wielozjawiskowej. Na ich tle propozycje Maxa Webera nie mogłyby już występować nawet w funkcji „brzytwy Ockhama”, a tym bardziej – precyzyjnych instrumentów stymulowania i kontroli procesów obserwowanych w globalizującej się z nie do końca zrozumiałą determinacją gospodarce.

WEBERIAN RÉSUMÉ. A REFLECTION ON THE PRESENCE OF MAX WEBER'S THOUGHT IN THE FORMULA OF MODERN CAPITALISM

Max Weber (1864–1920) is one the “founding fathers” of modern sociology. His sociology, compliant with the principles of rationality and objectivity, named by Weber himself “understanding sociology”, is a part of the humanistic orientation whose core is the thesis on essential difference between the natural world and the cultural world. In his classic *Protestant Ethics and the Spirit of capitalism* (1905), Weber tries to prove that the genesis and existence of capitalism may only be comprehended taking into account the influence of the protestant ethics on the shaping of entrepreneurial behaviors in the western societies. In the overall positive response Weber's theories there occur certain negative tones. Criticism refers mainly to the theory of bureaucracy as the ideal system, which in the formula of modern management of both economic entities and public institution is no longer recognized and has been replaced by concepts paying more attention to the role of human

i problemy, Poznań 1995, s. 126. W świetle tak rozumianego pragmatyzmu protestancki *homo oeconomicus* wydaje się kategorią relatywną.

²⁷ G. Ingham, *op. cit.*, s. 81.

capital. Bureaucracy is considered as anachronic system. There are also objections to the fact that Weber presented his dialectic of the development of capitalism in accurately, treating Puritanism as the force with the same potential at every stage of the process. In the formula of modern capitalism, expansive and implemental in various model approaches, each of which assumes the primacy of profit, one may find numerous references of Weber's thesis on the benefit account as the main drive for human enterprise and seeking legitimization in ethics.

Keywords: Max Weber, Protestant ethics, Spirit of capitalism, bureaucracy, management, legitimization, formula of modern capitalism.

LITERATURA

- [1] Bendix R., *Max Weber. Portret uczonego*, tłum. K. Jakubowicz, Warszawa 1975.
- [2] Bulita W., *W poszukiwaniu arché. Wprowadzenie do teorii nowoczesności Ágnes Heller*, [w:] Á. Heller, *Eseje o nowoczesności*, tłum. J. P. Hudzik, W. Bulita, T. Markiewka, R. Kubicki, Toruń 2012.
- [3] Czainska K., *Odkryć zarządzanie. Wybrane koncepcje*, Warszawa 2010.
- [4] Gouldner A.W., *Anty-minotaur, czyli mit socjologii wolnej od wartości*, [w:] *Kryzys i schizma. Antysecjentyistyczne tendencje w socjologii współczesnej*, tłum. E. Morawska, red. E. Mokrzycki, t. 2, Warszawa 1984.
- [5] Heller Á., *Eseje o nowoczesności*, tłum. J. P. Hudzik, W. Bulita, T. Markiewka, R. Kubicki, Toruń 2012.
- [6] Ingham G., *Kapitalizm*, tłum. S. Królak, K. Sosnowska, Warszawa 2011.
- [7] Jaremczuk K., *Koncepcje zarządzania współczesną organizacją*, [w:] *Zarządzanie w zarysie*, red. K. Jaremczuk, Przemysł–Rzeszów 2011.
- [8] Kehrer G., *Wprowadzenie do socjologii religii*, Kraków 1996.
- [9] Lachowska D., *Wstęp do wydania polskiego*, [w:] M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002.
- [10] Mencwel A., *Wyobrażenia antropologiczne. Próby i studia*, Warszawa 2006.
- [11] Ossowska M., *Moralność mieszczańska*, wyd. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- [12] Rawls J., *Cantian constructivism in moral theory*, „The Journal Philosophy” 1980/88.
- [13] Scheler M., *Resentyment a moralność*, Warszawa 1977.
- [14] Schultz T.W., *Ekonomia kapitału ludzkiego*, tłum. A. Kliber, P. Kliber, Warszawa 2014.
- [15] Skrzydlewski P., *Błąd antropologiczny w teoriach społecznych*, [w:] *Błąd antropologiczny*, red. A. Maryniarczyk, K. Stępień, Lublin 2003.
- [16] Szacki J., *Historia myśli socjologicznej. Część druga*, wyd. 2, Warszawa 1983.
- [17] Szczerki K., *Porządki biurokratyczne*, Kraków 2004.
- [18] Vardy P., Grosch P., *Etyka. Poglądy i problemy*, Poznań 1995.
- [19] Weber M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, tłum. J. Miziński, Lublin 1994.
- [20] Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. D. Lachowska, Warszawa 2002.
- [21] Wojtyła K., *Elementarz etyczny*, Lublin 1983.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.14

Przesłano do redakcji: styczeń 2015

Przyjęto do druku: maj 2015

Hanna SOMMER¹

WYBRANE KOMPONENTY KULTURY POLITYCZNEJ I ICH WPLYW NA PERCEPCJĘ PAŃSTWA

W artykule omówiono kulturę polityczną społeczeństwa jako zjawisko wielowymiarowe. Na wszystkich etapach rozwoju cywilizacji i we wszystkich kręgach kulturowych analizowano genezę podobnych i odmiennych stylów uprawiania polityki. Opisano kulturę polityczną, która w znacznym stopniu kształtuje się pod wpływem instytucji oraz systemu politycznego.

W literaturze polskiej zarówno socjologicznej, jak i politologicznej można wyodrębnić dwa nurty w rozumieniu i definiowaniu kultury politycznej. Pierwszy, określany jako szeroki, opiera się na podejściu globalnym do analizowania kultury politycznej. Drugi nurt określany jest jako wąski. Koncentruje się na stosunku społeczeństwa do polityki, szczególnie do podmiotów polityki i ich decyzji, jak też do wydarzeń politycznych.

W polityce zauważa się postawy i zachowania, a także siły i interesy oraz mechanizmy społecznego działania. System wartości oraz sposób uprawiania polityki wykazuje związek z formacjami ustrojowo-politycznymi. Do budowania każdej kultury potrzebny jest fundament, który stanowią wartości, a to, na jakich wartościach opiera się polityka, zależy od społeczeństwa oraz jego decyzji.

Artykuł składa się z sześciu części. W pierwszej części zawarte jest wprowadzenie do problematyki zawartej w artykule. Druga część zawiera analizę wyjaśnienia pojęcia kultury politycznej. Rodzaje kultury politycznej zawarte są w trzeciej części pracy. W czwartej części opisane są funkcje kultury politycznej. Piąta część obejmuje uwarunkowania postaw politycznych. Ostatnia, szósta część zawiera analizę wybranych komponentów kultury politycznej i ich wpływ na percepcję państwa.

Słowa kluczowe: kultura polityczna, społeczeństwo obywatelskie, postawy polityczne, uwarunkowania kultury politycznej.

1. WPROWADZENIE

Każdy czas ma swoją atmosferę i kulturę polityczną. Zjawisko kultury politycznej i proces kształtowania jej można rozpatrywać z punktu widzenia takich dziedzin, jak politologia, socjologia czy psychologia. Poddając analizie to złożone zagadnienie, trzeba też wziąć pod uwagę różne czynniki: ekonomiczne, społeczno-historyczne czy geopolityczne.

Wydarzenia i procesy społeczno-polityczne stanowią podłoże dla kształtowania się nowych płaszczyzn i form życia zbiorowego, a tym samym determinują kształt refleksji politycznej. Każda zmiana rzeczywistości, zewnętrznej czy wewnętrznej, musi być

¹Dr Hanna Sommer, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, e – mail: hansom@prz.edu.pl

interpretowana w kontekście ważnych bodźców sytuacyjnych inspirujących podmioty myśli politycznej.

Na wszystkich etapach rozwoju cywilizacji i w każdym kręgu kulturowym ocenia się stan społeczeństwa, działania poszczególnych jednostek, stosunki z sojusznikami i przeciwnikami. Wartości, idee oraz postawy społeczne wpływają na kształt systemu politycznego, który warunkuje typ kultury politycznej. To sprzężenie sprawia, że kultura polityczna podlega zmianom, poddając się weryfikacji, mającej na celu funkcjonalność społeczną.

2. POJĘCIE KULTURY POLITYCZNEJ

Pojęcie kultury politycznej jest złożone. Jego zdefiniowanie, ze względu na interdyscyplinarność, stanowi pewną trudność, ponieważ wymaga podjęcia pogłębionej analizy, jest różne rozumiane i omawiane w odmienny sposób. Jednak z całą pewnością można powiedzieć, że kultura polityczna nie jest określeniem wartościującym.

W Polsce po raz pierwszy pojęcie „kultura polityczna” zastosował Józef Siemiński w 1916 roku, ale go nie zdefiniował. Jedną z pierwszych prób określenia tego terminu podjął w roku 1932, zwracając uwagę na to, że wyrazem kultury politycznej narodu jest forma rządów, jaką wytworzył lub jaką znosi².

Kultura polityczna podobnie jak kultura w ogólnym ujęciu jest zbiorem indywidualnych postaw oraz orientacji politycznych uczestników systemu oraz stanowi podstawę działań politycznych, będących ich uzasadnieniem. Tę definicję zastosował w 1956 r. amerykański politolog Gabriel A. Almond. To pojęcie jest traktowane jako wąskie. W szerokim ujęciu zaś, stworzonym przez Józefa Kądzielskiego, uwzględnia się „ogół postaw, poglądów i zachowań politycznych społeczeństwa wraz z kształtującymi je i wyrażającymi ideami, wartościami i wzorcami działalności oraz instytucjami, organizacjami i przepisami (ustawy, rozporządzenia itp.) stwarzającymi w granicach danego państwa, polityczne ramy dla ich praktycznej realizacji”³.

Natomiast Czesław Mojsiewicz za podstawy kultury politycznej uważa wiedzę społeczną wzbogaconą nowymi wydarzeniami i faktami politycznymi oraz stopień zaangażowania się w sprawowanie władzy (korzystanie z praw i wywiązywanie się z obywatelskich obowiązków). Definiuje on kulturę polityczną jako „znajomość przez to społeczeństwo norm, zasad, praw rządzących rozwojem społecznym i polityką, pozwalających na ocenę postępowego lub wstecznego charakteru polityki i sił tworzących i realizujących określoną politykę. Kultura polityczna przejawia się w sposobie zachowania politycznego, w stopniu udziału w życiu politycznym kraju oraz w formach realizacji interesu klasowego lub narodowego w danym okresie historycznym”⁴.

W ujęciu Sobolewskiego kultura polityczna obejmuje postawy wobec polityki wszystkich uczestników systemu politycznego, zarówno rządzących, jak i rządzonych. Podejmując badania postaw ludzi, należy uwzględnić takie kwestie, jak postrzeżenie

² J. Garlicki, A. Noga-Bogomilski, *Kultura polityczna w społeczeństwie demokratycznym*, Instytut Nauk Politycznych UW, Warszawa 2004, s. 19.

³ *Ibidem*, s. 34–35.

⁴ *Ibidem*, s. 36.

siebie w polityce, indywidualne zachowanie się w życiu politycznym, główne zasady, wartości i cele systemów politycznych, a także ich podstawowe instytucje polityczne⁵.

Warto przytoczyć też podejście twórcy socjologii polityki (socjologii rozumiejącej) – Maxa Webera, dla którego władza stanowiła główny problem badawczy. Weber kulturę polityczną określa jako **sposób i styl uprawiania polityki**. Według niego kultura polityczna jest **sposobem bycia ludzi**, a głównie polityków, w sferze rzeczywistości politycznej, tworzących ją idei, instytucji, działań i stosunków społecznych⁶.

W Polsce wiedza o kulturze politycznej nie jest szeroko rozpowszechniona, chociaż pojęciem tym często posługują się politycy czy dziennikarze. W konsekwencji termin kultura polityczna jest stosowany niekonsekwentnie i bardzo często używa się go nie w naukowym, ale potocznym rozumieniu.

3. RODZAJE KULTURY POLITYCZNEJ

Odwołując się do współczesnej literatury przedmiotu, należy zwrócić uwagę na podjęcie analizy kultury politycznej przez Gabriela A. Almonda, Sidneya C. Verbę czy Bighama G. Powella. Zauważa się w ich podejściu ścisłą zależność pomiędzy kulturą polityczną w danym społeczeństwie a funkcjonującymi tam formami życia politycznego. Z jednej strony można powiedzieć, że kultura polityczna sprzyja występowaniu różnych modeli życia politycznego, a z drugiej sama jest przez tę rzeczywistość polityczną kształtowana (sprzężenie zwrotne). Zaproponowana przez amerykańskich socjologów polityki koncepcja typów kultury politycznej wskazuje na trzy podstawowe modele nastawienia ludzi do polityki. Ta typologia w literaturze naukowej jest najczęściej przyjmowana. Ujmuje postawy członków danej zbiorowości na trzech płaszczyznach – poznawczej, wartościującej i emocjonalnej⁷:

- **typ zaściankowy** – charakteryzuje się małym zainteresowaniem zagadnieniami politycznymi, a co za tym idzie – małą aktywnością polityczną. Występuje w społecznościach, które znajdują się na niskim poziomie rozwoju cywilizacyjnego. Panuje tam model życia plemiennego charakteryzujący się rytuałami magicznymi, a wodzowie w swoich rękach łączą funkcje polityczne, ekonomiczne i religijne. Ten typ społeczności nie jest zainteresowany budowaniem stosunków ze światem zewnętrznym;

- **typ poddańczy** – cechuje uległość rządzonych wobec rządzących. Ludzie nie dostrzegają potrzeby angażowania się w działania polityczne. Przypisują to zadanie elicie władzy. Natomiast poszczególni członkowie społeczeństwa mają swoje poglądy polityczne, często nieprzychylnie wobec władzy. Ten rodzaj kultury politycznej charakteryzuje społeczeństwa rządzone autorytarnie i totalitarnie;

- **typ uczestniczący** – oznacza bycie gotowym do działania w życiu politycznym (również do sprawowania władzy). Ten model kultury wyróżnia się wysoką świadomością mechanizmów politycznych, dominuje w rozwiniętych systemach demokratycznych. Uczestnicy systemu mają świadomość swego wpływu na władzę.

⁵ <http://www.edukacja.edux.pl/p-20742-czym-jest-i-jakie-funkcje-pelni-kultura.php> (dostęp: 4.10.2014).

⁶ M. Orzechowski, *Polityka, władza, panowanie w teorii Maxa Webera*, PIW, Warszawa 1984, s. 337.

⁷ <http://docs8.chomikuj.pl/506634273,0,1,poj%C4%99cie-i-rodzaje-kultury-politycznej.doc> (dostęp: 6.10.2014).

Ludzie dążą do poznania zasad obowiązujących w życiu politycznym i chcą w nim uczestniczyć.

Wśród różnych występujących typologii kultury politycznej warto zwrócić uwagę na propozycję Teodora Filipiaka. U podstaw jego typologii leżą związki pomiędzy występującymi formami instytucjonalizacji życia publicznego, szczególnie między rodzajem systemu politycznego a typem kultury politycznej. Według tego badacza można wyodrębnić trzy typy kultury politycznej⁸:

- **mieszkańska kultura polityczna** (społeczeństwo mieszczańskie w okresie rozwiniętego kapitalizmu) – charakteryzuje się akceptacją podstawowych praw oraz wolności obywatelskich przy jednoczesnym zróżnicowaniu ekonomicznym społeczeństwa;

- **kultura polityczna totalitarna i autorytarna** (ustroje faszystowskie i militarystyczne) – charakteryzuje się postępującym procesem etatyzacji w różnych dziedzinach życia społecznego. Swobody i prawa są ograniczane, a wzory aktywności narzucane;

- **kultura polityczna w społeczeństwie obywatelskim** może funkcjonować tylko w systemie politycznym, gdzie przestrzegane są prawa obywatelskie. Opiera się na standardach demokratycznych i humanistycznych.

Przedstawione typy kultury politycznej w rzeczywistości nie występują jako jedyne w określonym systemie. W obrębie danej kultury politycznej mamy do czynienia z elementami różnych typów idealnych. Dlatego też można mówić jedynie o dominacji danego rodzaju kultury politycznej w poszczególnych społeczeństwach.

Według Almonda typ kultury politycznej, który dominuje w danym społeczeństwie nie musi być zgodny ze strukturą systemu politycznego. Do zbieżności tych elementów dochodzi wtedy, gdy w społeczeństwie mamy do czynienia z przewagą wiedzy politycznej, która jest adekwatna przynajmniej w podstawowych aspektach do systemu i sytuacji politycznej⁹.

4. FUNKCJE KULTURY POLITYCZNEJ

W literaturze przedmiotu najczęściej wymienianymi funkcjami kultury politycznej w kontekście systemu politycznego są¹⁰:

- **funkcja socjalizacyjna** – traktowana jako proces angażowania się członków społeczeństwa w kulturę polityczną. Dokonuje się on przez zdobywanie wiedzy politycznej, kształtowanie poglądów, opinii oraz postaw politycznych na podbudowie pewnych systemów wartości;

- **funkcja integracyjna** – polega na wpływie ogólnego modelu kultury politycznej na realnie istniejącą kulturę polityczną danego społeczeństwa w kierunku zasadniczej zgodności co do podstawowych założeń struktury i systemu oraz głównych wartości. Daje poczucie tożsamości oraz przynależności do danej wspólnoty politycznej;

⁸ T. Filipiak, *Typologia kultury politycznej oraz zachowań politycznych*, [w:] *Pokolenia. Kultura. Polityka*, red. W. Jarmołowicz, Elipsa, Warszawa 1999, s. 316–317.

⁹ J. Garlicki, A. Noga-Bogomilski, *op. cit.*, s. 57.

¹⁰ <http://www.edukacja.edux.pl/p-20742-czym-jest-i-jakie-funkcje-pelni-kultura.php> (dostęp: 5.10.2014).

- **funkcja regulacyjna** – dotyczy tworzenia i utrwalania norm oraz instytucji, które określają zasady funkcjonowania systemu politycznego, narzuca sposoby działania politycznego. Daje możliwość wpływu obywateli na politykę oraz na zachowania polityczne. Umożliwia decydowanie i orientację w sferze polityki.

Dla obywatela ważnym czynnikiem wynikającym z kultury politycznej jest kwestia przynależności do danej wspólnoty politycznej, co daje poczucie tożsamości i integracji społeczeństwa wokół uznawanych wartości oraz celów politycznych. Wzory i wartości kultury politycznej mają silny aspekt poznawczy, który stanowi narzędzie w planowaniu przyszłości społecznej i politycznej.

Kultura polityczna społeczeństwa kształtowana jest przez znaczących polityków, twórców, reformatorów, krótko mówiąc – przez autorytety społeczne. Osoby te dzięki swojej postawie wpływają na myślenie i reformy polityczne.

Kultura polityczna w danym kraju jest wyznacznikiem standardów i norm etycznych, które politycy powinni przestrzegać, w przeciwnym razie mogą zostać odsunięci od polityki. Najnowszym przykładem niedostosowania się do standardów i norm etycznych jest tak zwana „afery madrycka”.

Trzech posłów Prawa i Sprawiedliwości – Hofman, Kamiński i Rogacki – polecieli na posiedzenie Komisji Zagadnień Prawnych i Praw Człowieka Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy do Madrytu, w której *de facto* nie uczestniczyli. Posłom towarzyszyły żony, które dodatkowo doprowadziły w drodze powrotnej do incydentu na pokładzie samolotu. Jak się okazało, posłowie ci wzięli zaliczkę na podróż samochodem, a polecieli tanimi liniami. Tak w wielkim skrócie można tę aferę opisać.

Co ważne, wniosek do prokuratury w sprawie zachowania swoich posłów poparło również PiS. „Każdy obywatel jest równy wobec prawa. Nie może być w Polsce świętych krów – mówił kandydat tej partii na prezydenta Warszawy, Jacek Sasin. – Obywatelom trzeba pokazać, że politycy przede wszystkim muszą od siebie wymagać przejrzystości, uczciwości. Tam, gdzie tej uczciwości brakuje, powinni ponosić najdalej idące konsekwencje polityczne, ale również karne”¹¹ – dodał. W efekcie tych zajęć posłowie PiS w trybie pilnym zostali usunięci z partii.

Kultura polityczna nie jest zbiorem abstrakcyjnych ideałów, ma wpływ na losy obywateli. Rola, jaką jej przypisujemy, obrazuje w rzeczywistości szacunek do nas samych.

5. UWARUNKOWANIA POSTAW POLITYCZNYCH

Postawy polityczne obywateli stanowią ważny czynnik stabilności systemu politycznego, zwłaszcza demokracji. Uwarunkowania postaw politycznych wśród obywateli można podzielić na cztery kategorie czynników¹². Wpływ tych czynników może być rozpatrywany na poziomie jednostkowym lub zbiorowym.

Pierwszą grupą czynników, które mogą oddziaływać na postawy polityczne, są ramy instytucjonalne dla toczącego się w nich życia społecznego. Kultura polityczna kształtuje strukturę polityczną i jednocześnie jest przez nią kształtowana. Za Almondem i Powellem

¹¹ <http://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-afery-madrycka-w-poniedzialek-usuna-zawieszonych-poslow,nId,1549548> (dostęp: 17.11.2014).

¹² P. Sekuła, *Kultura polityczna a konsolidacja demokracji*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2009, s. 57–60.

można stwierdzić, że dzięki procesowi socjalizacji politycznej, te kultury polityczne mają możliwość utrzymania się i ewolucji¹³.

Ramy te dają obywatelom możliwość poznania elementów porządku publicznego, takich jak rozwiązania prawne, decyzje i procedury polityczne, partie polityczne i zachowania polityków. Wyniki współczesnych badań dają potwierdzenie wpływu rozwiązań wewnątrzsystemowych na postawy i zachowania polityczne. Znaczenie w tej kwestii mogą mieć też elementy otoczenia zewnętrznego, takie jak organizacje międzynarodowe i ponadpaństwowe.

Drugą kategorią uwarunkowań kultury politycznej są elementy spuścizny po bliższej czy dalszej przeszłości. W polskiej socjologii są one określane jako podłoże historyczne. Kategorię tę opisywał Kazimierz Dobrowolski w nawiązaniu do rozważań Ludwika Krzywickiego. Twierdził, że jest to całokształt wszystkich wytworów kulturowych, ogarniających wszystkie dziedziny działalności z minionych generacji. Ciężą one w mniejszym lub większym stopniu na aktualnych zachowaniach współczesnych pokoleń lub mogą mieć na nie potencjalny wpływ¹⁴.

Wśród tych wytworów szczególne znaczenie mają ukształtowane historycznie elementy niematerialne. Zaliczyć można do nich wiedzę, naukę, systemy prawne czy religijne, sposób postrzegania przedstawicieli innych grup, jak też stereotypy na temat innych narodów. Współcześnie podłoże historyczne traktuje się jako „całokształt odziedziczonych po przeszłości instytucji, poglądów, zwyczajów i cech charakterologicznych”¹⁵.

Do trzeciej grupy czynników zalicza się zmienne społeczno-ekonomiczne, szczególnie stopień zamożności, poziom wykształcenia oraz dostęp do informacji. Wpływ czynników społeczno-gospodarczych na postawy polityczne występuje też na poziomie jednostkowym. Jednostka za najważniejsze uważa te wartości, których brakowało jej w dzieciństwie. Ludzie żyjący w dobrobycie materialnym częściej doceniają wartości postmaterialistyczne. Dlatego też największą popularność tych wartości obserwuje się wśród młodych pokoleń w społeczeństwach zachodnich. Traktują oni bezpieczeństwo socjalne i fizyczne jako rzeczywistość zastaną.

Rola czynników społeczno-ekonomicznych w budowaniu postaw oraz zachowań politycznych wpływa na przekonanie, że bezpieczeństwo socjalne oraz wolność i prawa osobiste są prawną podstawą społecznej niezależności, która umożliwia ochronę praw politycznych¹⁶, natomiast rozwój ekonomiczny, obok rozwoju społecznego i kulturowego, uznawany jest jako owoc i jednocześnie warunek demokracji.

Do czwartej kategorii uwarunkowań postaw politycznych zalicza się czynniki osobowościowe. W wypadku na przykład niskiego poparcia dla demokracji można to wyjaśnić, odwołując się do wpływu osobowości autorytarnej. Jest ona konglomeratem

¹³ G.A. Almond, G.B. Powell, *Kultura polityczna*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, wybór W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, PWN, Warszawa 1975, s. 589.

¹⁴ W. Kwaśniewicz, *Kazimierz Dobrowolski jako badacz społeczeństwa i kultury*, [w:] *Kazimierz Dobrowolski – człowiek i uczyony*, red. W. Bieńkowski, W. Kwaśniewicz, Secesja, Kraków 1994, s. 128–133.

¹⁵ J. Wiatr, *Socjologia polityki*, Scholar, Warszawa 1999, s. 253.

¹⁶ J. Habermas, *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1993, s. 23.

cech decydujących o poczuciu tożsamości oraz zachowaniu jednostki, takich jak uwielbienie silnej władzy, posiadanie wyidealizowanego obrazu własnej grupy oraz rygoryzm prawny czy też niechęć wobec obcych¹⁷.

Świadomość występowania wielości czynników, które mogą warunkować kulturę polityczną niesie ze sobą dwie konsekwencje. Sugeruje przyjęcie założeń dotyczących odmienności w występujących wzorach postaw politycznych między danymi społeczeństwami, jak również między różnymi kategoriami społecznymi w tych społeczeństwach. Znajduje to odbicie w funkcjonowaniu subkultur politycznych. Uzasadnia również tezę dotyczącą konieczności uwzględnienia perspektywy interdyscyplinarnej do badania postaw politycznych.

6. KOMPONENTY KULTURY POLITYCZNEJ

Jednymi ze sposobów wyjaśniania pojęcia kultury politycznej są przedstawienie i analiza jego komponentów. Kulturę polityczną społeczeństwa należy traktować jako społeczny kontekst, jako formę społecznego otoczenia systemu politycznego. Jak podkreślają socjologowie, koncepcja kultury politycznej pozwala ukazać rodzaje ról społecznych wśród uczestników systemu politycznego oraz typów aktywności publicznej, czyli to, co w sumie buduje określone stosunki polityczne.

Trafnie kulturę polityczną ujmuje Jan Garlicki, który twierdzi, że jest to „zmienny w czasie, wytworzony głównie pod wpływem tradycji historycznej oraz struktury instytucji politycznych i zasad funkcjonowania danego systemu – całokształt orientacji społeczeństwa, grupy społecznej, jednostek wobec polityki. Jest to sfera subiektywna polityki (wewnętrzne przekonania) znajdująca wyraz w zachowaniach konkretnych i werbalnych.

Składają się na nią:

- 1) zainteresowania polityką, wiedza o niej i znajomość faktów politycznych;
- 2) wartości uznawane i pożądane dotyczące systemu politycznego i mechanizmów funkcjonowania jego instytucji;
- 3) ocena zjawisk politycznych i sądów wartościujących na temat instytucji politycznych;
- 4) uznawane wzory zachowań w sferze polityki i wypróbowane typy działań politycznych”¹⁸.

Zawarte w tej definicji elementy kultury politycznej nazywane są komponentami. Kształtują się w procesie socjalizacji politycznej zarówno jednostek, jak i grup społecznych.

Na kształtowanie się pierwszego wymiaru wpływ mają różnorodne czynniki. Między innymi są to doświadczenia w środowisku pracy i w kontakcie z instytucjami systemu politycznego oraz proces przyswajania wiedzy naukowej w wyniku edukacji na poszczególnych szczeblach. Ogromną rolę w tej kwestii odgrywają też środki masowego przekazu. Ten pierwszy wymiar kultury politycznej nazywany jest **komponentem poznawczym (kognitywnym)**¹⁹. Jest to składnik sfery subiektywnej i może bezpośrednio

¹⁷ U. Jakubowska, *Preferencje polityczne. Psychologiczne badania i teorie*, Instytut Psychologii PAN, Warszawa 1999.

¹⁸ J. Garlicki, A. Noga-Bogomilski, *op. cit.*, s. 44–45.

¹⁹ *Ibidem*, s. 45.

wpływać na zachowania werbalne dotyczące wypowiedzi na temat polityki czy deklaracji. Stanowi on również podstawę formułowania ocen oraz sądów wartościujących o wydarzeniach politycznych i działaniach instytucji politycznych.

Dla potrzeb badań empirycznych w kontekście pierwszego komponentu poznawczego można wyróżnić następujące podzakresy²⁰:

1) zainteresowanie polityką, jak też forma wykorzystania źródeł wiedzy na temat polityki (źródła wiedzy można podzielić na: naukowe, potoczne oraz wpływ środków masowego przekazu);

2) wiedza na temat wydarzeń politycznych (zakres poinformowania);

3) wiedza na temat mechanizmów polityki i funkcjonowania systemu politycznego (poziom wiedzy i sposób interpretacji funkcjonowania konkretnych instytucji systemu).

W skład drugiego wymiaru kultury politycznej wchodzi wartości, które odnoszą się do systemu politycznego. Na kształtowanie się tego wymiaru wpływają tradycja historyczna, doktryny polityczne, religia czy programy ruchów politycznych. W upowszechnianiu tych wartości biorą udział również środki masowego przekazu. Ważny wpływ na kształt tego wymiaru wywiera też rodzina. Drugi wymiar kultury politycznej nazywany jest **komponentem aksjologicznym**²¹. Jest to komponent sfery subiektywnej. Swój wyraz znajduje w deklaracjach. Często stanowi podstawę sądów wartościujących.

Dla potrzeb badań empirycznych w kontekście drugiego komponentu poznawczego można wyróżnić następujące podzakresy²²:

1) wyobrażenia na temat państwa idealnego oczekiwanego przez społeczeństwo – rodzaje wizji ładu politycznego;

2) pożądane wartości polityczne (jak powinna wyglądać struktura instytucji politycznych oraz co powinna robić władza);

3) stosunek do systemu politycznego;

4) wartości ideowe (akceptacja systemów wartości).

Trzeci wymiar kultury politycznej stanowią sformułowane przez grupy społeczne oraz jednostki oceny zjawisk politycznych, a także sądy wartościujące. Na jakość tych ocen wpływają wiedza i posiadany system wartości. Trzeci wymiar kultury politycznej nazywany jest **komponentem ocennym, albo ocenno-afektywnym**²³. Bywa też określany jako afektywny ze względu na towarzyszące ocenom emocje.

Do potrzeb badań empirycznych w kontekście trzeciego komponentu poznawczego można wyodrębnić następujące podzakresy²⁴:

1) stosunek obywateli do dorobku kraju oraz historii najnowszej;

2) ocena aktualnej sytuacji politycznej oraz zakresu zmian systemu politycznego;

3) stosunek do instytucji politycznych (wskazanie poziomu zaufania²⁵, autorytet instytucji oraz sił politycznych);

4) ocena realizacji interesów różnych grup społecznych przez instytucje polityczne.

²⁰ *Ibidem*, s. 71.

²¹ *Ibidem*, s. 45–46.

²² *Ibidem*, s. 72.

²³ *Ibidem*, s. 46–47.

²⁴ *Ibidem*, s. 72.

²⁵ Por. J. Stecko, *Kultura zaufania jako fundament społecznego życia etycznego* [w:] *Zaufanie w życiu publicznym*, (pod red.) Władysław Zuziak, Joanna Mysona Byrska, s.163-174, Kraków 2014.

Czwarty wymiar kultury politycznej stanowią uznawane wzory zachowań w obszarze polityki. Sposoby zachowania, które najczęściej występują w określonej grupie, wpływają na powstanie norm i wzorców postępowania. Natomiast normy kształtują zachowania.

Zarówno zachowania, jak i działania polityczne są efektem bezpośredniego zetknięcia się z instytucjami politycznymi. Są to reakcje werbalne wywołane przez określone sytuacje lub zachowanie, a których podstawę stanowią zinternalizowane wartości, poziom wiedzy o polityce oraz oceny wydarzeń, często pod wpływem emocji. Czwarty wymiar kultury politycznej określa się mianem **komponentu behawioralnego**²⁶.

Dla potrzeb badań empirycznych w kontekście czwartego komponentu poznawczego można wyróżnić następujące podzakresy przedmiotowe²⁷:

- 1) zachowania werbalne związane z poczuciem sensu aktywności politycznej;
- 2) wzory życia politycznego (wzory werbalnych zachowań politycznych oraz konkretnych względem obiektów polityki);
- 3) rodzaje działalności politycznej (formy aktywności zorganizowanej działalności społecznej).

Badanie kultury politycznej wymaga jednocześnie analitycznego podejścia do jej komponentów oraz podzakresów i całościowego, syntetycznego spojrzenia, skupiającego się na porównaniu i uogólnieniu wyników empirycznych²⁸. Należy też zwrócić uwagę na potrzebę badania kultury politycznej na dwu poziomach:

- na poziomie postulowanym – jest to badanie deklaracji w danej grupie. Obrazem postulowanej kultury politycznej są: sądy i opinie na wybrany temat czy listy do redakcji;
- na poziomie realizowanym – jest to już opis empirycznie stwierdzonej rzeczywistości, statystyczny pomiar zachowań i uczestnictwa.

Przeprowadzenie pełnej procedury badawczej powinno obejmować również porównanie wyników uzyskanych na obu poziomach analizy.

7. ZAKOŃCZENIE

Znaczenie pojęcia kultury politycznej wiąże się z analizą wpływu minionych pokoleń na kształtowanie się współczesnych postaw i zachowań. Można mówić o pewnej powtarzalności form, wzorców zachowań, jak też treści systemów wartości. Tę ciągłość można obserwować wśród tych wytworów przeszłości, które zostały zaaprobowane ze względu na swoją przydatność do nowych warunków. Komponenty kultury ulegają procesowi zmiany, są poddawane weryfikacji zgodnie z celem oceny ich funkcjonalności społecznej.

Warto zwrócić uwagę na kulturę polityczną z punktu widzenia mechanizmów wyrażania interesów społecznych. Można przyjąć, że typy i charakter kultury politycznej mają wpływ na wzory, które przesądzają o przyjęciu i wykorzystaniu konkretnych stylów artykulacji interesów. Trzeba jednak zwrócić uwagę na to, że podobnie jak kultura polityczna nie jest jednorodna, tak też różne grupy w danym społeczeństwie mogą korzystać z różnych wzorów i inaczej realizować swoje interesy.

²⁶ J. Garlicki, A. Noga-Bogomilski, *op. cit.*, s. 47–48.

²⁷ *Ibidem*, s. 72.

²⁸ Por. K. Predecki, K. Rejman, *Konsumpcjonizm w społeczeństwie postindustrialnym – wymiar społeczny i ekonomiczny zjawiska*, *Humanities and Social Sciences*, nr 20 (1/2013), s. 69-78.

Uwzględnienie kultury politycznej w kontekście przedmiotu badań może mieć wpływ na wzbogacenie analizy polityki. W szczególności może rozwijać socjologiczne ujęcia problemu, które są skoncentrowane na badaniu opinii oraz zachowań jednostek i grup społecznych, czyli całego społecznego kontekstu dla funkcjonowania systemu politycznego.

Kształtowanie kultury politycznej odzwierciedla się szczególnie w postawach politycznych młodego pokolenia. Przekonanie młodych ludzi, że polityką rządzą partykularne interesy, a obietnice wyborcze są jedynie tym, co ludzie chcą usłyszeć, wpływa na ich postrzeganie państwa. Zmiany, które następują w XXI w., dają szansę wyboru zarówno kraju zamieszkania, jak też kreowania własnej drogi życiowej w kontekście osobistym i politycznym.

W umysłach młodych ludzi, ich zainteresowaniach i politycznym myśleniu pojawiają się cztery wymiary²⁹:

- 1) gotowość i chęć do poznawania świata oraz wyjazd za granicę dla poprawy życia i poznania innych kultur;
- 2) zainteresowanie innymi formami i normami kulturowymi, ale bez zamiaru porzucania rodzimych wzorców;
- 3) ocena polityki w kontekście międzynarodowym na tle zmian, które zachodzą we współczesnych cywilizacjach;
- 4) chęć wyzbycia się idei mesjanizmu polskiego dla równouprawnienia narodów i państwa, ale również kultur, religii czy obyczajów.

Kultura polityczna w nowoczesnym demokratycznym państwie nie jest jedynie pochodną działań oraz opinii elit politycznych czy kształtu funkcjonujących w nim instytucji. To elementy systemu politycznego wpływają na obywateli, kształtując wzory kultury politycznej. Jednocześnie obywatele mają wpływ na postępowanie elit i instytucji, a w konsekwencji na modyfikację wzorów kultury politycznej.

Współczesna Polska jako członek Unii Europejskiej przejmując od niej wzorce unijnej kultury politycznej. Jest jednak dopiero na początku tej trudnej i długiej drogi budowania obywatelskiej i partycypacyjnej kultury politycznej dążącej do tego, aby w centrum znajdował się obywatel, który jest aktywnym uczestnikiem wspólnoty politycznej, potrafi realistycznie postrzegać i oceniać świat polityki, jest nie tylko świadomy swoich praw i obowiązków, ale też potrafi z nich korzystać i wyrażać swoją postawę.

LITERATURA

- [1] Almond G.A., Powell G.B., *Kultura polityczna*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, wybór W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, PWN, Warszawa 1975.
- [2] Filipiak T., *Typologia kultury politycznej oraz zachowań politycznych*, [w:] *Pokolenia. Kultura. Polityka*, red. W. Jarmołowicz, Elipsa, Warszawa 1999.
- [3] Garlicki J., Noga-Bogomiłski A., *Kultura polityczna w społeczeństwie demokratycznym*, Instytut Nauk Politycznych UW, Warszawa 2004.
- [4] Habermas J., *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1993.

²⁹ M. Jaworowska, *Młode pokolenie przełomu wieków pyta rządzących o przyszłość ludzi*, [w:] *Kultura polityczna Polaków*, red. B. Gołębiowski, STOPKA, Łomża 2004, s. 57–58.

- [5] Jakubowska U., *Preferencje polityczne. Psychologiczne badania i teorie*, Instytut Psychologii PAN, Warszawa 1999.
- [6] Jaworowska M., *Młode pokolenie przełomu wieków pyta rządzących o przyszłość ludzi*, [w:] red. B. Gołębiowski, *Kultura polityczna Polaków*, STOPKA, Łomża 2004.
- [7] Kwaśniewicz W., *Kazimierz Dobrowolski jako badacz społeczeństwa i kultury*, [w:] *Kazimierz Dobrowolski – człowiek i uczonek*, red. W. Bieńkowski, W. Kwaśniewicz, „Secesja”, Kraków 1994.
- [8] Orzechowski M., *Polityka, władza, panowanie w teorii Maxa Webera*, PIW, Warszawa 1984.
- [9] Predecki K., Rejman K., *Konsumpcjonizm w społeczeństwie postindustrialnym – wymiar społeczny i ekonomiczny zjawiska*, *Humanities and Social Sciences*, nr 20 (1/2013), s. 69-78.
- [10] Sekuła P., *Kultura polityczna a konsolidacja demokracji*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2009.
- [11] Stecko J., *Kultura zaufania jako fundament społecznego życia etycznego* [w:] *Zaufanie w życiu publicznym*, (pod red.) Władysław Zuziak, Joanna Mysona Byrska, s.163-174, Kraków 2014.
- [12] Wiatr J., *Socjologia polityki*, Scholar, Warszawa 1999.
- [13] <http://www.edukacja.edux.pl/p-20742-czym-jest-i-jakie-funkcje-pelni-kultura.php>.
- [14] <http://docs8.chomikuj.pl/506634273,0,1,poj%C4%99cie-i-rodzaje-kultury-politycznej.doc>.
- [15] <http://www.edukacja.edux.pl/p-20742-czym-jest-i-jakie-funkcje-pelni-kultura.php>.
- [16] <http://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-afery-madrycka-w-poniedzialek-usuna-zawieszonych-poslow,nId,1549548>.

SELECTED COMPONENTS OF POLITICAL CULTURE AND THEIR INFLUENCE ON PERCEPTION OF THE COUNTRY

The article discusses the political culture of society as a multidimensional phenomenon. At every stage of civilization's development and in all culture circles there was an analysis of genesis of similar and different styles in political cultivation. It describes political culture that forms itself under the influence of institutions and the political system.

In Polish literature – both sociological and political – two streams of comprehending and defining political culture can be distinguished. The first one, called broad, is based on global approach on the analysis of political culture. The second one is called the narrow stream. It concentrates on the society's attitude towards politics, especially towards political subjects and their decisions as well as political events.

In politics attitude and behaviour as well as forces, interests and mechanisms of social acting can be observed. Alike the manner of making politics, the system of values shows connections with both regime and political formations. The construction of each culture needs a foundation that is built of values, and on which values the policy is based depends on the society and its decisions.

The article comprises of six parts. First part encloses the introduction to the problematic included in the article. Second part encloses a clarification analysis of the term political culture. Types of political culture are enclosed in the third part of the research work. Part four describes the functions of political culture. Fifth part talks about the conditioning of political attitudes.

Sixth and last part contains an analysis of chosen components of political culture and their influence on the perception on the state. The research ends in a contents summary.

Keywords: political culture, civil society, political attitudes, determinants of political culture.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.15

Przesłano do redakcji: listopad 2014

Przyjęto do druku: maj 2015

RECENZJA

**Józef Mandziuk, Kazania, Wydawnictwo Amelia Aneta Siewiorek 2014, ss. 220.
Gustaw OSTASZ¹**

O Kazaniach ks. profesora Józefa Mandziuka. Spojrzenie polonisty

Ksiądz profesor dr hab. Józef Mandziuk, historyk Kościoła w Polsce, erudyta, nauczyciel akademicki Politechniki Rzeszowskiej, nazywany Złotoustym, opublikował okazałą księgę *Kazania* (Warszawa–Boguchwała 2014, 220 stron), owoc długoletniej pracy kaznodziejskiej. Owoc naprawdę dojrzały, który – dzięki walorom merytoryczno-duchowym oraz literackim – będzie pozyskiwał czytelników do wielokrotnych lektur. W *Słowie wstępnym* autor wyznał, że czuje się najpierw kapłanem, a dopiero potem uczonym-historikiem. I że zawsze z radością przemawia podczas mszy świętych, nabożeństw, pogrzebów, rekolekcji; od 1976 roku do 2012 czynił to aż 5423 razy. Ogłoszone drukiem kazania (67 tekstów) mogły zaistnieć za sprawą wersji mówionych – utrwaliły je rękopisy (konspekty) – zrealizowanych przez księdza w świątyniach krajowych i za granicą w ciągu pięćdziesięciu lat posługi duszpasterskiej, na przykład często w Złotym Stoku, w różnych kościołach wrocławskich, w Legnicy, w Secyminie-Nowinach, Rzeszotarach, Błoniu, Bieczu, Jaśle, Jodłowej, rządziej w Krakowie, Lublinie, Maria Buchen, Wilnie, Grodnie. Dla potrzeb druku autor, jeśli to uznał za konieczne, bruliony nieco rozwinął, nadał im piękną formę literacką – pamiętając, że *verba volant, scripta manent* – opatrzył stosownymi notami.

Fachowo przygotowana księga – przez Wydawnictwo AMELIA Aneta Siewiorek – uzyskała walory bibliofilskie; sygnują je gustowna, znacząca okładka oraz inkrustacje wielu kart niedużymi fotografiami barwnymi. Zawiera siedem cykli tematycznych, które określają całość kształtu kaznodziejskich zatrudnień uczonego duszpasterza, odpowiadających przesłaniom II Soboru Watykańskiego. Cykl pierwszy to *Kazania katechetyczne* (razem 15 tekstów); cykl II *Kazania eschatologiczne* (13 tekstów); cykl III *Kazania Maryjne* (7 tekstów); cykl IV *Kazania o świętych* (7 tekstów); cykl V *Kazania okolicznościowe* (14 tekstów); cykl VI *Kazania patriotyczne* (6 tekstów); cykl VII *Kazania pasyjne* (5 tekstów).

Niemal wszystkie teksty – przedstawiam je syntetycznie – mają swój odrębny temat, wokół którego narrator rozwija fabularyzowaną wypowiedź. Mimo to wiele spośród nich zajął się między sobą merytorycznie albo – patrząc z punktu widzenia czytelnika – nawzajem uzupełnia. *Kazania katechetyczne* mówią przecież o modlitwie różańcowej, o Krzyżu Pana Jezusa, o duchowym wymiarze cierpienia, o Zmartwychwstaniu tożsamym z fundamentem wiary, o Eucharystii, Bożym miłosierdziu, wyróżnikach chrześcijanina, o cudach, tajemnicy Trójcy Świętej. Uczoność narratora daje znać o sobie jakby mimo woli w jego różnorodnych objaśnieniach. Na przykład „Chrześcijaninem być, to znaczy oprzeć swoje życie, cierpienia, całą swoją osobowość o głębię wiary. Ta wiara musi być żywa [...]” (s. 21), aby stawała się źródłem naszej egzystencji. W każdym z tekstów można spotkać ilustracyjny, fabularny przykład, służebny wobec tematu, krótką, stosowną modlitwę, sporo zdań apelujących do rozumu i serca czytelnika. Trudnym pięknem, ale

¹ Prof. dr hab. Gustaw Ostasz, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Rejtana 16c, 35-959 Rzeszów, tel. (17) 872 12 30.

też odwieczną mądrością mogą urzekać *Kazania eschatologiczne*. W pewnej mierze kontynuują tematykę cyklu *Kazań katechetycznych*. Poruszają zagadnienia egzystencjalne: przemijania, śmierci, spraw ostatecznych, przed którymi nikt nie zdoła uciec ani się uchronić. Wiązą percepcję świata czytelników z ojczyzną identyfikowaną geograficznie, historycznie, kulturowo. Nic dziwnego, że przy zaistniałej okazji – była nią przecież tragedia smoleńska – rejestrują bolesną, niepokojącą powtarzalność zdarzeń dziejowych, niosą naukę-przestrożę o szczególnej semantyce – duchowo-religijnej, narodowej, politycznej (*Tragedia narodowa – drugi Katyń*). Tymczasem *Kazania Maryjne* i *Kazania o świętych* prezentują najwyższe wzory postaw i zachowań chrześcijańskich. Spośród nich jedno można uznać za adresowane do całej populacji ludzkiej (*Maryja przodująca w wierze; Maryja – Matka wszystkich ludzi; Św. Józef – patron doskonały; Św. Juda Tadeusz – patron w trudnych sprawach życiowych; Bł. Jan Paweł II – Papież z rodu Polaków*). Inne zaś wydają się kierowane przede wszystkim do Polaków (*Św. Stanisław Biskup i Męczennik – główny patron Polski; Św. Jadwiga Królowa – opiekunka ubogich i chorych; Kim jest dla mnie Ojciec Święty Jan Paweł II?*). Siłą rzeczy *Kazania okolicznościowe* cechuje różnorodna tematyka. Autor rozprawia w nich, na przykład, o misjach katolickich w świecie, o funkcjach świątyni, o sztuce sakralnej, powołaniu nauczyciela, roli kapłana, o historykach-księżach z królewskiego Biecza, heroizmie strażaków itd. Również cechą „okolicznościowości” należałoby przypisać *Kazaniom patriotycznym* – inspirowanym rocznicami – erudycyjnym, osadzonym w dziejach narodu i Kościoła, ukazującym nierozzerwalny związek duchowości katolickiej z polskością (*Walka o prawa człowieka; Wolność ojczyzny; Rok Prymasa Tysiąclecia; Oddać życie za ojczyznę; Pamięć o bohaterach*). Natomiast cykl VII *Kazania pasyjne* – głoszone przed laty (1976) w katedrze wrocławskiej – to duchowe zwieńczenie, albo swego rodzaju epilog pięknej księgi kazań uczonego kapłana Józefa Mandziuka.

Klarowne teksty ujawniają szczerść i głębię jego wiary, a przy tym erudycję biblijną, teologiczną, filozoficzną, literacką, historyczną, znajomość dziejów sztuki sakralnej – malarstwa, rzeźby, architektury – zaangażowanie intelektualno-duchowe. Napisane zostały z dbałością o dobry kontakt z czytelnikiem, na co wskazuje swada kaznodziei, ujawniająca się w swej istocie jako sprawna narracja, osiągnięta, po pierwsze, dzięki prostej, dialogowanej fabule, a po drugie, dzięki elementom erudycyjnego wykładu uniwersyteckiego, i po trzecie, dzięki przestrzeganiu zasad retoryki greckiej i łacińskiej. Nic dziwnego, że w pewnym sensie zapraszają odbiorcę do skupienia, inspirują go, aby w trakcie lektury prowadził sam ze sobą dialog wewnętrzny. Są rzeczowe, szanują zdolność percepcji domniemanego czytelnika (słuchacza), mają szansę wpływać na jego wolę i uczucia. Nie czynią go obojętnym wobec relacjonowanych zdarzeń i spraw natury religijnej, duchowej, ogólnoludzkiej, czy też wobec komentarzy do Pisma Świętego, do podstaw wiary i nauk moralnych. Po prostu angażują odbiorcę duchowo, a siłą rzeczy – zgodnie z ich niepisany założeń – uszlachetniają.

A przecież to nie wszystko, kontakt z nami bowiem bezwiednie nawiązują nie tylko przeróżne elementy strukturalne omawianych kazań – narrator, czyli sprawca wypowiedzianej fabuły, czasoprzestrzeń, postaci, napomnienia o rzeczywistości bożoludzkiej, refleksje religijno-filozoficzne – również terminy z zakresu genealogii piśmiennictwa religijnego. Otóż dla polonisty, redagującego niniejszą wypowiedź, istotne jest choćby to, że *Kazania* księdza profesora kontynuują tradycję gatunku literackiego zwanego homilią albo kazaniem. Ową tradycję, która liczy dwa tysiące lat z okładem i która – niejako po drodze czasu – zostawiała i zostawia, w różnych miejscach, rzeczy

klarowne, na dobrym poziomie literackim, a bywa nawet, że o randze arcydzieł. Są to na przykład starożytne, rękopiśmienne zbiory kazań, homiliarze z wczesnego średniowiecza, późniejsze teksty francuskojęzyczne Jacques'a Bénigne'a Bossueta czy polskojęzyczne: Piotra Skargi, Stefana Wyszyńskiego, Karola Wojtyły (Jana Pawła II). Do takiej samej, wysokiej, klasy tekstów jak najbardziej pretendują *Kazania* Józefa Mandziuka.

Trudno się temu dziwić, wszak chrześcijaństwo sublimuje zjawiskową – z gruntu migotliwą – materię słowa, obdarzywszy je przedziwnym szacunkiem, poniekąd kultem. „Na początku było Słowo”, czytamy w *Prologu* do Ewangelii według świętego Jana. Tak rozumiane Słowo, w starotestamentalnej Księdze Rodzaju na swój sposób dokumentując Boże stwarzanie świata, uzyskało później – w niedookreślonym fizycznie czasie – dodatkową semantykę. Oznacza przecież zarówno księgi Pisma Świętego, jak i osobę bożo-ludzką Jezusa Chrystusa razem z Jego nauką, co uwydatnia – tak wiele mówiąca – metonimia „Słowo Wcielone”. Zapewne stąd zwykł się brać pietyzm osób duchownych, aby ich komentarze do ksiąg Starego i Nowego Testamentu cechowały się niewątpliwą asercją. Także dlatego już u początków Kościoła, musiała zaistnieć apoteoza kaznodziejstwa, dyskretnie obecna w *Dziejach Apostolskich* i w listach świętych Apostołów: Pawła, Jakuba, Piotra, Jana, Judy; jej źródłem były zachowania Mistrza z Nazaretu (Łk 4, 15 i Łk 24, 13–33). Siłą rzeczy wówczas zaczął się formować gatunek wypowiedzi literackiej, *homilia*, pisemny odpowiednik kazania mówionego, nie bez racji nazywanego „słowem”. Aby rzucić właściwe światło na kwestie terminologiczne – z semantyką synonimów – splątane poprzez wieki, skorzystam ze spostrzeżeń znawcy przedmiotu, Bogusława Miguta. Pisze on: „W okresie wczesnochrześcijańskim na określenie przepowiadania kościelnego stosowano różnorodną terminologię; w języku greckim używano najczęściej pojęć: *homilia* (spotkanie), *dialeksis* (dialog, rozmowa), *logos* (mowa), w języku łacińskim upowszechniły się głównie terminy *sermo* (mowa) i (pod wpływem języka greckiego [...]) *homilia*; innymi stosowanymi terminami były: *tractatus* (rozprawa), *expositio* (wykład) i *enarratio* (komentarz); polski termin *kazanie* [...] jest odpowiednikiem łacińskiego *praedicare* [głoszenie]; stąd też za kazanie uznaje się każdą formę przepowiadania kaznodziejskiego (w tym też homilię)”. Biorąc jednak pod uwagę „tendencje w homiletyce po Soborze Watykańskim II”, za *kazania* należałoby uznawać tylko taką formę „przepowiadania kaznodziejskiego”, która „nie ma związku z liturgią [Mszy Świętej], a jedynie z nabożeństwami, rekolekcjami i misjami ludowymi; w takim ujęciu kazanie i homilia są dwoma różnymi” formami „przepowiadania kaznodziejskiego (w praktyce duszpasterskiej i mowie potocznej brak jednak wyraźnego rozróżnienia między tymi pojęciami [...])”².

Gdy wczytujemy się w teksty *Kazań* Józefa Mandziuka, pośród których jedne bywają homiliami, inne zaś rozprawami, traktatami, wykładami, komentarzami – oswoiwszy się z ich materią językowo-stylistyczną, odbierając bogatą informację o rzeczywistości bożo-ludzkiej – mimo woli stykamy się z niezwykle ciepłą osobowością autora. Sygnalizują one przecież nie tylko niezachwianą wiarę kaznodziei, bezgraniczne zaufanie Panu Bogu, wdzięczność za dar życia, ale też zgodę na przemijanie. Z tym wiąże się ujmująca życzliwość narratora wobec każdego człowieka, szacunek do kraju ojczystego, pełna synowskiej miłości pamięć o rodzicach – o mamie, według autora *Kazań*, osobie świętej, zawsze radosnej, choć wiele lat bardzo cierpiała, chorując (*Rozmowa przy grobie Matki*);

² B. Migut, *Kazanie*, [w:] *Encyklopedia katolicka. Tom VIII. Język – kino*, Lublin 2000, s. 1266.

o ojcu, żołnierzu drugiej wojny światowej, poległym pod Wadowicami – o nauczycielach akademickich, zwłaszcza o ks. biskupie Wincentym Urbanie, ks. kanoniku Zygmuncie Kozłowskim, ks. prof. dr. hab. Bolesławie Kumorze, ks. prof. dr. hab. Edwardzie Nawrocie (cykl II *Kazania eschatologiczne*).

Język – jak to nas, wszystkich użytkowników polskiej mowy, instruował Juliusz Słowacki³ – giętki, sprawny, adekwatny do kwestii, które podjął narrator, odpowiada właściwie pojętej uczoności kapłana. Funkcjonalna erudycja – z zakresu Pisma Świętego, hagiografii, teologii, filozofii, historii, literatury pięknej – niejako siłą rzeczy zdaje się mówić, że każdy kaznodzieja, z racji powołań i obowiązków, jest skazany na ciągłe samokształcenie w służbie Chrystusowi, prawdzie odwiecznej. Niektóre teksty kazań objaśniają mimochodem różnice doktrynalne pomiędzy kościołem katolickim a kościołem reformowanym (*Eucharystia – źródłem jedności chrześcijan*, s. 39–44). Określają swego typu bolesną wyrwę duchową, kulturową, mentalną, jaka na skutek reformacji zaistniała w obrębie chrześcijaństwa, wyrwę oddzielającą protestantów od katolików. Tym samym, paradoksalnie, argumentują ową tradycję, która była i jest strażniczką depozytu nauki Chrystusa według zasady *iota unum* (jedności w każdej jocie). W pewnym stopniu niosą również apel, aby bastionem wiary okazywał się ludzki rozum, zdrowy, niezachwiany.

Widać to dobrze w tekstach kazań skupionych wokół dziejów sztuki sakralnej (*Świątynia – domem spotkania człowieka z Bogiem*, s. 147–150; *Rola sztuki sakralnej w życiu Kościoła*, s. 150–153). Ujawniają one relację architektury, ikonografii, rzeźby, muzyki do ściśle określonych epok chrześcijaństwa; do duchowości znamiennej dla tych epok. Uczoność narratora nie jest tu ani trochę zbędnym balastem, wszak odgrywa służebną rolę wobec głównego celu – zbliżenia odbiorcy (słuchacza) do prawd wiary i uzmysłowienia mu, że choć „przemija postać świata”, to Kościół osadzony na Skale zachowuje trwałość, jak zapowiedział bowiem jego Twórca, „bramy piekielne go nie przemogą” (Mt 16, 18.). Rzecz oczywista, teksty kazań księdza profesora Józefa Mandziuka nie sprawią trudności percepcyjnym owym czytelnikom, którzy mają pełną świadomość relacji czasowo-duchowych w człowieczym doświadczeniu egzystencjalnym. Ułożone z dbałością o precyzję wykładu są przecież, przynajmniej do pewnego stopnia, mowami uczonego kaznodziei, który intuicyjnie wyczuwa, co i kiedy trzeba powiedzieć słuchaczom, aby im pomóc rozumieć siebie i świat, a jednocześnie odnowić kontakt z Bogiem.

³ J. Słowacki, *Beniowski*, pieśń V, w. 133–134: „Chodzi mi o to, aby język giętki / Powiedział wszystko, co pomyśli głowa”.

ADDITIONAL INFORMATION

The Journal annually publishes a list of reviewers: in the last issue of the quarterly - no. 4/2015 and on the website:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/recenzenci-wspolpracujacy/>

Previous name of the Journal: *Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, ISSN 1234-3684

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/ekonomia-inh/>

<http://eih.prz.edu.pl/>

The journal uses as described on its website the procedure for reviewing:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zasady-recenzowania/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/standardy-recenzowania/>

Information for authors available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/informacje-dla-autorow/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/informacje-dla-autorow/>

Review's form available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/formularz-recenzji/>

Instruction for Authors

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/instrukcja-dla-autorow/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/instrukcja-redakcyjna/>

Contact details to Editorial Office available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/komitet-redakcyjny/>

Electronic version of the published articles available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>

<http://hss.prz.edu.pl/pl/wersja-elektroniczna/>